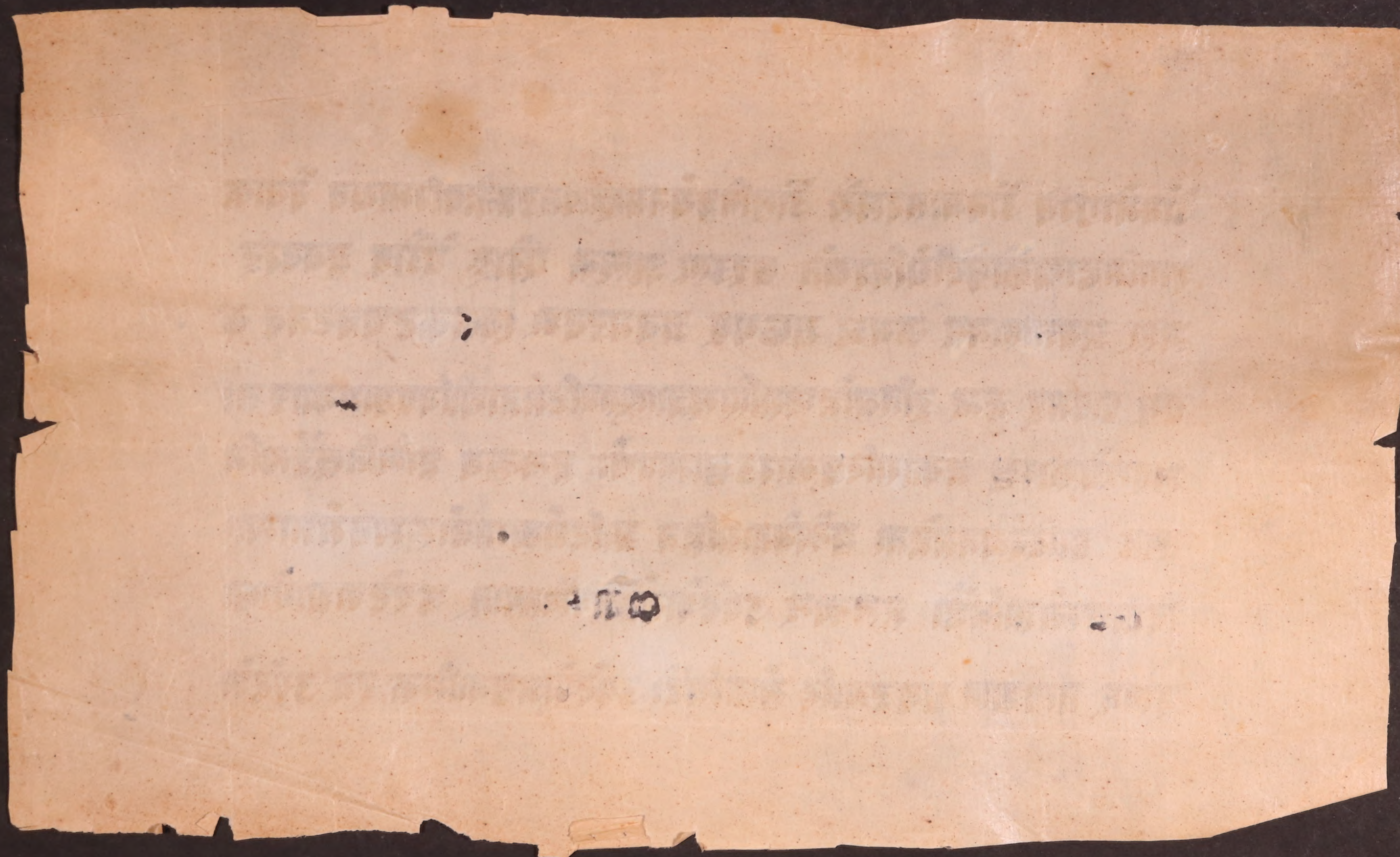

नं०: ६
सिद्धान्तकौमुदी
पूर्वार्धम्
पत्राणि ३६२

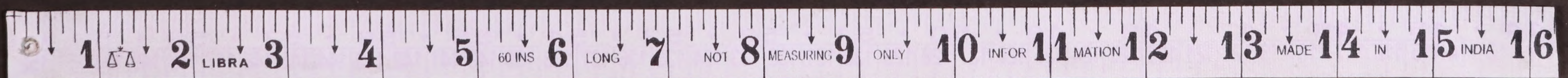

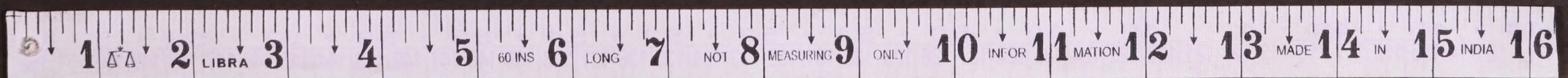
ॐ नमो गुरवे ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ नमः त्रयं नमः कृतमन्त्रः परिभाष्य च वैयाक
 रणमिदं नकोमुदीये विरच्यते अथ उक्तं कृत्वा पठेत् पेठे च हयवरह
 त्वात् अमरं तन्म कभञ्ज च षष्ठं जबगडदण एव फट्टयचटतव क
 पय प्राषसर् हल इति मोहेश्वराणि सूत्राण्युणादिसंज्ञार्थानि पञ्चमन्त्रादितः
 त्वात्सुत्रेकारश्च हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः हलन्तम् हलितिसूत्रेणमि
 त्वात् आदिरन्तेनमहेता अन्तेनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्ववसंज्ञास्या
 दिति हलन्तसिद्धौ हलन्तम् उपदेशेन हलित्वात् उपदेशाच्चायोच्चा
 रणम् तता अण् अच् इत्यादि संज्ञासिद्धौ उपदेशेन जनुनासिक इत उपदेशे

प्रत्याहार एव
मवस्थिते ४

ऽनुनासिकः अच इत्तंतः स्यात्प्रतिज्ञानुनासिक्यः पाणिनीयाः लणश्च स्यावर्णे
नसहउच्चार्यमाणोरेफः रत्नयोः संज्ञा प्रत्याहारेष्ठितो नग्रहणम् अनुनासि
करतिनिर्देशात् नस्यत्रककारेणो अचकार्यदृष्टेन आदिरन्तेन सहितेन
तत्प्रमाणकताः संज्ञाः ^{ऊ कालो} ह्रस्वदीर्घसतः उच्चरुच्चरुच्चवः वांकालद्रवकालोय
समग्रव क्रमात् ह्रस्वदीर्घसतसंज्ञाः स्यात् सप्तैकसुदात्रादिभेदेन त्रिधा ॥
उच्चरुदात्रः तालादिषु सभागेषु स्थानेषु ऊर्ध्वभागे निष्पन्नः अच उदात्तसं
ज्ञाः स्यात् प्राये नीचैरनुदात्तः स्पष्टश्चर्वाङ् समाहारः स्वरितः उदात्तानुदा
त्तैर्वर्णयैर्मासमाह्रियेते यस्मिन् सग्रव स्वरितसंज्ञाः स्यात् तस्यादित उदात्त

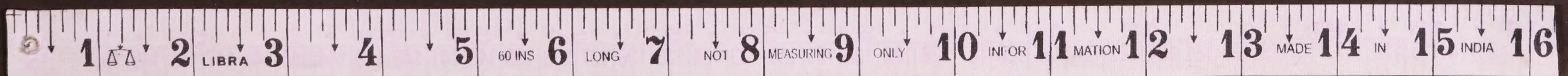

ॐ.
सि कौ
२

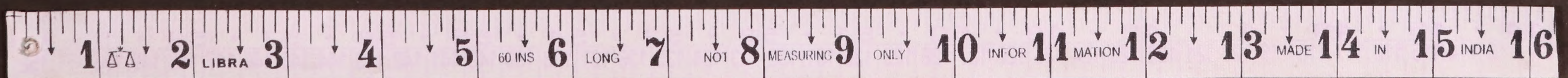
मर्थहसम हसग्रहणमतवम सरितस्यादितोर्थमुदात्रंबोधम उन्नगर्थतपारिणे
षादनुदात्रंबोधम तस्यबोदात्रसरितपरत्वेग्रहणंमष्टम अमत्रतदात्रश्रुतिः प्रा
तिशायेविहिता क्वबोधाः रथानोनयेगाः शतवक्रंयोस्याः इत्यादिष्वनुदात्रः अ
ग्रिमीदेरनादात्रुदात्रश्रुतिः "सनवविधोपिप्रत्येकं सानुनासिकतनिरनुनासिक
ताभ्योदिधा सानुनासिकाववनोनुनासिकः सानुनासिकतयानासिकया उच्चार्यमा
णाः अनुनासिकसंज्ञाः स्यात् तदित्यम अदुर्गपक्षावर्णानां प्रत्येकमष्टादशभेदा
स्तुवर्णस्यहादशतसदीर्घाभावात् एवमपिहादशतेषां ह्रस्वाभावात् तस्या
स्पष्टयत्तंसर्वान्म तात्वादित्यानर्मभ्यन्नर यत्तेश्चेमेतद्वयंयस्येनतत्पतन्ति

२

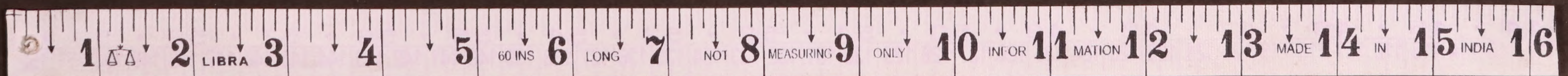
यः सर्वान्मातृ शुक्रविमर्जनीयानां कण्ठः शुभ्रशानां तालुः स्रग्द्वारानां मूर्ध्नि ।
 लतलसानां दन्ताः उष्णध्मानीयानां मोष्ठौ त्रमडः शानां नासिका च पेंदेतोः क
 ण्ठतालुनी ओदौतोः कंठोष्ठम् वकारस्य दन्तोष्ठम् जिह्वामूर्ध्नीयस्य जिह्वामूलं ना
 सिकानुसारस्य इति स्थानानि यतो हि या अभ्यन्तरोवा स च प्राग्यश्चतुर्थी स
 शेषत्सु विवृतसंवृतभेदात् तत्र स्पृष्टप्रयत्नं स्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्त्रस्यानाम
 विवृतमूषाणां सगणं च ह्रस्वसार्वर्णस्य प्रयोगे संवृतं प्रक्रियादणायोतविवृत
 मेव एतच्च सूत्रकारेण ज्ञापितम् तथा हि अत्र इति विवृतमन्त्रसंवृतो नेन वि
 धीयते अथ च अष्टाध्यायीसंश्लेषेण प्रत्यसिद्धाच्चासृष्ट्या विवृतमन्त्रमेव न

सि.
को.
३

याचसूत्रम् सर्वत्रासिद्धम् अयिकारोयम् सपादसमाध्यायीप्रतिविषादीप्रसिद्धा
विषाद्यामपिपूर्वप्रतिपरंशास्त्रमसिद्धम् वाचस्तेकादशथा विचारः संवारः स्या
मः नाटः घोषः अघोषः अल्पप्राणोमहाप्राणउदात्तोनुदात्तः सरितश्चेति त्रयोय
मः त्रयः कः पोविसर्गः शरपवच एते स्यान्नुपदाना अघोषाश्च विदुष्वेते क
एतमेतद्योषाः स्युः संहतानादभागिनः अयुग्मावर्गयमगायणश्चात्मासवः स्मृ
ताः वर्गेष्वध्यानांचतुर्णांपंचमेपरमेध्येयमोनामपूर्वसदृशोवर्णः प्रातिषाष्टिप्र
सिद्धः पलिक्रीः चावन्नतः अग्नितः निष्पुन्रिश्चक्रमेणकवगचेभ्यः परेतत्स
दृशापवयमाः तत्रवर्गाणांप्रथमद्वितीयाः त्रयः तथातेषामेवयमाः जिह्वा ३

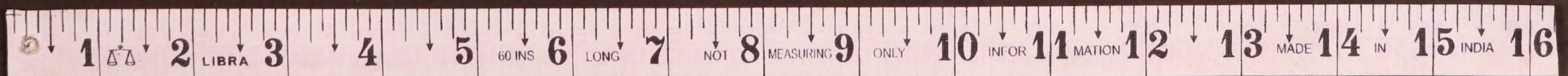
मृलीयोपथानीयोविसर्गः शवसाश्चेते तेषांविदारः श्वासः अक्षोषश्चा
नेषांतसेवारेतादःक्षोषश्चवर्गीणोप्रथमतृतीयपंचमाः प्रथमतृतीययमौ
चयरलवाश्चात्प्राणाः अनेमहाप्राणादुत्पद्यते बाह्यप्रयत्नायद्यपिसेवा
र्णसेत्तायामनपयुक्तास्तथाप्यान्तरतमपरीक्षायामपयोत्पन्नइतिबोध्यम्
कादयोमावसानाः स्पर्शाः यरलवाश्चान्तराः शवसहाकृष्णाणाः अचः स्व
राःकाःपइतिकथाभ्यांप्रागर्थविसर्गसदृशौजिह्वामृलीयोपथानीयो अत्राद

सि.
को.
४

तिप्रवःपरावनुसारविमर्गो इतिप्रयत्नविवेकः सत्त्वर्णियोर्मिथः सावर्ण्यवाच्यं
अकारहकारयोः इकारशकारयोः ऋकारषकारयोः लृकारमकारयोश्चसा
वर्ण्यप्रामे नाज्जलौ आकारसहितप्रव आच सचहलइत्येतौमिथःसवर्णेन
स्तः तेनदधीमस्यहरतिशीतलंषष्ठंसादृमिमेतेषुपरेषुयणादिकेनप्रमथादी
र्यादीनामिवहकारादीनामपिग्रहणकशास्त्रकबलादवतंस्यात् तथाहि अण
दित्त्वर्णस्यवाप्रत्ययः प्रतीयतेविधीयते इतिप्रमयः अविधीयमाणोणउ

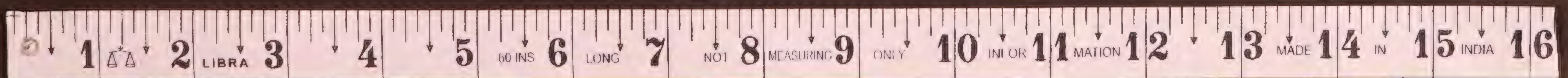
दिच्चसवर्णसंज्ञास्मात् अत्राण परेणाकारेण तदेवं अतिप्रष्टादशानां सं
ज्ञा तथादकारोकारौ ऋकारसिंशतः एवंलृकारोपि एवोद्वादशानाम् ए
दैतोः ओदौतोच्चनमिथः सावर्ण्ये ऐओजितिसूत्रारम्भसामर्थ्यात् तेनैव अत
र्विंशतेः संज्ञाः स्वरितिनापादनीयम् नाज्जलावितिनिषेधोयद्युपाक्षरसमाम्ना
यिकानामेव तथापि हकारस्य आकारो न सवर्णः तत्र आकारस्यापि प्रश्निष्ठता
त् तेन विषयभिरित्यत्र होदृ इति न भवति अनुनासिकाः ननु नासिकभेदेन

सि.
को.
५

यवलादिधा तेनानुनासिकाश्चननुनासिकास्रयोर्द्वयोः^{ह्रयोः} संज्ञा तपरस्तत्कालस्य तः
परोयस्मात्सवतात्परश्च उच्चार्यमाणः समकालस्यैव संज्ञा तेन अत इत् इत्यादयः
संज्ञासंज्ञा संज्ञा ऋत् इतिहादणानाम् वृद्धिर्देव आत् ऐव वृद्धिसंज्ञाः स्यात्
अदेगणः अत षट् चगणसंज्ञाः स्यात् भूवादयोधातवः क्रियावाचिनोभूतादः
योधातसंज्ञाः स्युः प्राग्वीश्वरात्रिपातादित्यधिकृत्य वादयोसंज्ञे अद्वयार्थीश्चादयो
निपातसंज्ञाः स्युः प्रादयः अद्वयार्थाः प्रादयस्तथा उपसर्गाः क्रियायोगे गतिश्च ५

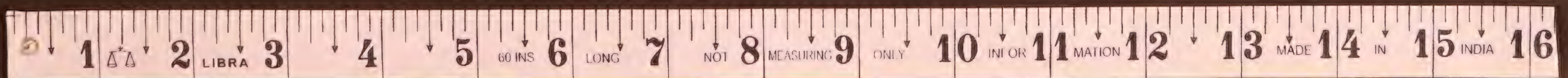
प्रादयः क्रियायोगेऽपसर्गसंज्ञागतिः संज्ञाश्चः प्रपरा अपसम् अनुप्रवनिम् नि
रु दुस् वि आङ् निप्रपि अपि प्रति सुडत प्रभिप्रतिपरिउप एतेप्रादयः नेवेति
विभाषानिषेधविकल्पयोर्विभाषासंज्ञास्यात् संज्ञेऽपेऽशब्दाशब्दसंज्ञा शब्दसं
ज्ञेऽसंज्ञिशब्दासेयासंज्ञातोविना येनविधिसूदनस्य विशेषणंतदन्तस्यसंज्ञास्या
त् स्वस्यचरूपस्यसमासप्रत्ययवियौप्रतिषेधः। उगिहर्णगुहणवर्जम् विगमोवसान
म् वर्णानामभावः प्रवसानसंज्ञाः स्यात् परः सत्रिकर्षसंहिता वर्णानामतिशयि

सि.
को.
६

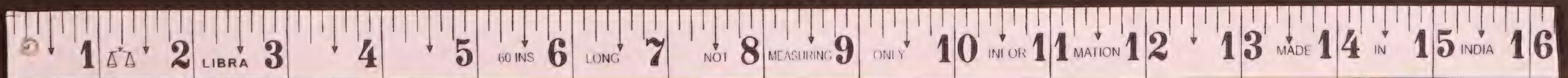
तः सत्रिभिः संहितासंज्ञाः स्यात् सभिर्गुणैः पदम् सवंतेति ३. तेष्वपदसंज्ञाः स्यात् इत्येत
न्नगः संयोगः अजिर्व्यवहिताहलः संयोगसंज्ञाः स्याः इत्येतच्चुः संयोगे गुरुः संयोगे
रेहसं गुरुसंज्ञाः स्यात् दीर्घे च इति संज्ञाप्रकरणम् इत्येता गुरुवृद्धी गुरुवृद्धिपादा
भ्यां यत्र गुरुवृद्धी विधीयते तत्र इक इति वृद्धान्नपदमुपतिष्ठते अथ हसदीर्घस
तथा हेर्यत्रा च विधीयते तत्रा च इति वृद्धान्नमपतिष्ठते आद्यनौटिकितौ हि इ कि
तौ यस्योक्तौ तस्य कमात् आद्येतावयवौस्तः मिदवोन्मात्स्यः अव इति निर्धारणम् ६

स्थाननिरूपितसंबन्धार्थिकः पठि
दर्शनास्थानेणैव प्रसरतव्यं
स्तु सप्तदशसंवेक्षणैश्च यवगणितैः

ष्टी शुचामथेयोन्मसत्सात्यरस्वेवान्नावयेवोमित्स्यात् षष्ठीस्थानेयोगा अनिर्यारित
संबन्धविशेषाषष्ठीस्थानेयोगाबोधास्थानं च प्रसंगः स्थानेनरतमः प्रसंगे सति स
दृशतमप्रोदेशः स्यात् यत्रनेकविधमान्नर्येतत्रस्थानतश्चन्नर्यवलीयः तस्मिन्निति
निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं वर्णान्तरेण व्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम्
तस्मादित्युत्तरस्य पंचमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यमव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयम् अ
लोन्मस्य षष्ठीनिर्दिष्टस्थानाप्रोदेशः स्यात् डिच्च अयमणेतस्य स्यात् सर्वस्येत्य

मि.
कौ.
७

वादः ~~तस्यापि नान्यथा~~ ~~पंचमीति विदिते~~ ~~मयि च नाने कार्ये वर्तते~~ ~~देहाः च वसित~~

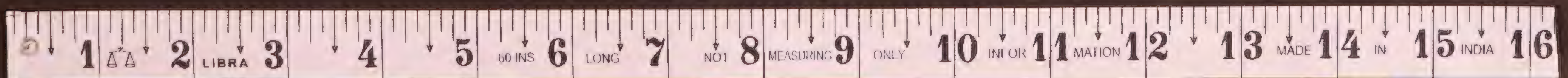
~~सिद्धि~~ आदेः परस्य परस्य यदि हितं कार्यं तत्र स्यादेवोपमं अलोन्मस्येत्यपवादः

अनेकाल्पित्वस्य स्पष्टं अलोन्मस्यत्रापवादः अष्टाभ्युपेक्षादावादः परमेते

तदपि परत्वादेनेन बाध्यते स्वरितेनाधिकारः स्वरितस्युक्तं शब्दस्वरूपमधिकृतं

बोद्धव्यं परनित्यान्तरङ्गानामपवादानामुत्तर^{मुत्तरं}वर्तीयः अस्मिन्नेव हिरङ्गमन्त्रे

अकृतब्रह्मः पाणिनीयाः निमित्तं विनाशोक्तं विदुषां तस्युक्तं कार्यं न ऊर्ध्वनिद्र ७

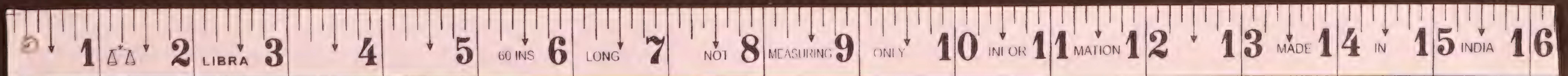

सर्थः इतिपरिभाषाप्रकरणं इकोयसवि इकःस्यानेयात्मात् अवि संहिता
यांविषयेसुधीउपास्यइतिस्थितेस्थानतश्चनर्यादीकारः^{रस्ययका}सुधय इतिस्थिते अ
नचित्त अचःपरमयरोहेवास्तः नत्तवि इतिथकारस्यद्वित्वम् स्यानिवदादेशो
नल्लिथौ आदेशः स्यानिवत्त्वात् नत्तस्यामलाश्रयेविथौ अनेनेहयकारस्यस्या
निवद्भावेनावत्त्वमाश्रित्य अनविचेतिद्वित्वनिषेधोनशंक्यअनल्लिथाविति
तन्निषेधात् अचःपरमिन्पूर्वविथौ अल्लिथर्थमिदम् परनिमित्तो जादेशः स्या

सि. निवत्स्यात् स्यानिभूतादवः पूर्वत्वेन दृष्टमविधौ कर्तव्ये इति यणः स्यानिवत्ज्ञावे
कौ. ८ प्राप्ते नपदान्निर्दिष्टवचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजञ्चविधिषु पदस्य
चरमावयवे हिर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तो जादेशो न स्यानिवत्स्यात् इति स्यानिव
द्भावनिषेधः कलाजशकृषि स्यष्टम् इति थकारस्यकारः श्रुदर्शनलोपः प्रसक्त
स्यादर्शनलोपसंज्ञे स्यात् संयोगान्नस्यलोपः संयोगान्नयत्तदन्तदन्तस्यलोपः स्या
त् इति लोपे प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः यणो मयोद्देवाच्चे मय इति पंचमीयण इति ८

षष्ठीतिपक्षेयकारस्यापिदित्तम् तदिहयकारयकारयोर्दित्वविकल्पाच्चतारिष्वा
णि एकयं एकयं द्वियं द्वियम् द्वियं एकयम् एकयं द्वियम् सथुपासः मधुरिः।
थात्रंशः लाकृतिः नादिमाक्रोशोपुत्रं पुत्रशब्दसन्देशः आदिनिपदे आक्रोशोगम्यमा
ने पुत्रादिनीत्वमसिपोपे आक्रोशेकिं तन्नकथनेर्दिवचनंभवमेव पुत्रादिनी शिशुमा
री तस्येव पुत्रपुत्रादिनीत्वमसिपोपे आक्रोशेकिंवाहृतजग्ययोः पुत्रहतीपुत्रहती
पुत्रजग्धी पुत्रजग्धी त्रिप्रभृतिपुत्राकदायनस्य आदिषुवर्णेषुसंयुक्तेषुसंयुक्तेषुवाहित

सि. म इन्द्रः इन्द्रः राष्ट्रम् राष्ट्रम् सर्वत्रणाकल्पस्य दितेन अर्कः ब्रह्मा दीर्घादाचार्याणाम्
 को. यात्रम् पात्रम् अचोरहाभ्यां देवः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यगे देवास्तः हर्ष्यनुभ
 वः नक्षत्राणि हलोयमांयमिलोपः हलः परस्य यमो लोपः स्यात् वायमि इतिलोपपत्तेः
 द्विताभावपत्तेव एकयं रूपं तलं लोपारम्भफलं त आदित्यो देवताः स आदित्यं हविः य
 मांयमीति यथा संख्यविज्ञानात्रे हमाहात्म्यम् एवोयवायावः एवः क्रमात् अय अय आ
 य आर एतेस्यः अवि तस्य लोपः तस्यैतलोपः स्यात् इति यवयोर्लोपो न उच्चारणसामः ॥

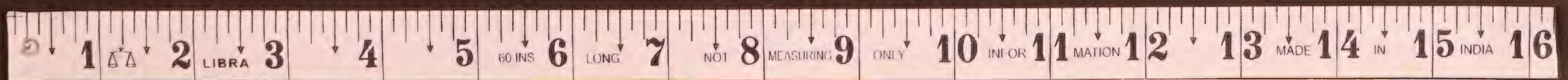
एषात् पर्ववेत्तापीहनभवति हरेये विस्वे नायकः पावकः वान्त्रोयिप्रत्यये य
कारादौप्रत्ययेपरेडोदौतोः शुव् आव् एतौस्तः गोर्विकारोगव्यम् गोपयैसार्यत् नावा
तार्यं नाव्यम् नौवयोर्थमस्यादिनायत् गोर्द्यतौल्लन्दस्यपसंख्यानम् अथपरिमाणेच
गद्यतिः अन्यत्रगोद्यतिः ऊतियतीत्यादिनाद्यतिशब्देनियतितः वान्त्रद्वयत्रवका
रात् गोर्द्यतावित्यत्रल्लकाराद्वासर्वभागेलोपोद्योरितिलोपेनवकारःप्रश्चिष्यतेतेनश्च
यमाणवकारान्नश्चादेशःस्यात् वकारोत्रनलप्यते इतियावत् धातोस्तन्निमित्तमेव॥

सि.
कौ.
१

यदौप्रत्ययेपरेथातोरेचश्वेहंतादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव नामस्यलक्ष्यम् अवश्यपलाय
म् तन्निमित्तस्यैवेतिकिम् डोयेते डौयत जय्यत्तयोःशकार्थं यान्तादेशनिपातनार्थं
मिदम् हेतुं शक्यं तस्य जेतुं शक्यं जय्यम् शकार्थेकिम् हेतुं जेतुं योग्यं तयेपा
यंजेयमनः कय्यस्तदर्थं तस्मैप्रकृत्यर्थीयेदंतदर्थम् केतारः कीर्णीयुरिति बुद्ध्यात्रा
पलोप्रसारितंकय्यम् केयमन्यत कयणार्हमित्यर्थः लोपःपाकृत्यस्य अवर्णपूर्व
योःपदान्नयोःयवयोर्लोपोवाग्रशिपरे पूर्वत्रासिद्धमितिलोपणास्यस्यसिद्धत्वात्तस्य

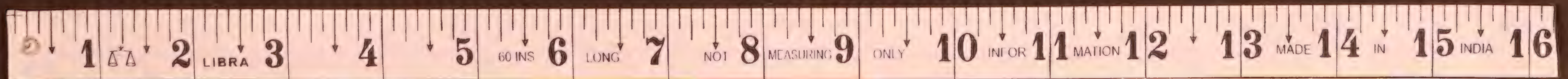
रसंयिः हरणहिरयेहि विसदह विसविह श्रियाउद्यतः श्रियायुद्यतः गुराउक्तः ।
गुराउक्तः कानिसन्तिकौसरसत्रासेरलोपसस्यानिवत्तेनयणा वादेशौशामौनय
दान्नरतिसूत्रेणपदान्नविधौतत्रिवेधात्रस्तः एकःएवपरयो रित्तथिक्तस्य प्राञ्जुणः ।
अवर्णादविपरेएवपरयोरेकोगुणप्रादेशःस्यात् संहितायाम् उपेक्षः रमेशः गङ्गाद
कम् उरण्परः ऋदतित्रिंशतःसंज्ञेसुक्तम् तत्स्यानेयोण सरपरःसत्रेवप्रवर्तते तत्रा
न्तरतस्यात् क्लृप्तमृदिरित्यत्र तवल्कारदसत्राल् अवोरहाभ्यांहेदतिपतेदित्सम्

मि.
को.
॥

ऊरोऊरिसर्वो हलः परस्य ऊरोलोपोवास्यात् सर्वोऊरि द्विजाभावे लोपे सति एकथम्
असतिलोपे द्वित्वे च द्वित्वलोपयोर्वा द्विथम् सति द्वित्वलोपे वा सति त्रिथम् कृत्सर्थः कृत्सः
द्विः कृत्सद्विः यणो मयो देवाये यण इति पंचमी मय इति षष्ठीति पक्षे ककारस्य द्वित्वम् ॥
लस्यत्वनचिवेति तेन तवत्कार इत्यत्र रूपवत्तद्वयम् द्वित्वं लस्येव कस्येव नोभयोरुभयोर
पि तवत्कारादिषु त्रयैर्वा थं रूपवत्तद्वयम् वृद्धिरेचि आदेचि परे वृद्धिरेकादेशाः स्यात्
गुणायवादः कृत्सैकत्वम् गङ्गोद्यादेवैश्वर्यम् कृत्सौक्ताहं एतेष्वन्यत्सु अवर्णादेर्जा ॥

द्योः एते यत्सोऽर्कदिवपरे हृदि रेकादेशः स्यात् परस्परगुणपवादः उपैति उपैथते य
थौहः सजायोरितिकिम् उपेतः साभवासेदियत् पुरस्तादपवादमायेनेयं हृदि रेदि
परस्परसैववायिका नतडोमाडोच्चतस्यतेन अवेहीति हृदि रसाधुरेव अताहृदि
मासुपसंख्यानम् अतोहिणीमेना स्वादिरेरिणोः सैरः सेनेरितंशीलमस्यसैरी प्राह
होढोढेवैषेषु प्रौहः प्रौढः अर्थवद्गुणोनानर्थकस्य ब्रश्चेति सूत्रे राजेः पृथग्भा
जिग्रहणात् तेन उद्गुणोनक्रांतमेव गृह्यते नतक्रवत्तन्नस्यैकदेशः प्रौढवान् ॥

सि.
को.
१२

श्रौतिः दृष्ट्यायाम् तदादिः दृष्टगत्तौ दिवादिः दृष्टाभीक्ष्ण्यकादिः एवाञ्जिण्य।
तिवपरे एषः एष्यइतिरूपे तत्रपररूपे प्राप्ते मुनेन वृद्धिः प्रेषः प्रेष्यः यस्तर्ह्युज्ज्वल्य यच्च
गतिर्दिश्यादौनेषु तयोर्दीर्घोपथत्वात् ईषः ईष्यः तत्राङ्गुणेन प्रेषः प्रेष्यः सतेचत्
तीयासमासे सखेन ऋतः सखार्तः तृतीयेति किम् परमर्तः प्रवत्सतरकम्बलवसन
र्णदशानामृणे प्रार्णम् वत्सतरार्णमित्यादि ऋणस्यापनयनाय यदस्य हर्णं क्रियते त
हर्णार्णम् दशार्णो देशः नदीचदशार्णं ऋणशब्दोऽर्गभूमौ जले च उपसर्गो हतिधा १२

तौ शुवर्णान्नाडपसर्गाहकारादौधातौवृद्धिरेकादेशः स्यात् उपर्द्धेतिपार्द्धेति अन्ना
दिवश्च योयमेकादेशः सपूर्वसान्नवत्सरस्यादिवत्सादितिरेफस्यपदांतत्वे एवरव
सानयोर्विसर्जनीयः एवरि अवसानेचरेफस्यविसर्जनीयः स्यात् पदान्नेइति विस
र्गेशामे अन्नवद्भावेन पदान्नस्य^{रेफस्य}नविसर्गः उभयपक्षकृत्तरेवर्षिदेवतयोरित्यादि
निर्देशात् उपसर्गौवधातोराक्षेपेसिद्धे धाताविति योगविभागेन पुनर्विधाना
र्थम् तेनऋत्यकइतिपात्तिकोपिप्रकृतिभावोऽनभवति वासुण्यापिशलेः शुवर्णा

सि. डा. १३

सहातोपो प्रवर्धनीयति।
आडपसर्गाहकारादौहृदिवास्यात् अपिशालिग्रहणं प्रार्थयति सावर्ण्येन
प्रवर्धनीयति।
लृवर्णग्रहणम् प्राल्कारीयति तपरत्वादीर्घेन उपञ्चकारीयति उपकारीयति प
डिपररूपम् आडपसर्गादेलादौधातौपररूपमेकादेशाः स्यात् प्रेजते उपोषति इह
वासपीत्यनुवर्णवाक्यभेदेनयावियम् तेनपङ्गादौसहातोवा उपैडकीयति उपे
डकीयति प्रौञ्चीयति प्रौञ्चीयति एवेवानियोगेनियोगोवधारणम् केवभोक्ष्यमे अ
नवक्तृमावेवपाहः अनियोगेकिं तवेव अवोन्मादितिः अवांसथेयोन्मासमादि

१३

यस्यतत् तिस्रस्तस्यात् शकन्यादिषु पररूपं वाच्यम् तच्चदेः शकन्यः कर्कन्यः ऊ
लटा सीमन्तः केशवेणो सीमान्तोऽयः मनीषा लङ्गलीषा पतञ्जलिः सारंगः यश्च
पत्तिणोः साराङ्गोऽयः आकृतिगणायम् मार्तण्डः ओतोद्योः समासेवा स्थूलतः
स्थूलतः विवोद्यः विवोद्यः समासेकिंतवोद्यः ओमाङ्गोश्च ओमिआदिः चपरेआत्
रूपमेकादेशः स्यात् शिवायोनमः शिवआदिहि शिवएहि शिवेहि अथक्तात्रक
रणास्यातश्चै धुनेरनकरणस्य अत्र शब्दस्मादितौ परे पररूपमेकादेशः स्या

मि.
कौ.
१४

त पटदिति पटिति एकावोनप्रदिति नामेदितस्मान्मस्यतवा अमेदितस्यप्रागुक्तं न
स्यात् अमस्यततकारमात्रस्यवास्यात् अविबहुलं हे भवत इति बहुलवचनाद्विबम्।
तस्यपरमासेदितम् दिकृत्तस्यपरं रूपमासेदितमंज्ञं स्यात् पटत् पटेति कलांजशो
न्ने पदान्ने कलांजशः स्यात् पटत् पटदिति अकः सर्वो दीर्घः अकः सर्वो अविदीर्घः
एकादेशः स्यात् दैत्यारिः श्रीशः विस्मयः अचिकिम् कुमारीशेते नाज्जलावि।
तिमावर्णनिषेधस्तनदीर्घशकारयोः ग्रहणकशास्त्रस्यमावर्णविधिनिषेधाभ्यां प्रा १४

गतिष्वनेः प्रकाकिंहरये ऋतिसवर्णेर्ऋवा होत्स्कारः होत्स्कारः लृतिसवर्णेर्लृवा हो
कारः पक्षे लृकारसर्वर्णोत् होत्स्कारः ऋतिर्ऋत्वा लृतिर्लृत्वेत्सभयत्रापिविधेयं वर्णद्वयं हि मात्रं
प्राद्यस्य मध्ये द्वौ रेफौ तयोरेकामात्राद् भक्तेरपरा द्वितीयस्य तममध्ये द्वौ लकारौ शेषं प्रा
प्राग्वत् इहोभयत्रापि ऋत्यक इति पादिकः प्रकृतिभावो व्युत्पत्ते एङः पदान्तादतिप
दान्तादेङः अतिपरे सर्वत्रपमेकादेशाः स्यात् इरेव विस्रोद सर्वत्रविभाषागोः लेके
वेदेचगोः अतिवाप्रकृतिभावः स्यात् पदान्ते गोश्चग्रम् गोग्रम् पदान्तेर्कि गोः अवर्

सि.
को.
१५

स्फोटयनस्य सुतीतिनिवृत्तम् अविपरे पदान्नेगोः अवद् वास्यात् गवाग्रम् पदान्नेकिं
गवि व्यवस्थितविभाषयागवात् इन्देव गोरवद्-स्यात् इन्दे गवेन्दः अथप्रकृतिभावः
सतप्रगृह्यामुचिन्तितम् सुताः प्रगृह्याच्चवत्तन्ने तेविप्रकृत्यास्य। एहिहस्या ३ अत्र
गौश्वरति हरीएतौ नित्येकिम् हरीएतावित्यादावयमेवप्रकृतिभावोयथास्यात् ३
कोसर्वोर्गोरतिह्रस्वसमुच्चितोमाभूत् इकोसर्वोर्गोणाकल्पस्यह्रस्वस्य पदान्नाः इकाः अम
वोर्गोअविपरेप्रकृत्यास्यः ह्रस्वस्यवा अत्रह्रस्वविधिसामर्थ्यादेवप्रकृतिभावेसिद्धेतदनु १५

कर्षणार्थश्चकारो न कर्तव्यः इति भाष्ये स्थितम् चक्रिञ्च वक्रञ्च पदान्तरादिति।

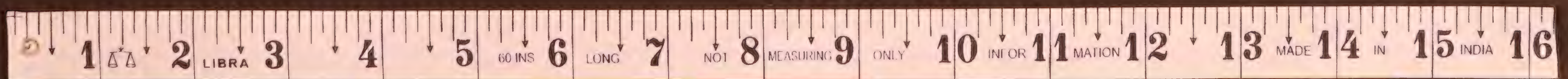
किं गौर्ये न समामेवाप्यस्यः नद्यातिः सितिव पार्थस्य ऋत्पकः ऋतिपरे अकः प्र

कृत्यास्यः ह्रस्वश्च वा ^{वसन्मविः} ब्रह्मर्षिः पदान्तरादित्येव आर्ब्धत् समामेप्ययं प्रकृतिभावः स

प्रज्जषीणाम् वाक्यस्य टेः स्तुत उदात्तः इत्यधिकृत्य प्रत्यभिवादेष्टुटे अष्टाद्विषये प्र

त्यभिवादे यदा कंतस्य टेः स्तुतः स्यात् अभिवादे ये देवदत्तो हंभोः आयुष्मानेधि देवद

त्ता १ सियान अभिवादे ये गार्ग्य हंभोः आयुष्मती भवगार्गि नाम गोत्रं वायत्र प्रत्या

सि. हा. १६
 भिवादवाक्यान्नेप्रयुज्यते तत्रायंस्तुतश्चते नेहप्रायुष्मानेति भोराजस्यैवेषानांवेति
 वाच्यम् प्रायुष्मानेतिभोः १ प्रायुष्मानेथीन्द्रवर्मन^३ प्रायुष्मानेथीन्द्रपालिता ३
 हेतुः प्रायुष्मानेतिभोः प्रायुष्मानेतिभोः प्रायुष्मानेतिभोः प्रायुष्मानेतिभोः ३ हेतुप्रयोगेहेतुयोः प
 तयोःप्रयोगेहेतुहेतुयत् तत्रहेतुयोरेवस्ततःहे ३ राम रामहे ३ गुरोरन्ततोऽनन्ता
 स्थाप्येकैकस्यावाम् हेतुहेतुयदाक्यंतस्यऋद्धिन्नस्याऽनन्त्यास्याऽन्त्यापिगुरोर्वा
 स्ततःस्यात् देवदत्त देवदत्त देवदत्ता ३ गुरोःकिं वकारादकारस्यमाभूत् अ

नृतः किं कृत्वा १ एकैकग्रहणपर्यायार्थम् इह प्राचामिति विभज्यते तेन सर्वः सुतो
विकल्प्यते असुतवडपस्थिते उपस्थितोत्तर्धदतिशब्दः तस्मिन्परे सुतः असुतवत्
भवति सुतकार्यप्रकृतिभावं न करोति सप्तोका १ इति सप्तोकेति वक्तिं असुत
इत्युक्ते सुतपदनिषिध्येत तथाच प्रगत्याश्रये प्रकृतिभावे सुतस्य अवर्णनस्यात् अ
ग्री १ इति हंवाकवर्मणस ईसुतो विपरे असुतवत् वाचिनही बुद्धं चिन्हीदम्
उभयत्र विभाषेयम् अनुपस्थितार्थम् उपस्थिते निवृत्त्यर्थम् अनुपस्थिते प्राप्पर्थमि

सि. मित्युभयत्रविभाषात्रीभाष्य ईहेदेहिवचनंप्रगल्भम् ईहेदेदनेहिवचनंप्रगल्भमेतं
 कौ. १३ स्यात् हरीणैः विसृष्टमौ गंगे अमृपवेतेरमौ मणीवोष्टमेतित्तरवार्थे वशाहोवाश
 होवावोप्यः अदसोमात् अदसःमात्परावीहृतोप्रगल्भोस्तः अमीर्हणाः राम कृष्णवम्
 ग्रामाते मार्किं अमुकेत्र अस्ततिमाहुहणे एकारोप्यनुवर्तेत यो अयंप्रगल्भः स्यात् अ
 सेहन्दाहृस्यती निपातएकाजनाङ् एकाः अच निपातः आङ्.वर्जः प्रगल्भः स्यात् इ
 विसृष्टे इहृदः उडमेषाः अनाडि.सुक्तेरडि.दाकारः प्रगल्भपवश्चापवन्नुमन्यसे आ १३

एवंनुकिलतत दिन्ननप्रगृह्यः आर्षडुसं डोसं वाक्यस्मरणयोरदित् अन्यत्रदि-
दितिविवेकः ओत ओदन्नोनिपातः प्रगृह्यः स्यात् अहोर्दृष्टाः समुद्देशाकल्पसेता
वर्णार्थं संवुडिनिमित्तकडोकारोवाप्रगृह्यः अवेदिकेशतौषरे विसोदति विसवि
ति अनार्थं किं ब्रह्मवन्धविति प्रवर्षीत् उज्रः उज्रः इतौ वा प्रागुक्तम् उदितिविति
ऊं उज्रदतौ दीर्घानुनासिकः प्रगृह्यश्च ऊं इत्ययमादेशो वा स्यात् ऊं इति मयउज्रो
वोवा मयः परस्मउज्रोवोवा स्यात् अवि किमु उक्तम् किमुक्तं वत्तस्यासिद्धत्वात्

सि. सारः ईदंतोवसप्रमर्षे सप्रमर्षेपर्यवसत्रमीहदन्तप्रगृह्यन्त्यात् सोमोगौरी अथि
कौ. १८ शितः मामकीतदृदतिसपांसलुगितिसप्रमालक अर्थग्रहणम किम् वृत्तावर्था
नरोपसंक्रान्तिमाभूत् वाष्पमप्यःवाष्पस्यः शुणोप्रगृह्यमाननासिकः उपगृह्य
माणः अवसानेप्रननासिकोवास्यात् दयिँ दयि उपगृह्यसेतिकिम् अग्री इमका
थिः स्तोत्रुनाशुः सकारतवर्गयोः शकारवर्गाभ्यायोगेसति शकारचवर्गोस्तः
हरिश्योते रामश्चिनोति सञ्चित शार्द्धिञ्जय शात् शात्तरस्मत्तवर्गस्यवृत्तेनस्यात् ॥ १८

विष्णुः प्रश्नः पुनाष्टः स्तोः पुनायेगेष्टः स्मात् रामखष्टः रामष्टीकतेपेष्टातहीकावकि
एढौकसेनपदान्नाटोरनाम् अनुमितिलमषष्टीकम् पदान्नाटवर्गात्परस्मानाम् !
स्तोः पुर्नस्मात् षट्पन्नः षट्पेपदांताकिम् ईहेटोः किम् सर्पिष्टमम् अनुमवतिना
गरीणामितिवाच्यम् षष्टाम् षष्टवतिः षष्टगर्भः तोः षि नवर्गस्यषकारेनष्टते सन्ध
ष्टः ऊलोजाशोन्ने वागीशः विद्वपम् यरोनुनासिकेनुनासिकोवा यरः पदान्नाम्
अनुनासिकेपरेः नुनासिकोवास्मात् एतन्मरारिः एतद्वरारिः स्थानप्रयत्नाभ्यामत्र

सि.
कौ.
॥

तमेस्योचरितार्थोविधिरयं रेफेनप्रवर्तते चतुर्मेवः प्रत्ययेभाषायेनित्यं तन्नात्रं चित्ता

यम् कथंनहि मदीदृशाः कञ्चयन्नश्नियवादिगणोदकारनिपातनात् तोर्लि तवर्ग

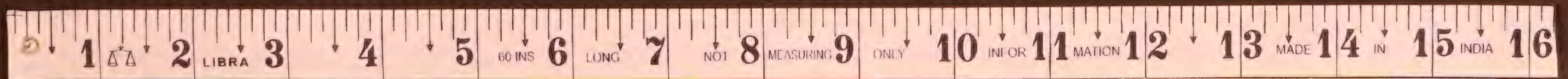
स्यलकारेपरेपरमवर्णःस्यात् तन्नयः विहोञ्चित्विति नकारस्यानुनासिकोलकारः उ

पूर्वस्य उदःपरयोः स्यात्सम्भोः

दःस्यात्सम्भोःपूर्वमवर्णःस्यात् आदेःपरस्य उत्पाने उत्तम्भनम् अत्राचोषस्यमहाप्राण

स्यस्यतादृशव्ययकारः तस्यजरोजरीतिपादिकोलोपः लोपाभावपक्षेतथकारस्यै

वषवर्णं नतत्वरिवेतिचत्तं वर्त्तप्रतिथकारस्यासिद्धत्वात् ऊयोहोम्यतरस्याम् ऊयःप ॥

रसहस्यएवमवर्णोवासात् घोषवतोनादवतोमहाप्राणसंसृजकएहस्य हसता
दृशोवर्गवत्तथैवादेशः वाग्धरिः वाग्हरिः शश्वोदि ऊयःपरस्पशस्यब्धोवासात्
श्रुति दस्यवृत्तेनजकारेकृते त्वरिव त्वरिजलावरःसुःइतिजकारस्यवकारः तच्छि
वः तव्यावः छत्रममीतिवाच्यम् तच्छ्रोकेन प्रमीतिकिम वाकञ्चेति हलिसर्व
सामित्यधिकृत्य मोनसारः मान्नस्पदस्मान्नसारःसात् हलि प्रलोन्त्यस्य हरिं
वन्दे पदमेतिकिंगम्यते नष्ठापदान्नसकृति नस्यमस्यवापदान्नसकृतिअनुत्वा

सि. रः स्यात् यशंसि आक्रंसते ऊलीतिकिम् मन्यते अनुस्वारस्ययिपरसवर्णः स्पष्टे
कौ. २. अङ्कितः कुञ्चितः गुणितः शान्तः गुम्फितः ऊवन्नीसत्रणत्वेऽपि अनुस्वारेपरसा
वर्णितस्यासिद्धत्वात्त्रणत्वम् वापदान्नस्य पदान्नस्यानुस्वारस्ययिपरे परसवर्णेवा
स्यात् तद्गुणे^{त्वंकरोषि}संयन्ता संवत्सरः येलोकम् अनुस्वारस्यपदेसाननासिकाः य^{संयन्ता संवत्सरः येलोकम्}
रसवर्णयवलाः मोराजिसमः कौ. किवन्नेराजतौपरेसमोमस्यमपवस्यात् सम्राट्
हेमपरेवा मयरेहकारेपरेमस्यमपववास्यात् ह्यल हलचलनेकिम्ललयति किं २१

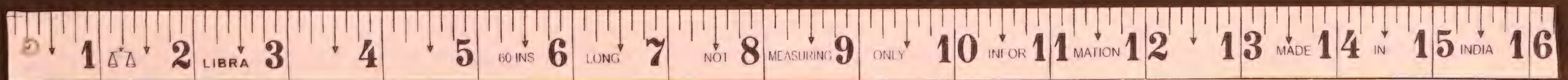
ललयति यवलपरेयवलावेति वक्तव्यम् यथासंख्यमनुदेशः समानाम् समस
मन्थीविधिर्यथासंख्यं स्यात् किंशु। किंशुः किंशुलयति किंशुलयति किंशु
दयति किंशुदयति नपरेनः नपरेरुकारेपरेमस्यनोवास्यात् किंशुते किंशुते
होः ऊकुक्यारि ऊकारणकारयोः ऊक ऊकावागमौ वास्तः शारि ऊक ऊको
रसिद्धताजशत्वेन चयोद्वितीयाः शारिपौष्करसादेः प्राडूत्सुष्टः प्राडूष्टः प्रा
डूष्टः सगण्डूष्टः सगण्डूष्टः सगण्डूष्टः उःसिधुट् उतरस्यसस्यथुट्॥

सि.
कौ.
२१

वासात् षट्सन्तः षट्सन्तः नञ्च नकारान्तात्परसमस्युद् वासात् सन्ताः सन्ताः शि
तक नमपदान्नमशेषेरेतग्वासात् शब्दोदीति छत्रविकल्पः पतेऊरोऊरीति वकार
लोपः सञ्जुम्भः सञ्जुम्भः सञ्जुषाम्भः सञ्जाम्भः जब्जो जवब्ज जवशाः जशाः
वितिवत्तष्ट्यंरूपाणामिहत्तुक्त वलोपानां विकल्पनात् ड.मोहसादचिड.मुद्रित्यम
हसात्तरोयोड.म् तदन्ते यत्तदन्तस्मात्परस्यावोनिर्मेड.मुद्रागमः स्यात् प्रत्यङ्गात्मा सुग
लीषाः सत्रयुतः समःसुति समोरुः स्यात् सुति मुलोन्मस्य अत्राननासिकः सर्वस्यनवा। २१

अत्ररुप्रकारो रोःश्वस्मानुनासिकोवास्यात् अनुनासिकात्तरोनस्वारः अनुनासिकं
विहायरोःश्वस्मानुनासिकगमःस्यात् त्वरवसानयोर्विसर्जनीयः विसर्जनीयस्य
त्वरिविसर्जनीयस्यस्यात् एतदपवादोवाणीतिपातिकेविसर्गोभेसंप्रकानांमोव
क्तयः सैःसक्तो सैःसक्ती समोवालोपमेकेरतिभाषं लोपस्यापिरुप्रकरणस्यत्वाद
नुस्वारानुनासिकाभ्यामेकसकारेऽपदयं द्विसकारेत्क्रमेव तत्रानविवेतिसकार
द्वित्वेतिविसकारमपिऽपदयं अनुस्वारविसर्गतिहासूलीयोपथानीययमानाम्

सि. को. २२ कागे परिशुवपाटस्योपसेत्यानेनानुसारस्यापिञ्ज्ञान अनुनामिकदिनां त्रयाणां श
रभयवर्तिकदिवेषः अनुसारवतामनुसारस्यापिद्विहेहादश एवामष्टादशानां तका
रदिवेवचनान्तरेण पुनर्दिवेव एकतंहितं चितमिति चतस्रश्चाशत श्लो नुनासि
कतेष्टोत्तराशतं पुनः त्रयस्यरे अमरे त्रयिपुमोरुः अत्यन्तिपदे अत्ययस्येति वतप
पुंदासात् कः पयोः शमौ अत्यन्तिपदे तवतशमौ संप्रका नामिति सः पुंस्को किलः
पुंस्को किलः पुंस्वः पुंस्वः अमरे किम् पुंस्तीरे त्रयि किं पुंदासः त्रयि जोरेण पुंदा

नम नञ्चयप्रशान् अम्यरेवविनकारस्यपदान्नस्रुः स्यान्नतप्रशान् शब्दस्यविसर्गः ।
सतम अतम शार्ङ्गिः छिन्दि शार्ङ्गिः छिन्दि वक्रिंस्त्रायस वक्रिंस्त्रायस परमेति
किम् हन्ति अम्यरेकिम् सन्स्रुः खड्गमष्टिः अग्रशार्ङ्गिं प्रशान्नोति मृये नृ
नित्यस्रुर्वास्यात् एकारे ऊयोः कः पौच कवर्गे एवर्गे परे विसर्जनीयस्यक्रमात् जि
हाम्लीयोपथ्यानीयौसः वाहिसर्गः येननाशमिष्यायेनविसर्जनीयस्यसदृशस्याप
वादीयं नतशार्ङ्गिरेविसर्जनीयस्य तेनवासः तौममित्यादौविसर्गएव नृः पादि ।

सि. नृपादि नृपादि नृयादि कानामेदिते कानकारस्यः स्यात् आमेदितेपरे संप्रका
कौ. नामितिसः यदा कस्कादिषु व पश्चिण्डनरस्य विसर्गस्यः स्यादन्यस्य तसः कः य
२३ योरपवादइतिसः कौस्तान् कौस्तान् कस्कः कौतसुतः सर्पिष्कुण्डिका थनक्षपा
तमित्याकृतिगणाय संहिताया मित्यधिकृत्य छेव ह्रस्वस्य छेपरेतगागमः स्यात्संदि
तायो चुतस्यासिद्धताज्ञसेनदः ततश्चर्त्तस्यासिद्धतासंबन्धुतेन जः चर्त्तेन चः चुतस्या
सिद्धताश्चोक्तृरिति कृतं न सन्ध्याया शिवन्ध्याया आर्मादोश्च एतयोः छेनक् स्यात् २३

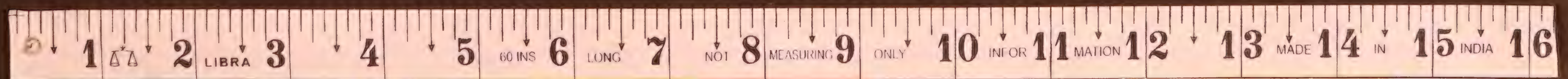
पदान्नादेतिविकल्पापवादः आच्छादयति माच्छिदत् दीर्घात् दीर्घात् छेपरेतकः
स्मात् दीर्घस्यायंतक नत् छस्य मेनासराच्छायेतितापकान् वेच्छियते पदान्नादाः
दीर्घात् पदान्नात् छेपरेतकवास्मात् लत्सीच्छाया लत्सीच्छाया इतिहत्सन्धिः ॥
विसर्जनीयस्सः^{स्वरि} विसृज्जाता शर्परेविसर्जनीयः शर्परेत्वरिविसर्जनीयस्सविसर्ज
नीयः नत्स्यत् कःत्सरुःचनाचनःलोभणः इहयथायथंसत्तेजिहामूलीयश्च न
वाशरि शरिपरेविसर्जनीयस्सविसर्जनीयएववास्मात् हरिःशेते हरिश्शेते त्वर्परे

सि.
कौ.
२४

शरिवाविसर्गलोपोवक्रयः गमस्याताहरिस्फुरति पदेविसर्गमेतेचैरूपं ऊषोः^{नः}पौ
व कथकरोति कःकरोति कथवनति कःवनति कथपदति कःपदति सोपदादौ वि
सर्जनीयस्मसःस्यात् उपदायोः ऊषोः यशस्पाशम् यशस्कलं यशस्कं यशस्का
म्यति अनययस्येतिवाच्यं प्रातःकल्मस काम्पेरोरेवेतिवाच्यम् नेह गीःकाम्यति इ
ताःसः इणाःपरमविसर्जनीयस्मसःस्यात् पूर्वविषये सर्पिष्पाशम् सर्पिष्कलं स
र्पिष्कं सर्पिष्काम्यति नमस्युरसोर्गयोः गतिमेतयोरनयोर्विसर्गस्मसःस्यात् ऊ २४

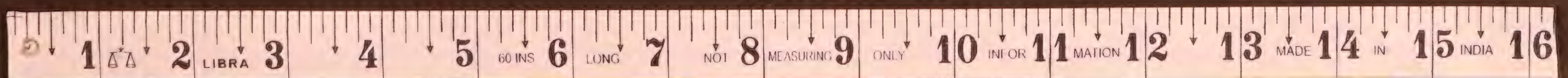
घोः परयोः नमस्करोति साक्षात्प्रभृतिवाक्त्रयोयोगे विभाषागतिसंज्ञातदभावे
नमःकरोति पुरोययमितिगतिसेता पुरस्करोति अगतिवात्रेहृष्टः पुरोः परः प्रष्ट
याः इदुपथस्यवाप्रत्ययस्य इकारोः कारोपथस्यप्रत्ययस्यविसर्गस्यस्यः स्यात्
ऊषोः परयोः निष्प्रसृहम् अविष्कृतमडस्कृतम् अप्रत्ययस्यकिम् अग्निःकरोति
वायुःकरोति एकादेशाणासुनिमित्तस्य नषत्वं कस्कादिषु भ्रातृपुत्रशत्रुस्यपादा
त तेनेहनमातः कृपा मुहसःप्रतिषेधः मुहःकामा तिरसोऽन्यतरस्याम् सोवा।

सि.
को.
२५

स्यात्क्रयोः निरुक्तं निरुक्तं दिक्षुचतुरितिक्रयोर्ध्वं कृतोर्ध्ववर्तमानानामेषां वि
सर्गस्यकारोवास्यात् क्रयोः द्विकरोति द्विःकरोतिरत्यादि कृतोर्ध्वकिम् वतष्क
पालः इत्यसोःसामर्थ्यं एतयोर्विसर्गस्यःस्याद् क्रयोः सर्पिकरोति सर्पिकरोति
थनुकरोति थनुःकरोति सामर्थ्यमिद्वयेपेक्षा सामर्थ्यकिम् तिष्ठन्सर्पिः पिव
त्तमुदकम् नित्यं समासेन न्नरपदस्यस्य इत्यसोर्विसर्गस्यानुन्नरपदस्यस्य समासे
नित्यं स्यात् क्रयोः परयोः सर्पिष्कुण्डिकाश्च न्नरपदस्यस्येति किं परमसर्पिः ३५

ऊर्णिका कक्षादिषु सर्पिष्कुण्डिकाशब्दोसमोसेयपेताविरेहेपिषतार्थः व्यपेतयो
नित्यार्थश्च अतःकुकुमिकंस ऊम् पात्र ऊशाकलीष्वनययस्य अकागदन्नरस्यअन
ययस्यविसर्गस्यसमोसेनित्यंसकागदेशःस्यात् करोत्यादिषुपरेषु नत्तरपदस्यस्य
अयस्कारः अयस्कामः अयस्कंसः अयस्कृमाः अयस्पात्रम् अयःसहिताऊशा अ
यस्कृणा अयस्कृणी अतःकिंगीःकारः अनययस्यकिं सःकामः समोसेकिं यथाः
करोति अनुत्तरपदस्यस्यकिम् परमयथाःकारः अथःशिरसीपदे एतयोः विसर्गस्य

सि.
कौ.
२६

सोदेशः स्यात् पदशब्देऽपि अथस्यदम् शिरस्यदम् समासद्वयेऽपि अथःपदं शिरःपदम्
अनन्तरपदस्येतेष्वेव परमशिरःपदम् कस्कादिषु च भास्करः इति विसर्गसन्धिः सौ
जर्ममौलित्तिप्रत्यये कृते शिवसु अर्च्य इति स्थिते समञ्जघोरुः पदान्तरस्य समञ्जघ
हस्यचरुः स्यात् जघन्तापवादः अतोऽगोरस्य तादस्येते अमुन्तादतः परस्य रोः स्यात् अमु
ते अति भोभगोऽतिशयस्य यत्र स्यापवादः उभेऽपि कृत् स्यात् सिद्धत्वेन न भवति रुमन्
द्युः अतविधेः सामर्थ्यात् शिव उच्यते इति स्थिते प्रथमयोः पूर्वसवर्णः अकाप्रथमा

२६

द्वितीययोरविपरे पूर्वसवर्णएकादेशः स्यात् इति प्रामे नादिवि अवर्णादिवि नम
र्वसवर्णदीर्घः स्यात् शुङ्गणः एङः पदान्तादति शिवोर्चः अतइतितपरः किम् देवा
अत्र अतीतितपरः किम् अत्रागन्ता असुताकिम् एरिस भ्रातः १ अत्रस्त्राहि॥
सुतस्यासिद्धमादतः परोयं असुतादितिविशेषणोत् तन्मामर्ष्यान्नासिद्धत्वे तपरकर
णस्य तनसामर्ष्यं दीर्घनिष्ठ्यावरितार्थत्वात् असुते किं तिष्ठतपयः आशिदत्त य
रोरदत्तइतिसुतः इषिव असुतादतः परस्यरोरुः स्यात् इषि शिवोवन्धः रोरितुका

सि. रानवत्यग्रहणात्रेह प्रातरत्र धातुर्गच्छदेवास्त इहृदतिस्थिते रुतं भोभगोअचोअएव
कौ. २३ मयोशि यतसर्वसगोःयोदेशाःस्यात् अशिपेरे अमन्थिःसौत्रः लोपःशाकल्पस्य देवा
इह देवायिह अशिकिम देवास्तत्रियद्यपीहयतस्यासिद्धत्वादिसर्गोलभ्यते तथापि
विसर्गस्यानिवद्भावे नरुत्वाद्यत्वेस्यात् नत्ययमन्त्रिधिः शेरितिसमदायाअयणा
त भोस्त भगोस्त अचोस्त इतिसकारान्त्रानिपाताःतेषांरोर्यत्वेकते योर्लघुप्रयत्नत
रः शाकदायनस्य परान्नयोर्वकारयकारयोः लघुच्चारणौवयौवास्तः अशिपेरे २३

यस्मिन् चारणे जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं स लघुच्चारणः ओतो गार्ग्यस्य ओका
 रात्परस्य पदान्नस्यात्तद्युप्रयत्नस्यकारस्य निमित्तलोपः स्यात् गार्ग्यग्रहणं पूजार्थं ।
 भोयद्युत पदान्नस्य किम् तोयम् उज्जिचपदे अर्वाण्यपूर्वयोः पदान्नयोः यवयो ली
 यः उज्जिचपरे सउकाग्रिः पदे किम् तन्वे उतंतत्तद्युतम् वेजः सम्प्रसारणेऽप्यम् य
 दित्प्रतिपदोक्तो निपात उज्जितिग्रहीष्यते तत्सुत्रार्थपदग्रहणं ह्यसि सर्वेषाम् भो
 भगो अद्यो पूर्वस्य लघु लघुच्चारणस्यकारस्य लोपः स्यात् हन्ति सर्वेषामनेन भोदे

५

सि.
कौ.
२८

वाः भलदिस भोविदहृन् भगोनमस्ते अद्योयहि देवानमस्याः देवायान्ति हलि
किम् देवायिह रोसपि अहोरेफादेशः स्यात् नतसपि रोसपवादः अहरहः अ
हर्गणः असपिकिं अहोभ्याम् अत्राहन्नितिरुत्तम् रूपरात्रिरथन्तरे धुरुत्तंवाचं
अहोत्तं गतमहोरात्रिरेषा एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादहोरात्रः अहोरथन्तरे अ
हरादीनां पत्यादिषु वोरफः विसर्गापवादः अहर्पतिः गीर्पतिः धर्पतिः पदे विसा
र्गोपयानीयो उषसोबुधेर्नित्यं रो रि रेफस्मरेफेपरेलोपः स्यात् द्विलोपे पूर्वस्या २८

अधर्पः

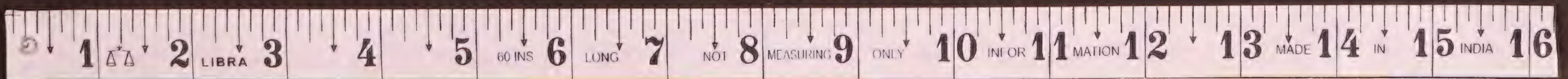
दीर्घाणाः ङरेफौलोपयतीति तस्यातस्मिन्वर्णार्थात् ङकारेफात्स्वकेपरेर्ष्वस्या
लोदीर्घः स्यात् पुनारमते हरीरम्पः शंभूराजते अणाः किम् तृढः वृढः तृह्रिंसा
यावृह उयमने सर्वग्रहणमनुत्तरपदेपि सर्वमात्रस्य दीर्घार्थं अजर्घाः मनस र
थस्त्ररुतेकृते हृषिवेत्सुतेरोरीतिलोपे प्राप्ते विप्रतिषेधे परं कार्यं तल्लबलवि
रोधे परं कार्यं स्यादितिलोपे प्राप्ते सर्वत्रासिद्धमिति रोरीसस्यासिद्धत्वात् तमेव म
नोरथः एतन्नदोः सलोपोकोरनञ्जामासेहन्ति अककारयोरेतन्नदोः यः सः तस्या

मि.
को.
२५

लोपः स्यात् इति नतनञ्जसामे एवविस्मः सशम्भः अकोः किम् एवकोरुदः अनत्र
समासे किम् अमः शिवः इति किं एषोत्र सो विलोपे चेत्पादहरणम् सरस्यसमोः लो
पः स्यात् अविपादेष्वेल्लोपसत्येवस्येत मेमामविद्धि प्रभृतिरितीह ऋक्यादपवशू
स्यते इति वामनः अविशेषाच्छ्लोकपादेष्वपरे सैषदाशरथीरामः लोपे वेदितिकि
म् सरतिलिति सपवमुक्तासत्येवेत्यवधारणतस्मिन्नदसि बह्वन्तमिति पूर्वसूत्राद्
इत्यहरणानुवृत्त्या लभ्यते तेनेह न सोहमाजन्मप्रदानम् इति सादिसन्धिः ॥ न २५

मोगुरवे अर्थवदधातरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् धातुप्रत्ययप्रत्ययान्तवर्जयिष्य ॥
अर्थवच्छब्दप्रत्ययप्रातिपदिकसंज्ञात् कृतदितसमासाश्च कृतदितान्नोसमासश्च प्रा
तिपदिकसंज्ञाः सर्वसूत्रेणमिदं समासग्रहणनियमार्थं यत्रसंज्ञानेपूर्वभागः
पदंतस्यवेद्भवति समासस्येवेति तेनवाक्यस्य प्रत्ययः प्रापंचमपरिसमाप्तेरधिका
रोयम् परश्च अयमपितथा ह्याप्रातिपदिकान् शुद्धादाबन्नात्प्रातिपदिकाच्चेति
प्रापंचमपरिसमाप्तेरधिकारः प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापिश्रहणमिमेव

सि. सिडे द्यामुहणं ह्यावन्नात्रदितोयप्याप्तात इया भ्रागामाभृदिमेवमर्थं सौजस
कौ. मौत्तासताभ्रांभ सदेभ्राभस उ. सिभ्रांभसु सोसासि. ओसुप इयन्नादावन्ना
इ. त्यातिपदिकासु परेसादयः प्रत्ययाः सः सउ. स्योरुकारेकारौज शट रु. पाश्वेतः ॥
विभक्तिषु सप्रित्तौविभक्तिसंज्ञास्तः तत्रस डौजस इत्यादीनांसप्रानां त्रिकाणांप्रथ
मादयः सम्प्रत्यन्ताः प्राचांसंताः ताभिरिहापियवहारः सपः सपस्त्रीणि वचनानि त्रीणि.
एकए एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः सेकयोर्द्विवचनैकवचने द्वितैकत्वयो इ.

रेलः बहुषु बहुवचनम् बहुतेपतत्प्रात् रुतविसर्गो रामः सट्टपाणामेकशेष
कविभक्तौ एकविभक्तौयानिसट्टपाणेवट्टएनि तेषामेकएवशिष्यते प्रथमयोः
पूर्वसवर्णः नाटिवि हट्टिरेवि रामौ बुट्ट प्रत्ययायौबुट्टइतौस्तःइतिजस्येत्संज्ञा न
विभक्तौतस्माः विभक्तिस्माः तवर्गसकारमकारादितोनस्यः इतिमकारस्यनेत्रं अ
नोगुणे अपदान्तादकारादुणेपरतः पररूपमेकादेशःस्यात् इतिप्राम्ने परत्वात्
र्वसवर्णदीर्घः अनोगुणेइतिहिपुरस्तादपवादाग्रनन्तरान्विधीनाथने नोत्रगति

सि. तित्यायेन श्रुतः सर्वोर्दीर्घश्च सैवापवादो नतप्रथमयोरित्यस्यापि रामः एकवच
 को. नंसमुद्धिः समोऽथने प्रथमाया एकवचनंसमुद्धिसंज्ञं स्यात् एङ्-ह्रस्वात्समुद्धेः प
 ३। इन्नात् ह्रस्वान्नाच्चाङ्गात् ह्रस्वण्ते समुद्धेचेत् समुद्धातिप्रसङ्गस्येङ्-ह्रस्वा
 भ्यां विशेषणान्नेह हेकतरत् ऊलेति हेरामहेरामौ हेरामाः एङ्-ह्रस्वकिम् हेहरे
 हेविस्मो अत्रहिपरत्वात्रित्वाच्च समुद्धिगुणेकते ह्रस्वात्परत्वेनास्ति शुमिपूर्वः श्रुको
 म्यविपरतः पूर्वस्वरूपमेकादेशः स्यात् रामम् रामौ लशक्तद्विते तद्वितवर्जप्रत्यया ३।

द्याः लशकवर्गः इतः स्यादिति शसः शस्येत्संज्ञा तस्माच्छसोऽपि सर्वसर्वादी
र्चात्परोयः शसः सकारः तस्मिन् स्यात्संज्ञा शुद्धाद् शुद्धाद् शुद्धाद् शुद्धाद्
वर्गः शुद्धाद् शुद्धाद् एतैर्यस्यैः यथा सम्भवं मिति ते च व्यवधानेऽपि रक्षाभ्यां परस्मै
स्यात् समानपदे पदव्यवायेपीति निषेधं बाधितं श्रुत्यै ह्यं नम्यरूपमनुसारेण
पल्लवार्थं तच्चाकर्तुं शक्यं प्रयोगवाहनामत्स्यपदेशस्योक्त्यादिति एते प्रा
प्तेऽपदान्नस्य पदान्नस्य न स्यात् समान यस्मात्स्य विधिस्तदादिप्रत्ययेऽ-

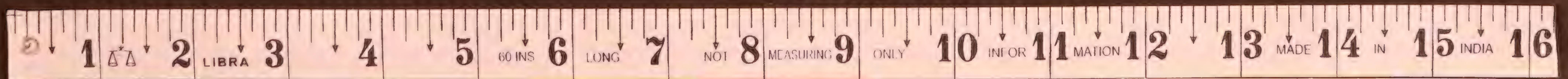

सि.
कौ.
३२

म यः प्रत्यययोगस्मात्क्रियते तदादि शब्दश्रुतस्मित्ये अङ्गसंज्ञेऽस्यात् भवामि भविष्या
मीत्यादौ विकरणविशिष्टस्याङ्गसंज्ञार्थं तदादिग्रहणम् विधिरितिकिम् स्वीकृतम्
प्रत्यये किं प्रत्ययविशिष्टस्य ततोऽधिकस्य वा मा भूत् अङ्गस्य स्यादित्यस्य दादृसि
उ. सामिनात्स्याः प्रकारान्नादंगात् दादीनां क्रमादिनां दयः आदेशाः स्यान्नावेरा
मेत् सपित यजादौ सपिपरे अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् रामाभ्याम् अतो भिसपेस
प्रकारान्नादङ्गात् भिसपेस स्यात् अनेकान्नात्सर्वदेशः रामैः डुर्यः अतोऽङ्गा

३२

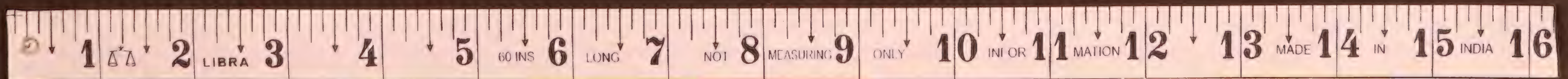
त्वरस्मेतेऽस्मेतस्ययादेशः स्यात् रामाय इहस्यानिवद्भवेनयादेशस्यसम्मान्तरपि
तिदीर्घः सन्निपातलक्षणोविधिरनिमित्ततद्विज्ञातमेतिपरिभाषातनेहप्रवर्तते क
ष्टायक्रमेणइतिनिर्देशेनतस्याश्रुनित्यवज्ञापनात् रामाभ्याम् बहुवचनेकल्पेत्
कलादौबहुवचनेसपिपरेश्रुतौगस्यकारः स्यात् रामेभ्यः बहुवचनेकिम् रामः रा
मस्य कलिकिं रामाणाम् सपिकिं पवधम् जयन्तं वावसाने श्रवसानेकलांचरो
वास्यः रामात् रामाद् रामातत् रामाद् इतितकारदिभेदपचतष्टयं रामाभ्याम् रा

मि. मेभ्यः रामस्य सप्तद्वितपते त्वरिचेति चर्षेष्णान्नरतस्यात्मपव नतनकारः अत्यथा
 को. तानयाप्रयत्नभेदान्न अतएवमःसीतिनादेशाचारभ्यते ओसिव ओसिवपरतोत्रो
 ३३ ह्रस्वकारः स्यात् रामयोः ह्रस्वनयापोनु ह्रस्वान्नात्रयन्नादाबन्नाच्चाङ्गाय
 रस्यामोनडागमः स्यात् अङ्गस्येत्यधिकृत्य नामि नामिपरनोजन्तस्याङ्गस्यदी
 र्घ्यः स्यात् रामाणाम् सुपिवेति दीर्घोयद्यपिपरः तथापीह नप्रवर्तते रामे रा
 मयोः सुपिवेत्कृते उपदान्नस्यमूर्थस्यः आणादपरिसमाभेरधिकारोयम् ६

रुद्रिपातपरिभाषासिरो
 भातु नामीत्यनेनारम्भसा
 मर्ष्यात्यरिभाषासाधने
 ३३

एकोरित्यथकृत्य आदेशप्रत्ययोः सहेस्साउस्सादितिसूत्रात्मदतिवष्टान्नमनवर्ते
ते इएकवर्गाभ्यां परमापदान्नादेशा^{स्य} प्रत्यावयवस्यच सकार^{स्य} समर्थ्यादे।
शाः स्यात् विवृताद्योषस्यस्यतादृशाएववः रोमेषु इएकोः किं रामस्य आदेशप्रत्य
योः किं सृषीः सृषिसौ उपदान्नात्मकिं हरिलत्र एवंकसमृज्जन्दादयः सर्वा
दीनि सर्वनामानि सर्वादीनि शाहृत्पाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः तदन्नास्पापीयं स
ता दन्देवेति तापकात् तेन परसर्वत्रेतित्रल् परमभवकानित्यत्रकश्चसिद्ध

सि. ति जसःशीः अदन्नात्सर्वनाम्नः परस्परजसःशीः स्यात् अनेकाल्नात्सर्वदेशः नवावे
 कौ. तासुदन्त्यादाविव नानवन्धकृतमेनेकाल्नामिति वाच्यम् सर्वदेशात् प्रागित्थंता
 ३४ भावां याएवात् सर्वे सर्वनाम्नः सौ अतः सर्वनाम्नः परस्परदे-रन्तस्यै स्यात् सर्वस्यै दुःसि स्म-
 द्योः स्यात्सिनौ अतः सर्वनाम्नः एतयोरेतौस्तः सर्वस्मात् प्रागिसर्वनाम्नः सुट् अ
 वर्णान्नात्सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडागमः स्यात् एतवते सर्वेषाम् सर्वस्मिन् यो
 वंगमवत् एवंविषादयोप्यदन्ताः सर्वदयश्चपंचविंशत् सर्वविष्य उभ उभयट् ३५

तर उत्तम अन्य अन्तर रत्नरत्न तनेम सम सिम पूर्व पर अवर दक्षिणोत्तरा
परा थराणिचवस्याया मसंज्ञायाम् समज्ञातिथनाख्यायाम् अन्तरंवरिर्योगोपसं
द्यानयोः तद् तद् यद् एतद् अदम् रदम् एकदियुषाद् अस्मद् भवन्नकिम् इति
उभयाहोदितविशिष्टस्यवाचकः अतएव नित्यं दिवचनान्नः तस्मै हपादस्त उभया
वित्तज्ञाकजयः नचकप्रत्ययेनेष्टसिद्धिः दिवचनपरत्वाभावेन उभयतः उभयत्रेसा
दाविवायच्यसङ्गत तदुक्तं उभयोन्त्येति^{अन्त्येति} दिवचनपरत्वाभावे उभयशाहस्यदिवचने

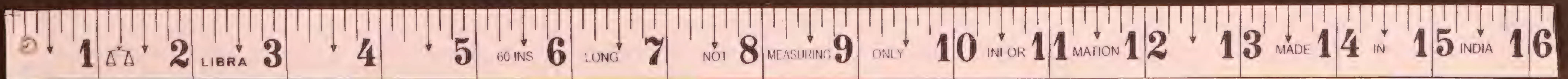

परीयोयम्

सि.
को.
१५

नास्तीतिकथ्यतः प्रसीतिहरदत्तः उभय पक्षविहीन इतिवचनात् तस्मात्तस्मिन्प्रयोजने
सम्यानिवृत्तौवेनतयप्रत्ययान्नतया प्रथमचरमेतिविकल्पेप्राप्तेविभक्तिनिरेपेक्षतेना
न्नरंगत्वात्रिमैवसंज्ञाभवति उभये इतरदत्तमौप्रत्ययौ यद्यपिसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रह
णेन तदन्नग्रहणं नास्ति समिदन्नमितित्तायका न्यापीह तदन्नग्रहणं केवलयोः सं
ज्ञायाः प्रयोजनाभावात् प्रत्ययान्नतमशब्दाव्युत्पन्नौ स्वभावहिबद्भविष्ये नि
र्धारणेवर्तेते तत्रान्यतमशब्दसंगोपादाभावात्संज्ञा नत इतिहावष्यदन्नावस्य

१५

पर्यायो एक उदात्तः अपरोक्षदानरूपेके एकस्तान्नरूपेरे नेमरूपे समः सर्वपर्या
यः तत्पर्यायानुनेहृत्ते यथासंख्यमनुदेशः समानामितितापकात् अन्तरं बहि
र्योगेति गणसूत्रे अपुरीतिवक्तव्यं अन्तरायां पुरि एवं परावरदक्षिणोत्तरापराधराणि
व्यवस्थायामसंज्ञायाम् एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञागणपादात्सर्वत्रया
ग्रामा साजसिवास्यात् सर्वे एवाः स्वाभिधेयोपेक्षोवधिनियमो व्यवस्था व्यवस्थायां।
किं दक्षिणागायकाः ऊशान्तरूपः असंज्ञायां किम् उत्राः ऊरवः समतातिथना

मि. त्वयाम् ज्ञातिथनामवाचिनः स्वपादस्य प्राप्तासंज्ञाजमिवास्यात् सेवासाः आत्मीया
कौ. आत्मानोवाइत्यर्थः ज्ञातिथनवाचिनेस्तु साज्ञातयः अर्थावा अन्तरं बहिर्गोपसं-
३६ द्यानयोः वास्यपरिधानीयेवार्थे तरपादस्य प्राप्तासंज्ञाजमिवास्यात् अन्तरे अन्तरावा
गृहाः वास्याइत्यर्थः अन्तरे अन्तरावाशाटकाः परिधानीयाइत्यर्थः सर्वदिभ्योनवा
भ्योवा एभ्योऽसिद्धोः स्मात् स्मिनौवास्तः सर्वस्मात् सर्वात् सर्वस्मिन् सर्व एवंप
रादीनाम् शेषं सर्ववत् एकपादः संख्यायानिमैकवचनान्नः नवह्रवीहो बह्व्रीहो ३६

सवीदेः

चिकीर्षिते सर्वनामसंज्ञानस्मात् त्वकंपितायस्त्वकपितृकः अहकंपितायस्त्व
मकपितृकः इहसमामात्यागेवप्रक्रियावाक्ये सर्वनामसंज्ञानिविध्यते अन्वयात्
किकेविग्रहवाक्ये इव तत्राप्यकचप्रवर्तत सवसमासेपि श्रूयत अतिक्रान्तो भव
कन्नमतिभवकानितिवत् भाष्यकारस्त त्वकपितृकोमकपितृक इति रूपेण
पत्रिकृतैतत्सूत्रं प्रत्याचख्यौ यद्योन्नरं मुनीनां प्रामाण्यम् संक्षेपसर्जनीभूतास्त
नसर्वादयः महासंज्ञाकरणेन तदनुगणानामेव गणोपसन्निवेशात् अतः संज्ञाका

सि. यमन्तर्गाणकार्यवतेषां न भवति सर्वानामकश्चित् तस्मै सर्वाये देहि अतिक्रान्तसर्वे
कौ. मतिमर्वाः तस्मै प्रतिमर्वाय अतिक्रान्तं कुलम् अतिक्रान्तं तृतीयासमासे अत्र सर्वना
३३ मतान्मात मासमर्वाय तृतीयासमासार्थवाक्येपिनमासेनमर्वाय दन्देव दन्दे
उक्तासंज्ञान वर्णाश्रमेतराणाम् समुदायस्यायेनिषेधो न तत्र वयवानाम् नैवेवं तद
नविधिनासदृशसंगः सर्वनाम्नो विहितस्यामः सदिति यावत्तत्तात् विभाषा न सि
जसाधारण्यत्कार्यशीभावात् तत्र कर्तव्ये दन्दे उक्तासंज्ञावास्यात् वर्णाश्रमेतरे वर्णा ३३

अमेतराः शीभावे प्रमेव विभाषे सक्तं अतो नाकच किन्नकप्रत्ययव वर्णा प्रमे
तरकाः प्रथमवरमतया सार्थकतिपयनेमाश्च एते जमाः कार्यप्रत्यक्तु संज्ञावा
स्यः प्रथमे प्रथमादित्यादि शेषं रामवत् तयः प्रत्ययः ततः तदन्ताग्राह्याः द्वितीय
द्वितीये द्वितयाः नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् विभाषाप्रकरणे तीयस्य डि. त्त्पसत्तया
नम् द्वितीयस्मै द्वितीयायेत्यादि एवं तृतीयः अर्थवद्गुहणत्रेह पटुजातीयाय
जराया जरसमंतरस्याम् जरायाहस्यजरसवास्यात् अजादौ विभक्तौ पदाङ्गायि

मि. को. ३८
कोरे तस्यव तदन्तस्यव अनेकल्लात्सर्वोदेषोप्रोभेनिर्दिष्टमानस्यादेशाभवन्ति प
कदेशविकृतस्यानमत्वात् जगताहस्यजरस निर्जरसौ निर्जरसः इनादीनाधि
त्वापरत्वात् जरस निर्जरसानिर्जरेमे निर्जरसः निर्जरसि पक्षेह्लादौषगमवतव
निकृतात्तर्ह्यविप्रतिषेधेनरनातोः कृतयोःसन्निपातपरिभाषाया अनित्यत्वमा
श्रित्य जरसिकृते निर्जरसिन निर्जरसादिति रूपं नतनिर्जरसा निर्जरसरति
केचिदित्युक्तं तथाभिसि निर्जरसैरितिह्यान्तरमक्तम् तदन्तसारिभिश्चषष्टेक ३८

वचने निर्जरे स्ये त्वे नृपमिति स्वीकृतं एतच्च भाष्यविरुद्धम् पटत्रयमास्तु त्रिंशत्
स्य दोषस्य कस्या कत्र दत्रासन्नास्य भृतिषु पाददन्तनामिकामास हृदयनिशा
ग्रसृज्ज स्य दोस् यकृत् शकृत् उदकश्रास्य एषां पदादयश्चोदेशाः सुः पादोदो
कायनश्रासनश्राहस्यासन्नोदेशा इति काशिया मुक्तं तस्यामादिकं पादः पादोपादाः पा
दम् पादोपादाः पादान् पदापादेनेत्यादि सुडनपुंसकस्य सुट्प्रत्याहारः स्वादि
यञ्च वचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि पुरस्त्रीवस्य स्वादिष्वसर्वनामस्थाने कप्रस्य

सि. यावधिषुस्त्रादिषु अस्वर्वात्मस्यानेषु परतः पूर्वपदसंज्ञे स्यात् यविभम् यकारादि
 कौ. पुत्रजादिषु च स्त्रादिषु अस्वर्वात्मस्यानेषु पूर्वभसंज्ञे स्यात् आकडागदेकसंज्ञा
 ३५ इतर्धकडागः कर्मधारयत्वेनः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा ज्ञेया यापरानवकाशावने
 नशासादावविभसंज्ञैव नपदत्वम् अतो जश्चंद्राभित्यादि मासः मासा रुतेयत्वे
 नदतः दत्ता जश्चंद्रा
 वयलोपः माभ्याम् माभिरित्यादि भस्म अधिकारोयम् अत्रोपोनः अंगावयवो
 सर्वनामस्यानयजादिस्त्रादिपरोयो न तस्याकारस्य लोपः रषाभ्यां नोऽणः समानप ३५

दे एकपदस्याभ्यांरेफषकाराभ्यांपरस्मत्तस्याः स्यात् युस् युस् पूर्वस्मादपि।
विधौ स्यानिवद्भाव इति पतेत् अद्वयवाये इमे वात्र गतं पूर्वजसिद्धेन स्यानिवदि
तित् इहनास्तित्सदोषः संयोगादिलोपलक्षणोत्पत्तिनिषेधात् नलोपः प्राति
पदिकान्नस्य नेति प्रातिपदिकेति च लप्रवर्तीकेपदे प्रातिपदिकसंज्ञं यत्पदेन
दत्तस्य नकारस्य लोपः स्यात् नलोपस्यासिद्धत्वाद्दीर्घत्वमेव मे स च न सृषभ्यां सृष
भिर्येषभ्यश्च विभाषादिशेषः अगोवयवोसर्वनामस्यानपरोयोन् नस्माका

सि. रसलोपोवास्यात् द्विषोः परयोः सस्मि सृषणि पक्षेगमवत् पदत्ररतिस्त्रेप्रभृ-
को. तिग्रहणंप्रकारार्थं तथाच ओदःशमपिदोषत्रादेशोभावे कऊदोषणीसुदाहृतं
४० तेनपदद्विचुरेणसिषाम स्वान्द्रुन्मानसंमनरति सङ्गच्छते आसन्नंशानम्
सुचुरितिच आसन्नंभवआसन्नः दोमशाहस्यनपुंसकत्वमप्यतएवभाष्यात् तेन ॥
दक्षिणंदोत्रिणाचरतिसेङ्ग.गच्छते भजबाहूप्रवेष्टोदोरितिसाहचर्यात्संस्व
द्वयमपि दोषं तस्यतथाविधस्यभजतइति द्वयोरद्वोर्भवःद्यद्दः संख्याविसाय ४०

सर्वसाहस्यसाहनमतरसांदौ सज्जयादिश्वसाहस्यसाहनोदेशोवास्यात् द्वौप
रेत्यहि यरुनि योरे विगतमरुःयरुः यरुयहरुनियरे शुद्धःसायः सायाहःसा
याहि सायाहनि सायाहे इत्यदन्ताः विषयाःदीर्घाजसिव दीर्घात् जसिविव
पेरप्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घानस्यात् वृद्धिःविषयो सवर्णदीर्घः विषयाः य
द्यपीह डेदि नादिवीत्येवमिडे जसित सत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घेननिर्नास्ति न
थापि गौर्योगौर्येइत्याद्यर्थं सूत्रमिहापिमायताउपमसं विषयाम विषयो ॥

सि. आतोधातोः आकारान्नोयोधातः तदन्तस्य भस्म्युद्-सलोपः स्यात् अलोन्मस विष्
 कौ. षः विष्णो विष्णोभ्यामित्यादि एवं शान्तवधादयः धातोरितिकिम् हाहान्टा स
 धा. वर्णदीर्घः हाहा डेवृद्धिः हाहे ड् सिङ्गु.स हाहाः हाहाः ओसि वृद्धिः हाहौः डौ आङ्गुणः
 हाहे शेषं विष्णोपावत् आतदन्तियोगविभागादधातोर्णालोपः क्वचित् क्ताः प्राः प्राट्
 क्ताः ह्रीः प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ह्री जसि च ह्रस्वान्नस्माद्-स्यगुणः स्यात् जसि परे
 ह्रस्वः ह्रस्वस्यगुणः ह्रस्वस्यगुणः स्यात् समुदौ ष्-ह्रस्वादितिसमुदितोपः हेह धा.

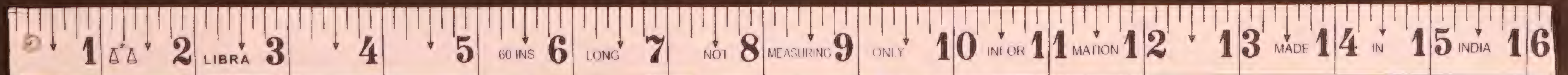

रेहरिम् हरी हरीन् शेषोऽस्य वि अनदीसंज्ञो हस्यो या वि वर्णो वर्णो तदन्तं स विव
जं चिमं संज्ञात् शेषः किम् ममे एकसंज्ञाधिकारात्तिदेशे शेषग्रहणं स्पष्टार्थम् हस्यो
किं वातप्रमे एकं मात्रे आहो नास्त्रियाम् चेः परस्य आहः नास्मात् अस्त्रियां आदिति
दासंज्ञा प्राचाम् हरिणा अस्त्रियां किं मया चेदिति चिमं संज्ञादिति सपिगुणः स्यात्
हरेये चेः किम् मये दितिकिम् हरिभ्याम् सपि किं पट्टी चेदिति नीतिगुणे कृते इमि
इमोश्च पट्टो इमि इमोरतिपरे पूर्व रूपमेकादेशः स्यात् हरेः २ हरेयीः हरीणाम् अस्त्र

सि. ४२ चोः दृष्ट्यामन्त्रस्य देः डौत्स्यात् चेरंतादेशश्चाकारः ह्रौ ह्र्योः ह्रिषु एवं श्रीयत्
 कौ. गिरविकयादयश्च अनङ्गसौ सायुरङ्गस्य अनङ्गादेशः स्यात् अमसुद्धौ सौपरेदि. स्य
 ४२ न्नादेशः अलोन्नात्सर्वउपथा अन्नादलः एवोवर्णउपथासंतः स्यात् सर्वनामस्याने
 वामसुद्धौ नान्नसोपथायाः दीर्घः स्यात् अमसुद्धौ सर्वनामस्याने अएकएकात्स्य
 एकात्स्यस्योयः स। अएकसंतः स्यात् हल्ल्याभ्यो दीर्घात्सति सएकंहल हलन्ना
 त्परं दीर्घो योऽप्योतदन्नाच्च परं सति सीत्येतदएकंहल लुप्यते सावाहेसोति हल्ल्या ४२

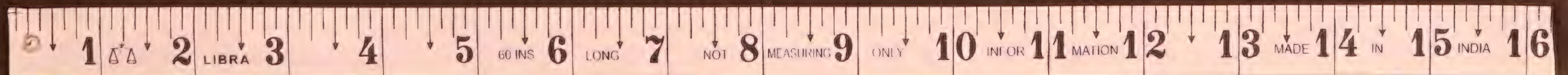

व्यः किं गमणीः दीर्घा किं निष्कोणमिः अतिवहः सति सीतिकिम् अभैत्सीति
णमरुवरितसमिश्राहस्यग्रहणात् सिवोग्रहणं नालि अष्टकं सकिं विभर्ति हलकिं
विभेद प्रथमं हल् किं राज्ञा नलोयो न स्यात् संयोगान्नलोपस्यासिद्धत्वात् सायुर
सखद्वौ सायुरङ्गात्परं समुद्दिबर्जं सर्वनामस्थानं णिद्धत्वात् अचोऽजिगति जितिः
णिनिचपरे अजन्तस्याङ्गस्य वृद्धिः स्यात् सावायौ सावायः सावायम् सावायौ सावी
न विसंज्ञाभावात् तत्र कार्यं सावासावे त्वत्तामरस्य त्विति शब्दाभ्यां त्वीति शब्दाभ्यां

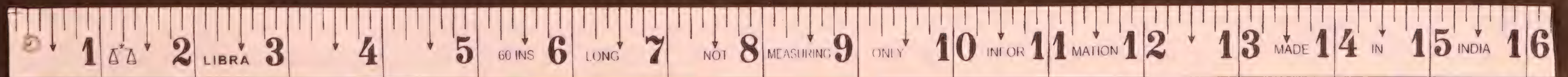

सि. कृतयोगादेशाभ्यां परम्प ड.सिड.सोरतः उत्पत्त सत्यः औत्त इड.औपरम्पडे.औत्पत्त।
कौ. उकारानवृत्तिरुत्तरार्था सत्वौ शेषैरुत्तिवत् शोभनः सत्वा समत्वा समत्वायौ समत्वा
धइ यः पुनडु.णिदज्ञावयोगाद्भूतात्तदन्तेपिप्रवृत्तिः समुदायस्य सत्विश्रुपत्वाभावेन अ।
सत्वीतिनिषेधाः प्रवृत्तेः चिसंज्ञा समत्विना समत्वाये ड.सिड.सोर्गणेकृतेकृतयणा
देशात्वाभावात्तत्वादिति उक्तेन समत्वेः समत्वा वित्यादि एवमतिशयितः सत्वा अ
तिसत्वा प्रतिसत्वायौ परमः सत्वायमेति विग्रहे परमसत्वा परमसत्वायावित्यादि। धइ

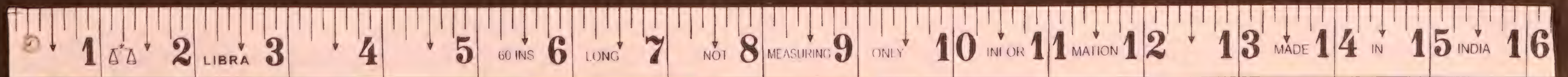

गौणत्वेऽप्यनङ्गित्वेऽप्यवर्तेते सावीमतिक्रान्तः अतिसविः लिङ्गविशिष्टपरिभाषा-
याः अनित्यत्वाच्चटव हरिवत् इह अतङ्गित्वेन भवतः गोस्त्रियोरिति ह्रस्वेन सवि
शाहस्यलाक्षणिकत्वात् सत्ताप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात् पति
समासपव पतिशाहः समासपवचिसंज्ञः स्यात् यत्पापमे पत्यः २ यत्सौ शेषहरिव
त् समासेतभूपतये कतिशाहो नित्यं बहुवचनान्तः बहुगणवत् इति संख्या पते
सङ्ख्यासंज्ञाः स्युः इति च इत्यन्ता संख्याषट्शता स्यात् प्रत्ययस्य लक सुत्तपः लक

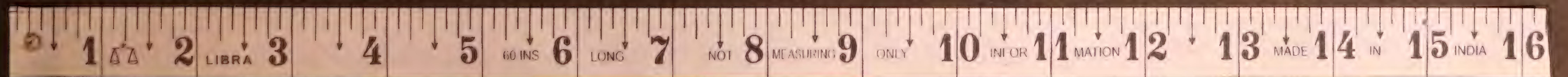

सि. सुलप शौहेः कृतं प्रत्ययादर्शनम् क्रमात्तन्मते स्यात् षड्गोलक षड्गुः परयोः जम्मा
कौ. सोः लक्सात् प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् प्रत्यये लुप्ते पितदाश्रितं कार्यं स्यात् इति
४४ जसिचेति गुणोपाप्मे न लमताङ्गम् लक सुलप एते लमन्तः लमताशौहेन लुप्तेन
त्रिमित्रमङ्गु कार्यं न स्यात् कति २ कतिभिः कतिभ्यः २ कतीनां कतिषु युष्मदस्मत्स्यद्ये
तासिषु मर्याः त्रिषाहो नित्यं बहुवचनान्नः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रैस्यः त्रिषा
हस्य त्रयादेशः स्यादामि त्रयाणां परमत्रयाणाम् गौणत्वेनैति केचित् प्रियत्रीणा ४४

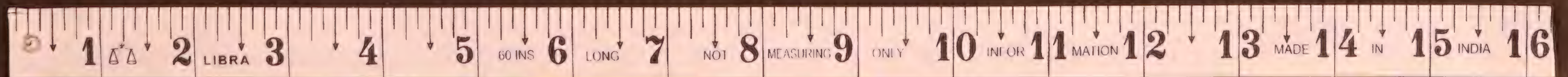
म वस्तु तस्तु प्रियत्रयाणाम् त्रिषु दिशो दिववतान्नः तदादीनामः एषामकारो
न्नादेशः स्यात् विभक्तौ दिपर्यन्तानामेवेष्टिः दौदौदाभ्यां द्योः द्योः दिपर्य
न्तानां किम् भवान् भवन्तौ सहायामुपसर्जनत्वे च नात्वं सर्वाद्यन्तर्गणत्वात् दिना
म कश्चित् दिः दीद्वयः द्वावतिकान्नः अतिदिः हरिवत् प्राथम्येन परमदाविन्या
दि औदुलोमिः औदुलोमी बहुतेन उदुलोमाः लोमोपमेषु बहुषकारो वक्तव्यः व
ह्वादीजयवाटः ^५ उदुलोमानिमादि इति दृष्टन्ताः वातप्रमीरिति उणादिसूत्रेण मादुः इष्ट

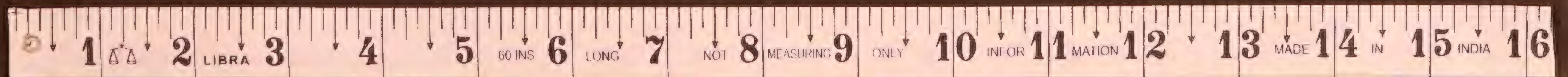
सि.
कौ.
४५

मयः कित् वातेप्रमिमीतेवातप्रमीः दीर्घाज्ञसित् वातप्रम्यौ वातप्रम्यः देवातप्र
मीः प्रमिष्ट्वः वातप्रमीम् वातप्रम्यौ वातप्रमीन् वातप्रम्यावातप्रम्ये वातप्रम्यः २
वातप्रम्योः वातप्रम्याम् दीर्घेत्तात्रनट् द्वौतसर्वर्णदीर्घः वातप्रमी वातप्रम्योः वा
तप्रमीषु एवंययीयणादयः यान्मनेन ययीः मोक्षमार्गः यातिलोकमितिपयीः
सूर्यः यापोः कित् देवेतिर्प्रम्ययः क्तिवंतवातप्रमीशाहस्यत् प्रमिशसिद्धौववि
शेषः वातप्रम्यम् वातप्रम्यः वातप्रम्यि एरनेकावदतिवक्ष्यमाणायण प्रथीवत्तव ४५

स्यः श्रेयसो यस्य स बह्वश्रेयसी दीर्घश्च न तादृश्यादिलोपः यस्याख्यौ नदी ईहद
नौ नित्यस्त्रीलिङ्गौ नदीसंज्ञौ भवतः प्रथमलिङ्गग्रहणं च सर्वस्याख्यस्यो यस्य स जनेते
पि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अस्यार्थनयोर्द्वयः अस्यार्थानां नयन्नानां बह्वयः स्यात्
समुद्भौ देवह्वश्रेयसि णसि बह्वश्रेयसीत् आणन्याः नयन्तात्परेषां हितामादाग
मः स्यात् आटश्च आटः अचिपरे वृद्धिरेकादेशः स्यात् बह्वश्रेयस्यै बह्वश्रेयस्याः न
यन्तात्परत्वात् नट् बह्वश्रेयसीनाम् देवस्य यात्रीभ्यः नयन्तादावन्तात् नीश

चतुष्टयस्यार्थे संनिधानं न्यासीत

मि. हाचदेगाम् स्यात् इह परत्वादादानुद् वाभ्यते विप्रतिषेधेन यदायितं तदायितमेव बह
कौ. श्रेयस्याम् शेषेरेप्रत्ययान्तं वातप्रसीवत् अद्यन्तत्वात्त्रसलोपः अतिलक्ष्मीः शेषेवह
४६ श्रेयसीवत् ऊमारीमिच्छन् ऊमारीइव आवरन् वावास्मणः ऊमारीकजन्नादावार
किवन्नादाकर्तरिकिप् हल्ङादिलोपः अविश्रुधातुभुवांघोरियदुर्वहो सुप्रस
यान्नस्मदवर्णोवर्णान्नस्मथातोः भूषाह्मसाद्भस्मदयद् उवहोस्तः अजादोप्रत्ययेप
रेडिच्चेत्यन्नादेशः आन्तरतस्यात् एःदयद् डोःत्वद् इतिरयदिप्रोमे परनेकाचोमे ४६

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH OR MATION MADE IN INDIA

योगपूर्वस्य यात्रवयसंयोगपूर्वो न भवति यद्वर्णाः तदन्तो यो यातः तदन्तस्थाने।
काचः। अङ्गस्य यणस्यात् अजादौ प्रत्यये परे ऊमार्यो ऊमार्यः हेऊमारि अमिशसिव
ऊमार्यऊमार्यः ऊमार्ये ऊमार्याः ऊमार्याः ऊमार्योः ऊमारीणाम् ऊमार्याम् प्रथीः
प्रथौ प्रथः प्रथम् प्रथौ प्रथः प्रथे इति विशेषः उन्नयतीति उन्नीः यात्रनासंयोगए
र्वस्य विशेषणादिहस्यो देवयण उन्नो उन्नः हेउन्नीः उन्नम् उन्नम् उन्नम् एवं ग्राम।
लीः अनेकाचः किं नीः नियोनियः अमिशसिव परत्वादियद् नियम् नियः देवाम् निया

सि. मृ. असेयोगसर्वस्येति किम् सप्रियो गतिकारकेतरसर्वपदस्य एव नेष्यते शुद्धयि यो य
 कौ. रसयि यो कथं तर्हि इयि यः हृषिकभियेत्यादि उच्यते उस्मिताथीः येषामिति विग्रहे
 ४७ इति सस्यपीषाहं प्रतिगतिवमेव नास्ति यत्क्रियायुक्ता सं प्रतिगत्य परमर्गसंज्ञाः हृषिक
 णाहं स्पृष्टुं हितमपादानत्वेनेह विवक्षितम् हृषिकसमन्विनीभीः हृषिकभीरिस
 त्रपदलोपो वा नभू सयियोः एतयोः य एव न स्यात् अवि सपि सयि यो सयियदत्ता
 दि सावायमिच्छति सखीयति नतः किं प्रज्ञोपयलोपो प्रज्ञोपसम्यानिवतायणि ४८

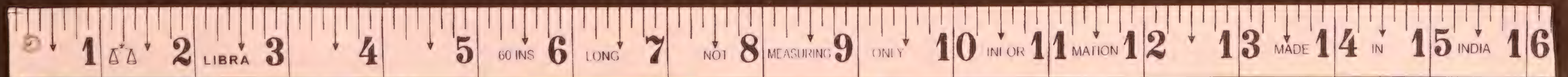
प्राप्ते कौत्समनस्यानिवृत्त एकदेशविकृतस्यानन्यतया अनङ्गित्वे सावा सावायौ स
त्वायः हेसावीः अमिष्वर्वात्परवायणि प्राप्ते ततोपि परतात्साधुरममुडाविति प्रव
र्तते सावायम् सावायौ शसियण साव्यः सहोविनवर्तते इति सावः तमिच्छतीति स
वीः सवमिच्छतीति सवीः सतीः साव्यौ साव्यौ सव्यौ सव्यौ इत्यादिति दीर्घस्यापि ग्रहणा
ङ्कारः सावः साव्यः सव्यः लूनमिच्छतीति लूनीः तामे तामीः प्रस्तीमं प्रस्तीमी एषां
इसिद्धसौर्यण नवमवयोरसिद्धतात्पर्यादिसवम् लूसुः तामुः प्रस्तीम्ः शुक्तीय

सि.
कौ.
४८

ते शुष्कीः पक्वीः शुष्कियौ शुष्कियः ३. सिद्धोः शुष्कियदत्तादि इतिर्दत्ताः शास्त्राः ह
रिवत् एवंविस्वायुभावादयः तज्जकोष्टः कोष्टः तज्जनेन तत्त्ववर्तते असम्बद्धौ स
र्वनामस्यानेपरे कोष्टशास्त्रस्यानेकोष्टशास्त्रेषाः प्रयोक्तव्यः ऋतोऽसि सर्वनामस्या
नयोः द्वौ सर्वनामस्यानेवपरे ऋदन्त्याद्भ्यस्यगुणः स्यादिति प्रामे ॥ ऋदणानस्य
दंसोनेहमोच ऋदन्तानामणानसादीनांच अनङ्स्यात् असम्बद्धौ सौपरे असन्त
ससूनमनेष्टतष्टतद्दोत्प्रशास्त्राणाम् अवादीनामपथायादीर्चोभवति अस ४८

सुद्धौ सर्वनामस्यानेपरे नञादिग्रहणं युक्तं नियमार्थं तेन पितृभ्रातृप्रभृ-
तीनां न उद्गातृषाहस्यभवत्सेव असमर्थवाक्ये उद्गातारदन्तिभाष्यप्रयोगात् क्रोष्टा क्रो-
ष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टार विभाषात्तृतीयादिष्वचि अजादिषु तृतीया-
दिषु क्रोष्टः वात्तजन्मात् क्रोष्टा क्रोष्टना क्रोष्टे क्रोष्टेवे स्रुत उत स्रुदन्नात् इति इ-
सोरतिपरे उकारपकादेशः स्यात् रपरत्वे रात्स्य रेफात्संयोगान्न ससंस्पेव लोपो
नान्यस्य रेफस्य विसर्गः क्रोष्टः २ क्रोष्टोः क्रोष्टोः क्रोष्टोः ग्रामिपरत्वात्तज्ज्ञावे प्राप्ते न

सि. मविरत्नज्ज्ञावगुणेभ्योवत्पूर्वविप्रतिषेधेन कोष्टनां कोष्टरि कोष्टोः कोष्टोःपदे
 को. हलादौवशम्भवत् स्तदन्ताः ह्रहः ह्रहौ ह्रहः ह्रहम् ह्रहौ ह्रहनस्मादि अतिव
 ४५ मृणाद्वेतनदीकार्यविशेषः हेअतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अति
 वम् अतिवम् ओम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम्
 स्तदन्तस्मान्नेकाद्योद्गम्यमाणस्यात् अजादौमपिगतिकारकेतरपूर्वपदस्यनेष्यनेत्
 लघौ अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम्
 लघौ अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम् अतिवम्

किं उच्चः उच्चो उच्चः असेयोगएवमयकिम् कटशः कटश्वो कटश्वः गतिकार
कोपयदाकिंपरमत्तवो सपिकिं ललवतः सभः नभः सयियोः सभ्वो सभवः व
धीभश्च असोवर्णस्यया स्यात् अचिसपि वर्षाभोवर्षाभः हन्तीतिहन्तः अ
हन्तः जम्कफेलककन्दिधि ह्दत्तणादिसूत्रेण युत्यादितः हन्तौ हन्तः ह
न्तम् हन्तौ हन्तून् दन् दन् इति नान्नेहिं सार्थे व्यये भवः क्तिप् हन्तः हन्तरप्
नः एवमभुवोयण वक्तव्यः हन्तौ हन्तः रत्नादि एवं तलपूर्वत करभो करभः दी

सि. कौ. ५. शेषोटे करणवकारः स्वार्यिकः प्रताद्यण कारभौ कारभः पुनर्भः यौगिकः पुंसि पुन
भौरमादि दृग्भकारभशहौस्वयम्भवत् इत्यदन्ताः धाताहेधातः धातारौ धाता
रः ऋवर्णात्रस्याणत्वेवाच्यं धातृणामित्यादि एवंनष्टादयः उद्गाता उद्गातारौ पितृ
युसन्तिपक्षेपि नष्टादिग्रहणस्यनियमार्थत्वात् दीर्घः पितरौ पितरः पितरम् पितरौ
शेषंधातृवत् एवंजामातृभ्रात्रादयः नानरौ नरः नृव नृदस्य नामिषेरवादीर्घः
स्मात् नृणाम् नृणाम् इतिअदन्ताः कृत^{रु} तदुद्गातोः अनयोरनुकरणेप्रकृतिः ५.

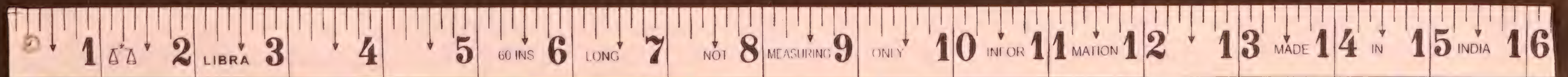

वदनुकरणमिति च वैकल्पिकानि देशांतरपरत्वम् कीः किरौ किरः तीः तिरौ तिरः इत्या
दि गीर्वत् इत्याभावपदे तु ऋट्शनेति ऋनोऽतीति च तपरकरणादनङ् गुणौ न ह्रः कौ
क्रः हुं कौ ह्रन् काकेरत्यादि इति ऋदन्ताः गस्त्रशक्त अनयोरनुकरणेनङ् गमा
शका गुणविषये तलपरत्वम् गमनौ गमलः गमलम् गस्त्रन् गस्त्रं गस्त्रे इति इमो
स्त ऋत उदितुते संयोगान्नलोपः गमल शकल इत्यादिः सेः सयौ सयः स्मतेः स्मता
यौ स्मृतयः गोतोऽपि गोशहास्यं सर्वनामस्यानेति तन्म्यात् गोः गावौ गावः औतो

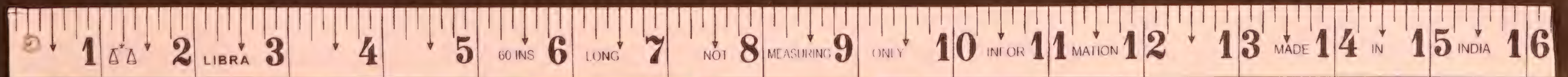

सि. म्पार्मेः आ ओतइतिच्छेदः ओदन्नात् अम् शसोरविषये आकारपकादेशः स्यात् शसाम्
 कौ. हवर्थात्सर्वेषाम् गृह्यते नेह अविनयम् गाम् गावौ गाः गृह्या गवे गोः इत्यादि ओतो
 पा. णिदितिवाच्यम् विहितविशेषणं च तेन सद्यैः सद्यावौ सद्यावदित्यादि विहितविशेष
 णं च ओकारान्नाद्विहितं सर्वनामस्यानमिति व्याख्यानात्रेह हेभानो हेभानवः उःशम्भः
 स्मृतोयेन स्मृतौः स्मृतावौ स्मृतावः स्मृताम् स्मृतावौ स्मृताइत्यादि इति ओदन्ताः शयोइति ॥
 रैषाहम् आकारः अन्नादेशः स्यात् इति विभक्तौ अवि आयादेशः राः रायौ रायः राया रा ५।

भ्यामित्यादि इतिपेदन्ताः ग्नौः ग्रावौ ग्रावः ग्रावम् ग्रावौ ग्रावः इत्यादि औतोमशसो
रितीहनप्रवर्तते ऐऔवसूत्रेणऔदौतोः सावर्ण्यभावतापकात् इतिऔदन्ताः इत्यज
न्ताः पुंलिङ्गाः रमा औडः प्रायः आवन्तादङ्गात्परस्यऔडः शीसात् औडिः मौकारवि
भक्तेः संज्ञा रमेरमाः समुद्धौच प्रायः एकारः स्यात् समुद्धौ षट् ह्रस्वादितिसमुद्धि
लोपः हेरमे रहेरमाः रमाम् रमे स्त्रीत्वान्नभावः रमाः आदिः वायः आदिः औसिव
यरे आवन्तस्याङ्गस्यकारः स्यात् रमया रमाभ्यो रमाभिः यंशायः प्रायः परस्यङिह

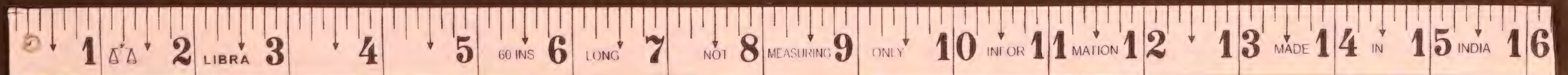
सि.
दा.
५२
५३

वनस्ययादागमाः स्यात् वृद्धिरेवि रमाये सर्वानदीचः रमायाः २ रमयोः २ रमणाम् २
मार्यम् रमासः एवं दुर्गादयः सर्वनाम्नाः स्याद् ह्रस्वश्च आवन्नात्सर्वनाम्नाः परस्मैदितः
स्याद् स्यात् आपश्च ह्रस्वः यादोपवादः सर्वस्यै सर्वस्याः २ एकादेशस्य पूर्वान्तत्वेन प्र
हणाद्वाप्तिसर्वनाम्नादिति सद् सर्वामाम् सर्वस्यां सर्वयोः सर्वासु एवं विश्वाद्यश्चाव
न्नाः विभाषादिक्रमात्सर्वह्रस्वीहौ अत्र सर्वनामतावा स्यात् उत्तरपूर्वाभ्यां उत्तरपूर्वा
भ्यां दिक्नामाभ्यन्तरालेदिति प्रतिपदोक्तस्य दिक्प्रमासम्प्रहणाच्चेह या उत्तरा माष्ट ५३

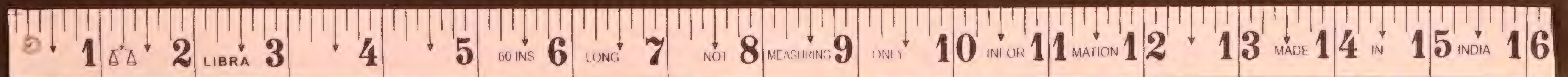
वीयस्याः उन्मग्यायाः तस्यै उत्तरपूर्वायै बह्वीहिग्रहणं स एषार्थम् अन्तरस्यै शाला
येवास्वायैदमर्थः अपरीत्यक्तेर्नेह अन्तरायेन गौर्यै विभाषादितीयात्तृतीयाभ्याम् दि
तां स्याद् आपश्च हसः इदं सूत्रं तन्नेशकं नीयस्यदित्त्वं संख्यानान् द्वितीयस्यै हि
तीयायै द्वितीयस्याः २ द्वितीयायाः द्वितीयस्यां द्वितीयायाम् शेषेणमावत् एवं तृती
या असाध्यनयोर्हसः हेअस्व हेअन्न हेअकृ हेअन्न असेयुक्तायेऽलकास्तदन्ताः
हसोन हेअवडे हेअस्वले हेअमिके जराजरसौ शीभावाम्पराजरास्त आभिनवटः

मि.
कौ.
५४

परत्वात्तरसु जरसामित्यादि पक्षेणमावत्त रहृष्ट्वेविप्रतिषेधेनशीभावेसत्रिपातयमि।
भाषाया अनित्यतांवाचित्य जरसी नितिकेविदाहःतत्रिर्मूलम् यद्यपिजरसादेशस्य।
स्यानिवद्भावेनावन्ननामाश्रित्यडौडुआपः आदिवायःयादापः ह्रस्वनद्यापःडेरामि
ति यच्चापिविधयःशामाः एवंतसुनिशयस्तथापिअनन्तिथावित्सक्तेर्नभवन्ति।
आश्चावितिप्रश्निष्यआकाररूपस्यैवापः सर्वत्रग्रहणान् एवंरत्नद्व्यादिसूत्रेपि आ
आप् दीर्घरतिप्रश्नेषादतिवहः निष्कौशामिरित्यादिसिद्धेः दीर्घग्रहणंप्रत्याख्येयम् ५४

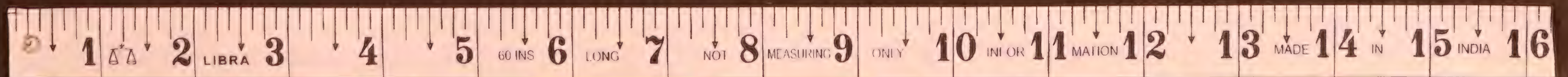

नवैवमपि लिख्येत्तत्र साप्रयमाकारं स्यानिबन्धेनामेवाप्रिययादृश्यादि
तिवाच्यम सावन्तं यदङ्गं नतः परमया विधानात् उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेन दादिति
यमात् पद्यत्रितिनामिकायाः नमू नमः नसा नोभ्यामित्यादि पदे सटि चरमा
वत् निशायाः निशानिशाः निशा वृश्चभृस्तृजमृजयनराजथाजच्छांषः व
आदीनां समानां चान्नयोश्च षकारोन्नादेशः कृत्तिपदांतेव षस्य जपतेनडः
निङ्गा निङ्गिः सपिडः सीतिपदे युङ् वन्तं तस्यासिद्धताच्चयोर्हि तीयादृशितत्तयो :

सि. दृष्टौ ननपदान्नाहोरितिष्टुत्तंननिद्वनिद्वत्त षष्ठोःकस्मिदितितनभवति जशं
 कौ. प्रत्यसिद्धत्वात् केचित् वृद्धादिसूत्रेदादेर्धातोेरितिसूत्राद्वातोेरित्यनुवर्तयन्ति न
 थप नोते जपेननकारे निज्भ्यां निज्भिः निस्स वोःकुरिति कुर्वेभवति जपस्यस्यसि
 द्धत्वात् मांसपृतनासानूनां मांसपृतवोवाद्याः शासादौवा पृतःएतापृज्यामि।
 तादि पृतेस्मृति रमावत् गोपाविष्यपावत् मतिःप्रायेणहरिवत् स्त्रीनात्रत्वाभा
 वः मतीः नातेनमत्या दितिहसच्च इयण उवङ्गस्यानौस्त्रीषाहभिन्नौ निमसी। ५५

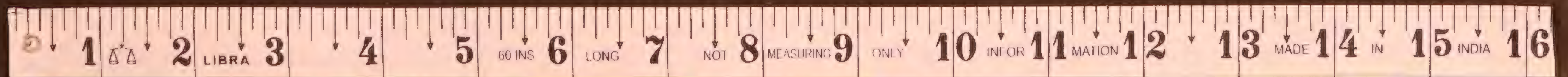
लिङ्गो र्हनौहसौच इवर्णेवर्णे स्रियावानदीसंज्ञोक्तः डि. तिपरे आणनयाः म
ने मतये मत्पाः मतेः नदीवपतेडोदितिङ्गैतेप्राप्ते इदुञ्चाम नदीसंज्ञकाभ्याः
मिदुञ्चापरस्परेणाम्स्यात् पते शुश्वेः मत्पा मत्तौ एवंबुद्धिभुतिस्मत्पादयः वि
चतुरोःस्रिया तिस्रचतस्र स्त्रीनिगयोरेतयोरेतावादेशोक्तः विभक्तौपरतः अचिर
ऋतः तिस्रचतस्र एतयोः ऋकारस्परेफादेशः स्यात् अविगुणदीर्घोच्चारानामपवा
दः तिस्रः तिस्रभिः तिस्रभ्यः अमिनुमचिरेतिनुङ् नतिस्रचतस्र एतयोः नामि

सि.
कौ.
५६

दीर्घो न स्यात् तिसृणाम् तिसृषु स्त्रियामिति विचित्रोर्विशेषणान्नेह प्रियाः श्रयः त्रीणि
वायस्याः साप्रियत्रिः इत्यादि मतिवत् आमि प्रियत्रयाणामिति विशेषः प्रियास्त्रिस्रो
स्त्रसदिति विग्रहेत प्रियतिसा प्रियतिसौ प्रियतिसः प्रियतिसमित्यादि प्रियास्त्रिस्रो
यस्यतप्रियत्रि समो लृकालुप्रवेनप्रत्ययलक्षणवाभावात्प्रतिस्रोदेशः न लुमतेति
निषेधस्यानित्यात्यक्षेप्रियतिस्रोदेशात् सर्वविप्रतिषेधेन ननु प्रियतिसृणी प्रिय
तिसृणि तृतीयादिषु वक्ष्यमाणपुंवद्भावविकल्पात्पर्यायेण न संभावो प्रयतिसृणा ५६

प्रियतिस्त्रादित्यादि हेरवेसति प्राप्ते हे २ हाभां ३ हयोः २ गौरी गौर्यो गौर्यः नदीका
र्यं हेगौरि हेगौर्योदित्यादि एवंवाणीनद्यादयः प्रातिपदिकग्रहणोलिङ्गविशिष्ट्य
हणात् अनदि. लिङ्गोवेवप्रोमे विभक्तौलिङ्गविशिष्ट्यग्रहणं सखी सख्यो सख्यः
दित्यादिगौरीवत् सुश्रुतवात्रसलोपः लक्ष्मीः शेषगौरीवत् एवन्तरीतन्त्रादयः स्त्री
हेसिस्त्रिषाहस्यस्यात् अत्रादौप्रत्ययेपरे स्त्रियोस्त्रियः वाष्पासोः अमि यासि
व स्त्रियाः इयद् वाष्पात् स्त्रियम् स्त्रीम् स्त्रियः स्त्रीः स्त्रियाः स्त्रिये स्त्रियाः २ स्त्रियोः २ य

सि. रत्नात्तुः स्त्रीणाम् स्त्रियाम् स्त्रियोः स्त्रीषु स्त्रियमतिक्रान्तः अतिस्त्रिः अतिस्त्रियो ॥
 को. गुणनाभावोत्पत्तिः परत्वात्सिवाप्यते क्लीबेनमावस्त्रीषाहमेयदि. त्ववधार्यता
 प. म् जसित्व अतिस्त्रियः हेअतिस्त्रि हेअतिस्त्रियो हेअतिस्त्रियः वामशसोः अति-
 सिं अतिस्त्रियम् अतिस्त्रीन् अतिस्त्रियः अतिस्त्रिणा वेर्द्धि.ति अतिस्त्रये अतिस्त्रे ॥ २
 अतिस्त्रियोः २ अतिस्त्रीणाम् अत्रयेः अतिस्त्रौ ओष्पोकारेवनिर्त्यसादमशसो
 लविभाषया इयादेशोवि नात्यत्रस्त्रियः पुंस्यपसर्जने क्लीबेत्तुम् अतिस्त्रि अति ५४

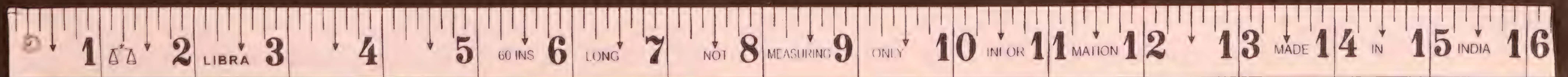
सिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणाडेप्रभृतावजादौवत्समाणपुंवद्वावपदे प्राग्वद्भूषं
अतिस्त्रिणे अतिस्त्रये अतिस्त्रिणः अतिस्त्रेः२ अतिस्त्रिणेः अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणा
म् अतिस्त्रिणि अतिस्त्रावित्यादि स्त्रियांतप्रायेणपुंवत् शसि अतिस्त्रीः अति
स्त्रिया इतिह्रस्वेति ह्रस्वान्तप्रयुक्तोविकल्पः अस्त्रीतितदयङ्बङ्स्थाना
वित्यस्येवपर्युदासस्तत्तंवदस्यैवानुहमेः दीर्घस्यैवायनिषेधोनह्रस्वम् अतिस्त्रि
ये अतिस्त्रये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रेः अतिस्त्रियाम् अतिस्त्रौ स्त्रीः स्त्रियौ स्त्रियः नेया

सि.
को.
५८

दुःखदुःस्मानावसी इयदुःखोऽस्मिन् ययोः तौ द्वेदौ नदीसंतौ नस्तः नतसी हे
श्रीः प्रिये प्रिये प्रियाः प्रियाः वामि इयदुःखदुःस्मानौ स्त्रियाँ यश्चामिवानदीसं
तौस्तः नतसी श्रीणाम् प्रियाम् प्रियाम् प्रियि प्रथीषावस्मत्तृत्तिकादीनां मेतेल
स्त्रीवद्वयं यदान्नरेविनापि सियोवर्तमानत्वेनित्यस्त्रीत्वमिति स्त्रीकारात् लिङ्गान्तरा
नभियायकत्वंतदिति कैयटमेतेनपुंवद्वयं प्रकृष्टाधीरिति विग्रहेतलस्त्रीवत् ॥
श्रुमिषासिचप्रथमं प्रथमद्वितिविशेषः सृष्टीर्धर्म्याः सृष्ट्यायतिवा इति वियः ५८

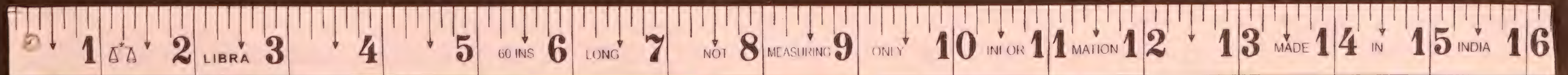
हे वृत्तिकारमतेसुधीः श्रीवत् म तान्तरेतुपुंवत् सृष्टीरितिविग्रहेन श्रीव देव या
मणीः पुंवत् ग्रामनयनसोत्तर्गतः पुंयर्मतयापदान्तरं विनासियामहतेः एवं तलषा
देरपि पुंवद्धर्मत्वमौत्तर्गिकं बोध्यम् येनर्मतिवत् स्रियां च सीवावीकोष्टावः तज्ज
हपेलभते ऋत्रीभ्योऽङीप् ऋदन्नेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्रियां ङीष्पात् कोष्टीकोष्टौकोष्ट
इत्यादि वधुर्गौरीवत् भूः श्रीवत् हेसभूः कथं तर्हि हापितः कासि सुभु इति भट्टिः प्र
मादपवायमिति वद्वः त्वलः पुंवत् पुनर्भूः हन्कारेति यण उवडो बाधनात् नेयडु-

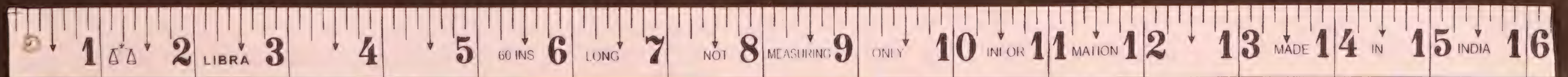
सि.
कौ.
५५

वडित्तिनिषेथोन हेपुनर्भ पुनर्भो पुनर्भः एकाज्जत्तरपदेणः एकाज्जत्तरपदेयसतस्सि
त्तामासे^{पद}पूर्वस्यात्रिमिज्ञात्तरस्य प्रातिपदिकान्ननुम् विभक्तिस्समनस्यनित्येणत्वेसात्
प्रारम्भसामर्थ्यावित्येवेसिहे पुनःणगृहणंस्पष्टार्थं यणंवाधित्तापरत्वात्तुट् पुनर्भूणा
म् वर्षाभूः भेकजातो नित्यस्त्रीत्वाभावात् हेवर्षाभूः केयटमते मतान्तरेतु हेवर्षाभू
पुनर्नवायात्तद्देवर्षाभू भेक्यापुनर्नवायां स्त्रीवर्षाभूदुहे पुमानितियादवः वर्षाभू
सु वर्षाभू वर्षाभूः स्वयम्भूःपुंवत् नष्टस्वमादिभ्यः षट्संज्ञकेभ्यःस्वसादिभ्यः षट्ठीपरा ५५

पौबलः ससातिसच्चन^{तसु}नदादुहितातया यातामातेतिसमैतेससादयउदाहृताः
अमृत्रितिदीर्घः समा ससोरो ससारः मातापितृवत् द्यौर्गावत् राःपुंवत् नौःप्रौ
वत् इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः प्रतोम् प्रतोङ्गात् क्लीवात् समोः अमृस्यात् अमिर्ष्वः
ज्ञानम् एङ्-ह्रस्वादितिह्रस्वात्रलोपः हेतान नपुंसकाश्च क्लीवात्परस्यङोङ्ःशीमा
त् भसंज्ञायाम् यस्येतिच भस्वङ् वर्णावर्णयोर्लोपः स्यात् ईकोरतद्धितेचपरेइत्य
कारलोपेप्राप्ते ङोङ्ःशपोप्रतिषेधोवाच्यः ज्ञाने जसृशसोःशि क्लीवादनयोःशिःस्यात्

मि. शिसर्वनामस्यानम् शिदयेत डक्त संज्ञे स्यात् नष्टमकस्य कलवा कलन्नस्याजन्
को. ^च स्त्रीवसनमागमः स्यात् सर्वनामस्यानेपरे मिदवोत्पत्त्यरः शुचामध्येयोत्पत्त्य
६० स्मात्परस्मैवावयवोमित्यात् उप^{प्रा}दीर्घः ज्ञानानि पुनस्तद्धत शेषं रामवत् ए
वंथनवनादयः अदहृतरादिभ्यः पंचभ्यः पभ्यः स्त्रीवेभ्यः समोः अदृशदेशः स्यात्
देः इति परेभ्यस्ते लोपः स्यात् भस्मेति किम् पञ्चमः वावसाने कतरत् कतरद्
कतरे कतराणि टेल्प्रत्तात्परत्वात्थमर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः पङ्. ह्रस्वादिति मसु ६

दिलोपश्चनभवति हेकतरत् पुनस्तद्वत् पेशंपुंवत् कतमत इतरत् अन्यत् अ
न्यतरत् अन्यतमस्यत् अन्यतममित्येव एकतरात्यतिषेधोवक्तव्यः एकतरमू सो
रमादेशोक्तेसन्निपातपरिभाषयानजरत् अजरम् अजरसीवा अजरे परत्वा
जरसिक्तेरुलन्तवान्मृ सान्त्रमहतःसंयोगस्य सान्त्रसंयोगस्यमहतश्चयोन
कारः तस्योपधायादीर्घः स्यात् अममुदौसर्वनामस्यानेपरेअजरांसि अमिल्ल
कोपवाद मभावंवाधित्वा परत्वाजरम् ततःसन्निपातपरिभाषयानलक अज

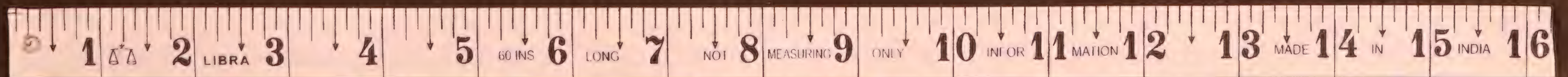

अजरम्

मि.
को.
६१

रसम् अजरमी अजरे अजरोसि अजराणि शेषं पुंवत् पदत्रिति हृदयोदकास्थानं
हृद् उदन आसन हृदि हृदा हृज्यामित्यादि उदानि उद्रा उदभ्यामित्यादि आसा
नि आसा आसभ्यामित्यादि मांसि मांसा मांसः मांभ्यामित्यादि वस्तुतस्तु प्रभृति
ग्रहणप्रकारार्थमित्युक्तम् अतएव भाष्ये मांसवत्या उवाया इभ्युदा हृतम् अय
स्यादितेन भवत्संयोगान्नलोपो न यद्यपि पदत्रित्यत्र हि हृदसी सन्वर्तितं
नौ तथापि उपोभीत्यत्र मांसच्छन्दसीति वार्तिके छन्दोग्रहणमासर्थात्त्रोकेऽपि

६१

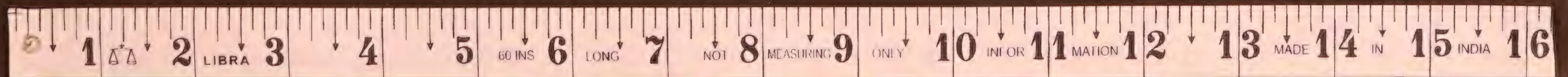
कविदिति कथ्यदोक्तरीत्याप्रयोगमनुसृत्यपदादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यम् ह्रस्वो
नपुंसके प्रातिपदिकस्य क्लीवेषातिपदिकस्याजन्तस्य ह्रस्वः स्वात् श्रीपम् स्तानवत्
श्रीपाय अत्र सन्निपातपरिभाषया अतोयातो रित्यालोपोन स्वमोर्नपुंसकात् क्ली
वादङ्गात् स्वमोर्लङ्कस्यात् वारि इकोचिविभक्तौ इगन्तस्य क्लीवस्य नमागमः स्यात्
त अचिविभक्तौ वारिणी वारीणि नत्वमतेति निषेधस्यानित्यत्वात् तदेव समुद्दिनिमि
तो गुणः हेवारि हेवारे अङोनावारिणाञ्चेद्दितीति गुणो प्राप्ते ह्रस्वौ तत्त्वज्ञावगुणे

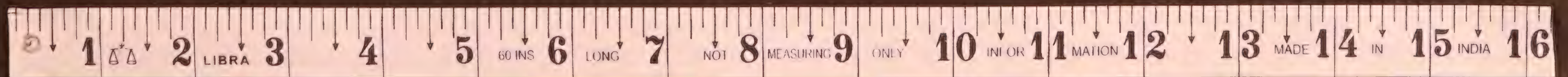
सि.
कौ.
६२

भ्योनुस्मृर्वविप्रनिषेधेन वारिणे वारिणः २ वारिणोः नमविरेति नुद् नामीति दीर्घं
तम् वारीणाम् वारिणि हलादौ हरिवत् तृतीयादिषु भाषितपुंस्त्वं प्रवक्तृत्ववत् ५
प्रहृत्तिनिमित्तैको भाषितपुंस्त्वमिगन्तं क्लीवं पुंवद्वा स्यात्तादावचि अनादिने इत्या अनादये
दि षोष्ठं वारिवत् पीलः वृत्तः ^{तम्} फेले पीलः ~~तस्मै पीलः~~ तस्मै पीलने अत्र न पुंवत् प्रहृ
त्तिनिमित्तभेदात् अस्मिदयिसक्त्वत्तामनहु-दात्तः एवामनङ्-स्यात्तादावचि
सवोदात्तः अत्रोपोनः अमर्वनामस्थानाजादिपरो यो न तस्याकारस्य लोपः दध्ना ६२

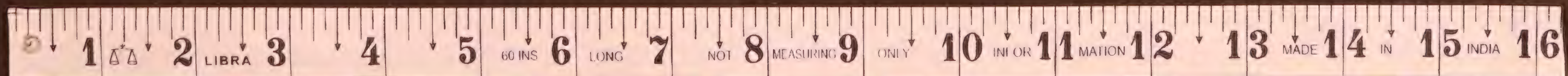
दधे दधः२ दधोः विभाषादिशेषोः ~~शेनादवदेनादिपसेवेन्द्रतयाकासलो~~
~~येनादिशेषोः~~ दधिदधनि शेषंवारिवत् एवमस्यसर्वस्य शुद्धितदन्तस्याप्यनदृश
तिदधा सधि सधिनी सधीनि हेसथे हेसधि तृतीयादिषु भाषितपुंस्कंपुंवद्वा
त्वस्य उक्तपुंस्कंपुंवद्वा सधियासधिनादत्तादि प्रथ्याप्रथिना मधुमधुनीम
धुनि हेमथो हेमधु एवमन्वादयः सानशाहस्यस्तुवा स्तुनि सानूनि सल्लस
लेनी सुल्लनि सुल्ला सुल्लना प्रियकोष्टु प्रियकोष्टुनी तृज्जडावात्स्वेविप्र।

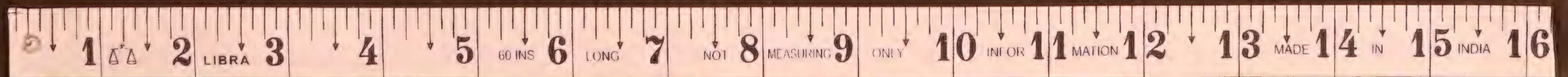
सि.
कौ.
६३

तिषेननुम प्रियकोष्टनि तौदौपुंवद्वावपत्तेप्रियकोष्टा प्रियकोष्टना प्रियको
ष्टे प्रियकोष्टवे अन्वत्तत्तद्वावात्सर्वविप्रतिषेधेननुमेव प्रियकोष्टना प्रियको
ष्टने नुमविरेतिनुद् प्रियकोष्टनाम् धातुधातुणी धातुणि हेथातः हेथातथा
त्रा धातुणा एवंतातुर्कादयः एवदग्गुसादेशो आदिष्पमानेषुह्रस्वेषुमथेप
वदगेवस्यात् प्रद्युप्रद्युनी प्रद्युनि प्रद्युना दहनपुंवत् यदिगन्तंप्रद्युरतितस्या
भाषितपुंस्तत्ताभावात् एवमग्रेपि प्ररिप्ररिणी प्ररीणि प्ररिणा एकदेशविकृत ६३

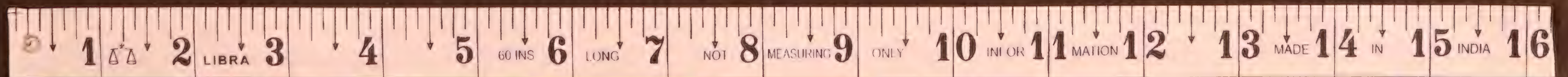
स्यान्मन्त्राद्यायोहनीत्यात्वं प्रगभ्याम् प्रगभिः नुमचिरेतिनुटिआत्वेप्रगणामि
तिमाथवः वस्तुतस्तुसत्रिपातपरिभाषयानुद्यात्वेन नामीतिदीर्घस्वारम्भसा।
मर्ण्यासरिभाषावाथतेइत्युक्ते प्रगीणाम् सुनु सुनुनी सनूनि सुनुनाइत्यादिइ
त्यजन्तानपुंसकलिङ्गा होढः हस्पढः स्यात् कलिपदान्नेव हस्तद्यावितिसुलो।
यः पदान्तत्वाइस्पढः जप्तवर्त्तलिङ् लिङ् लिहौ लिहः लिहा लिङ्गामित्यादि लि
ङ्गुलिङ्गु दादेयोतोर्चः उपदेपोदादेयोतोहेस्पद्यः स्यात् कलिपदान्नेव उप

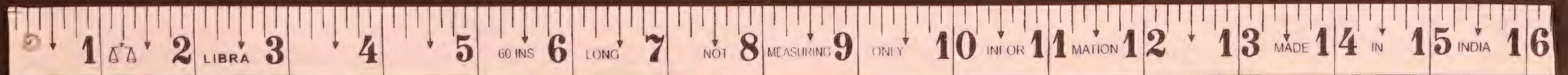
सि.
को.
६४

देशे किं अथो गित्यत्र यथा स्यात् दामलिहमात्मन इच्छति दामलिहति ततः किपि
दामलिह् अत्रमाभूत् एकाचो वशो भव्युषन्नस्य स्थोः धातो रवयवो यणकाव
ऊषन्नस्तदवयवस्य वशः स्थाने भव्यस्य सकारे धातुश्च परे पदान्ते च एकाचो
धातो रिति समानाधिकरणेनान्वयेन इह न स्यात् गर्दभमाचष्टे गर्दभयति ततः
किप् णिलोपः गर्धपू क्लीति निवृत्ते स्थोर्ग्रहणसामर्थ्यात् तेनैह न इत्येदो ग्या
अपदेशिवद्भावेन धातव्यवनाद्भावः जप्तवर्त्ते भुक भुग उहो उहः धत्तव ६४

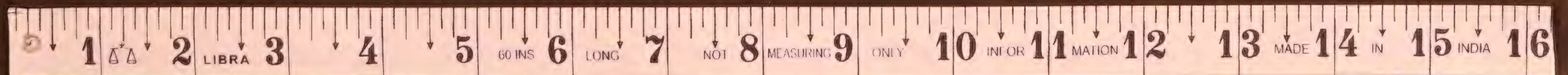

तेषु वाङ्महसुहसिहाम पञ्चमस्वाद्यः स्यात् कलिपदानेव भुक् भुग भु
इ भु इहो इहः भुग्याम भुग्यो भुत्त भुत्त भुत्त पञ्चमस्वहसिहाम इह्यः
णः संप्रसारणं यणः स्थाने प्रयुज्यमानो यदक संप्रसारणसंतः स्यात् वाङ्महभ
स्वाद्यः संप्रसारणमृह्यस्य संप्रसारणाच्च संप्रसारणादविस्वर्ग्यमेकादे
शः स्यात् एते धत्तु विष्टौहः विष्टौहा इत्यादि च्छन्दस्येव विविरिति पक्षेणि जत्रा
द्विच वत्तग्वुहोरा मदात्रः अनयोरा मस्यात् सर्वनामस्थाने सवोदात्रः साव

सि. नडुहः असनुमस्यात् सौपरे आच्छीनद्योर्नमितिसूत्रात् आदित्यवर्णात्यरोयेन
 कौ. मृ अतोविशेषविहितेनापिनुसाग्राम् नवाध्यतेग्रामाचनुमृ नवाध्यतेसोर्लोपः
 ६५ नुमिथिसामर्थ्याद् ससन्नुदतिदत्तंनसंयोगान्नलोपस्यासिद्धत्वात्त्रलोपोन अन
 डान् असम्बुद्धौ चतरनुडुहोरमस्यात् ससम्बुद्धौ आमोषवादः हेअनुद्वन अनुडाहौ
 अनुडाहः अनुडाहम् अनुडाहौ अनुडुहः अनुडुहे वससन्नुधत्वनडुहोदः सा
 न्नवसन्नससन्नादेश्चदःसामदान्ने अनुडुश्यामित्यादि सान्नेतिकिम् विद्वान् प ६५

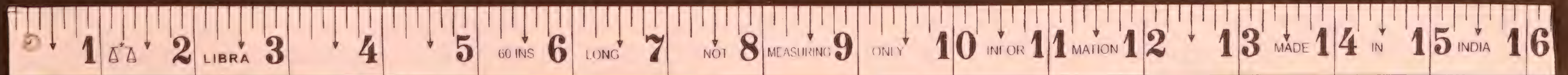
दानेति किम् सुलभं सन् सहेः साडः साः साहयस्य सहेः सस्यमर्थन्यादेशः स्यात्
तृणाष्ट तृणाष्ट तृणाष्टौ तृणाष्टः तृणाष्ट्यामित्यादि तृणसहते इत्यर्थः
दसिसहति एवः लोके तु साहयतेः क्विप् प्रत्येष्टामपीपि एव पदस्य दीर्घः दि
वौत दिव इत्यस्य प्रातिपदिकस्य औत्स्यत्वात् सौपरे अस्तिथिते स्यातिवत्ताभावाद्
तद्वादितोपोन सद्योः सदिवो सदिवः सदिवम् सदिवो सदिवः दिवउत्त दिवः
अन्तादेश उकारः स्यात् यदान्ते सद्युभ्यामित्यादि चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २

सि.
कौ.
६६

षट्चतुर्थसु षट्संज्ञकेभ्यश्चतुर्थपरस्यग्रामोनुज्ञागमः स्यात् एतद्विज्ञम् चत
र्णाम् रोःसुपि सप्तमीवहवचनेसुपिपरेगोरेवविसर्जनीयोनान्यस्यरेकस्यषत्तंष
स्यद्वितेषामे शरोवि अविपरेशरोनहेस्तः चतुर्थे प्रियवत्ताः द्वेप्रियवतः प्रिय
वत्तारौ गौणत्वेतदु नेष्यते प्रियवतराम् प्राथम्येत्तस्यादेव परमवतर्णाम् क
मले कमलावाचावत्ताणः कमलकमलौ कमलःषत्तंकमल्यु मोनोधातोः धा
तोःमस्यतःस्यात्तदान्नेनत्वस्यासिद्धत्वात्रलोपोन प्रशाम्यतीतिप्रशान् प्रशामौप्रा ६६

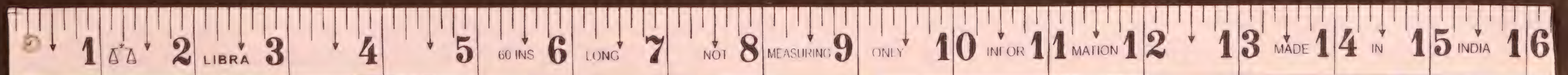

शामः प्रशान्तामित्यादि किमःकः किमःकः स्याद्विभक्तौ प्रकचद्वितस्याप्ययः
मादेशःकःकौकेकम् कौकान् इत्यादिशेषे सर्ववत् इदमोमः इदमोमः स्यात् सौ
परेत्यदायत्तापवादः इदोयुंसि इदमः इदः स्थाने अयु स्यात् सौपुंसि सुलोपः
अयम् तदायत्तपरवृत्त्येव दञ्च इदमोदस्यमः स्याद्विभक्तौ इमौ इमेत्यदादेः सम्बो
थनेनास्तीत्युत्तरगः अनाप्यकः प्रककारस्य ^{इदम}इदः अनाप्यत् अपि विभक्तौ परे आ
विति दाद्विति आरभ्यस्यः एकारेण प्रत्याहारः अनेन हलिलोपः प्रककारस्य

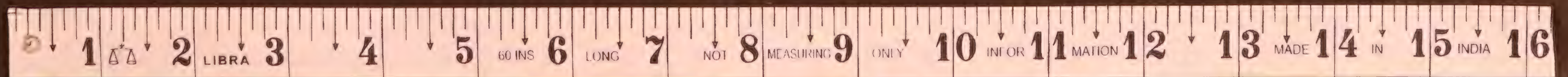

मि. इदमः इदो लोपः स्यात् अपि हलादौ परतः नान् एके लोत्तविधिरनभासविका
कौ. रे आद्यन्तवदेकस्मिन् एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यमादाविवात्तदवसात् सुपिचे
६० तिदीर्घः आभ्याम् नेदमदमोरकोः अककारयोरिदमदमोर्मिस्रं पेस्र नस्यात् ए
त्वे यभिः अन्वेनित्वात् इस्मैपश्चात्तदलिलोपः अस्मै आभ्या एभ्यः अस्मात् अस्म
अनयोः एषाम् अस्मिन् अनयोः एषुककारयोगेत् अयकम् इमकौ इमके इम
कम् इमकानित्यादि इदमोन्वादेशे शानदानस्तृतीयादौ अन्वादेशविषयस्य इद ६०

मः अनदात्रः अपर आदेशः स्मात् तृतीयादौ अपवर्तनं साकचकार्यम् द्वितीया
दौस्तेनः द्वितीयायां दाओ सोऽप्यपरतः इदम् एतदोरेनादेशः स्मात् अन्वादेशो किञ्चि
कार्यविधातमुपात्तस्य कार्यविधातं पुनस्तथादानमन्वादेशः यथा अनेन वाक
रणमथीतमेनं च दोषापेयेति अनयोः एविवञ्जलम् एनयोः प्रभूतं स्वमिति ए
नम् एनौ एनान् एनेन एनयोः २ गणयतेः विच सुगण सुगणौ सुगणः सुग
णः सुगणस्य किपि अनुनासिकस्य क्लृकलोरिति दीर्घः सुगण सुगणौ सुग

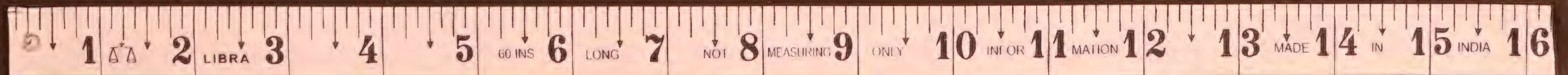
सि
कौ
६८

लः सगणद्व परत्वाडपथादीर्घः हल्त्यादिलोपः ततो नलोपः राजा नडि ससु
द्यौ नसलोपो नस्यात् डौ ससुदौ च हे राजन डौ तच्छन्दसदाहरणम् सयंस
लुगितिङेः लुगिषेथ सामर्थ्यात् न्ययलक्षणम् परमेवो मन डावुन्नरपदेयति
षेथो वक्तव्यः चर्मणि तिलाः अस्य चर्म तिलः राजानौ राजानः राजानः राजा
नम् राजानौ अस्योपो नः शुत्वं नवालोपः स्यानिवत् पूर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात्
नापि बहिरङ्गतया असिद्धः यथोद्देशपदेषां ष्ठीपरिभाषा प्रतिश्रुतस्यासिद्धत्वं ६८

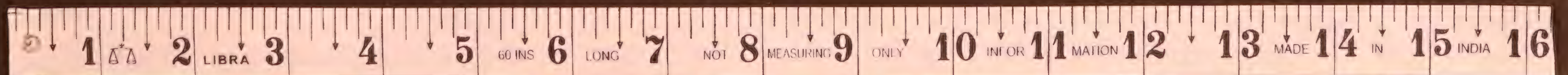

यान्नरङ्गाभावेपरिभाषायाप्रवृत्तेः जज्ञोः ज्ञः रात्तः रात्ता नलोपः सुस्वरसंज्ञा
तरिवधिप्रकृति सुधियौस्वरविधौसंज्ञाविधौकृतितरिवधौचनलोपः अमिद्धः ना
न्यत्रराजाष्टद्वयोदौ इत्यमिद्धत्वादातमेवमेवचनराजभिः रात्तेराजभ्याम् राज
भ्यः रात्तः रात्तोः रात्तो रात्ति राजनि प्रतिदीयतीतिप्रतिदिवाप्रतिदिवानौप्रतिदि
वानः असभविषयेऽलोपेकृते ह्रस्विचरेफवान्नस्यथातोऽरूपथायादीर्घः स्यात् ह्र
स्वि नवालोपस्यस्यानिवृत्तं दीर्घविधौतन्निषेधात् बहिरङ्गपरिभाषात्कृत्याये।

सि. ननप्रवर्तते प्रतिदीवः प्रतिदीवाहत्यादि यज्ञा यज्ञानो यज्ञानः नर्मयोगाहमन्त्रा
कौ. त वकारमकारान्तात्मयोगात्परस्यानः अकारस्यलोपोनस्यात् यजनः यजना य
६५ ज्वभ्यामित्यादि ब्रह्मणः ब्रह्मणोत्यादि इन्स्वर्यमाणौ पद्योणावेवपरेउपधादी
यौनाम्येतिनिषेधेप्राप्ते सौच रत्रादीनामुपधायादीर्हस्यात् असम्यङ्गौसौचरेवृत्रहा
हेवृत्रहन एकाजतरपदेतिणत्वम् वृत्रहणौ वृत्रहणः वृत्रहणम् वृत्रहणो होहः
नेर्जिणेत्रेषु जितिणिति प्रत्ययेपरेनकारेवपरेहनेहस्यकुतंस्यात् हनेः उपसर्गस्या ६५

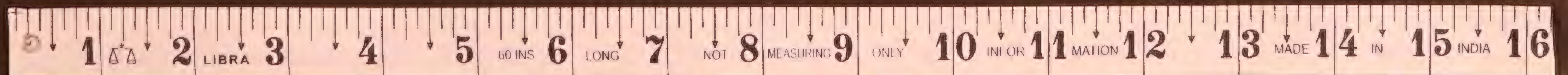
त्रिमित्रात्परस्परहनेन स्यात् प्रहणात् अस्त्वस्य हनेः अस्त्वस्यै वनस्या
त्वम् नामस्य प्रहन्ति योगविभागसामर्थ्यादनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति मायं
वाधित्वा एकाजत्ररपद इति एतमपि निवर्तते नकारे परे कुत विधिसामर्थ्याद
त्रोपो न स्यानिवत् वृत्तः वृत्तश्चादस्यादियत्तु वृत्तश्चादौ वैकल्पिकं एतमाथ
वेनोक्तं तद्वाच्यवार्तिकविरुद्धम् एवं शार्ङ्गिन् यशसिन् एषन् अयमन् यशसि।
त्रिति विणप्रत्ययेदुनो नर्थकत्वेपि हनरुनिसत्रग्रहणं भवत्येव अनिनसन्ग्रहणम्

सि.
को.
३०

यवतानर्थकेनवतदन्नविधिंप्रयोजयन्तीतिवचनात् अर्थमिह अर्थमणि मद्यवा
वहलम मद्यवत् पाहसवाहइत्यन्नादेशाः स्यात् अइत्संतः उगिदवांसर्वनामस्या
नेथातोः अथातो रुगितो नलोपिनोच्चेतेचनुमागमः स्यात्सर्वनामस्थानेपरे उप
थायादीर्घः मद्यवान् इहदीर्घेकर्तव्येसंयोगान्नलोपस्यासिद्धत्वेनभवति वहल
ग्रहणात् तथाच अत्रुत्तिनिपातनान्नचपाह्यात् मनुपाचभाषायामपिपाहर्ह
यसिद्धिमाश्रित्येतत्सूत्रंप्रत्याख्यातमाकरे हविर्जितितिनिःपाद्भोमलेषुमद्यवान् ३०

सावितिभट्टिः मयवन्नो मयवन्नः हेमयवन् मयवन्नम् मयवन्नो मयवतः
मयवता मयवज्यामित्यादि तृताभावेमयवा छन्दसीवनिषोवेतिवनिबन्तम्
थोदात्रेच्छदसेव अन्नोदात्रेन्तलोकेपीतिविशेषः मयवानो मयवानः सति
राजवत् श्वपुवमयोनामतद्धिते अन्नन्नानांभसंज्ञानामेषामतद्धितेपरेसंप्रसा
रणेस्मात् अस्मियाम् संप्रसारणाच्चाहुः मयोनः अन्नन्नानां किंमयवतः मय
वतास्त्रियामयवती अतद्धितेकिम् मायवन्म मायोनामयवभ्यामित्यादिभ्यः

सि. नः शुनास्य भ्यामित्यादि युवन् शोहेव सोवेकृते न संप्रसारणे संप्रसारणम् सं
कौ प्रसारणे परतः पूर्वस्मयणः संप्रसारणे न स्यात् इति यकारस्य नेत्वम् अतएव ता
३१ एकादस्य स्मयणः पूर्वसंप्रसारणं युनः युना युवभ्यामित्यादि अर्वा हे अर्वन् अ
र्वणस्य सावनजः नञारहितस्य अर्वन् न स्यात् इत्यन्तादेशः स्यात् ननु सौ उगिता
मुम् अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वन्तम् अर्वन्तौ अर्वतः अर्वता अर्वज्यामित्यादि अनजः
किम् अनर्वा यजन्त पथिमथि अभुतामात् एषामाकारोन्तादेशः स्यात् सौ ३१

परे आद्या दिति प्रश्नेषेण शुद्धाया एकवक्त्रे विधाना नानुनासिकः इतोत्सर्वनामः
 स्यानेयप्यादेरि कारस्य च्चर्कः स्यात् सर्वनामस्यानेपरे षोऽप्यः पथिमयोः थका
 रस्यमादेशः स्यात् सर्वनामस्यानेस्यानिवन्नाभावः यन्याः यन्यानौ मन्याः मन्या
 नौ भस्यंते लोपः भसंत्तकस्यप्यादेः ढेलोपः स्यात् पथः पथा पथिभ्यामित्या
 दि एवंमन्याः स्रभुक्ताः स्त्रियां नान्नलतलोऽपि भत्वा हिलोपः स्रपथी स्रमथी
 तगरी अत्भुक्तीसेता अत्वं अत्वंस्यादेशश्च नपुंसकेन भवति नलमतेति प्रा

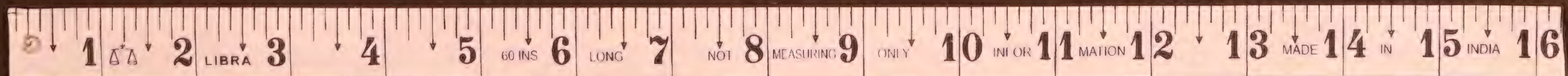

मि.
कौ.
३२

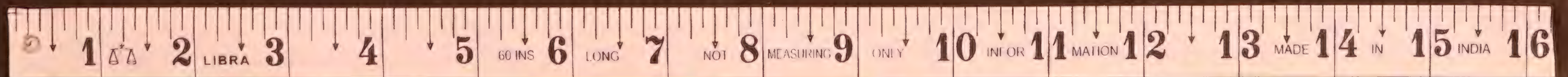
नयनतणनिषेधात् सपथिवनम् संवृद्धौवानपुंसकानां नलोपोवाच्यः हेसपथि
न हेसपथि नलोपः सप्सरेति नलोपस्यासिद्धत्वाद् सप्सगुणो न द्विवचने सउतपुं
सकस्येत्सुक्तेरसर्वनामस्यानन्तात् अतश्चैन भत्तादिलोपः सपथी शौसर्वनामस्या
नन्तात् सपथ्यानि पुनरपितेथेव सपथा सपथे सान्नाषट् षोतानान्तावसंख्याषट्
संज्ञास्यात् षड्गोत्रक यच्च संख्याकिं विप्रुषः पाप्मानः शतानि सदृशाणीत्यत्र सत्रि
यात्परिभाषयानलक सर्वनामस्यानसत्रिणातेन कृतस्य नुमस्तद्विद्यातकत्वात् य

३२

चुभिः पञ्चभ्यः षट्चतुर्भ्यश्चेति नृ नोपथायाः नान्नस्योपथायादीर्घः स्यान्नामिन
लोपः पञ्चानाम् पञ्चस परमपञ्च परमपञ्चानाम् गौणत्वेन लघुटो प्रियपञ्चा
प्रियपञ्चानौ प्रियपञ्चानः शसि प्रियपञ्चाः प्रियपञ्चाम् एवं सप्त नव दश
नृ अष्टन आविभक्तौ अष्टन आत्वे स्यात् हलादौ विभक्तौ अष्टाभ्योश्च कृताकारा
दष्टनः परयोर्जस्य शसोः औशस्य अष्टभ्यश्चतिवक्तृषु कृतात्तनिर्देशो जस्य शसो
विषये आत्वेनापयति वैकल्पिकं वेदमष्टन आत्वे अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहः।

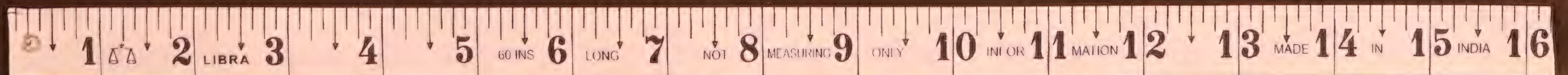
मि. को. २३
लाक्षापकात् अष्टौपरमाष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः अष्टानां अष्टासु आत्माभावे अष्टयु अष्टैर्त्पारि...
अवत् गौणावेत्तात्माभावे राजवत् शशि प्रियाष्टः इह पूर्वस्मादपि विधावन्नोपस्य
स्यानिवद्वावात्रष्टवत् कार्यकालपक्षे बहिरङ्गस्योपस्यसिद्धताद्वा प्रियाष्टाद
त्यादि जस्य शसोरनुमीयमानमात्रेण यान्येव न गौणातायाम् तेन प्रियाष्टानः ह
लादोवेवैकल्यकमात्रम् प्रियाष्टाभ्याम् ३ प्रियाष्टाभिः प्रियाष्टाभ्यः प्रियाष्टा
सु प्रियाष्टो राजवत्सर्वे हाहावच्चापरं हलि भक्षावः जपरत्तम् वर्त्त भुन भुद् व २३

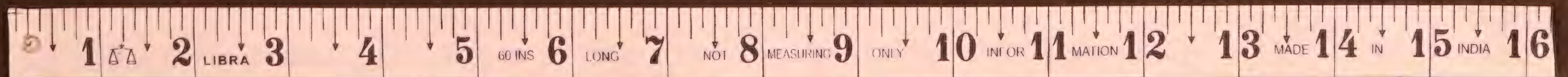
मि.
कौ.
७३

लाक्षापकात् अष्टौपरमाष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः अष्टानां अष्टासु आत्माभावे अष्टपू अष्टैत्प्यदिष्टं
अवत् गौलावेत्तात्माभावे राजवत् शसि प्रियाष्टः इह पूर्वस्मादपि विधावन्नोपस्य
स्यानिवद्वावात्र दृत्तम् कार्यकालपक्षे बहिरङ्गस्मात्त्रोपस्य सिद्धताद्वा प्रियाष्टाद
त्यादि जसु शसोरनुमीयमानमात्रेण याम्येव न गौलातायाम् तेन प्रियाष्टानः
लादावेव वैकल्पिकमात्रम् प्रियाष्टाभ्याम् ३ प्रियाष्टाभिः प्रियाष्टाभ्यः प्रियाष्टा
सु प्रियाष्टो राजवत्सर्वे हाहावच्चापरेहलि भव्वावाजपरात्तम् वर्त्त भुन भुद् व ७३

थौ बुधाः बुधा बुद्ध्याम् भुक्तइत्यादि ऋतिरुधुक्सर्दिगुमिगन्तुयुजिकृन्वां व ए
भ्यः कित्स्यात् अनात्तलिकमपिकिञ्चित्कार्ये निपातनात्तभ्येत निरुपयदा युजेः कि
न् कनावितौ कृदतिङ् सन्निहितेधात्वधिकारेतिङ्निः प्रत्ययः कृत्संतः स्यात् वे
रएकस्य अएकस्य^{वस}लोपः स्यात् कृत्तद्धितेतिप्रतिपदिकत्वात्सादयः युजेरसमा
से युजेः सर्वनामस्थानेनुमस्यात् असमासेसलोपः संयोगान्नस्यलोपः कित्स्य
यस्यकुः कित्स्ययोयस्मान्नस्यकवर्गान्नादेशः स्यात् यदान्तेनस्येतेनसानुना।

सि. ^{को} सिद्धकारः युद्ध नञ्चापदान्त्येति नुमोनुसारः परमवर्णः तस्यासिद्धताद्योः ऊरिः
कौ. तिऊत्वं न युञ्जो युञ्जः युञ्जम् युञ्जो युजइत्यादि असमासे किं वोः ऊः चवर्गस्य
२४ कवर्गः स्यात् ^{तु} कलिपदान्तेव इति कुत्वं कित्त्वयस्येति कुत्वं स्यासिद्धतात् सयुक्
सयुग सयुजो सयुजः इत्यादि युजेरिति यातपाठपठितेकारविशिष्टमानक
रणं नतइका निर्देशः तेनेह न युज्यते समाथने इति युक् युजसमाथो देवादिकः
आत्मनेपदी संयोगान्न सलोपः खञ्जो खञ्जः खञ्जं खञ्जो खञ्जः खञ्जा २४

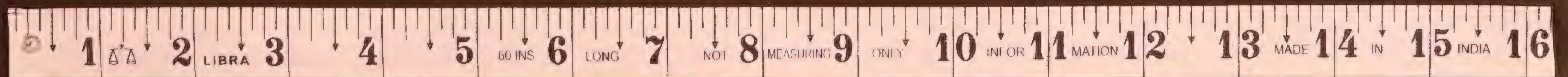
त्वन्मामित्यादि ब्रह्मेतिषतम् जयत्तवर्तेराट् राट् राज्ञो राज्ञः राट् राट्त्स एवंवि
भ्राट् देवेट् देवेट् देवेजो विश्वसृट् इहयजिसृजोः ऊर्त्तनेतिक्लीवेवसते परिसृ
ट् षत्तविधौराजिमाहवर्यात् दुभ्राज्ददीमावितिफणादिरेवगृह्यते यस्यपञ्चभ्रा
तृदीमावितितस्यकुत्तमेव विभ्राक् विभ्राग्भामित्यादि पौरोव्रजेःषःपदान्ते परा
वुपपदेव्रजेः क्विप् स्यात् दीर्घश्च पदान्तविषयेषत्वंच परित्यज्य सर्वेव्रजनीतिपा
रिवाट् परिव्राजो परिव्राजः विश्वशाट्सदीर्घः स्यात् वसौराट् शोहेचपरे विश्वव
विश्वस्यवसुराटोः

सि.
को.
३५

सयस्मविष्ठावसः राडितियदान्तोपलक्षणार्थं वर्तमविवक्षितम् विष्ठागट्ट वि-
ष्ठागट्ट विष्ठागजौ विष्ठागजः विष्ठागट्टामित्यादि स्कोः संयोगोऽयमेव यदान्ते
कलिवपरेयः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयोर्लोपः स्यात् भृद् भृद् समञ्चते
नशः कलाजशफशि इतिशस्यजः भृजौ भृजः ऋतिगित्यादि^{ना} ऋतावुपपदे य
जेः किन् किन्नन्तान्कृतम् ऋतिक ऋतिजौ ऋतिजः रात्सेतिनियमात्रसं
योगान्नलोपः योः कुः ऊर्क ऊर्ग ऊर्जौ ऊर्जः तदायत्तपरश्चतस्रं तदोः सः सा। ३५

२८

वनन्मयोः तदादीनांतकार्योरनन्मयोः सः स्यात् सौम्यः तौते सः तौते परम
सः परमतौ परमते द्विपर्यन्तानामित्येव तेननेहत्तम नचतकारोच्चारणसामर्थ्या
दितिवाच्यम् अतिसमितिगौणेचरितार्थत्वात् संज्ञायांगौणत्वेचात्वसत्वेन न्य
हृत्यदौत्यदः अतिसदृ अतिसदौ अतिसदः यः यौये एषः एतौ एते अन्वादेशे ए
नम् एनौ एनान् एनेन एनयोः २३ प्रथमयोरम् युष्मदस्माञ्चोपरस्यडे इत्यस्या
प्रथमाहितीययोश्च अन्वादेशास्मात् मपर्यन्तस्येत्यधिकृत्य ताहौसौ युष्मदस्मा

सि.
को.
३६

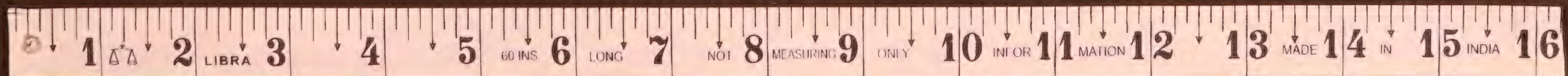
दो र्मपर्यन्तस्य वृद्धतावादेशैः सौपरे शेषलोपः आतयत्तनिमित्तेतरविभ

क्तौ युष्मदस्मदोरन्त्यस्य लोपः स्यात् अतो गुणे अमिर्द्वः त्वम् अहम् ननु त्वं स्त्रीद्व
तिस्थिते अमिर्द्वत्वं परमपि बाधित्वान्न रङ्गत्वादाय प्राप्नोति सत्यम् अलिङ्गे यु

ष्मदस्मदीतेन स्त्रीत्वाभावात् नटाप यदा शेषे हति सप्रमीस्यानि नोधिकस्य त्व

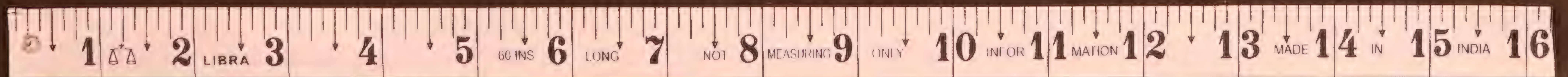
विवक्षया तेन मपर्यन्ताच्चेष्टस्य अह् शाहस्य लोपः सच परोक्षत्वरङ्गे अतो गुणे।

होते प्रवर्तते अदन्तत्वाभावात् नटाप परमतम् अतिवम् परमाहम् अत्यहम् यु ३६

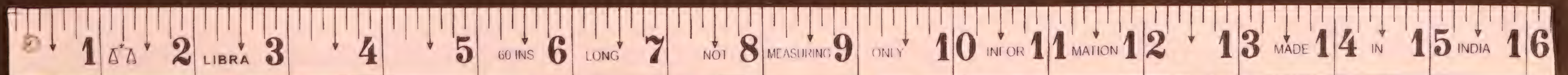
वावैदिवचने द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य युवावौ स्तोविभक्तौ प्रथमाया
चदिवचनेभाषायाम् इह युष्मदस्मदोराकारोन्नादेशः स्यात् औडिन्नेवसवच
म् भाषायां किं युवंवस्त्राणिवसाथे युवाम् आवाम् मपर्यन्तमपर्य
न्तस्य किम् साकच्छसमाभूत् युवकाम् आवकाम् तयामयेत्यवत्यामेतिमा
भूत् युवकाभ्यां आवकाभ्यामिति वनमिहोत् यस्यवयोजसि स्पष्टं ययं वयम्
परमययम् परमवयम् अतिययम् अतिवयम् इह शेषे लोपोन्मलोप इति पक्षे

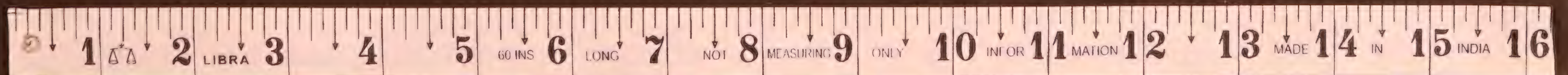
सि.
कौ.
३३

जसःशीशमःअङ्ककार्येकृतेनाङ्ककार्येभवति डेप्रथमयोरित्यत्रमकारांतरंअश्रि
स्यअम् मान्नपवावशिष्यते ननुविक्रियतेइतिद्यात्वानादा तमावेकवचने एक
स्योक्तौयुष्मदस्मदोःमपर्यन्तस्यत्वमोक्तः द्वितीयायां च युष्मदस्मदोराकारःस्या
तू ताम् माम् युवाम् आवाम् शसोन वेत्यविभक्तिकम् युष्मदस्मदोरापरस्य
सःनकारःस्यात् अमोपवादः आदेःपरस्य संयोगान्नस्यलोपःयुष्मान् अस्मान्॥
योचि अनयोरेकारादेशःस्यात् अनादेशेजादौपरेत्यमया युष्मदस्मदोरना ३३

देशे अनयोराकारः स्यात् अनादेशोद्गतादौपरे युवाभ्याम् आवाभ्याम् युष्मा-
भिः अस्माभिः तभ्यमस्योऽयि अनयोर्मपर्यन्तभ्यमस्योऽयि अस्मादेशः शेषे
लोपः तभ्यम् मत्तम् परमतभ्यम् परममत्तम् अतितभ्यम् अतिमत्तम् यु-
वाभ्याम् आवाभ्याम् भ्यसोभ्यम् भ्यम् अभ्यम् वादेशः स्यात् आद्यः शेषे लोपः स्यात्
लोपत्वपव तत्राङ्गवृत्तपरिभाषया एतेन अभ्यन्तपदद्वयेपि साधुः युष्माभ्यम् अ-
स्माभ्यम् एकवचनस्य च आभ्यापञ्चमेकवचनस्य स्यात् तत्र मत उभेभ्यः।

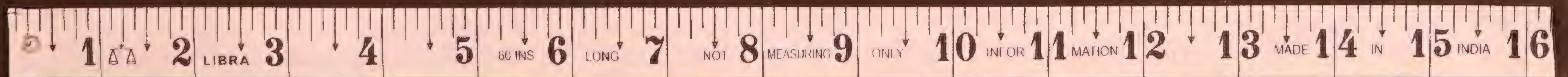

सि.
कौ.
७८

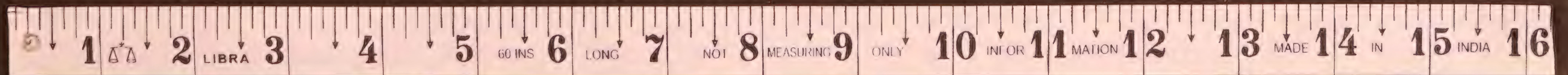
तिस्रवचम् युवाभ्याम् आवाभ्याम् पंचम्याश्चत आभ्यापञ्चमाभ्यसोत्पात युष्मात्
अस्मात् तवममौदुसि अत्रयोर्मपर्यन्तस्य तवममौदुसि युष्मादस्मादुसोपर स्य
हं शिक्करांसर्वादेशार्थं तवममयुवयोः आवयोः सामश्चाकम् आभ्यापरस्यसा
मश्चाकं स्यात् भाविनः सुटोनिहर्त्यसमद्वनिर्देशः युष्माकम् अस्माकम् युष्मा
सु अस्मासु समस्यमानेद्येकत्ववाचिनीयुष्मादस्मादी समासार्थोन्मसंख्येत्सोय
वावौत्वमावपि सजसुदुदुस्सपरतश्चादेशाः सः सदैवते तादौएयवयोतभ्यमहौ ७८

त्वयिमयि युवयोः आवयोः

तवममावपि एतेपरत्वाद्यप्येतेयुवावौविषयेस्वके तमावपिप्रवाथनेएवविप्रति
षेयत। ~~अथैतदुक्तपरत्वाद्यप्येतेयुवावौविषयेस्वके तमावपिप्रवाथनेएवविप्रति~~
~~षेयत। अथैतदुक्तपरत्वाद्यप्येतेयुवावौविषयेस्वके तमावपिप्रवाथनेएवविप्रति~~
द्येकसंख्यःसमासार्थोबहुरूपेयुष्मदस्मदी तयोरद्येकतार्थत्वात्तयु
वावौतमौनव तौमांवाअतिकान्तरतिविहेअतितम अत्यरुम अतिवाम् अति
माम् अतिययम् अतिवयम् अतिवाम् अतिमाम् अतिवान् अतिमान् अतितया
अतिमया अतिवाभ्यां अतिमाभ्याम् अतिवाभिः अतिमाभिः अतितुभ्ये अतिमस्य।

सि.
को.
३५

भ्य
म् अतिवाभ्याम् अतिमाभ्याम् अतिवम् अतिमभ्यम् इतिभ्यसोश्च अतिवत् अति
मत भ्यामिप्राग्वत् अतितव अतिमम अतिवयोः अतिमयोः अतिवाकम् अतिमा
कम् अतिवयि अतिमयि अतिवास अतिमास युवामावांवा अतिक्रान्तइतिविग्र
हेसजम् डेदस्स प्राग्वत् डौश्च डौत्स् अतियुवाम् ३ अत्यावाम् ३ अतियुवान् अ
त्यावान् अतियुवया आत्यावया अतियुवाभ्याम् आत्यावाभ्याम् ३ अतियुवाभिः
अत्यावाभिःभ्यसि अतियुवभ्यम् अत्यावभ्यम् इतिभ्यसोः अतियुवत् अत्यावत्॥ ३५

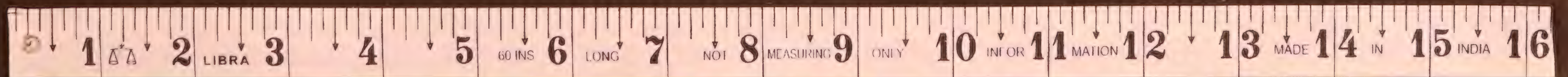

ओमि अतिगुवयोः२ अत्यावयोः अतिगुवाकम् अत्यावाकम् अतिगुवयि अत्या
वयि अतिगुवास अत्यावास युष्मानस्मानेतिविग्रहेसजस डेदस्सप्राग्वत् ओअ
मोडोद् अतिगुर्षम् ३ अत्यस्माम् अतिगुष्मान् अत्यस्मान् अतिगुष्मया अत्यस्म
या अतिगुष्माभ्याम् अत्यस्माभ्याम् अतिगुष्माभिः अत्यस्माभिः भ्यसि अतिगुष्मभ्य
म् अतिस्मभ्यम् इतिभ्यसोः अतिगुष्मन् अत्यस्मन् ओमि अतिगुष्मयोः अत्यस्मयोः
अतिगुष्माकं अत्यस्माकम् अतिगुष्मयि अत्यस्मयि अतिगुष्मास अत्यस्मास य

सि. दस्यपदात् अनुदाने सर्व मपदादा विसधिकस्य शुकादसदोः षष्ठीचतुर्थीदि
कौ. तीयास्ययोर्वानौ पदात्परयोः पदादौ स्थितयोरनयोः षष्ठादिविशिष्टयोर्वानौ
८० नौरस्येतावादेशौस्तः तौवानुदानौ बहुवचनस्य वस्त्रसौ उक्तविधयोरेवानयोः ष
ष्ठादिवहुवचनान्नयोर्वस्त्रसौस्तः वानावोरपवादः तेमयोरेकवचनस्य उक्तः
विधयोस्तयोः षष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्नयोः तेमेतौस्तः तामौ द्वितीयायाः द्वि
तीयैकवचनान्नयोस्तामौ एतौस्तः श्रीशस्त्रावतमापीह दत्तातेमेपिशर्मसः स्त्रा ८०

मीतेमेपिसहरिः पातवामपि नोहरिः सावंबोनौददातीशः पतिर्वाम
पिनोहरिः सोद्याहोनः शिवंबोनोदद्यात्सेयोत्रवःसनः पदात्परयोः किम् वाक्य
दोमाभूत तां पात मां पात अपदादौ किम् वेदैरशेषैः संवेद्योस्मान्कस्मात्सर्व
दावत् स्यग्रहणात् श्रूयमाणविभक्तिकयोरेव नेह इति युष्मात्सुत्रोच्यतीति इ
त्यस्मात्सुत्रोच्यतीति समानवाक्ये निचातयुष्मादस्मादादेशावक्तव्याः एकतिङ्हाक
म् तेनेहन भवति ओदनं पच तव भविष्यति इह तु स्मादेव शास्त्रीनां ते ओदनं दास्या

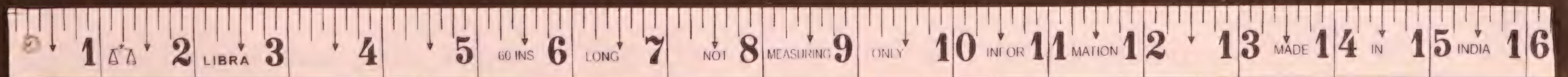

सि. मीति एतेर्वावादादयश्चादेशा अनन्तादेशेवावक्तव्याः अनन्तादेशेनित्यं सुधाता
कौ. तेभक्तोस्ति धातातवभक्तोस्तिवातस्मेतेनमइत्येव नववाहोहैवयुक्ते वादिपञ्चक
८१ योगे नैतेश्चादेशाः स्युः हरिस्तोमोवरत्नत कथंतांमोवानरदेदेत्यादि युक्तग्रह
णात्मादायोगेयंनिषेधः परंपरासंबन्धेन आदेशाः स्यादेव ह्योहरिश्चमेस्वामी
पण्णार्यश्चानालोचने अवात्तषत्तानार्थेर्थातभिर्योगेणैतेश्चादेषानस्युः वेतसा
वांसमीक्षते परम्परासमन्वेयंनिषेधः भक्तस्तवस्वपेधायति आलोचनेतुभक्त ८१

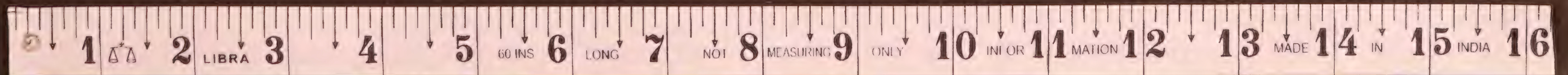

स्वापश्यतिवत्तथा सपूर्वायाः प्रथमायाविभाषा विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्नात्।
रयोरन्वादेशोपादेशावाप्तः भक्तस्त्वमप्यहं तेन हरिस्त्वाम् ज्ञायतेसमाम्॥
तामेतिवा सामन्वितम् संबोधनेयाप्रथमातदन्ते आमन्वितसंतस्यात् आम
न्वितं पूर्वमविद्यमानवत् स्पष्टम् अग्रेतवेदेवास्मान्माहिअग्रेनय अग्रेइद
वरुण इहपुष्पादस्मदोरादेशस्तिउन्ननिघातआमन्वितनिघातश्चतः सर्व
दारुतदेवनः इमत्रतदेवेतस्याविद्यमानवद्भावेपिततः प्राचीनंरक्षेमेतदाशि।

सि. त्वादेशः एवंश्ममे गङ्गे यमुने इति मन्त्रे यमुने इत्यादिभ्यः प्राचीनानां समोथ
को. नानामविद्यमानवद्भावेऽपि मेषाहमेवाश्रित्य सर्वेषां निश्चातः नामन्त्रिते स
८२ मानाधिकरणे सामान्यवचनम् विशेष्यसमानाधिकरणे विशेषणश्रामः
न्त्रितेऽपरेनाविद्यमानवत्स्यात् हरेदयालो नः पाहि अग्रे ते जसिन् विभाषि
तं विशेषवचने अत्र भाष्यम् बहुवचनमिति बहुवचनान्नं विशेष्यसमाना
धिकरणे विशेषणोपरे अविद्यमानवद्भासात् सूर्यप्रभवो देवाः शरणा ८२

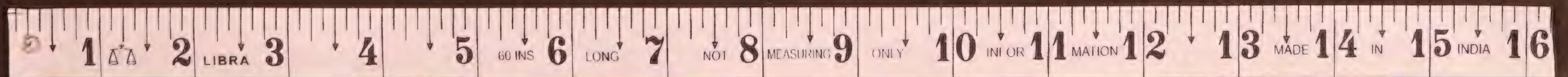

युष्मानभजे देवाः शरणावोभजे इहानादेशेपिवैकल्पिकाश्रदेशाः स
पात् सपाद् सपादौ सपादः सपादम् सपादौ पादः पात् पात् शहान्त्या
दङ्गं भंतदवय^वस्यपाच्छस्यपादोदेशः स्यात् सपदः सपदा सर्पङ्गादित्यादि
अग्रिं मयतीति ^{अग्रिमन्} अग्रिमद् अग्रिमथो अग्रिमझामित्यादि ऋत्विगादिसूत्रेणा
न्तेः सपुपपदेक्विन् अनिदिताहलउपधायाः किति हलन्तानामनिदिता
मङ्गानामपथायानस्यलोपः स्यात् कितिङि.तिचपरे उगिदचामितिनुम सं

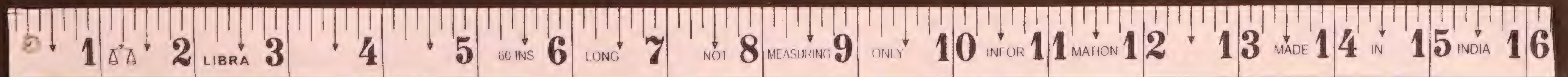

सि. योगान्नस्यलोपः नुमोनकारस्यक्विस्ययस्येति कुत्तेन डकारः प्राड् अनुस्वार
कौ।
८२ परसवर्णो प्राञ्चो प्राञ्चः प्राञ्चम् प्राञ्चौ अवः लमनकारस्याञ्चतेः भस्माका
रस्यलोपः स्यात् चो लमाकारनकारेञ्चनौ परे सर्वस्यालो दीर्घः स्यात् प्रावः
प्रावा प्रागभ्यामित्यादि प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः ~~प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः~~
प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ अवर्तिलोपस्य विषये मन्तरद्गोपियत् न प्रवर्तते अह
तद्गृहादित्यभिभाषया प्रतीचः प्रतीचेत्यादि प्रमुमञ्चतीति विशदे अट। ८३

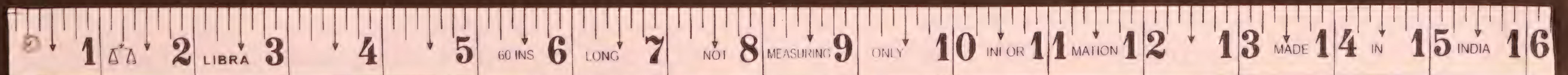

सु अच इतिस्थिते विषयेदेवयोश्चदेरद्यञ्चतौवप्रत्यये अनयोः सर्वनाम्नश्चटेः
अद्यादेशाः स्यात् वप्रत्ययान्तेञ्चतौपो अददिअच इतिस्थितेयत् अदसोमेदी
उदोमः अदसोम न्नस्यदात्वरस्य उह्नौसः दस्यमश्च उरतिह्रस्वदीर्घयोः स
माहारदन्तः आन्तरस्याः ह्रस्वञ्जनयोर्ह्रस्वः दीर्घस्यचदीर्घः अममयद् अ
ममयञ्चौ अममयञ्चः अममयञ्चम् अममईत्तः अममईत्तः अममयुग्या
मित्यादि मत्वस्यासिद्धत्वात्त्रयत् अन्त्याभावेन्त्यसंदेशेतिपरिभाषामाश्रित्य

सि. रसैवमुत्तं वदतां मते अदमयद् अः सेः सकारस्य स्थाने यस्मिन् अस्मिन्निति व्या-
कौ. त्वा नात्र दायत्तविषये एवमुत्तम् नान्यत्रेति पक्षे अदमयद् उक्तं च अदमोदेः स
रध यद्वा त्वेके विदित्वा नित्यवत् केविदन्त्यसंदेशात् मनेत्येके सेर्हि दृश्यते वि-
संगेदवयोः किम् अस्मादी अत्रुतौ किम् विषयगुणक वप्रत्यये किम् विषयग-
चने अचर्युद् ततः पुनरनाको वप्रत्ययग्रहणं तापयति अत्र तथा त्रग्रहणे
तदादिविधिरिति तेनायस्कारः अतः कृकमीतिसः उदद् उदञ्चौ उदञ्चः उ ८४

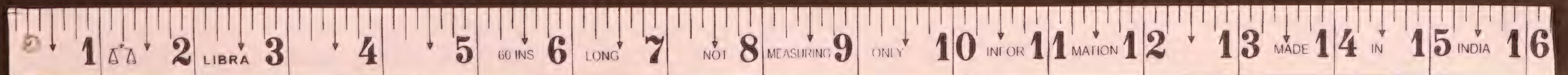

दञ्चम् षासादावचि उदईत् उच्छात्परस्यत्प्रनकारस्याञ्चतेर्भसाकार
सईत्स्यात् उदीचः उदीचा उदग्भ्यामित्यादि ससःसमिः वप्रत्ययान्तेञ्चनौप
रेसमःसमिगादेशाःस्यात् सम्पङ्. सम्पञ्चौ सम्पञ्चः सम्पञ्चम् समीचः समीचा
सम्पग्भ्यामित्यादि सहस्यसथिः सथ्याङ्. तिरसस्तिर्यलोपे अलप्राकारेञ्चनौ व
प्रत्ययान्तेतिरसस्तिर्यादेशाःस्यात् तिर्यङ्. तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः तिर्यञ्चम् तिर्यञ्चौ
तिरञ्चः तिरञ्चा तिर्यग्भ्यामित्यादि नाञ्चैः पूजायाम् पूजार्थस्यान्वतेरुपथा

सि. यानसलोपोनस्यात् अलमर्नकारत्वाच्च नम प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः नलोपाभावा
कौ. दकारलोपोन प्राञ्चः प्राञ्चा प्राङ्भ्यां प्राङ्त् प्राङ्भ्यु एवंसार्थेप्रत्यङादयः
८५ कुन्चगतौ अस्मृतिगादिनानलोपाभावोपिनिपात्यते कुङ् कुञ्चौ कुचैः कु
डुभ्याम् चोः ऊः ययोमक ययोमग ययोमवौ ययोमवः इत्यादि ब्रजेतिषत्तंस्को
रितिसलोपः जप्तवत्ते सट् सट् सट्चौ सट्चः सट्च्यु सट्च्यु म
द्रष्टायाम् वर्तमानेष्टन्महद्दृजगच्छन्वश्च एतेनिपात्यन्ते शात्त्वश्चै ८५

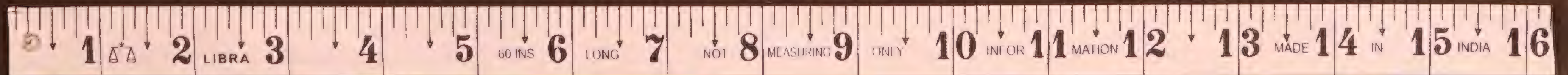
षांकार्येऽस्यात् उगित्वात्रम् सान्नमहन्तःसंयोगस्य मस्यते एज्यतेइतिमहा
न महान्नौ महान्नः हेमहन् महन्तः महज्यामित्यादि अन्नमन्नस्यवाथातो :
अन्नन्नस्योपधायादीर्घःस्यात् धातुभिन्ना मन्नस्यच असमृद्धौ सौषरे परेति
संच नुमंवाथित्वावचनसामर्थ्यादादौदीर्घः नतोनुम् थीमान् थीमन्नौथी
मन्नः हेथीमन् शसादौ महहन् धातोरण्यत्वं^तस्यदीर्घः गोमन्नमिच्छति गो
मानि वाचरति वाक्यजन्नादावारकिबन्नादाकर्मेरिक्किप् उगिटच्चासिति

ॐ.
सि.को.
६६

सूत्रेण हानं नित्यमर्थम् ^{कार्यं} धातोश्चेदु गितस्तर्हि च्युतेरेवेति तेन सूत्रं भूत इत्या
दौ न प्रधातो रिति तत्र प्रधातुभूतपूर्वादपि नुमर्थम् गोमान् गोमन्तौ गोम
न्तरत्यादि भातेर्देवतः डिब्रसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः भवान् भवन्तौ भव
न्तः हे भवन् पात्रन्त्यतश्च न्नत्वाभावात्तदीर्घः भवतीति भवत् उभे अ
भ्यस्तम् षाष्टद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञेस्तः ना
भ्यस्ताच्छतः अभ्यस्तात्परस्य शतर्तुम् न स्यात् ददत् ददतौ ददतः जति

न्यादयाः षट् षट् थान्तोन्नेजलितिसुसप्तमः एतेष्वभक्तसंज्ञाः स्याज्ज्ञानज
क्षतौ ज्ञानः एवंजाग्रत् दरिद्रत् शासत् वकासत् दीधीवेद्योर्दिज्ञेपिच्छा
दसत्ताद्वयमेनपरस्मैपदम् दीध्यत् वेद्यत् गुप् गव् गुणौ गुयः गुञ्जामिमा
दि तदादिषु दृशोनालोकनेकञ्च तदादिषु उपपदेषु अज्ञानार्थादृशेर्थानो
कञ्च स्यात् चात्किन् आसर्वनाम्नः सर्वनाम्नः आकारोन्नादेशः स्यात् हृग्हा
णावतषु ऊतस्यासिद्धत्वात् व्रश्चेतिषः तस्य जप्तेनडः तस्य कुप्तेनगः तस्य

सि. चेतनपक्षेकः ताटक ताटग ताटणौ ताटशः पत्तापवादात्कुत्तेनवकारः
कौ. ८३ ति कण्टहरदत्तादिमतेनवर्त्तभावपक्षेवपश्यते नतगः जपत्तप्रतिकु
त्तसासिद्धत्वात् दिगादिभ्योयदितिनिर्देशात्रासिद्धत्वमितिवाबोध्यम् ब्रह्मे
तिषत्वम् जपत्तचेत्तं विट् विट् विणौ विणः नणोर्वा नणोः कवर्गान्नादेशोः
वास्यात् पदान्तेनक नग नट नड नणौ नशः नग्भ्याम् नङ्गाम् इत्यादि॥
स्थानदकेचिन् प्रनदकेसुप्रपदेस्थोः किनस्यात् हृतस्त्वक हृतस्त्वा ८३

ग हृतस्पर्शो हृतस्पर्शः किमप्ययोयस्मादिति बहुव्रीह्याप्रयणक्तिपयिस्
 क स्पर्शः षडङ्गकाः प्राग्वत् त्रिधुषाप्रागल्भ्यस्माद्विगादिनाकिन् दिव
 मन्त्रोदात्तत्वेन निपात्यते ऊत्तात्सर्वजशेन नडागः कः धृसोतीति दधुर्कं दधुः
 षो दधुषः दधुभ्यामित्यादि रत्नानि मस्मातीति रत्नमुट् रत्नमुषो रत्नमुषः र
 त्नमुद्रामित्यादि षड्भ्यो लृक् षट् षट् षड् षड् षड् षड् षट् षट् षट् षट् षट् षट् षट् षट् षट् षट्
 नामिति पर्युदासात्र हृत्तनिषेधः योननामिके^{ननामिक} दतिविकल्पवाधित्वाप्रत्यये

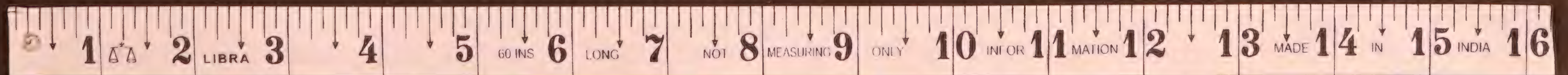

मिति नित्यं

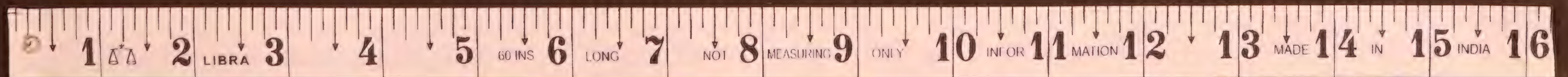
सि.
कौ.
८८

भाषायां नित्यवचनात्प्रत्ययमनुनासिकः षण्णं षट् षट्क तदन्तविधिः परमषट्
परमषण्णाम् गौणत्वे प्रियषषः प्रियषषाम् रुक्प्रतिषत्तस्यासिद्धत्वात्समजुषोरु
रितिरुक्त्वमूर्वरूपथायादीर्घः रेफवान्नस्यथानोरूपथायादिकोदीर्घः स्यात्
पादान्ते पिपटीः पिपटिषौ पिपटिषः पिपटीर्भामित्यादि वाशरीतिवाविसर्ज
नीयः नविसर्जनीयशर्वावायेपि एतैः प्रत्येकं व्यवधानेपि शाकृभापरस्यस्य
सूर्यमादेशः स्यात् दृष्टेन पूर्वस्य षत्वं पिपटीःषु पिपटीषु प्रत्येकमिति व्याख्या ८८

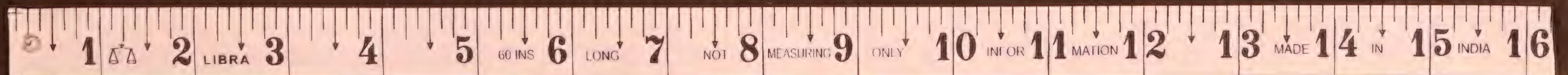
नात् अनेकवधानेष्वनन्तरि निम्ने नृशरणं नृम्यानि कान्तारोपलक्षणा
र्थं व्याख्यानात् तेनेह न सहितं प्रसु अतएव नृशरणं नृगतार्थता रात्
स्येति सलोपे विसर्गः विकीर्णो विकीर्णः रोः सपीति नियमात्र विसर्गः विकी
र्णं दमेर्दोः डित्त्वसामर्थ्यादिलोपः छत्त्वस्यासिद्धत्वात् रुत्वविसर्गो दोः दो
षो दोषः पद्यत्रिनिवा दोषन् दोषः दोषः दोषा दोषा विषयप्रवेशने सन्त
न्नाह्निष कत्त्वस्यासिद्धत्वात्संयोगान्नलोपः वृश्चेतिषः जश्चत्वे विविट्।

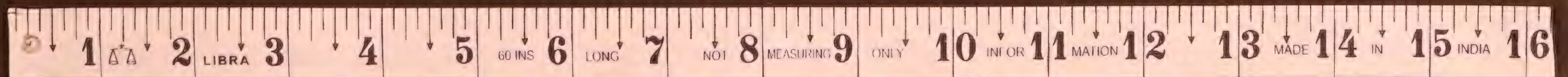
सि.
कौ.
८५

विविडु विविदौ विविदः स्फोरितिकलोपः तडु तडु तदौ तदाः गोरडु गोरडु
गोरदौ गोरदाः तत्तिरतिभङ्गिपितस्फोरितिनप्रवर्तने लिलोपस्यस्यानि
वज्जावात सर्वशसिद्दीयेनस्यानिवदि^{ति}नुतस्यदोषः संयोदिलोपलक्षणेष्वि
तिनिषिद्धम् तस्मात्संयोगान्नलोपपव तक तग गोरक गोरग स्फोरितिक
लोपप्रतिज्ञतस्यासिद्धत्वात्संयोगान्नलोपः पिपक पिपग विवक विवग
दिथक दिथग पिसगोतो सष्टुपि सतीतिसुपीः सुपिसौ सुपिसः सुपिसा ॥ ८५

सुपीर्भ्याम् सुपीष्ण सुपीःषुप्वं सुतः तसवण्डने विद्वान् विद्वांसौ विद्वां
सः हेविद्वान् विद्वांसम् विद्वांसौ वसोःसंप्रसारणम् वसन्तस्यभस्यसंप्रसा
रणंस्यात् सर्वत्रपत्वम् षत्वम् विडयः विडया वससन्नेतिदत्तंविद्वद्भ्यामि
त्यादि सेदिवान् सेदिवंसौ सेदिवंसः हेसेदिवन् सेदिवंसम् सेदिवंसौ।
अन्तरङ्गोपीडागमः सम्प्रसारणविषयेनप्रवर्तते अकृतवृहदतिपरिभाष
या सेडयः सेडया सेदिवद्भ्यामित्यादिसान्प्रसारणमहतस्यत्रसान्प्रसारणसंयोगोपि प्राति

सि. पादिकस्यैव गृह्यते न त्रधातोः। महच्छास्त्रमाह वर्यात् सष्टुहिनस्तीति सहिन्
 कौ. सहिंसौ सहिंसः सहिन्माम् सहिन्सु धत्त धसौ धसः धज्याम् एवं सत् पुं
 ५० सोसङ् सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसः असङ् स्यात् उकार उच्चारणार्थः व
 ह्रपुंसीत्यत्र उगितञ्चेति डीवर्धकृतेन पूजोऽङ्मन्त्रिति प्रत्ययस्योगित्वेनैव नृसि
 ङेः पुमान् हेपुम न पुमांसौ पुमांसः पुंसा पुंभ्यामित्यादि पुंसः ऋडणानेन न
 ड् उशाना उशानसौ उशानसः अथ सप्तद्वौ वाचनङ् नलोपश्च वावाच्यः हेडश ५०

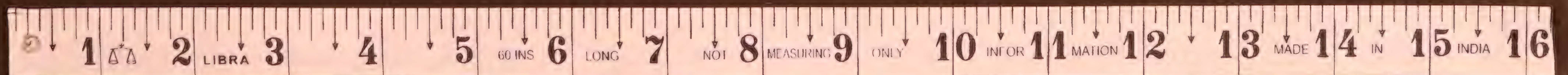
नन् हेउषान हेउषानः उषानोभ्यामित्यादि अनेहा अनेहसो अनेहसः हे
अनेहः वेथाः वेथसो वेथसः हेवेथः वेथोभ्यामित्यादि अथातो रिसक्तेर्नदीर्घः
सहवसे सवः सवसो सवसः ^{पिण्डग्रसति} पिण्डग्रः पिण्डग्रसो पिण्डग्रसः ग्रस ग्रसअद
ने अदसोऽसलोपश्च अदसः ओकारोन्नादेशः स्यात् सौपरे सलोपश्च तदोः
ससावितिदस्यसः असौऽतप्रतिषेधः साकङ्कस्पवावक्तव्यः साडत्वंच प्रतिषे
धसत्रियोगशिष्टमुत्तदभावेन प्रवर्तते असकौ असकः तदाद्यन्तपरङ्गम्।

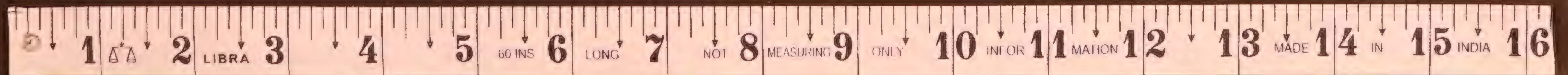
सि.
कौ.
५१

हृदिः अदसोमेरिति मत्तोते अम् जयाः शी आहुताः एतर्हदहवचने अदसो
दात्परस्य एतः ईत्सात् दस्यवमः बहुर्योक्तो अमी एवत्रासिद्धमिति विभ
क्तिकार्यं प्राक यच्चात्तमते अमम् अम् अमम् मत्तेकृते विसंतापोनाभा
वः तमने नाभावे कर्तव्ये कृते वसभावो नासिद्धः स्यात् अमना अमभ्यां अ
मीभिः अमष्ये अमभ्याम् अमीभ्यः अमष्यात् अमभ्यां अमीभ्यः अमष्य अ
मयोः अमीषाम् अमषिन् अमयोः अमीषु इति हलन्ताः पुलिङ्गाः न होयः ५१

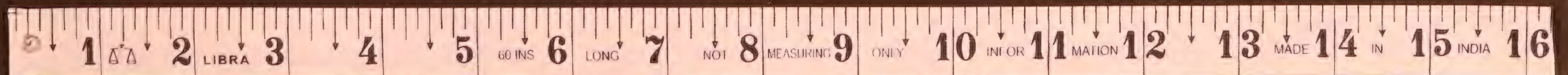

नहोहस्यथःसात कलिपदानेच नहिरुतिहयिहपिरुचिसहितनिषुको
किवन्तेषेतेषुएवस्दीर्घः उपानत् उपान् उपानहो उपानहः उपान
हा उपानञ्चा उपानत्सु उत्पूर्वात् सिद्धप्रीताविसमात् सन्निगादिनाकि
न् निपातनात्तलोपपत्तेकिन्नन्तात्तुत्तेनहस्यद्यःजपत्तचर्वे उल्लिख उ
सिग उल्लिहो उल्लिहः उल्लिग्याम् उल्लिह्य द्यौः दिवो दिवः शुभ्याम् शुभु गी
गिरौ गिरः गीभ्याम् गीःषु एवंष्टः चतुरश्चवतस्त्रादेशः चतस्रः चतस्रः चतः

मि. सृणाम् चतसृषु कि मःकादेशाः टाप् काकेकाः सर्ववत् यःसौ इदमोद
कौ. ५२ सयःस्यात् सौपरेदमोमःइयम् तदाद्यत्ताप् दष्टेतिमः इमेदमाः इमाम्
इमेदमाः अनया हलिलोपः आभ्याम् आभिः असे अस्याः २ अनयोः २ आमा
म् अस्या आस अन्वादेशोत्त एनाम् एने एनाः एनया एनयोः ऋतिगादिनास्
जेःकिन् अमागमश्च निपातितः सक स्वग सजौ सजः सजासगभ्याम् सत्
तदाद्यत्ताप् स्यासेत्याः एवंतद् यद् एतद् वाक वाग् वाचौ वावः वाग्भ्या ५२

वात्तश्चादि अप् शब्देनित्यं बहुवचनान्तः अप्त्रिति दीर्घः आयः अपोभि अप्
पल्लकारः स्यात् भादौ प्रत्यये परे अद्भिः अद्भिः २ अपां अप्स दिक् दिग् दिशो दि
शः दिशा दिग्भ्याम् दिक्षु तदादि धिति ह्योः किं निधानात् अमत्रापि कृतं
हृक् हृग् हृशो हृशा हृग्भ्याम् तिङ् तिङ् विधौ विधः तिङ्भ्याम् तिङ् सङ्ग
षते इति सङ्गः सङ्गो सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः सङ्गः
त्वाह्वयम् आयीः आयिषो आयिषः आयीर्भ्याम् आयीःषु असौ तदायत्वं टाप्

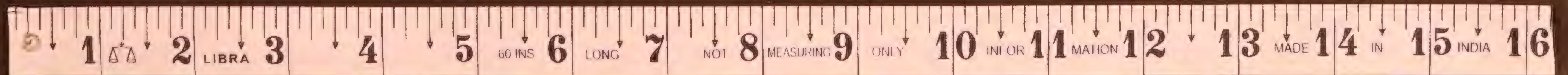

मि. कौ. ५३
 ओङःपीउतमते अम् अम्! अम् अम् अम्! अमया अम्भो अम्भिः अम
 ष्यै अमष्याः २ अमयोः २ अम्षाम् अमष्याम् अम्ष इतिहलन्ताः स्त्रीलि
 ङ्गाः समोर्लुक् दत्तं सनडुत् सनडुही चतरनुडुहोरामित्याम् सनडुहोहि पु
 नल्लहत् शेषंपुंवत् दिवउत् विमलद्यु अहः अन्नर्वर्तिनीम् विभक्तिमाशि
 त्पृत्वपदस्यैवोत्तरावण्डसापिपदसंज्ञायां प्राप्तायां उत्तरपदत्वेचापदादिविधौ
 प्रतिषेधइतिप्रत्ययलक्षणं न विमलदिवी विमलदिवि अपदादिविधौकि। ५३

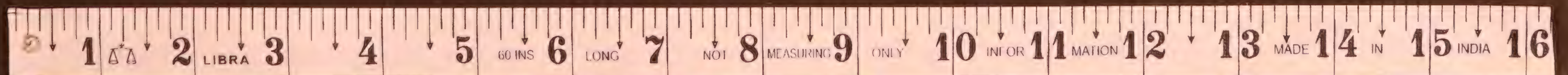

म् दधिसेवौ इहवनिषेधेकर्तव्ये पदत्वमस्मैव ऊत्तेत्तन वाःवारीवारि
अजलनत्वाव्रनम् चत्वारिभलमतेनिकादेशोनकिम् केकानिइदम् इमे
इमानि अन्वादेशोनपुंसकेचएनद्वक्तव्यः एनत् एने एनानि एनेन एनयोः
ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि सप्तद्वौनपुंसकानां नलोपोवावाच्यः हेब्रह्मन् हेव
ल रोसपि अहर्भाति विभाषाडिपेपाः अह्नी अहनी अहानि अहन् अहवि
त्यस्मरुःस्यात् पदान्ते अहोभ्याम् अहोभिः इह अहः अहोभ्यामित्यादौरत्

सि. कृतयोरसिद्धत्वात्त्रलोपे प्राप्ते अहन्निष्ठावर्त्मनलोपाभावं निपात्य द्वितीयेन रु।
कौ. विधेयस्तदन्त्यापिरत्र रुत्वे दीर्घा नि अहानियस्मिन् दीर्घाहाः निदाद्य। इ
एध हहन्त्वादिलोपे प्रत्ययलक्षणानां सुपीति निषेधादत्राभवे रुः तस्यासिद्धत्वा
न्नान्नलक्षण उपधा दीर्घः संवदौ तद्दे दीर्घाहो निदाद्य दीर्घाहानौ दीर्घाहानः
दण्डिदण्डिनी दण्डीनि सग्नि सग्निणी सग्नीणि वाग्नि वाग्निनी वाग्नी
नि सपथि दितोपः सपथी सपथ्यानि बह्वृत्तहाणि बह्वृषाणि बह्वृयमा। एध

णि असृजः पदान्तत्वेऽतम सृजेः किनोविधानात् विष्णुसृजदौ न सृजिह
णोरिति सूत्रे रजसृज्यामिन्यादिभाष्यप्रयोगात् यद्वा वच्चादिसूत्रे सृजिर्यज्ञाः
पदान्तेष्वन्तं कृत्वा पवादः सृगृत्तिकशतृयोस्तु निपातनादेव कृतम् असृक
शतृस्तु असृतेरौणादिके सृजप्रत्यये बोध्यः असृक असृग असृजी असृज्जि
पहन्निति वा असृन् असृनि असृजा असृत्वा असृग्भा असृभ्यामिन्यादि ऊर्क ऊ
र्ग ऊर्जी ऊर्न्नि नरजांसंयोगः बहूर्न्नि नस्यति षेथः इत्यन्ये अनासृर्वो वानम्

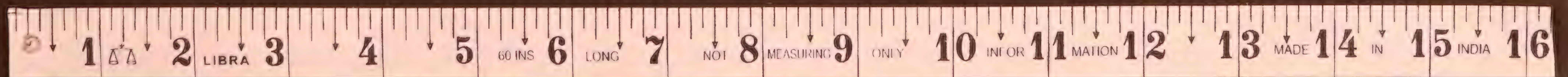

सि. ५५
कौ.
५५
इत्येके बहर्जिवहर्जिवा ऊलानि तत् सेत्यानि तत् तेनानि यत् येयानि एत
त एते एतानि अन्वादेशो त एनत् ^{वे} भिद्यतेः किप् वेभित वेभिद् वेभिदी शौ अन्नो
यस्यस्यातिवन्नादऊलन्नतान्नम् अजन्नलक्षणसन्नम् सखियौस्यानि
वन्नाभावात् वेभिदि ब्राह्मणऊलानि चेच्छिदि गवाकशाहस्यरूपाणि क्लीवेर्वा
गतिभेदतः असन्धवद् पूर्ववृत्तैर्नवाधिकशान्तं मतम् समस्यसुनवषट् भादौ
षट्केसु स्त्रीणि जसूयासोः वत्तारि शेषे दशके रूपाणीति विभावय तथाहि गा ५५

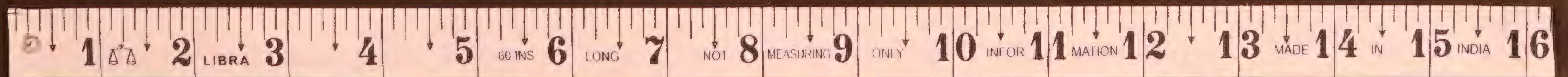
मञ्चुतीति विग्रहेऋतिगादिनाकिन् गतौनलोपः अवट्स्फोटायनस्ये।
 त्ववट्^{गवाक्}गवाग् सर्वत्रविभाषेतिप्रकृतिभावेन गोअक् गोअग् सर्वदृषे गो
 क् गोग् एजायोनस्यकृतेनडुः गवाड् गोअड् गोड् अमपेतानिनव डौ
 डःशी भत्वादवट्स्फोटः गोची एजायो तगवाच्ची गोअच्ची गोच्ची जस्
 शसोः शिशोः सर्वनामस्यानन्तात्त्रम् गवाञ्चि गोअञ्चि गोञ्चि गतिरजयो।
 स्त्रीलोपेव गोवा गवाच्चा गोअच्चा गोच्चा गवाग्भ्या गोअग्भ्या गोग्भ्याम् गोअग्^{गवाङ्गाप्}

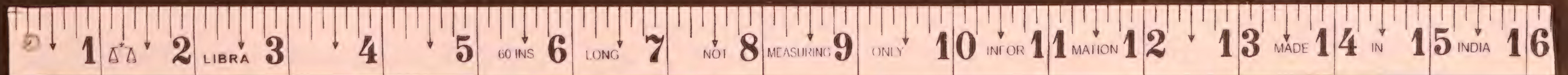
सि.
को.
५६

आम गोआमिनादि सपित्तान्नानांपते ह्योः कृगिति कृक गवाङ् गवाङ्
गवात् नवेर चयोद्वितीयाइतिपदेककारस्यावकारेण षण्मा मायिकं शंकां
वर्त्तमानासिद्धतात् कृत्तत्तेतस्यासिद्धताज्ज्ञाभावपदेद्वितीयादेशात्रीति
रूपाणि वर्धन्तएव ऊह्यमेवादिर्वचनानुनासिकविकल्पनात् रूपाण्यश्वा
दिभूतानि ५२० भवन्तीति मनीषिभिः तिर्यक तिरस्त्री तिर्यञ्चि सजायां
ततिर्यद् तिर्यञ्ची तिर्यञ्चि यकृत यकृती यकृन्ति पदत्रितिवायकनय ५६

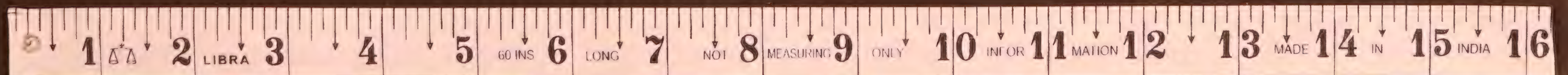

कानि यक्रा यकृता शकृत् शकृती शकृन्ति शकानि शक्रा शकृता ददत्
र्वनपुंसकस्य अभ्यस्तात्क्रीवात् परोयः शानातदन्तस्मक्तीवस्मनुम् वास्यात्
सर्वनामस्थानेपरे ददन्ति ददति तदत् आच्छीनघोर्नुम् अवर्णादङ्गात्परो
यः शतरवयवस्तदन्तस्माद्भ्रुस्मनुम् वास्यात् शीनघोः परयोः तुदती तुदंती न
दन्ति भान्ती भान्ती भान्ति पवत् शप् शपनोर्नित्यम् शप् शपनोरात्परोयः शा
तरवयवस्तदन्तस्मनित्यनुंस्यात् शीनघोः परतः पवन्ती पवन्ति दीयत् दी

मि. वंती दीयन्ति सपु सव सपी निन्नात्तरादपिनुमः प्राक् अप्रतिनिदीर्घः प्रति
कौ. पदोक्ततात् सामि निरवकाशात् प्रतिपदोक्तत्वमिति पदेत प्रकृतेतद्विरा
५३ हान्नमेव स्वमिस्रपा सञ्चा सद्भिः अतिपिपतीत्यादिनाथनेरुत् रुत्वम् थ
नुः थनुषी सान्नेतिदीर्घः नुविमर्जनीयेतिषत्वम् थनुंषि थनुषा थनुर्भाम्॥
एवंचत्तरेविगदयः पिपेदि षतेःकिप् वीरितिदीर्घः पिपदिषी अत्रोपस्य
स्यानिवत्ताज्जलत्तलत्तणोनम् सरविथो स्यानिवत्ताभाद्जत्तलत्तणो। ५३

पिन पिपटिषिपि पहीर्भामित्यादि पयः पयसी पयंसि पयसापयोभ्यामि
त्यादि सप्रम् सप्रंसी सप्रमांसि अदः विभक्तिकार्यम् उत्तमते अम् अम्नि
शेषंप्रवत् इतिहलन्तानपुंसकलिङ्गाः स्वरादिनिपातमवयम् स्वरादयोनि
पाताश्चावयसंज्ञाः सः स्वरः अन्तरः प्रातरः पुनर् सनतर् उच्चैस् नीशैस् शनै
स् ऋथक् ऋते युगपत् आरात् एथक् स्वस् अस् दिवा रात्रौ सायम् विरम्
मनाक् ईषत् जोषस् तप्सीम् वहिस् अवस् समया निकषा स्वयम् वृथा नक्त

मि. म नम्र हेतौ इहा अहा सामिवत् सना सनात् सनत् उप था तिरस् अन्नग अन्न
कौ. रेण ज्योक कम पास सहसा विना नाना अलम् स्वस्ति सथा वषट् वौषट्
५८ वौषट् अत्यन्त अस्ति उपांशु हमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मृथा पुरा मि
थोमिथ्यस् प्रायस् महस् प्रवाहकं प्रवाहिका आर्यहलम् अभीक्ष्णं साक
म् सार्धम् नमस् हिरुक थिक अम् ग्राम् प्रताम् प्रणान् प्रतान् मा मंडु आ
तिगणोयम् ववाहा अह एव नूनं एवं शाश्वत युगपत् भूयस् कृपत् ऊवित् ५८

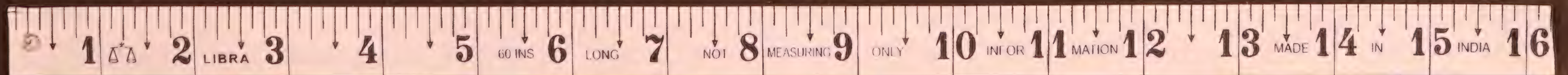

नेत चेत् ^{विष्}वा कवित यत्र कश्चित न नह रुन्न माकिम् माकीम् नकि मादु
नत्र यावत् तावत् हैतैरे औषट् औषट् साहा सथा वषट् रुम् तथाहि त्व
त् किल अय सष्ट स्म अरुह उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्च वदन्तम् अ
हंयुः अस्मितीरा आह आस अआदरे उऊपे उँओ यमुमुकम् यथा कथाच
पाट् पाट् अङ्गै है हेभोः अयेच विष एकपदेपत् आन चादि रप्याकृतिगणः
तद्वितश्चासर्वविभक्तिः यस्मात्सर्वविभक्तिर्नोपयुते सतद्वितान्नोपयंस्यात्

सि. परिगणनं कर्तव्यं तसिलादयः प्राक्याशयः शास्त्रभृतयः प्राक्त्तमासान्नेभ्यः अ
कौ. म ग्राम कृतोर्थाः तसिवती ना नाज्राविति तेनेहन पचति कल्पम् पचतिरूप
५५ म कृनेजन्तः कृद्योमान्नपजन्तश्चतदन्नमययेस्यात् स्मारे स्मारम् जीवसेपि
वथैक्कातोसुक्तसनः एतदन्नमययम् कृत्वा उदेतोः विसृपः अययीभावश्च
अयिहरि अययादासपः अययादिहितस्यप्रापः सुपश्च लक्यात् तत्रशाला
याम् अथ विहितविशेषणान्नेह असुश्चैसौ अययसंज्ञायाम्यपितदन्नविधिः ५५

स्ति तथापि न गौणे आवाहणं व्यर्थमलिङ्गनात् सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च वि।
भक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यत्र वेतिद्वयम् इति श्रुतिर्लिङ्गकारकसंख्याभावपरा
वष्टिभाग्यरिज्ञोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपेचैव ह लन्तानां यथा वाचानि शादि।
णाश्रवणाहः वगाहः पिथानं अपिथानम् इत्यवयानि स्त्रियाम् अधिकारोपम
समर्थानामितियावत् अजायत एवम् अजादीनामकारान्तस्य च वाच्यं यत्स्वीत्वं
तत्र घोतेटापस्यात् अजाद्युक्तिः शीघोऽशीयश्च बाधनाय अजा अतः तद्वा अजा।

सि. दिभिः स्त्रीत्वविशेषणत्रेह पञ्चाजी अत्र हि समामार्थसमाहारनिर्घुंस्त्रीत्वम् अत्र
कौ. १०० एतका अष्टावटकामृषिका एषजातिलक्षणोदीष प्राप्ताः बालावत्ता होडाम
न्दा विलाता एषु वयसि प्रथमरुतिर्दीष प्राप्ताः संभस्त्राजिनशानपितेरभ्यः फ
लात् संफला भस्त्रफला अजिनफला पिण्डफला द्यापोरिति ह्रस्वः सदवका
एतान्नशतैकेभ्यः पुष्यात् सप्तम्या प्राकृष्या प्रत्यकृष्या श्रुदावामहमूर्वाजातिः
पुंयोगेन श्रुदी अमहमूर्वाकिम् महाश्रुदी कुन्वा उस्मिहा देवविशा ज्येष्ठाक १००

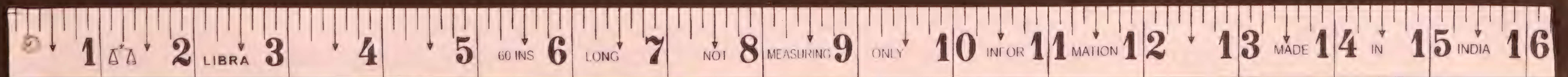

निष्ठा मध्यमा इति प्रयोगेपि कोकिला जातावपि मूलात्रयः शुभला सृष्टेभ्यो
डीप कर्त्रीदण्डिनी उगितश्च उगिदन्नास्त्रातिपदिकात् त्रियं डीपस्मात् प
वन्तीभवतीशपश्चनोरिति नम उगिदवामिति सूत्रे ज्ग्रहणेन यातो श्वेदुगि
कार्ये तस्य च्युतेरेवेति नियमते तेनेहन उवा सत् किप अनिदितामिति ना
लोपः पर्णधत् अच्युतेस्तस्यादेव प्राचीप्रतीची उदीची वनोरच वन्नन्नात्रदन्ना
चप्रातिपदिकात् त्रियं डीपस्मात् रश्चान्नादेशः वन्निति इति सूत्रनिष्ठा निष्ठा

सि. ^{ग्रहणं प्रत्ययं} सामान्यग्रहणयोग्यात्मविहितस्तदन्तस्यग्रहणंतेनप्रातिपदिकविशेषणा।
 कौ. ^{सिद्धरे} तदन्तान्नमपिलभ्यते सत्त्वा न मतिकान्ना अतिसुवरी अतिथीवरी शर्वरी
 १५ वनोनहशदतिवक्तव्यम् हशान्नाज्ञातोविहितोयोवन् तदन्तान्नदन्तान्ना
 सप्रातिपदिकान् डीप् रश्चन इत्यर्थः ओण्ट् अपनयने वतिप् विद्वनोरित्या
 तम् अवावावाह्मणी राजयुद्धा बह्व्रीहौवा बह्वथीवरीबह्वथीवा पलेडा
 पु वक्ष्यते पादोत्पत्तरस्याम् पाच्छब्दःकृतसमासान्तस्तदन्ताप्रातिपदिकान् ५५

डीप वास्यात् द्विपदी द्विपात् टाट्टचि ऋचिवाच्यायां पादन्तात् दास्यात् ॥

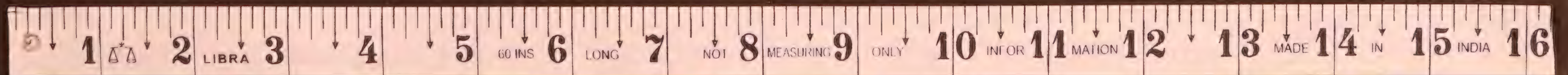
द्विपदाऋक् एकपदा नषट्ससादिभ्यः पञ्चवतसः पञ्चेमत्रनलोपेक

तेपि सान्ना षडिति ^{षट्}संतो प्रतिनलोपः सस्सरेतिनलोपस्यासिद्धत्वात् नषट्

ससादिभ्य इति नटाप् मनः मत्रन्तात्र डीप् सीमासीमानौ अनोवह्वीहेः

अत्रन्तार्द्धह्वीहेर्न डीप् बह्वयज्वा बह्वयज्जानौ बह्वयज्जानः डावुभाभ्या

मन्यतरस्याम् सूत्रद्वयोपात्राभ्यां डाप् वास्यात् सीमा सीमे दामा दामानोदा

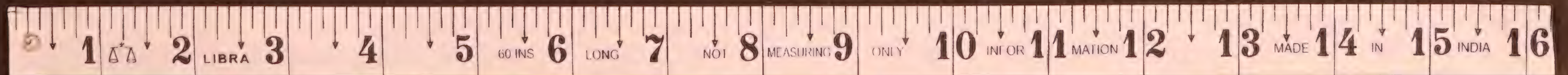
सि.
को.
१२

मे नपुंसिदोमेत्यमरः बहुयजे अनउपथालोपिनोत्तरस्याम् अत्रन्नादह्वीहे
रूपथालोपिनोवाडीपृष्ठात् पते डाष्टीमिवेथौ बहुगती बहुगस्यो बहुगजेव
हुगजावौ प्रत्ययस्यात्कार्त्स्न्यमात्रददाप्यस्यः प्रत्ययस्यात्कार्त्स्न्यमा
कारस्यङ्कारः स्यात् अपिपरे सञ्चाप् स्यः परोनचेत् सर्विका कारिका अतः
किं नौका प्रत्ययस्याकिंशक्रोतिशका अस्यपकिं बहुपरिव्राजकानगरी का
किं नन्दना नन्दि ग्रहीतिस्यः पूर्वस्यकिम् परस्यमाभूत् कटुकानपरः किं राका १२

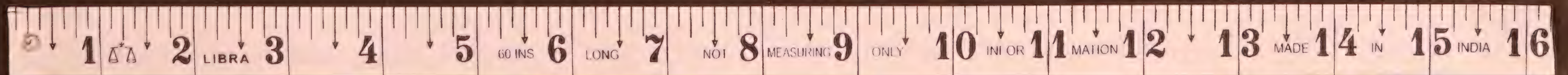

आपिकिं कारकः मामकनरकयोरुपसंख्यानम् मामिकानराकायतिनरि
कायकयोश्च दर्शिकायिका इहयिका नयामयोः यन्नदोः अस्मत्तस्मात्
यकासका त्वकनश्चप्रतिषेधः उपसका अथिसका आशिविवुनश्च जीवका
भवका उत्तरपदलोपेन देवदत्रिकादेवकालिपकादीनां च लिपका भ्रवका
कसका चटका तारकाज्योतिषिग्रन्थतारिका वर्णिकानान्नवे अम्यत्रवा
र्णिका वर्तकाशक्लनोप्रावाम् उदीचान्तवर्तिका अष्टकपितृदेवते अष्टिका

सि. मा सतका पुत्रिका हृन्दारकाणोवेतिवक्तव्यम् इहवा अशुतिच्छेदः कासर्वसा
कौ. कारादेशोवेत्यर्थः तेनपुत्रिकाशहेडीवर्णस्यपदे ~~अकारः~~ प्रकारः
१६ अन्यवेत्तबाधनार्थमकारस्यैवपदेअकारःसूतकासूतिकादस्यादि उदीवा
मातःस्यानेयकसर्वायाः यकसर्वस्यसूतिकाकारस्यस्यानेयोकारस्तस्यका
सर्वस्येहास्यात् आपिपरेकेणइतिह्रस्वः आर्यकाआर्यिका बटकका चट
किका आतःकिं साङ्गापेभवासाङ्गाशिका यकेतिकिम अशिका सीप्र १६

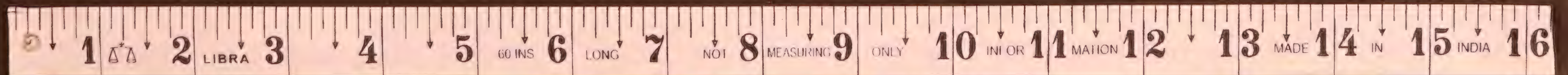
नयः किम् शुभं यातीति शुभं या अजाता शुभं या शुभं या का या तन्नयकोल
नित्यम् सुनयिका सपयिका भस्त्रे वा जाता दासान् अर्वाणामपि सेतने ल
प्रवष्टीकं पटम् एषामतः ददास्यात् तदन्नविधिनेव सिद्धेन अर्वाणामपीति
स्पष्टार्थम् भस्त्राग्रहणमुपसर्जनार्थम् अमस्यत्तरसूत्रेण सिद्धम् एषादा प
तयोस्तस्य पूर्वयोर्नेतम् अन्तर्वर्तिनी विभक्तिमाश्रित्य अस्य पदतिप्रतिषेधात्
अनेषका परमेषका अद्वके परमद्वके सप्तद्वग्रहणं संतोपसर्जनार्थम् इह

सि
कौ
१४

हि आतःस्थाने दृश्यनुवृत्तं स्वशास्त्रप्राने विशेषणं नतद्वैषयोरसम्भवात् ना
प्येवामयमभिचारात् स्वशास्त्रप्रानयमर्जनमात्मीयवाची अकजर्हः अर्थी
नरेतन स्त्रीसंज्ञोपसर्जनीभूतस्तकप्रत्ययान्नवाद्भवसदाहरणम् एवंवात्मी
यायांसिकापरमसिकेतितित्यमेवेत्तम् निर्भसिका निर्भसका एषका ए
षिकाकृतधत्तनिर्देशान्नेहविकल्पः एतिके एतिकाः अजका अजिका न
का शिका द्विके द्वके निःस्वानिःसिका अभाषितपुंस्काश्च एतस्माद्विहित ३४

स्य आतःस्थाने अतः ददास्यात् गङ्गाका गङ्गिका बहुव्रीहेर्भाषितपुंस्त्व
नतोविहितमनिसम् अज्ञाता, खट्वा आवहिका शैषिकेकणितविकल्पएव
आदाचार्याणाम् सर्वसूत्रविषये आदास्यात् गङ्गाका उक्तपुंस्त्वानुश्रिता
अनुपसर्जनात् अधिकारोयं सूनस्तिरित्यभिव्याप्त्य अयमेवस्त्रीप्रत्ययेषु तद
न्नाविधिं तापयति टिट्टाणाञ्च यमज्ज्वल्लाव^{ते} पक्क^{पृष्ट} ज्वरयः अनुपस
र्जनं यत् टिट्टादितदन्येत्यातिपदिकंततः स्त्रियां डीप् स्यात् ऊरुचरी उप

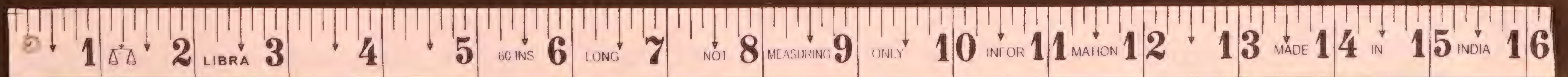

सि. मर्जनत्वात्त्रेह बहुऊरुचरा नदद् नदी देवद् देवी वत्समाणेत्पत्रदिताडगित्ता
कौ. चडीप्रप्राप्तः यासदोडिन्ने नलाप्रयमनुबन्धकार्येनादेशानामिति ज्ञायना।
१५ न्नभवति अः शानचः शिन्नेनक्विदनुबन्धकार्येनन्निधावितिनिषेधत्ताय
नादा सौपेर्तियी ऐन्दी डौत्सी ऊरुदयमी ऊरुदद्वी ऊरुमात्री पञ्चतयी आदि
की लावणिकी यादृशी इवरी ताच्छीलिकेणेपि चैरी नञ्त्रजीकक खं
स्तरुणतल्लणानामुपसंख्यानम् सैली पौंस्त्रीशाक्तीकी आण्डरणी तरु १५

ली तलली यञञ यञन्तान्त्रियांङीप्स्मात् अकारलोपेकते हलसहितस्य
हलउन्नरस्यतदितयकारस्यउपथाभूतस्यलोपःस्मात् इतिपरे गार्गी अनया
त्याधिकारस्यान्नङीप् द्वीयेभवा द्वेष्वा अधिकारग्रहणात् देवस्यापसंदैव्यादे
वाद्यञञावितिहि प्राग्दीवनीयो नत्वपत्याधिकारपठितः प्राचांष्कसहितः
यञन्तात् षोवास्मात् स्त्रियांसचतदितः षःप्रत्ययस्य प्रत्ययादिःषःइत्यात्
प्रायेनेयी नीयियः फट्वात् छद्यां प्रत्ययादीनाम् प्रत्ययादिभूतानां फादीनां क्वा

सि. मादायत्रादयश्चादेशाः सः तद्वितान्ननात्यतिपदिकत्वं चित्तसामर्थ्यात् व्येणे
कौ. केपिस्रीत्रेविज्ञौरेतिवत्समाणोडीषु गार्ग्यायणी सर्वत्रलोहितादिकतन्त्रे
१८ भ्यः लोहितादिभ्यः कतशाहान्त्रेभ्योयज्ञत्रेभ्योनित्यं षः स्यात् लोहित्यायनीका
त्यायनी कौरव्यामाहकाभ्यां च आभ्यां षः स्यात् क्रमेण यष्टीयोरपवादः ऊ
र्वादिभ्योऽणः कौरव्यायणी ऋक्माहकादिभ्यः माहकायनी आसुरेरुप
सङ्गायानम् आसुरायणी वयसिप्रथमे षथमवयोवाचिनः अदन्तासियं डीषु १८

स्मात् कुमारी वयस्यवरमइतिवाच्यम् वधूती विरणीवधूटविरण्ड शहौ।
यौवनववनौघतः किं शिष्यः कन्यायान कन्यायान कन्यायाः कनीनचेतिनि
देष्टात् दिगोः अदन्नादिगोर्दीपस्मात् विलोकी अजादिनात् त्रिफलाअनी
का सेना अपरिमाणविस्तारितकमलेभोनतद्वितलकि अपरिमाणान्नादि
स्ताघन्नाश्चदिगोर्दीप नस्मात् तद्वितलकिसति पञ्चभिरश्वैः क्रीतापञ्चाश
आर्दीयष्टक अथर्येतिलक द्वौविलौपवति दिविस्ता ह्याचितादिकमत्सा।

सि. परिमाणवद्वाचकी तदितलुकि किम् समाहारे पञ्चाशौ काण्डनात्वेवे।
कौ. १.३ देवेयः काण्डान्नोदिगुस्ततोऽपि न तदितलुकि हेकाण्डे प्रमाणमस्यादिका।
एतदेव भक्तिः प्रमाणे ह्यसजितिविहितसमात्रवः प्रमाणे हि गोर्नित्यमिति
लुक देवे किं दिका एरीरजः पुरुषान् प्रमाणेन्यतरस्याम् प्रमाणेयः पुरुषः त
दन्नादिगोऽपि वास्यात् तदितलुकि द्वौ पुरुषौ प्रमाणेयस्याः सा हि पुरुषाय
रिवा ऊयसोनङ् ऊयोन्नस्य बह्वीहेरनङ् आदेशः स्यात् सिधाम् इत्यनङि. १.३

हुते डापडीपनिषेथेषुप्राप्तेषु बह्वीहेत्थसोडीप ऊपोन्नाहह्वीहेडीपस्मात्
सियाऊणोभीसियाकिं ऊणोथोथैनुकम् इहानडुपिनतदियोसियाम्पसं ७
त्यानात् सडायावयादेडीप डीवोयवादः ह्यभी अत्तभी बह्वीहेरित्तेवऊ
थोतिकान्नाअत्थाः दामहायनान्नाच्च सडायादेवह्वीहेःदामान्नात् हाय
नान्नाच्चडीपस्मात् दामान्ने डापुतिषेथयोःप्राप्तेयोःहायनान्नेटापिप्राप्तेवव
नं हिदाम्नी अययग्रहणाननुवृत्तेः उहामावडेवेत्तअप्पीमिषेथावपिपत्तेस्तु ।

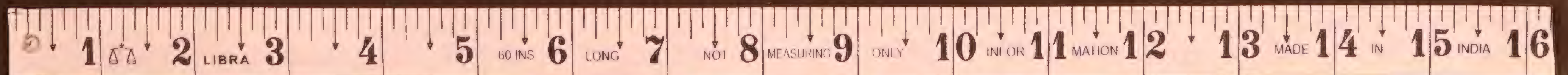

सि. दिहायनीवाला त्रिवर्तर्भाहायनस्य लार्त्तवाच्यम् वयोवाचकस्यैव हायनस्य दीप
कौ. लार्त्तवेष्टते त्रिहायणी चतुर्हायणी वयसोऽन्यत्र दिहायना चतुर्हायनायां लार्त्तानि
१८ संसंताच्छन्दसोः अत्र नादह्वीहेरुपथालोपिनो दीप सगतीनामग्रामः अन्यत्र
एवेण विकल्पः वेदेशतमूर्ध्नी केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्थकृतसु
मङ्गलमेषजाच्च एभ्योनवभ्योनित्वादीष्णात् संताच्छन्दसोः अथोत्तरद्वकेवली
विषादस्यादि एवंमामकी भागधेयीपापी अपरीसमानी आर्यकृती सुमङ्गली भे १८

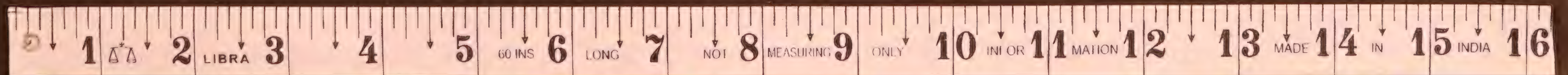

सि. दिहायनीबाला त्रिवर्तर्भाहायनस्य लार्त्तवाचम वयोवाचकस्यैव हायनस्य डीप
कौ. लार्त्तवेष्टते त्रिहायणी चतर्हायणी वयसोऽन्यत्र दिहायना चतर्हायनाशाला नि
१८ संसंताच्छन्दसोः अत्र नादह्वीहेरुपथालोपिनो डीप सगतीनामग्रामः अन्यत्र
एवं लविकल्पः वेदेशात् मूर्ध्नी केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्थकृतसु
मङ्गलभेषजाच्च एभ्योनवभ्योनितं डीप्पात् संताच्छन्दसोः अथोत्तरद्वकेवली
विषादस्यादि एवं मामकी भागधेयीपापी अपरीसमानी आर्यकृती सुमङ्गली भे १८

षजीरुमादिल्लरुसिभवति अमत्रकेवले तादि मामकग्रहणनियमार्थम् अण
नत्तादेवसिद्धेः तेनलोके अमंज्ञायामामिका अन्नर्वत्यतिवर्तोर्क एतयोर्क
कस्यात् स्त्रियाम् अत्रेतिडीए गर्भिण्णजीवद्वर्तकायावप्रकृतिभागौनियान्ये
ते तत्रान्नरस्यस्यागर्भइतिविग्रहे अन्नः पाहस्याधिकरणशक्तिप्रधानतयाअस्ति
सामानाधिकरणाभावादप्रामोमतए निपात्यते पतिवत्तीत्यत्रतुवत्तंनियान्य
ते अन्नर्वत्तीपतिवत्ती प्रसदाहरणंत अन्नरस्यसंणालायांयदः पतिमतीए

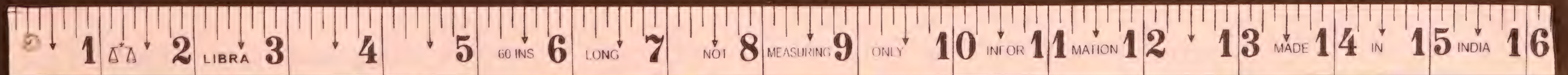

मि.
को.
१५

थिवी यत्सुर्नोयत्तसंयोगे यतिशब्दस्मनकारादेशः स्यात् यत्नेन समन्त्ये वसिष्ठस्य
पत्नी तत्कर्तृकयत्तस्य फलभोक्त्रीत्यर्थः दम्पत्योः सहाधिकारात् विभाषासम्भ-
वस्य यतिशब्दान्नस्य सर्वस्य प्रातिपदिकस्मनकारादेशो वा स्यात् गृहस्य यतिर्गृ-
हयतिः गृहपत्नी अनुपसर्जनस्येतीहोत्रार्थमनुवृत्तमपिन यत्पुर्विशेषणं कि-
न्नुतदन्नस्य तेन बहुवीहावपि दृढयत्नी दृढयतिः दृढ^लयत्नी अथ दृढलस्य
त्नीतिर्यस्मै कथमिति चेत् पत्नीवपत्नीस्य चारात् यदा आचारकिवन्नाकर्त

१५

रिक्किप अस्मिंश्चपदेपन्नियौपन्नियः इतिइयद्विषयेविशेषः सर्वस्वकिं ग
वांपतिःस्त्री नित्यंसपत्न्यादिषु पूर्वविकल्पापवादः समानस्यसभावोपिनियान्ता
ते समानःपतिर्यस्याः^ससापत्नी एकपत्नी वीरपत्नी एतक्तोरैव इयंविस्त्रीपुंयो
गणवेष्टते एतक्तोः स्त्रीएतक्ततायी ययानक्तनवःएताःएतक्तनरेवसा हृषा
कणग्रिकुसिनकुसिदानामुदात्तः एवामुदात्तःऐमादेशःस्यात् डीष्ट हृषाकपेः
स्त्रीहृषाकपायी हरविस्त्रहृषाकपीरुममरः हृषाकपायी श्रीगौर्योरितिच अ

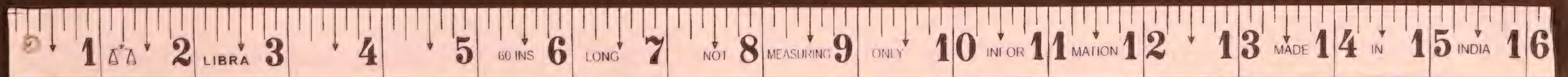

सि. कौ.
॥ ग्रायी ऊसितायी ऊमितायी ऊमिदशहोद्गुसमध्येनतदीर्घमथः मनोगैवा म
नुषावृत्त्योकारादेशः स्यात् उदात्तैकारश्च वा ताभ्यां सनियोगशिष्टोऽङ्गीयचमनो
स्त्री मनायी मनावी मनुः वर्णादनदानान्नोपधानोनः वर्णवाची योनदान्त
स्तोपथस्तदन्तादन्यपसर्जनात्यातिपदिका द्वाङ्गीयात् तकारस्य नकारादेशश्च
पतापनी रोहितारोहिणी वर्णानां तस्मिन् नितान्नानामिति फिट्सूत्रेण युदा
न्नः श्रेण्याशल्लयेति ग्रहं त्रीणेतामस्या इति बहुव्रीहिः अनुदानाक्तिम् येता ॥

चुतादीनां वेत्तनोदात्तो यम् अतश्चेव शितिः स्त्री पिशाङ्गा उपसङ्गानामपि
पाङ्गी पिशाङ्गा अस्मितपलितयोर्न अस्मिता पलिता छन्दसिक्रमेके अस्मिक्री
अवदातशास्त्रनवर्णवाची किन्तु विप्रदिवाची तेनावदातेत्येव अन्यतोऽङ्गीषु
तोपद्यभिन्नाद्वर्णवाचिनः अनुदात्तान्नात् प्रातिपदिकात् स्त्रियांङ्गीषु स्यात्
कलाषी सारङ्गी लयाव नेहयोश्च बहुषोऽगुरु रिति मथोदात्तावेतो अनुदा
त्तान्नात् किम् कृष्णकपिला कृष्णकपिलावन्तोदात्तो विज्ञौरादिभ्यश्च विज्ञो

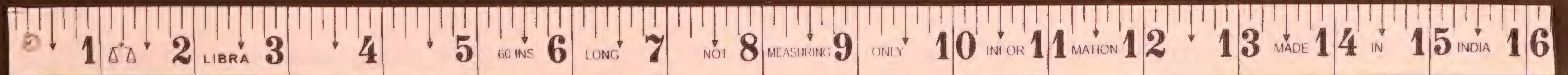

सि. गौरादिभ्यश्च डीष्वात् नर्तकीगौरी अनुद्वाही पिप्पत्पादयश्च आकृतिगणो
कौ. यम् सूर्यतिष्ठागस्त्यमत्स्यानां यडुपथायाः अद्भ्योपथायायमलोपः स्यात् स
वेत्सूर्याद्यवयवः मत्स्यस्यङ्गोसूर्यागस्त्ययोस्तेवङ्गाश्च तिष्ठप्रथयोर्नतत्राणि
यलोपइतिवाच्यम् मत्सी मातरिषिच्चेतिषिन्नादेवसिद्धेगौरादिषु मतामहीश
हृषादादनित्यःषित्तांङीष् दंष्ट्रा जानपदङ्गाण्डगोणस्थलभाजनागकालनील
ऊशकामुककवराहस्यमञ्जावपनाह्विमश्राणस्यौत्सवर्णानाच्छादनायोः ॥

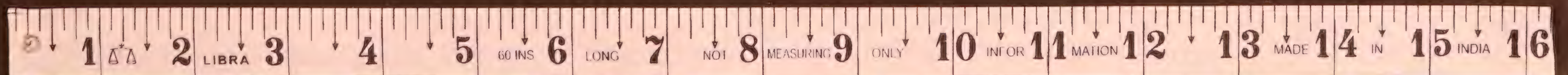

विकारमेषुनेच्छाकेशवेशेषु एवकादशेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः कमाहुः
दिष्येष्टुडीष्पात् जानपदीहतिश्चेत् अन्तजानपदी अत्रस्वरभेदः उत्ता
दिवादजन्तमेनटिडेतिडीष्पाद्युदात्तः ऊणीअमत्रुं चेत् ऊणान्या ऊर्दि
दाहे गुणेश्वरहन्तद्वयप्रत्ययः यस्मृते जारजः ऊणइतिमनुष्यजातिवचन
स्ततो जातिलक्षणोडीषु भवत्येव अमत्रेहि स्त्रीविषयत्वादाप्राप्ताः डीषु विधी
यन्ते नतनियमन्ते गोणी प्रावपनं चेत् गोणान्या स्थली प्राकृतिमावेत् स्थला

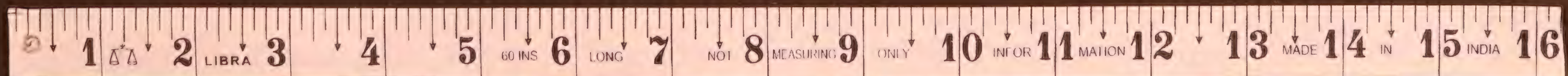

मि. माभाजी आणाचेत भाजाया नागी स्थलाचेत नागाया गजवाचीनागशाह :
कौ. ॥२॥ स्यौल्युणयोगादस्यत्रप्रयुक्तउदाहरणम् सर्पवाचीतुदैर्घ्यगुणादस्यत्रप्रयु
क्तः प्रसदाहरणं कालीवर्णश्चेत का लाया नीली अनाच्छादनं चेत् नीला
या नील्यारक्ताशादीत्यर्थः नीत्याश्च नक्तव्यइत्यन् अनाच्छादनेपिनसर्वत्र
किन्तु नीलादोषथो नीली प्राणिनिच नीलीगोः संतायां वा नीली नीलाऊ
शीप्रयोविकारश्चेत् कामकाया ^{ऊषायाकामुकीमेषुनेच्छाचेत्} कवरी केशानां सत्रिवेशविशेषश्चे ॥२॥

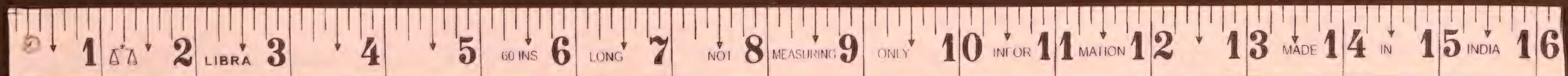

त कवरायाविज्ञेयर्थः शोणात्मावाम् ^{शोली} शोणा दोतो गुणवचनात् उदन्नाम्
णावाचिनोवाडीषस्मात् मृद्दी मृदः उतः किंशुविः गुणेति किं श्रावः त्वरुसं
योगोपथात् त्वरुः यतिं वराकस्यापाण्डुः ब्रह्मादिभ्यश्च एभ्योऽदीषवास्मात् व
हीवह्मः पडती पडतिः कृदिकारादन्ति ^{ति} नः रात्री रात्रिः सर्वतोक्तित्रय्यादिभ्यो
के शाकटीशाकटिः ^{क्ति} प्रक्तित्रय्याक्तिम् अजननिः क्तिन्नन्तादयामेविध्यर्थय
हतिशब्दो गणोपसते हिमकाषिहति ^{पुवेति} यद्वावः पुंयोगादाख्यायाम् याप्रमात्या

मि. पुंयोगात्सुयोर्वर्तते ततोऽदीषुस्मात् गोपसस्त्री गोपी पालकान्नात्रगोपालिका
को. अश्वपालिका सूर्योद्देवतायां च आप वाचः सूर्यसस्त्रीदेवता सूर्योद्देवतायां ।
॥३॥ किं सूर्योऽन्तरी मानुषीयम् इन्द्रवरुणभवर्षावरुद्रमृदुहिमारण्यवयवनमा
तलोपाध्यायाचार्योणमानुक एषामानुगागमास्मात् दीप्त इन्द्रादीनां वत्सा
मातुलाचार्ययोश्च पुंयोगपेवेष्टते तत्र दीप्तिमिहे आगममात्रं विधीयते इतरे
षां चतुर्णामभयम् इन्द्राणीहिमारण्ययोर्महत्ते महत् हिमं हिमानी अराणा ॥३॥

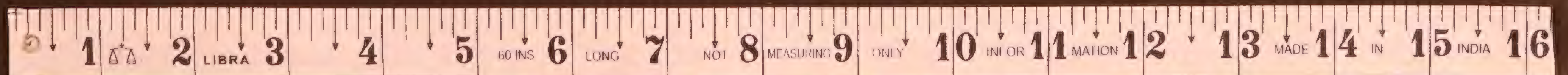

नी यवाहोषेदष्टोयवोयवानी यवनान्निष्णाम् यवनानंलिपिः यवनानी मात
लोपाध्याययोरागुवा मातलानी मातली उपाध्यायानी उपाध्यायी यातस्य
मेवाध्यापिका तत्रवाडीषुवाच्यः उपाध्यायी उपाध्याया आचार्यादणत्वेव
आचर्यसस्त्री आचार्यानी पुंयोगइत्येव आचार्यास्यं व्याख्यात्री अयं तत्रियाभ्यां
वासार्थे अयाणी अयास्वामिनी वैष्णवा इत्यर्थः तत्रियाणी तत्रिया पुंयोगे
तत्रयी तत्रियी कथं ब्रह्माणीति ब्रह्माणमानयति जीवयति इति कर्मण्यपण ॥

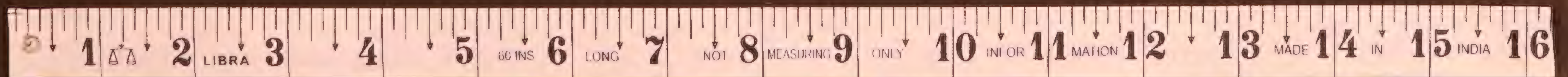

सि. की. ॥४
कीताकरणपूर्वात् कीतान्नाददन्ताकरणेदेः स्रियांडीषस्यात् वसुकीती
कवित्रयनकीता ज्ञादस्याख्यायाम् करणादेः ज्ञान्नाददन्तात् डीषस्यात्
अल्पवेयोत्से अश्रुतिमीयोः बहुव्रीहेश्चान्नोदात्तात् बहुव्रीहेः ज्ञान्नादन्तो
दात्ताददन्तान्त्रियांडीषस्यात् जातिपूर्वादिति वक्तव्यम् तेन बहुनञ्सका
लस्येति पूर्वान्न कुरुभित्री नेह बहुकृता ज्ञान्नात्त्र दन्तज्ञाता पाणिग्र
हीतीभार्यायाम् पाणिग्रहीतान्ना अस्माद्भूषर्वपदाद्वा पूर्वणानित्ये प्राप्तेवि ॥४

कलोयम् सगपीती सगपीता अन्नोदात्ताकिम् वसुधायान्ना अनाच्छादना
दिति उदात्तनिषेधः अतएव सर्वेणापि डीषुन साङ्गाद्योपसर्जनादसंयोगो
पथात् असंयोगोपथमुपसर्जनं यत्साङ्गं तदन्तात्प्रातिपदिकाद्वा डीषुस्या
त्केशानतिक्रान्ता अतिकेशी अतिकेणा चन्द्रमुखी चन्द्रमुख्यासंयोगोप
थात्सगुल्फा उपसर्जनाकिम् शोभनाशिखासशिखा साङ्गं त्रिधा अद
वंमूर्तिमत्साङ्गं प्राणिस्थमविकारजम् सुखेदादवसात् सत्ताना अमूर्तेता

सि. त समवायाना अशानिस्थितान् सशो^{का}प विकारजान् अतन्त्यतत्रटुं सके
कौ. शी सकेशावारया अशानिस्थस्यापि शानिनिट्टत्वात् तेन चेत्तत्र यायुतम्
॥५॥ सलनी सलनावायतिमाशानिवत्शानिमहोस्थितत्वात् नामिकोदरोष्ट्र
द्वुदन्तकर्णशृङ्गाश्च एभ्योवादीष आद्ययोः नामिकोदरयोर्वह्नुज्ज्वलानो
निषेधोवाधते पुरस्तादपवादमायात् ओष्टादीनां पञ्चानां असंयोगोपधा
दिति वाध्यते मध्येपवादमायात् सहनज्ज्वलानामप्रतिषेधः परत्वादस्य बाध ॥५॥

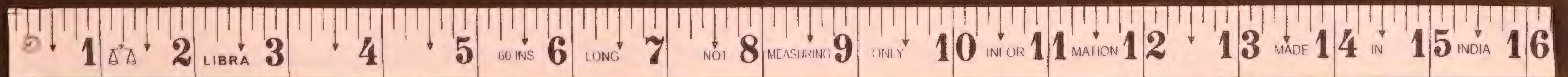

कः तद्गुणसिक्तीतद्गुणसिकाश्चादि नेह सहनासिका अनासिका अत्रहन्तिः
अद्गुणात्रकण्टभ्योवक्तव्यम् स्वद्गीस्वद्गाश्चादि एतच्चानुक्तसमच्चयार्थेनचका
रेणसद्गात्यमितिकेचित् भाष्यायनुक्तत्वादप्रमाणमिदमितिप्रामाणिकाः अ
त्रवार्तिकानि पुच्छाच्च सपुच्छी सपुच्छा कवरमणिविषशरेभ्योनित्यम् कवरं
चित्रेपुच्छंयस्याः साकवरपुच्छीत्यादि उपमानात्मताश्च पुच्छाच्चनित्यमित्येवउ
ल्लूकपक्षीशाला/उल्लूकपुच्छीमेता नक्रोशदिवह्वः क्रोशोदेवह्वःसाद्गात्र

सि. डीष कल्याणकोडा अश्वानामुरःकोडा आकृतिगणोयम् मुजवना सहनज्जियमा
कौ. नएवांच सहेतादिविकपूर्वात्रडीष सकेशा अकेशा विद्यमाननासिका नत्वमा
॥६॥ तासंतायांनडीषस्यात् शूर्पणखा गौरमुखा संतायाम् किम् तायमुखीकयादि
कर्बपदानडीष दिक्कर्बपदान्ताङ्गनात्यातिपदिकात्परस्परडीषोडीषादेशःस्या
त् प्राङ्मुखी आयुदानंपदम् वारुः वारुनात्यातिपदिकात् डीषस्यात् डीषेवानु
वर्ततेनडीष दित्यवाह्वमे दित्यौहीवमे सत्यशिषीतिभाषायाम् इतिषाहःप्रका ॥६॥

रेभाषायामित्यसानन्तरं दृष्टव्यः तेन च्छन्दसपिक्वचित् सती शुशिक्षी आयेन वो
युनयन्नामशिक्षीः जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् जातिवाचियत् नवस्त्रियोनिय
तमयोपधंततः स्त्रियाम् द्वीषु स्यात् आकृतियहणाजातिः अनुगतसंस्थानयद्दे
त्यर्थः तटी लिङ्गानां च न सर्वभाक् सहदायात् निर्गोत्या अस्मर्त्तुं लिङ्गजे सति य
कस्यां यत्नौ कथनाद्यन्तरे कथनं विनापि सुग्रहाजातिरिति लक्षणात्तरमह
वली जात्यन्तं किम् युक्ता सहदित्यादिकिं देवदत्तागोत्रं चरणैः सह अपत्यप्रत्यया

सि.
को.
१३

नःशाखायेन्वाचीवशादः जातिकांर्यलभते इत्यर्थः औपगवी कटीवह्वी वा
लानीत्यत्र शाङ्गे रवादिषाढात् डीना डीष् बाध्यते जातेः किम् शुभाश्रुस्वीवि
षया किम् वलाकाश्रयोपधात्किम् क्षत्रियायोपथप्रतिषेधे गवयह्वयमकयम
नुष्पमत्स्यानामप्रतिषेधः गवयीह्वयी मकयी हलस्तद्धितस्येत्यलोपः मनुषी मनोजीतावन्यतौषुक्च॥
मत्स्यस्य श्यामत्सी पाककर्णपर्णप्रुष्पफलमूलवानोन्नरपदाच्च पाकापुन्नरपदा
ज्ञातिविषयास्त्रीविषयादपि डीष् स्यात् ओदनपाकी शङ्कुकर्णी सालपर्णी शङ्कु ॥३

खपुष्पी दासीकली दर्भमूली गोवाली ओषधि विशेषेच्छापने इतोमनुष्यजा
तेः डीवृष्यात् दासी योषथादपि उदमेयस्यापत्यं औदमेयी मनुष्येति किंति त्रिः
ऊङु.तः उकारान्नादयोषथा मनुष्यजातिवाचिनः स्रियामङु.स्यात् ऊङु.ऊर्वा
दिभ्योऽणः तस्य स्रियामवन्तीत्यादिनालक अयोपथात्किं अधर्युः बालाणी अ
प्राणिजातेश्च रज्जादीनामुपसङ्गानाम् रज्जादिपशुदामाडवर्णान्नेभ्यपव अ
लावा कर्कत्या अनयोर्दीर्घान्तेपिनोङु. धानोरिति विभक्त्या दातृत्वप्रतिषेधः ऊ

सि.
कौ.
॥८

इःफलम् प्राणिजानेसुकवाकः रत्नादेस्वरज्ञः इतः बाह्वन्तानां जायाम् सि
यामुद्भवाहः संज्ञायंकिसुवृत्तवाहः पद्मोश्च पद्मः सप्रसोकाराकारलोप
श्च बाह्वः प्रयोगलक्षणसदीषोपवादः लिङ्गविशिष्टपरिभाषयासादयः सप्तः।
ऊर्जत्रयदादौपमे उपमानवाविश्वपदमूर्जत्रयदं यस्यातिपदिकं तस्माद्गुप्ता
त करभोरः संहितप्रफलतमलवामादेश्च अनौपम्यार्थसूत्रम् संहितोरः सेवशेषा
तः शफोत्तरोविवसंश्रियत्वात् उपवागादर्शप्रायश्च तत्संगोरः वामोरः संहितस

ता

॥८

हाभ्यवेतिवक्तव्यम् हितेनमहमहितौऊर्यस्याः सामहितोरः महेतेइतिसा
हौऊर्यस्याः सामहोरः यदावियमानववनस्पसहशाहस्यऊर्वतिशयप्रतिपाद
नायप्रयोगः कङ्ककमएल्होः संतायाम् कङ्कः कमएल्हः संतायांकिम् किङ्कः
कमएल्हः अख्खेदोर्ध्ववनम् शाङ्गेरवायेजोडीन् शाङ्गेरवादेरजोयः अकार
सदन्नाच्चजातिवाचिनोडीन्स्यात् शाङ्गेरवीवैदी जातेरित्यनुहनेः पुंयोगेहीषेव
नृनरयोहडिञ्चेतिगणसूत्रम् नारी यदृश्वा यदृन्नात्त्रियांवाप् स्यात् अदृष्

सि.
को.
१५

डोःसामान्यग्रहणम् आसृष्टाकारीषगन्यावायजश्चाद्याचः यौतिमाषा आ
वद्याच्च अस्माच्चाप्यात् यमश्चेतिङ्गीषोपवादः अष्टवटशहोगर्गदिः आवद्या
तद्विताः आपञ्चमपरिसमाप्तेरयमधिकारः एनस्तिः युवन् शहान्तिः प्र
त्ययः स्यात् सचतद्वितः लिङ्गविशिष्टपरिभाषयामिहेतद्विताधिकारउत्त
गर्थः युवतिः अनुपसर्जनादिमेव बह्वोयुवानोस्मांबहुयुवायुव
तीतियौतेः शत्रन्नात् ङीपिबोध्यम् ॥ इतिस्त्रीप्रत्ययाः ॥ ॐ ॥

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः ।
मात्रशब्दस्य प्रत्येकयोगः प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्रायाधिक्ये संख्यामात्रे च प्रथ
मा स्यात् उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः शानम् अलिङ्गानियतलिङ्गाश्च प्रातिपदिकार्थमात्रे
इत्यस्योदाहरणम् अनियतलिङ्गास्तु लिङ्गमात्राधिक्ये इत्यस्य तटः तटी तटम् परि
माणमात्रे शोणो वीहिः शोणरूपेण परिमाणेन परिच्छिन्न इत्यर्थः प्रत्ययार्थपरिमाणे
प्रकृत्यर्थोभेदेन संसर्गेण विशेषणम् प्रत्ययार्थस्तपरिच्छेद्यपरिच्छेदकभावेन वीहिः

मि.
को.

१२९

विशेषणमिति विवेकः वचने संख्या एकः दौ व हवः इहोक्तार्थतादिभक्ते रशोभो वचन
म् समो धनेव इह प्रथमा स्यात् हेगम कारक इत्यधिकृत्य कर्तरीमिततमे कर्म क
र्तुः क्रियया समिष्टतमे कारकं कर्म सत्तस्यात् कर्तुः किं माघेष्टस्यान्वभाति कर्मण
ईशिता माघाः न कर्तुः तमग्रहणं किं ययसा डोदने भुंक्ते कर्म सन्वृत्तौ पुनः कर्मग्रह
णमाधारनिवृत्त्यर्थम् अन्यथागेहं प्रविशति इत्यत्रैव स्यात् अनभिहित इत्यधिकृत्य ॥
कर्मणि द्वितीया अनक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् हरिं भजते अभिहिते तत्कर्मणि प्राति

१२९

एदिकार्यमात्रइतिप्रथमैव अभिधानं वशायेण तिङ्कृतद्वितसमासैः तिङ् हरिः सेव
नेकत लक्ष्म्या हरिः सेवितः तद्वितः शोतेन क्रीतः शतः समासः प्रामः श्रानदोर्यप्रामान
दः कवित्रिपोतेनाभिधानं यथा विषहृत्तोपि संवर्धयंस्तेन मसाम्प्रतम् संप्रतमि
त्यस्य हि युज्येत इत्यर्थः तथा युक्ते वानीक्षितम् ईक्षिततमवत्क्रियया युक्तमनीक्षित
मपि कारकं कर्मसंज्ञे स्यात् ग्रामं गच्छं स्तुणं स्पृशति विषं भुंक्ते अकथितं च अणुदाना अत्रं भक्षन्
दिविपोषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञे स्यात् उद्याच हृण इति एच्छि विज्रवृणासजि

मि. मममाम कर्मयुक्तस्मादकथितं तथा सात्रीत्यहसहाम दुहादीनां दशानां तथा नी
कौ. प्रभृतीनां च तर्णां कर्मणा यद्युज्यते तदेवाकथितं कर्मतिपरिगणनं कर्तव्यमिति मर्थः गां
१२९ दोग्धिपयः वलियावते वसुधाम तत्तुलानोदनं पवति गंगां ज्ञाते दण्डयति व्रजमवरु
णदिगाम् माणवकं पश्यानेष्ट्यति हृत्तमवविनोति फलानि माणवकं थर्मं बुते शास्त्रि
वा शतं जयति देवदत्तम् स्रयोत्तीरनिधिं मश्नाति देवदत्तं शतं मस्माति ग्राममनोनय
तिहरति कर्षति वहति वा अर्थनिबन्धने ये संज्ञा वलिभिस्तते वसुधाम माणवकं थर्मं

भाषतेप्रमिथनेवक्तिइत्यादि कारकंकिम् माणवकसपितरेयस्यानंएच्छति अ
कर्मधातुभियोगे देशःकालोभावोगन्त्रयोधावकर्मसेत इतिवाच्यम् ऊहन्मपिति ॥
मासमासेगोदोहमासेकोशमासे गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्मकर्मकाणाम
णिकर्तासणो गत्यर्थार्थानोशब्दकर्मकाणामकर्मकाणोवप्रत्येयः कर्तासणो कर्म
स्यात् शत्रुनगमयत्सर्गवेदार्थस्त्रानवेद यत्त आशयश्चामृतंदेवानेद
मथापयद्विधिम् आस्यत्सलिलेष्टीयःसमेष्टीरिर्गतिः नीवसोर्ननाययतिवाह

मि.
कौ.
१२

यतिवाभारंभृत्तेन गतीत्यादिकम् पाचयति ओदनं देवदेवेन प्राणानां किम् गम

यतिदेवदेवो यज्ञदत्तम् तमन्यः प्रयुक्ते गमयति देवदेवेन यज्ञदत्तं विस्मिन्नः निय

नीरह्योर्न नाययति वा
यतिवाभारंभृत्तेन

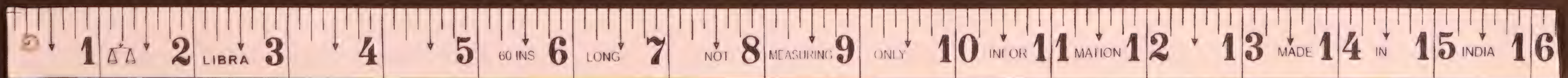
नृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः वाहयति रथं वाहान्नतः अदिवायोर्न आदयति वादः

यतिवात्रेवदुना भक्षे रक्षिं सार्धं स्यन भक्षयत्तत्रेवदुना अक्षिं सार्धं स्य किम् भक्षय

ति वलीवदीक्षस्य जल्पति प्रभृतीनामपमंखानम् जल्पयति भाषयति यं मं प्रजं दे

वदन्नः ह्येष दृश्यति हरिं भक्तान् सूत्रे ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणं न तत्तद्विशेषा

१२

यानामित्यनेन स्ताप्यते तेन स्मरति जिघ्रत्सादीनां न स्मारयति द्वापयति देवदेवेन वा
हायतेन वा हाययति देवदेवेन वा तर्धसङ्गृहीतकर्मकृत्वा त्वाग्निः येषां देशकालादिभि
त्रं कर्म न संभवति तेषां कर्मकाः न त्वविवक्षितकर्माणां पितृनेन मासमासयति देवदे
वेन वा वयतीत्यादौ त्वन ह्रस्वोरस्य तस्याम् ह्रस्वोरणो कर्ताणो वा कर्मस्य त् स्मारय
ति कारयति वाभृत्सेन भृत्यं वा कटम् अभिवादिदृशो रात्मनेपदे वेति वाच्यम् अभिवा
दयते दर्शयते देवं भक्तेन भक्ते वा अथिशीङ्गस्यासौ कर्म अथिष्वाणां मेवामाधारः

सि. कर्मस्मात् अथिषोते अथितिष्ठते अथास्तेवावैकुण्ठहरिः अभिनिविशच्च अभिनीतेत
 कौ. त्स्मृतात्पूर्वस्मविशोतेराधारः कर्मस्मात् अभिनिविशोतेसन्मार्गम् परिक्रयणेसेप्रदा
 १३५ तमिति सूत्रादिहमण्डकस्मत्यानतरस्याम् ग्रहणमनुवर्त्यवस्थितविभाषाप्रय।
 एतद्विन्न पापेभिनिवेशः उपावथाद्दुःसः उपादिपूर्वस्मवसतेराधारः कर्मस्मात्
 उपवसति अनुवसति अथिवसति आवसतिवा वैकुण्ठहरिः अभ्यर्पणं सत वनेउ।
 पवसति उभमर्वतमोर्कार्याथिगपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयांशेदितोतेषु ततोन्मत्रापि

दृश्यते उभयतः कृष्णगोपाः सर्वतः कृष्णम् पितृकृष्णभक्तम् उपर्युपरिलोकं हरिः अ
थपितोकं अथोथोलोकं अभितः परितः समया निकषा हाप्रतियोगेपि अभितः कृ
ष्णं परितः कृष्णम् ग्रामं समया निकषा हाकृष्णभक्तम् तस्योच्यते इत्यर्थः उभुति
तं न प्रतिभाति किञ्चित् अन्तर्गन्तरेण युक्ते आभ्यांयोगे द्वितीया स्यात् अन्तर्गन्तं मां
हरिः अन्तरेण हरिं न स्यात् कर्मप्रवचनीया इत्यपि कृष्णम् अन्तर्लक्षणे लक्षणे योमेव
रुक्तं संज्ञाः स्यात् गत्युपसर्गसंज्ञापवादः कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया एतेन योगे द्विती

मि.
को.
१३४

यास्मात् जपमनुप्रावर्षत् हेतुभूतजपोपललितं वर्षणमित्यर्थः परापि हेतौ तृतीया
बाध्यते नेन लक्षणोत्पंभूतेमादिना सिद्धे पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्यात् तृतीयार्थे अ
स्मिन्नद्योत्पे अनुसक्तसंज्ञाः स्यात् नदीमनु अवसितामेना नया सहसम्बन्धेऽप्यर्थः चि
ज् वन्त्यनेकः हीने हीनेद्योत्पेनः प्राग्वत् पुनरुत्पत्तिः हेरहीना इत्यर्थः उपोधिके
व उपधिके हीने वद्योत्पेऽप्येत्यं प्राक्तनः स्यात् उपधिके सममीव द्योत्पे हीने उपरि
सुराः लक्षणोत्पंभूताख्यानभागवीप्सासप्रतिपर्यन्तः पक्षार्थेषु विषयभूतेषु प्रत्या

१३४

दय उक्तसंज्ञाः स्युः लक्षणो हृत्प्रति परिश्रुतवाविद्योततेविद्युत् इत्यंभूताख्याने सा
धुर्देवदत्तोमातरं प्रतिपरिश्रुतवा भागेनक्षत्रीर्हरिं प्रतिपरिश्रुतवा हरेर्भाग इत्यर्थः
वीष्ण्यां हृत्प्रतिपरिश्रुतवासिञ्चति श्रुत्योपसर्गवाभावात्तत्रषत्वम् एषु किं प
रिषिञ्चति शुभिरभागे भागवर्जितलक्षणादावभिः उक्तसंज्ञाः स्यात् हरिमभिवर्ते
तेभक्तो हरिमभिहृत्प्रतिपरिश्रुतवासिञ्चति शुभागे किं यदत्र मामभिष्यान्नदीयताम्
शुधिपरी श्रुत्यर्थके उक्तसंज्ञाः कृतोपयोग्यति कृतः पर्यागच्छति गतिसंज्ञाभावा

सि.
कौ.
१३५

इतिर्गतावितिनिद्यातो न सः एजायाम् सस्तेन अनुपसर्गेनात्र सः एजायां किं सविक्त्रं
किंतवात्र लेपोयम् अतिगतिक्रमणेव अतिक्रमणे एजायां च अतिः कर्मप्रवचनीय
संज्ञाः स्यात् अतिदेवान्कृष्णः अपिः पदार्थसम्भावनात्त्ववसर्गगर्ही समुच्चयेषु एषुद्यो
तेषु अपिरुक्तसंज्ञाः स्यात् सर्पिषोपि स्यात् संभावनायां लिङ् न स्या एवविषयभूते
भवेनेकत्वं दौर्लभ्योतयत्र पिशाचः स्यादित्यनेन सम्बध्यते अनुपसर्गतात्र सत्ते सर्पि
षश्चिषष्टीत्र पिशाचवलेन गम्मानस्य विन्दोरवयवावयविभावसम्बन्धेन इयमेवा

१३५

पिशाहस्पदार्थद्योतकतानामहितीयात्तुनेहप्रवर्तते सर्पिषोविदुनायोगोत्त
पिने ^{तु}सुक्रता अपिसुयादिसुम् संभावनायाः कृत्तर्षमाविष्कर्तमसुक्रिः अपि।
सुहि सुन्ववसर्गः कामवागनुताधिग्देवदत्तमपिसुयादृषत्तंगर्ही अपिसिंच।
अपिसुहि समञ्चये कात्ताधनोरत्तन्मयोगे इहहितीयास्यात् मासंकल्याणी
मासमधीते ~~कात्ताधनोरत्तन्मयोगे~~ मासगुडधानाः ~~कोशमधीते~~ को
शंकटिलानदी कोशमधीते कोशंगिरिः अत्यन्तसंयोगेकिम् माससुहिरधीते॥

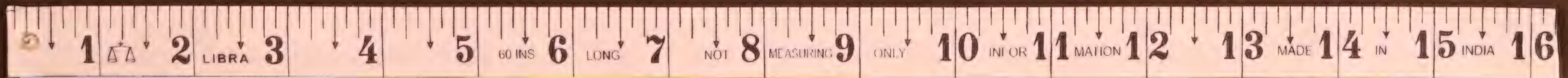

मि.
कौ.

१३६

कोशमेकदेशेपर्वतः स्वतन्त्रः कर्ता क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवर्तितोऽर्थः कर्ता स्यात्
साधकतमं करणं क्रियासिद्धौ प्रकृत्योपकारकं करणमसंज्ञं स्यात् तमश्च ग्रहणं कि
म् गङ्गायां बोधः कर्तृकरणयोस्तृतीया अनभिहिते कर्तृरि करणे च तृतीया स्या
त् शमेण वाणेन हतो वाती प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम् प्रकृत्याचारुः प्रायेण
यातिकः गोत्रेण गार्ग्यः समेन एति विषमेण एति द्विदोणेन धामं क्रीणाति स
वेन दुःखेन याति इत्यादि दिवः कर्म च दिवः साधकतमं कर्म संज्ञं स्यात् वाक्करण

१३६

संतम् प्रद्वैरत्तात्वादीयति प्रपवर्गेतृतीया प्रपवर्गः फलशामिसस्योयोत्सा।
यां कालाधनोरत्नसंयोगेत्तृतीयास्यात् प्रह्लाकोशेनवानुवाकोधीतः फलश
मि किं मासमधीतोनायातः सहयुक्तेः प्रधाने सहार्थेन युक्ते प्रपधानेत्तृतीया।
स्यात् पुत्रेणसहागतः पितापुत्रं साकं सार्थं संयोगेपि विनापितयोगं तृतीयाह
होयुनेति निर्देशात् येनाङ्गविकारः येनांगेन विकृते नाङ्गिनोविकारो लक्ष्यते
तत्तत्तृतीयास्यात् प्रद्वैरत्तात्वादीयति प्रपवर्गेतृतीया प्रपवर्गः फलशामिसस्योयोत्सा।

सि.
कौ.

१३७

कारः किम् अतिकालमस्य इत्यभूतलक्षणं कविसकारंशामसलक्षणतृतीया।
स्यात् जटाभिस्तापसोदृष्टः जटास्तापतापसद्विशिष्टः संतो मतरस्यां कर्मणि सं
पूर्वस्य जानतेः कर्मणितृतीया स्यात् वा पित्रा पितरं वा संजानीते हेतौ हेत्वर्थतृती
या स्यात् इत्यादि साधारणं निर्यापारसाधं एवं हेतुत्वम् कारणत्वं तु क्रियामात्रवि
षयत्वम् व्यापारनियतं च दण्डेन च दण्डः पुण्येन दृष्टो हरिः फलमयी हेतुः अथ यने
न वसति गम्यमानापि क्रियाविभक्तौ प्रयोजिका अलं प्रमेण प्रमेण साधं नास्ती।

१३७

तृर्थः इहमायनक्रियाप्रतिश्रमः करणं शोतेनवत्साम्याययतिपयः शोतेनपरिवृ
येत्यर्थः शुश्रूषवहोरे दाताःप्रयोगेचतृर्थेर्धत्ततीया दाप्तासंयच्छतेकामुकः थ
मेतभार्यायैसंस्तुति कर्मणायमभिप्रेतिसंप्रदानम् दानसकर्मणायमभिप्रेतिस
संप्रदानमेतःस्यात् चतुर्थीसंप्रदाने विप्रायगां ददाति अनभिहितश्चेवदानीयो।
विप्रःक्रिययायमभिप्रेतिसोपिसंप्रदानम् पश्येते कर्मणःकरणसंज्ञासंप्रदान
सर्वकर्मसंज्ञा पशुनारुद्वयजने पशुरुदायददातीत्यर्थः रुच्यर्थानां प्रीय

सि.
कौ.
१२८

माणः रुच्यर्थां नानाधातूनां प्रयोगे प्रीयमाणार्थः संप्रदानं स्यात् हरयेराचते भक्तिः।
अन्यकर्तृको भिलाषोरुचिः हरिनिष्ठप्रीतिर्भक्तिः कर्त्री प्रीयमाणः किं देवदत्ताय रा
चेते मोदकः पथि आच ह्यङ्ग स्यात्पां तीप्समानः पथां प्रयोगे बोधयितुमिष्टः सस्य
दानं स्यात् गोपीसगरात्कृत्वा यथाचते ह्युतेतिष्टेते शपते वा तीप्समानः किं देवदत्ताय
आचते पथि धारयते रुद्रमर्णः धारयतेः प्रयोगे उत्तमर्ण उत्तमं सत्तः स्यात् भक्ताय
धारयते मोक्षं हरिः उत्तमर्णः किं देवदत्ताय धारयते शतं ग्रामे संहरी शितः संहय

१२८

तेः प्रयोगेऽष्टः संप्रदानं स्यात् पुष्पेभ्यः स्मृत्यतिर्द्वयितः किं पुष्पेभ्यो वने स्मृत्यति
द्वयितमोत्रेयं संज्ञा प्रकर्षविवक्षायां तपरत्वात् कर्मसंज्ञा पुष्पाणि स्मृत्यति कुप
दुहेर्षास्यार्थानां यंप्रतिकोपः कुथाद्यर्थानां प्रयोगे यंप्रतिकोपः स उक्तं संज्ञाः स्या
त् ^{रु}दुरये कुपति दुहति प्रसूयति र्द्वयति गोपीस्मृत्यति यंप्रतिकोपः किं भार्यामीर्ष
ति मैनामन्योदासीदिति क्रोधोमर्षः दोहोपकारः र्द्वयत्तमा प्रसूयागुणे पुदोषा
विक्रान्तम दुहादयोपिकोपप्रभवापवर्गस्येते अतो विशेषांतं समानेन यंप्रतिको

सि.
को.

१३५

परति कुथदुहोरुपसृष्टयोः कर्म सोपसर्गयोरनयोऽयं प्रति कोपस्तकारकं कर्म सं-
नं स्यात् कुरमभि कुथति अभिदुसति राधीत्यर्थं स्पष्टिप्रश्नः एतयोः कारकं संप्र-
दानं स्यात् यदीयो विविधः प्रश्नः क्रियते कृत्वा यथा भति ईदं ते वा एष्टो गगः शु-
भाशुभं पर्याप्तं वयतीत्यर्थः प्रत्याहृभ्यां शुवः पूर्वस्य कर्ता आभ्यां परस्मैपुणोतेर्यो-
ते पूर्वस्य प्रवर्तनरूपव्यापारस्य कर्ता संप्रदानं स्यात् विप्रायगां प्रतिपुणोति आ-
पुणोति वा विप्रेतामस्येदेहीति प्रवर्तितः प्रतिजानीते इत्यर्थः अनुप्रतिगणश्च

१३५

आभ्यां गृणातेः कारकं पूर्वव्यापारस्य कर्तृभूतमुक्तसंज्ञं स्यात् होत्रे प्रवृत्तगृणाति प्र
 तिगृणाति होता प्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साहयति इत्यर्थः परिक्रयणे संप्रदानम
 यतरस्याम् नियतकालं भूत्यादिस्वीकरणं परिक्रयणं तस्मिन्नाथकतमं कारकं संप्र
 दानसंज्ञं वा स्यात् शतेन शतायवापरिक्रीतः तदर्थं च तथैवायामुक्तये हरिं भजते
 कृपि संपद्यमानेव भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते संपद्यते जायते इत्यादि उच्यते न तापितेव ।
 वाताय कपिला विद्युत इति योगेव ब्राह्मणाय हितम् क्रियार्थोपपदमवकर्मणि स्यात्

घातपायानि लोहिता
 पीता रक्षीय विज्ञेया
 दुर्भिता यस्मिन्ना भवेदिति

मि. निनः क्रियाक्रिया^{पी}उपपदंयसतस्यस्यानिनोप्रयुजमानसतसतःकर्मणिचतुर्थीसा
 को. न फलेभ्योयाति फलान्माहर्तमित्यर्थः नमस्कुर्मोत्सिंहाय नृसिंहमनुकूलयि।
 १३० तमित्यर्थः एवंसयम्भवेनमस्तुतेत्यादावपि तमर्थाच्चभाववचनात् भाववचना
 चेतिसूत्रेणयोविहितोचञ्च प्रत्ययसदन्ताच्चतुर्थीस्यात् यागाययानि यष्टुयाती।
 त्यर्थः नमःसस्तिस्माद्वास्वधातेवषयोगाच्च एभिर्योगेवतुर्थीस्यात् हरेयेनमः३
 यपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वर्तीयसी नमस्करोति^{दे}वान् प्रजाभ्यःसस्ति शुभ्रे

साहा पितृभ्यः स्वधा अलमिति पर्याप्त्यर्थं ग्रहणम् तेन देवैरेभ्यो हरिरलं प्रभुः स
मर्थः शक्ररत्नादि प्रभूदियोगे च घुपिमायुः तस्मै प्रभवति स पञ्चाग्रामणीरिति
निर्देशात् तेन प्रभुर्वभूषुर्भवनत्रयस्य यदिति सिद्धम् वषट्काराय वकारः पुनर्वि
धानार्थः तेन प्राणीर्विवक्षायां परामपि चतुर्थीवापि विरतिषं ह्येवाधित्वा च त
र्थेव भवति स्वस्तिगोभोभूयात् मत्स्यकर्मण्यनादरे विभाषा प्राणिषु प्राणिवा
र्जस्यतेः कर्मणि चतुर्थीवाप्यात्तिरस्कारे नत्वात् तन्मयेत्तन्नायवा शपनानि।

सि.
को.
१३१

देशाज्ञानादिकयोगेन न तां तूष्णीं मन्त्रे प्रशान्तिश्चित्पनीयनौकाकात्रशुकसूगा
लवर्जैश्चितिवक्तव्यम् तेन न तां नावं अत्र मन्त्रे इत्यत्र प्रशान्तिश्चितिवर्तनीय न
तां पुन मन्त्रे इत्यत्र प्रशान्तिश्चितिवर्तनीय गम्यर्थकर्मणि द्वितीयावतर्थावेष्टा
यामनधति अधुभिन्ने गम्यर्थानां कर्मणि पतेत्तः वेष्टायाम् ग्रामे ग्रामाय वाग
यवागच्छति वेष्टायाम् किं मनसा ह विव्रजति अनधनीति किं पश्याने गच्छति
गन्तापि चित्ते धमे वायं प्रतिषेधः यदा तत्स्थानं तन्मन्त्रमाक्रमितमिच्छते तदा

१३१

चतुर्थीभवमेव उत्पद्येवपद्येगच्छति ध्रुवमपायेपादानम् अपायेविशेषस्तस्मिन्
थेध्रुवमवधिभूतंकारकमपादानसंज्ञंस्यात् अपादानेपंचमी ग्रामादायाति धाव
तोषात्ततित्कारकंकिं हृत्स्यपार्णपततिजगुष्याविगमप्रमादार्थानामयसङ्
खानम् पापाज्जगुष्यतेविरमतिथर्मात् प्रमाद्यति भीजार्थानांभयहेतुः भयार्था
नांजाण्योनांजाणार्थानांभयहेतरपादानंस्यात् चौरादिभेति चौराज्जायते भ
यहेतुःकिं चरणेष्विभेतिजोयतेवा पराजेरसोऽः पराजेःप्रयोप्रसह्योर्थोपादा

सि.
को.
१३३

नेस्यात् अथ यनात्पराजयते ग्रायतीत्यर्थः असौढः किंशतृन्पराजयते अभिभव
तीत्यर्थः वारणार्थानामीक्षितः ग्रहत्रिविद्यातो वारणम् वारणार्थानां प्रयोगेदृशि
तोर्थः अणुदाने स्यात् यवेभ्यो गां वारयति ईक्षितः किं यवेभ्यो गां वारयति तेने अ
न्नार्थेनादर्शनमिच्छति व्यवधाने सति यत्कर्तृकमात्मनो दर्शनाभावमिच्छति त
दणुदाने स्यात् मातर्निनीयते कसः अन्नार्थे किं घौरात्रदिदृक्तेने इच्छति ग्रहणं
किं अदर्शनेच्छायां सत्यो सत्यपि दर्शने यथा स्यात् आख्यातोपयोगे च नियमसर्वक

१३३

विद्यायाः स्वीकारेवज्ञाप्रकाशः स्यात् उपाध्यायादधीते उपयोगे किं नटस्य
लेति जनिकर्तुः प्रकृतिः जायमानस्य हेतुपादानं स्यात् ब्रह्मणः प्रजाः प्रजाय
न्ते भुवः प्रभवः भवनं भूः भूकर्तुः प्रभवः तथा हिमवतो गंगा प्रभवति तत्र प्रका
शात् इत्यर्थः स्यञ्ज्ञेयैकमेव अधिकरणेन प्रसादात् सत्तेन प्रसादनात् सत्तेन प्रसाद
मारुत्य प्रसादने उपविष्टे सत्ते इत्यर्थः अथ गङ्गा हिमवतोऽप्युत्पद्यते इति अथ गङ्गा हिमवतोऽप्युत्पद्यते इति गङ्गा
मानापि क्रियाकारकविभक्तीनां निमित्तं कस्मात्तत्र नद्याः यतश्चाधकात्तनिर्मिताः

मि.
को.
१३३

तत्रपंचमी तद्युक्तादधनःप्रथमासप्रम्यो कालात्मप्रमीववक्रया वनाद्धामोयोज
नेयोजनंवाकार्तिक्वाग्राग्रहायणीमासे अग्रादिनरेर्नेदिकशब्दाञ्चरपदा
जादियुक्ते एतेयोगेपंचमीस्यात् अग्रहत्वर्यग्रहणम् इतरग्रहणप्रयज्वांथं प्र
योभिन्नरतरोवाकस्यात् आग्रहनात् सतेकुस्यात् पूर्वग्रामात् दिशिदृष्टः श
होदिकशब्देनसंप्रतिदेशकालहतिनायोगेपि वैज्ञानिकः फाल्गुणः अवयवा
दियोगेनन तस्यपरमासेरितमितिनिर्देशात् सर्वकायस्य अञ्चरपदस्यदिक

१३३

शस्त्रेपि वस्तुतस्तस्येति वंशीवाधिनुं एष्यग्रहणम् प्राक् प्रत्यक् वागमात्र आच
दक्षिणाग्रामात् आदिदक्षिणादिग्रामात् अथादोनेपञ्चमीति सूत्रेकार्तिक्याः॥
प्रभृतीति भाष्यप्रयोगात् प्रभृतियोगेपञ्चमी भवात् प्रभृति आरभ्य वासेद्योदरिः
अपपरिवृद्धिरिति समासविधानात् तापकादिर्योगेपञ्चमी ग्रामाददिः अप
परीवर्जने एतौ वर्जने कर्मप्रवचनीयौ सः आङ्. मर्यादावचने आङ्. मर्यादायाम्
क्रमेणः स्मात् वचनग्रहणादभिविधावपि षं वस्मपाङ्. परिभिः एतैः कर्मवचनी ।

सि. ^{योगे} येः पञ्चमीस्मात् अपहेः परिहेः संसारः परितवर्जने लक्षणादौ न हरिं परि आ
 कौ. मुक्तेः संसारः आसक लादस प्रतिः प्रतिनिधि प्रतिदानयोः एतयोरर्थयोः प्रति
 १३४ रुक्तसेतः स्मात् प्रतिनिधि प्रतिदाने च यस्मात् अत्र कर्म प्रवचनीयैर्योगे पंचमी स्मा
 त प्रयुम्नः कसतः प्रतितिलेभ्यः प्रतियच्छति माघात् अकर्तृष्टेणे पञ्चमी कर्तृ
 वर्जितं यदणं हेतुभूतं ततः पञ्चमी शतादृष्टः अकर्तृकिं शतेन वन्धितः वि
 भाषागुणे स्त्रियाम् गुणे हेतावस्तीति द्वि पञ्चमी स्मात् वा जात्या जायेन वा वा

१३४

दः गुणे किं येन न ऊलम् अस्त्रियं किं बुद्ध्या मुक्तः विभावे तियोगविभागाद
गुणस्त्रियं च क्वचित् धूमादग्निमान् नास्ति च दोषपलयेः एष ग्विनानाभि ना
स्तृतीयान्तरस्याम् एभिर्योगे तृतीयास्मात् पञ्चमी द्वितीये च अन्तरस्यां य
हणं समश्च यार्थं पंचमी द्वितीये अन्वर्तते एष ग्रामेण गमात् रामं एवं विना ना
ना करणे च लोका लृङ् कतिपयस्या सत्त्ववचनस्य एभ्यो द्वयवचनेभ्यः क
शो तृतीया पंचमौ स्तः स्तोकेन स्तोकादामुक्तः द्योत स्तोकेन विषेण हतः दृश

सि.
कौ.

(३५)

निकायेभ्यो द्वितीयाव एभ्यो द्वितीयाभ्यां वाच्यं वमीतृतीये प्रातिपदिकार्थमात्रे
विधिरयम् ग्रामसहस्रं हरात् हरेण वा अन्निकं अन्निकात् अन्निकेन वा असन्न
वचनस्येत्पुनर्हतेनेह हरः पत्न्याः षष्ठीशेषे कारकप्रातिपदिकार्थवतिरिक्तः स
स्वामिभावादिः शेषस्तत्र षष्ठीगतः पुरुषः कर्मादीनामपि संबन्धमात्रविवक्षायां षष्ठी
व सतागतं सर्पिषो जानीते मातः स्मरति एयोदकस्योपस्कुरुते भजे शम्भो श्रवणयोः
फलानां त्रयः षष्ठीहेतुप्रयोगे हेतुशब्दप्रयोगे हेतौ द्योत्ये षष्ठीवाभ्यात् अत्र समहेतो

(३५)

वसति सर्वनाम्नस्तृतीयाच सर्वनाम्नः हेतुशब्दस्य च प्रयोगे हेतौ यो न्येतृतीयावास्या
त षष्ठीच केन हेतुना वसति कस्मै हेतोः निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायोदर्शनम्
किं निमित्तं वसति केन निमित्तेन कस्मै निमित्तायेत्यादि एवं किं कारणं को हेतुः ।
किं प्रयोजनमित्यादि प्रायोग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमाद्वितीयेन स्तः ज्ञानेन निमित्ते
न हरिः सेयः ज्ञानाय निमित्तायेत्यादि षष्ठ्या तस्यैव प्रत्ययेन एतद्योगे षष्ठी स्यात् दि
कशहेति पंचम्याप्रपवादः ग्रामस्य दक्षिणतः पुरः पुरस्तात् उपरि उपरिष्ठात् एन

सि.
को.
१३६

याद्वितीया एतद्वेत्तेन योगे द्वितीया स्यात् एतदेतियोगविभागान्महापि दक्षिणेन ग्रा
मेशामस्य वा एव मन्त्रेण ह्यग्निकाथैः षष्ठ्यन्तरस्याम् एतैर्योगेष्वष्टी स्यात् पंचमी
च हरेनिकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा तौ विदधेऽस्य करणे जानते रत्ता नार्थस्य करणे षो
षत्वेन विवक्षिते षष्टी स्यात् सर्पिषोक्तानम् अथीगर्थदेयशोकर्मणि एषां कर्मणि
शेषेष्वष्टी स्यात् मातः स्मरणं सर्पिषोदयनं ईशानं वा कृत्रः प्रतियत्ते कृत्रः कर्मणि
शेषेष्वष्टी स्यात् गुणधानेऽथोक्तस्योपकरणम् रुजार्थानां भाववचनानामन्त्रेः

१३६

भावकर्तृकानां ज्वरवर्जितानां रुजार्थानां कर्मणि शेषेष्वपि वौरस्य रोगस्य रुजा अत्र
रिमन्नापोरिति वाच्यम् रोगस्य वौरज्वरः वौरमन्नापो वारोगकर्तृकं वौरसम्बन्धिज्वरा
दिकमित्यर्थः आशिषिनाथः आशीरर्थस्य नाथतेः शेषे कर्मणि षष्ठीसर्पिषो नाथ
नम् आशिषीति किंमाणवकनाथनम् तत्सम्बन्धिनीयाच्चेत्यर्थः जामिनिग्रहण
नाटकाद्यपि साहिंसायाम् हिंसार्थानामेषां शेषे कर्मणि षष्ठी वौरस्योजासनम् नि
प्रोसंहतौ विपर्यस्तौ च वौरस्य निग्रहणं प्रणिह्ननं निह्ननं ग्रहणं वा नटस्य

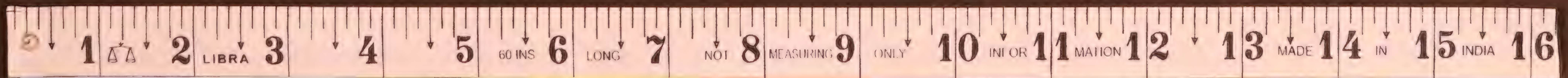

सि.
को.

(३७)

दनेचुगदिः वौरसोत्रादनं वौरसोत्रादनं वौरसक्रायनं दृषल स्पेपसलं हिंसायां किं
थानापेवणम् व्यवहृपणोः समर्थयोः शेषकर्मणिषष्टीस्मात् घृतेक्रयविक्रयव्यवहा
रेवानयोस्तत्पार्थता शतस्यव्यवहरणं पणनंवा समर्थयोः किंशलाकाव्यवहारः ग
णनेत्यर्थः ब्राह्मणपणनंस्तिरित्यर्थः दिवस्तदर्थस्य घृतार्थस्यक्रयविक्रयव्यव
वहारार्थस्यचदिवः कर्मणिषष्टीस्मात् शतस्यदीयतितदर्थस्य किं ब्राह्मणं दीयति।
सौतीत्यर्थः विभाषोपसर्गं सर्वयोगायवादाः शतस्यशतेवाप्रदीयति प्रेषवुवोर्हवि।

६३७

षोडेवतामसम्प्रदाने देवतासंप्रदानेर्षेर्वर्तमानयोः प्रेष्यबुधोः कर्मणोर्हविर्विशेषस्य
 वायकाच्छास्त्रावष्टीयात् अग्रेयेच्छागसहविषोवयायामेदसः प्रेष्य अनुवृत्तिवा कृ
 तौ र्यप्रयोगेकालेधिकरणे कृतौ र्यानां प्रयोगेकालवाचिन्यधिकरणेष्वेवष्टी प
 ञ्चकृतौ द्वौ भोजनं द्विरह्नौ भोजनं शेषे किम् द्विरह्न्यथयनम् कर्तृकर्मणोः कृति कृ
 योगे कर्तृरि कर्मणि च षष्टी स्यात् कृत्स्नस्य कृतिः जगतः कर्ता कृत्स्नः गुणकर्मणि वे
 द्यते नेतास्य सकृच्च सकृच्च स्यात् कृति किं न दिते मा भूत् कृत एवीकटम् उभयप्राप्तौ

सि.
कौ.

१३८

कर्मणि उभयोः प्राप्तिर्यस्मिन्कृतितत्रकर्मणोर्वषष्ठी स्यात् आश्चर्योगवांदोहोगोपेनसी
प्रत्यययोरकाकारयोर्नयनियमः भेदिकाविभित्तावारुद्रस्यजगतः शेषेविभाषासी
प्रत्ययद्वयेकेविविज्ञाजगतः कृतिर्हरेर्हरिणा वा केविदविशेषेणविभाषामिच्छन्ति
शब्दानामनुशासनमाचार्येणाचार्यस्य वा ऋस्यचवर्तमाने वर्तमानार्थस्य ऋस्ययोगे
षष्ठी स्यात् नलोकेतिनिष्ठेयस्यापवादः गतांमतःबुद्धःएजितोवा अधिकरणवाचि
नश्च ऋस्ययोगेषष्ठी इदमेवांशयितम् नलोकाव्ययनिष्ठात्वनर्थत्वनाम् एवांप्रयो

१३८

गेवष्टीनलादेशाः ऊर्वाणः ऊर्वन्नुष्टिंह्रिः उह्रिंह्रिह्रिः उलह्रिह्रिः उलह्रिह्रिः उलह्रिह्रिः उलह्रिह्रिः
नवातकोह्रिः कमेरनिषेथः नत्प्याः कामकोजगत्सष्टा प्रयय सत्वेकंते निष्ठादे
त्वात्तवान् विस्मनाहृतोदैत्याः बलर्षः ईषत्करः प्रपंचोह्रिणा तृत्रितिप्रत्याहारः
शात्तानवाविति तृषाहादारभ्यत्तनोनकारात् शातन् सोमंपवमानः आनशा आ
त्मानंमण्डयमानः शात् वेदमथीयन्तन् कर्तो लोकान् दिषः शातर्वा मरुसमुरा
वादिषन् सर्वोप्येकारस्कवष्ट्याः प्रतिषेथः शेवेष्टीनस्मादेव ब्राह्मणस्य ऊर्वन्

मि.
कौ.
१३१

रकस्यजिस्वः प्रकेनोर्भविष्यदाथमार्णयोः भविष्यत्कस्यभविष्यदाथमार्णार्थेन
स्रयोगेषष्टीनस्यात् सतःपालकोवतरति ब्रजंशमी शतंदायी कृत्यानां कर्तरि
वा षष्टीस्यात् मयाममवासेयोद्धरिः कर्तरीतिकिम्र गेयोमाणावकः साम्नाम भ
यगेयेतिकर्तरियद्विथानादनभिहितं कर्म अत्रयोगोविभज्यते कृत्यानां उभयथा
मावितिनेतिवानुवर्तते तेननेतव्याब्रजंगावः कुस्मनततः कर्तरिवाउक्तार्थः त
सार्थैरतलोपमाभातृतीयास्तत्तस्याम् तत्सार्थैर्योगेत्तृतीयावासात् पक्षषष्टीत्

१३१

न्यः सदृशः समो वाहस्यसहस्रनवा अतलोपमाभ्यां किम् तलाउपमावाहस्य
नास्ति चतुर्थीवाशिष्यायुष्यमदभद्रकृशालसुखार्थहितैः एतदर्थैर्योगे चतुर्थी
वास्यात् पक्षे षष्ठी प्रायुष्यं चिरज्जीवितं ह्यस्माय ह्यस्य वाभूयात् एवं मदं भद्रं
कृशाले निरामये सुखं अर्थः प्रयोजनं हितं पथं भूयात् आशिषि किं देवदत्तस्य
युष्यमस्तियात्यानात्सर्वत्रार्थग्रहणम् मदभद्रयोः पर्यायत्वादस्य तरोऽपटनीयः
आधारैरधिकरणम् कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्क्रियायाः आधारः कारकमधिकरणमेतत्

सि. स्यात् सप्तम्यधिकरणे च अधिकरणे सप्तमी स्यात् वकारादृगन्तिकार्येभ्यः ङोपस्ते
 कौ. विर्को वैषयिको भिष्यापकश्चेत्याधारस्थिभा कटे प्रस्ते स्यात्सांयवति मेदिदृच्छास्ति
 १४० सर्वस्मिन्नात्मास्ति वनस्पदरे प्रन्तिके वादृगन्तिकार्येभ्य इति विभक्तित्रयेण सहस्रोत्र चत०
 विभक्तयः फलिताः क्लृप्ते निषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम् अथीतीत्याकरणे अथी
 तमनेनेति विग्रहे दृष्टादिभ्यश्चेति कर्तरि इतिः निमित्तात्कर्मयोगे निमित्तमिह फले
 योगः संयोगसमवायात्मकः वर्मणि द्वीपिने हन्ति दन्तयोर्हन्ति कञ्चरम केशेषु

१४०

वमंरीहन्तिसीन्निपुष्यलकोहतः हेतुतृतीयात्रयामा सीमाप्रणःकोशः पुष्यलः
कोगन्धमृगःयोगविशेषकिम् वेतनेनधान्यंलनाति यस्यवभावेनभावलक्षणम् ॥
यस्यक्रियाक्रियान्तरंलक्ष्यते ततःसप्रमीत्यात्वात्तलोषधीयानेषुगतःगोषु
ह्यमानासंगतः साधुसाधुप्रयोगेच साधुःकुसोमातरि असाधुःमातले अर्हीणा
कर्तृत्वेअनर्हीणामकर्तृत्वेतद्वेपरीमेवसत्सतरत्स असन्नप्राप्ते असत्सतिष्ठत्स
सन्नसंतिमत्सतिष्ठत्सअसन्नसरन्नि असत्सतरत्ससन्नसिष्ठन्नि वष्टीचानाद

सि.
कौ.
१४९

रे अनादराधिके भावलक्षणेष्वष्टीसमम्योस्तः रुदतिरुदतोवाप्रावाजीत रुदन्तं पञ्चादि
कमनादृत्यसंमस्तवानित्यर्थः स्वामी स्वराधिपतिदायादमातिप्रतिभूयसूतैश्च प
भिः समभिर्योगेष्वष्टीसमम्योस्तः षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पात्तिकसमम्यर्थवचनम् गर्वाङ्गो
षुवास्वामी गर्वाङ्गोषुवाप्रसूतः गापवान्भवित्तं जात इत्यर्थः आयुक्तकृशलाभ्या
वसेवायाम् आभ्यांयोगेष्वष्टीसमम्योस्तः तात्पर्ये प्रायुक्तो व्यापारितः प्रायुक्तः कृ
शलोवाहरि एजने एजनस्य वा आसेवायां किम् प्रायुक्तो गौः पाकटे ईषयुक्त इत्यर्थः

१४९

यतश्च निर्धारणम् ज्ञातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्यैककारणं निर्धा
रणम् यतस्ततः षष्ठीसप्तम्योस्तः नृणां नृपुत्रावात्मनाः श्रेष्ठः गवंगोषवाहस्यारुहती
रा गच्छतां गच्छत्सवाथावन शीघ्रः व्याघ्राणां व्याघ्रेषु वामैत्रः पटुः पंथमीविभक्ते वि
भागो विभक्ते निर्धार्यमाणस्य यत्र भेदपवतत्रपञ्चमी स्यात् माधुराः पाटलिपुत्रकेभ्य
प्राज्यतराः साधुनिपुणाभ्यामर्वायांसप्तम्यप्रतेः प्राभ्यायोगे सप्तमी स्यात् सुर्वायां नत
प्रतेः प्रयोगे मातरि साधुनिपुणोवा सुर्वायां किं निपुणो रातोभृत्यः इह तत्र कथने तात्

सि.
कौ.
१५२

यम् सुप्रत्यादिभ्यश्चिवक्तव्यम् साधुनिपुणेष्वामातरं प्रतिपरिग्रहवा प्रसिद्धोक्तम्
काभ्यान्तृतीयाव आभ्यायोगेत्तृतीयास्यात् वात्सप्रमीप्रसितउक्तकोवा हरिणार
गौवानक्षत्रेचल्पि नक्षत्रेष्वक्षर्येमतियोल्लु लुप्ततया लुप्यमानस्यप्रमयस्या
र्यस्तत्रवर्तमानान्तृतीयासमम्योक्तः अथिकरणे मूलेनावार्येदेवीश्रवणेनवि
सर्जयेत् मूलेश्रवणे इतिवा लपिकिंप्रवेशानिः सममीपञ्चम्यौकारकमथे षा
क्तिहयमथेयौकालाधानौताभ्यामेतेस्तः अथभुक्तायेद्यदेद्यहादाभोक्ता कर्त

१५२

शक्रोर्मथेयंकालः इहस्योयंकोशेकोणादालहंविधेते कर्तकर्मशक्रोर्मथे
 यंदेशः अथिकशेनयोगेसममीयंवम्पाविधेते तस्मिन्नथिकमिति यस्मादथिक
 मिति यस्मादथिकमितिस्त्रनिर्देशात् लोकेलोकादाथिकोहरिः अथिरीधरेस
 स्वामिसंबन्धे अथिःकर्मप्रवचनीयसंतःस्यात् यस्मादथिकंयस्येधरेवचनीययु नंतसममी, अत्रकर्मप्रवर
 केसममीस्यात् उपपगर्थेहरेगुणः पगार्थादथिकादत्यर्थः ऐधरेतस्वस्वामिभ्याप
 र्थायेणसममी अथिभुविरामः अथिगमेभूः सममीशौण्डिरिति समासपदोत्तरमाधी

सि. ना प्रसङ्गेत्यादिनातः विभाषाकृत्ति प्रथिः करोतौ प्राक्त्तौ वा स्यात् इष्टेरेथ्यद
कौ.
१५३ त्रमासधिकविषयति विनियोक्तृते इत्यर्थः इह विनियोक्तृरीश्वरत्वे गम्यते प्रगतिना
त्रिद्विचोदात्तवतीति निश्चातो न इति विभक्त्यर्थः समासः ॥ समर्थः पदविधिः पद
सम्बन्धीयो विधिः^त समर्थोचितो बोध्यः प्राक्त्तुदात्तमासः कदाचिन्मथारयेदस्यतः
प्राक्त्तमास इत्यधिक्रियते सहस्रपा संहेतियोगो विभज्यते सवन्तं समर्थेन सहस्रसमस्य
ते योगविभागस्येह सिद्ध्यर्थत्वात्कतिपयतिरुत्तोरपदोयं समासः सवन्तान्तेष्वेव य

१५३

र्यभूवयत् अत्रयवत्तत् सपा सप सपासहसमस्यते समासत्वात्पदिकत्
म सवोधात्पदिकयोः एतयोरवयवस्यस्योत्पत्त्यात् भूतपूर्ववरदितिनि
देशात्पूर्वनिपातः पूर्वभूतोभूतएव इवेन समासोविभक्त्यलोपश्च जीमूतस्येव
अवयवीभावः अधिकारोयं शाकतत्पुरुषात् अवयवेविभक्तिसमीपसमृद्धिद्व
याभावात्पयसस्यतिशद्वाङ्मूर्धन्यवयवाद्यथावर्त्ययोगपयसादृश्यसम्यत्ति
साकल्यान्ववचनेषु अवयवमिति योगोविभज्यते अवयवसमर्थेनसमस्यते सोऽवयवी

सि.
कौ.
१४४

भावः प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् समासणामेव प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जन
संज्ञं स्यात् उपसर्जनं एवम् समासे उपसर्जनं प्राक्य योज्यमित्यर्थः प्राक्ययोगः य
कविभक्तिवा एव निपाते विग्रहे यत्रियत विभक्तिर्कृत उपसर्जनं संज्ञं स्यात् न तु
तस्य एव निपातः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य उपसर्जनं योगो शास्त्रः स्त्रीप्रत्ययान्तं वत
दन्त प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्यात् एकदेशविकृतस्मान्न्यत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञार्थो
द्यु स्थापयतिः अथ यीभावे चेत्यव्ययत्वात् सपोलक प्रथिस्त्रि नाथ यीभावादतोम्बः

१४४

यच्चम्पाः अदन्तादययीभावान्नपोनलक तस्यपञ्चमीविनाशमादेशु दिशयोर्म
थे अपदिशाम् क्लीवाययंनपदिशंदिशोर्मथेविदिकस्रियामित्यमरः तृतीयास
प्रमोर्वहलम् अदन्तादययीभावान्नतीयासप्रमोर्वहलमभावः स्यात् अपदिशं
अपदिशेन अपदिशेवहलग्रहणात्समदमुन्नतगङ्गमित्यादौसप्रम्यानित्यमभा
वः विभक्तीत्यादेरयमर्थः विभक्त्यर्थादिषुवर्तमानमवयवंसर्वेतेनसहसमस्यते
सोवयीभावः विभक्तौतावत् ह्यौदत्यपिहरिसप्रम्यर्थसेवात्रयोतकोपिः हरिः

सि.
कौ.
१५५

हि. अथिदत्तलौकिकेविग्रहवाक्यम् अत्रनिपातेनाभिहितेऽधिकरणेवचनसामर्थ्या
त्समसी अथयीभावश्च अयंनपुंसकंस्यात् गोपायतीतिगाः पातीतिवागोपातस्मि-
त्रितयिगोपम् सपीये क्लृप्तस्यसमीपमुपहृतम् समयाग्रामं निकषाग्रामं आरा-
हनात् इत्यत्रतुनाथयीभावः अभितःपरितः अन्तारादिनिहितीयापञ्चमोर्विधा
नसामर्थ्यात् मदाणोसमृद्धिःसमदम् यवनानांशुद्धिः इत्येवतम् विगताःशुद्धिर्दृ-
ष्टिःमदिकानामभावोनिर्मलिकम् हिमस्यात्ययः अतिहिमम् अत्ययोधेसः नि

१५५

दासंप्रतिनयुज्यते इत्यतिनिद्रम् हरिशाहस्यप्रकाशदतिहरि विसोःपञ्चाब्द
हृस्यनायंसमासः तस्यश्चात्संसेते इतिभाष्यप्रयोगात् योग्यतावीप्सायदार्थाना
तिहृत्तितादृशानियथार्थः अत्ररूपंरूपस्ययोग्यमित्यर्थः अर्थमर्थप्रतिप्रत्य
यम् प्रतिशाहस्यवीप्सायांकर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानसामर्थ्याद्योगेहितीयाग त
भेवाक्यमपि शक्तिमनतिक्रम्ययथाशक्ति हरेःसादृश्यंसहरिवत्त्वमाणेनसह
स्यसःशेषस्यानुसर्षणेनानुसर्षम् वक्रेणप्रगपदिति विग्रहे अयमयीभावेचा

मि.
कौ.
१५६

काले सहस्रसः स्यादवयीभावेन तत्काले सवक्रम काले तत्सहस्रार्द्धम् सदृशः
साया समवि यथार्थे तेनैव मिदेषु नः सादृश्यम् ग्रहणं गुणभूतेऽपि सादृश्ये यथा
स्यादिमेवमर्थम् तज्ज्ञाणं सम्पत्तिः सत्त्वम् अहेराधिकं समृद्धिः अनुत्पन्ना
तत्भावः संपत्तिरिति भेदः तृणमप्यपरित्यज्य सत्त्वमत्रिंसाकल्पेनेत्यर्थः न तत्र
तृणभक्षणोतात्यर्थम् अने अग्रियमपर्यन्तमयीति साग्रि यथाः सादृश्ये यथा
वृद्धे विप्रानामन्वयस्तु असादृश्ये एव यथा शातृः समस्यते तेनेह न यथा हरिस्तु

१५६

५६
पाहरः हरेरुपमानत्वे यथाशब्दे योतयति तेन सादृश्ये इति वा यथार्थे इति
वा प्रामेनि विध्यते यावदवधारणे यावन्नः श्लोकास्तावन्नोद्युतप्रणामाः या
वच्छ्लोकस्य सप्रतिनामाशब्दे श्लोकस्य लेशः श्लोकप्रति माशब्दे किं हृत्प्रति
विद्योतते विद्युत् अक्षशलाका संख्याः परिणाम्युत व्यवहारे पराजय एवायं स
मासः अक्षेण विपरीतं हृत् अक्षपरि शलाकापरि एकपरि विभाषा अथिका
रोयं एतत्सामर्थ्यादेव प्राचीनानां नित्यसमासत्वं स्पष्टं इति न नित्यसमासः अथ

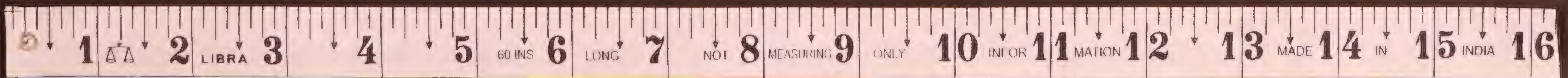

मि.
कौ.

१५०

यमित्यादि समामविथानाज्ञापकात् अपपरिवहिरं ववः पञ्चम्या अपविस्रसंसारः
अपविस्रोः परि विस्र परिविस्रोः बहिर्वनम् बहिर्वनात् प्राग्वनम् प्राग्वनात् आ
इयादाभिविथोः एतयोराङ् पञ्चम्यन्तेन सहवासमस्यते सोऽयमीभावः आमुक्ति
संसारः आमुक्तेः आवालेहरिभक्तिः आवालेभ्यः लक्षणनाभिप्रतीआभिसोऽय आ
भिसोऽयद्योतकावभिप्रतीचिह्नवाविनासहृवाप्राग्वत् अभ्यगिशालभाः एतन्निप्र
सगि अग्रिं प्रति अग्रिमभि अनुर्यत्नमया यंपदार्थममयातेन लक्षणभूतेनानुः सम

१५०

स्यते सोऽयं भावः अनुवनमशनिर्गतः वनस्य समीपगतस्यार्थः यस्य वायामः य
स्यैर्द्यमन्ननायोत्यते तेन लक्षणाभूतेनान्नः समस्यते अनुगङ्गेवाराणसीगङ्गाया अ
नगङ्गादेर्द्यमदृष्टादेर्द्योपलक्षितेत्यर्थः तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च एतानि निपात्यन्ते तिष्ठ
न्निगावोयस्मिन्काले सतिष्ठद्गुदोहनकालः प्रायतीगवम् इदृशत्रादेशः प्रवृद्धा
वविरहः समासान्नश्च निपात्यते इत्यादि पोरमथेषस्यावा पारमथ्यशहौषस्येन
न सहवासमस्येते एदन्नवेवानयोर्निपात्यते एतस्य लेशघ्नी तत्पुरुषः पारेगङ्गादा

सि.
कौ.

१५८

नय गङ्गापाशत मध्येगङ्गात गङ्गामध्यात महाविकल्पेनवाक्यमपिगङ्गायाः
पाशत गङ्गायामध्यात संख्यावर्षेण वंशोद्धिथाविद्ययाजन्मनावतत्रभवो
वंशपस्तदाविनासह सङ्ख्यावासमस्यते दौमनीवर्षोद्धिमनिव्याकरणम्
त्रिमुनि विद्यात द्वातामभेदविवक्षयात्रिमुनिव्याकरणं एकविंशतिभारदाजस
नदीभिश्च नदीभिःसङ्ख्याप्राग्वत् समाहारेवायमिष्यते सप्तगङ्गाःसमाह
ताः सप्तगङ्गम् दियमनम् अन्यपदार्थेवसंज्ञायाम् अन्यपदार्थेविद्यमानं

१५८

वन्नेनदीभिः सह नित्यं समस्यते संज्ञायाम् विभाषाधिकारेपि वाक्येन संज्ञानवग
मादिह नित्यसमासः उन्मत्तगङ्गा नाम देशः लोहितगङ्गम् समासान्तरस्यधिक
स अययिभावे शरत्प्रभृतिभ्यः शरदादिभ्यः षष्ठ्यात् समासान्तः अययिभावे
शरदः समीपमुपशरदम् प्रतिविषाणम् शरत् विषाणम् अनसु मनसु उपान
हृदिषा दृशा विषा चेतसु चतसु यद्दृष्यते जराया जरसु उपजरसम्
प्रतिपरसमनुभोक्ताः यस्मैति च अतिप्रति प्रत्यक्षम् अहोः परमिति विग्रहे समा

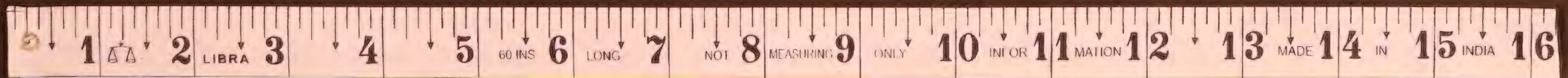

सि.
को.
१४८

सान्नविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः परोक्षेतिदितिनियातनात्परस्मैकारोदेशः।
परोक्षाक्रियेत्यादितु अर्थः प्राद्यविसमत्वं अन्वतम् अनश्च अनन्नादव्ययीभावा
त्तदव्यस्यात् नस्तद्धिते नान्नस्यभस्मोदलोपः स्यात् तद्धिते उपराजम् अथात्मम्
नपुंसकादनन्तरस्याम् अत्रन्तयत्तत्कीवंतदन्नादव्ययीभावात् तदव्यस्यात् उ
पचर्म उपचर्म नदीपौर्णमासाग्रहायणीभ्योवाटच् उपनदं उपनदि उपपौर्णमा
से उपपौर्णमासि उपाग्रहायणं उपाग्रहायणि ऊयः ऊयन्नादव्ययीभावात् ट

१४८

व वास्यात् उपसमिधं उपसमित् गिरेस्त्र्यसेनकस्य गिर्यन्तादययीभावात् ढ
व वास्यात् सेनकग्रहणं एजार्थम् उपगिरं उपगिरि इत्यययीभावः तत्सुरुषः अ
धिकारोयम् प्राग्वद्ब्रीहेः द्विगुश्च द्विगुरपितत्सुरुषसंज्ञाः स्यात् इदं सूत्रं त्यक्तं
कम् संख्यापूर्वा द्विगुश्चेति षट्त्विवाचकारत्वेन संज्ञा समावेशात् सवचतात्
मादिवाच्यं समासान्नाः प्रयोजनम् पञ्चराजम् द्वितीयाश्रितातीतया
तितगतात्यसप्राप्तायत्रैः द्वितीयान्त्रिंशितादिप्रकृतिकैः सवन्त्रैः सहसमस्यतेवा

मि.
कौ.
१५०

सतसुरुषः कृष्णश्चितः कृष्णश्चितः दुःखातीतरस्यादि गम्पादीनामुपसंख्यानमग्रा
मंगमीग्रामगमी अन्नं वुभुक्षः स्वयंकेन द्वितीयेति न समर्थते अयोग्यत्वात् स्वयं
कृतस्यापत्यं स्वायङ्कृतिः त्वद्वाक्ष्ये त्वद्वाप्रकृतिकं द्वितीयान्नं कान्नप्रकृतिकेन
सुवन्नेन समस्यते निन्दायां त्वद्वाक्ष्ये जात्यः नित्यसमासोयम् नहि वाकेन नि
न्दागम्यते सामि सामिकृतम् कालाः केनेत्येव अनत्यन्नसंयोगार्थवचनम् मास
प्रमितः प्रतिपञ्चदशः मासं परिच्छेत्तमारब्धवान् अत्यन्नसंयोगेव कालाश्चेव अ

१५०

ज्ञानार्थवचनं मुहूर्तसत्तम तृतीयातत्तुतार्थनगुणवचनेन तत्तुतेतिलप्रतृती
याकम् तृतीयान्नतृतीयान्नार्थगुणवचनेनार्थशब्देनवसहप्राग्बत् शंकुलयाव
तःशंकुलावतःथामेनार्थः थामार्थः तत्तुतेकिं अक्षणाकाणः पूर्वसदृशस
मोनार्थकलहनिपुणमिषप्रदोः तृतीयान्नमेतैः प्राग्बत् सासपूर्वःमातृसदृ
शः पितृसमः^५थनार्थमाषोर्नकर्षणम् माषविकलः वाक्कलहः आचारनिपु
णःगुहमिषः आचारप्रज्ञाःमिषग्रहणेसोपसर्गस्यापिग्रहणम् मिषेवानुपस

सि.
कौ.
१५१

गममन्वावित्पञ्चपुसर्गग्रहणा गृहसंमिश्राः थानाः अवरसोपसंख्यानम् मासे
नावरोमासावरः कर्तृकरणे कृतावहनम् कर्तरिकरणे चतुर्तीयावहनम् प्रा
ग्वत् हरिणा ज्ञातो हरिज्ञातः नौवेभिन्नो नवभिन्नः कृद्गृहणे गतिकारक एव स्या
पिग्रहणम् नवनिभिन्नः कृताकिंकाषैः पचतित्तगम् कौत्तरथिकार्यवचने स्त
तिनिदाफलकमर्थवादवचनमधिकार्यवचने तत्र कर्तरिकरणे चतुर्तीया कृ
तैः सह प्राग्वत् वातच्छेद्यं तृणम् काकपेयानदी अत्र नवञ्जनम् संस्कारद्वय

१५१

वाचकं तृतीयान्नमन्नेन प्राग्वत् दभाडोदनोदधोदनः इहान्नभृतेषमेकक्रियादा
रासामर्थ्यम् भक्षणमिष्टीकरणम् त्वरविशदमभवहार्यभक्ष्यम् त्वरंकटिनम्
विशदं विविक्तावयवम् यत्पत्नयान्नस्य निजन्तस्य भक्षयते सत्रैव प्रयोगात् गुडे
नधानाः गडधानः मिश्रणक्रियादारासामर्थ्यम् चतुर्थीतदर्थ्यवलिहितस्य
रक्षितैः चतुर्थ्यन्तार्थयत् तदा विना चर्यादिभिश्चतुर्थ्यन्तं वा प्राग्वत् तदर्थेन प्र
कृतिविकृतिभावपव वलिरक्षितयद्गणज्ञापकात् यूपायदारुयूपदारु नेहरन्थना

सि.
कौ.
१५२

यस्यालीप्रश्चामादयस्तवहीसमामः सुर्धेननित्यस^{मा}विशेष्यतिगतावेतिवक्तव्यम्
दिजायायंदिजार्थःसूपःदिजार्था यवागः दिजार्थपयः भूतवलिः गोरहितम् गो
सर्वं गोरहितम् पंचमीभयेन वौराद्वयम् वौरभयम् भयभीतभीभिरितिवाच्यम् भीति
वृकभीतः अपेतापोरुमक्तपतितायत्रैरल्यशः एतैः सहस्रस्यपञ्चम्यन्तंसमस्य
ते सतस्रुषः सखापेतः कल्पनापोरुः वृकमुक्तः स्वर्गपतितः तरङ्गापत्रलाः अ
ल्यशः किम् प्रासादात्पतितः सोकान्तिकद्वयार्थरुक्काणिक्तेन सोकान्तः अ

१५२

त्रिकादागतः शुभाशादागतः दृशदागतः कृच्छादागतः पञ्चम्यालोकादिभ्य

एजपुरुषः

इत्यलक षष्ठी रातः पुरुषः याजकादिभिश्च एभिः षष्ठ्यन्तं समस्यते तृजकाभ्या

कर्तरीत्यस्य प्रतिप्रसवो यम् ब्राह्मणयाजकः देवयजकः गुणान्तरेण तत्तलोपश्च

तिवक्तव्यम् तत्तन्त्रयङ्गुणावाचितेन समासः न निर्धारणे इति एरणगुणेति च

निषेधस्य प्रतिप्रसवो यम् सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः सर्वेषां महत्तरः सर्वमहान्

कृद्योगावषष्ठी समस्यत इति वाच्यं इत्थं ब्रह्मन् न निर्धारणे निर्धारणे यावष्ठी सा

मि.
को.

१५३

नसमस्यते इति वाच्यम् सर्पिषो ज्ञानम् पूरणगुणसहितार्थसद्व्ययतयसमानाधि।
करणेन पूरणार्थैः सदादिभिश्च षष्ठीनसम्यक्ते पूरणे सतां वशुः गुणे काकसका
स्यम् ब्राह्मणस्य शुक्ताः यदा प्रकरणादिना दन्ता इति विशेष्यं ज्ञातं तदेदमुदाहर
णे अनित्योयं गुणेन निषेधः सन्ता प्रमाणत्वादित्यादि निर्देष्टात् तेनार्थगौरवं बुद्धि
मान्यमित्यादिसिद्धम् सहितार्थोक्तस्यार्थः फलानां सहितः तृतीया समासस्तस्या
देवसरे विशेषः सत् द्विजस्य ऊर्वन् ऊर्वाणो वा किङ्कर इत्यर्थः अथ यद्वास्तव्यम्

१५३

वा एवोत्तरमाहवर्याक्तद्वयमेवगृह्यन्ते तेनतउपरीत्यादिसिद्धिमितिरहितःत
व्यवहाराण्यकर्तव्यम् तद्यताभवत्येव स्वकर्तव्यंस्वरभेदः समानाधिकरणे तदा
कस्यसर्पस्यविशेषणसमासस्मिद्बहुलश्रृङ्गान्नेत्युक्तं गोथोनोरित्यादिषु षोढा
युवत्यादीनांविभक्त्यन्तरेवरितार्थानांपरत्वादायकः षष्ठीसमासःप्राप्तासोप्यनेन
वाच्यते केनएजायाम् मतिबुद्धीतिसूत्रेणविहितोयःकः तदन्तेनषष्ठीनसमस्य
ते राज्ञोमतःबुद्धःएजितोवा राजएजितइत्यादौतभूतकान्तेनसहत्तीयान्नस्यस

मि.
कौ.
१५४

मासः अधिकरणवाचिनाच केनषष्ठीनसमस्यते इदमेवामासितंगतंभुक्तंवा क
र्मणिच उभयप्राप्नोर्कर्मणियाषष्ठीसानसमस्यते आश्वर्योगवांदोहोगोपेन वज्र
काभ्यांकर्तरि कर्त्रर्थतृजकाभ्यांषष्ठ्यानसमासः अणोसष्टा वज्रसभर्ता डोदन
स्याचकः कर्तरि किं इत्तराणंभक्षणमित्तभक्षिका पत्यर्थभर्तृशहस्यतयाजका
दित्वात्समासः भूभर्ता कथं वृटानंनिर्मातृसिभुवनविधातृश्वकलह इतिशेष
स्यासमासरतिकथ्यडः कर्तरिच कर्तृषष्ट्याअकेननसमासः भवतःशायिकानेहत्

१५४

जवर्तते तद्योगेकर्तरभिहितत्वेनकर्तृषष्टा शुभावात् नित्यं क्रीडाजीविकयो :

यो. एतयोरर्थरकेन नित्यं षष्ठीसमस्यते उद्दालपुष्पभञ्जिका क्रीडाविशेषस्य संज्ञासं
ज्ञायामिति भावे ^{एतत्} जीविकायां दन्तेलेखकः तत्र क्रीडायां विकल्पे जीविकायां तज्ज
काभ्यां कर्तरीति निषेधे प्रोमेव च नमः पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनेकाधिकरणे शु
व्यविनासहपूर्वादयः समस्यन्ते एकत्वसंख्याविशिष्टे ^{रू} दयवी षष्ठीसमासापवा
दः सर्वकायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदेशिना किम् सर्वनाभेः कायस्य एका

मि.
कौ.

१५५

धिकारोकिं पूर्वः व्याज्जालं सर्वोपेकदेशोऽहोसमस्यते साव्याविसायेति ताप
कात् मथ्याहुः सायाहुः केचित्तसर्वएकदेशः कालेन समस्यते न तद्वैवज्ञाय
कस्य सामान्यापेक्षितत्वात् तेन मथ्यरात्रः उपारताः पश्चिमरात्रगोचरादित्यादि
सिद्धमित्याहुः अर्थेन पुंसकम् समाशावावी अर्थशास्त्रे नित्यं स्त्रीवेसएकदेशिना
समस्यते एकविभक्तावषष्ट्यन्तं वचनम् एकदेशविषयको यस्य स रजनसंज्ञानि
वेथा तेन पञ्चावहीत्यादिसिद्ध्यति अर्थपिप्पल्याः अर्थपिप्पली स्त्रीवेकिं ग्रामाः

१५५

र्थः द्वैकपव अर्थपिपलीनाम् द्वितीयतृतीयचतुर्थतृणापयनरस्याम् यत्ता
मेकदेशिनामहप्राग्वत् वा द्वितीयंभित्तायाद्वितीयभित्ता एकदेशिनाकिं द्वितीयं
भित्तायाः भित्तकस्य अन्तरस्याम् ग्रहणसामर्थ्यात्सूरणगुणेतिनिषेधंवाधित्ता
यत्तेष्वष्टीसमासः भित्ताद्वितीयम् प्राप्तापत्रेचद्वितीयया यत्तेद्वितीयाश्रितेति
समासः प्राप्ताजीविकां प्राप्ताजीविकः जीविकाप्राप्ताः प्रापत्रजीविकः जीवि-
कापत्रः इहसूत्रेद्वितीयया अरतिच्छिन्ना अकारोपिविधीयते तेनजीविकांप्राप्ता

सि.
को.
१५६

स्त्रीप्राप्तजीविका आपन्नजीविका कालाःपरिमाणिना परिच्छेद्यवाचिनासुवन्ने
नसहकालाः समस्यन्ने मासोजातस्यमासजातः द्यहजातःदयोरहोः समाहारःद्य
हःद्यहोजातस्ययस्येतिविग्रहः उन्नरपदेपरिमाणिनादिगोः सिद्धयेवहनांतस्य
रुषस्योपसंख्यानम् देप्रह्नीयस्यजातस्यसद्यहजातः अहोह्रदतिवत्समाणोह्रा
देशः सर्वत्रतनसंख्यादेः समाहारइतितन्निषेधः सममीशोणैः सममीशोण्णादि
भिःप्राग्वद्वा अक्षेषुशोणः अक्षशोणः अथिशाहोत्रपक्षते अथ्युत्तरपदादिति

१५६

त्वः ईश्वरार्थीनः सिद्धशुष्कपक्ववन्धैश्च एतैः सममी प्राग्वत् सङ्काशसिद्धः प्रा
तपशुष्कः स्थालीपक्वः वक्रवन्धः धातुक्षेणक्षेपे धातुक्षवाविना सह समम्पन्ने
प्राग्वत् निन्दार्यातीर्थे धातुक्षद्वतीर्थे धातुक्षः तीर्थकाकः कृत्यैर्ज्ञेते समम्प
ने कृत्यप्रत्ययान्तैः सह प्राग्वत् आवश्यके मासे देयम् एते पूर्वाहणयोग्यं साम संता
याम् समम्पन्ने सुपा प्राग्वत् संतयो वाक्येन संज्ञानवगमात्त्रित्यसमा सोयम् अर
णेपतिलाः वनेतिलकाः वनेकशेरुकाः हलदन्नात्समम्पादमलककैनाहोरात्रा

सि.
कौ.

१५७

वयवाः अहोरात्रेऽवयवाः सम्यग्नाः क्रांतेन सह प्राग्वत् पूर्वाह्णाकृतम् अ

वयवग्रहणं किम् अहिरष्टं तत्र तत्रैतत्सम्यग्नां क्रांतेन सह प्राग्वत् तत्र भुक्तं ॥

क्षेपे सम्यग्नां क्रांतेन सह प्राग्वत् निद्रायां अवतप्तेन कुलस्थिते तत्रैतत् पात्रे स

मितादयश्च एते निपात्यते क्षेपे पात्रे समिताः भोजनसमय एव संगताः न तत् कार्ये

गोहेष्टः गोहेनं दी आकृतिगोणाय वकारो वधारणार्थः नैनेषां समासान्तरे यद्व

नेन परमाः पात्रे समिता इति
सा कृतेन तु परमपात्रे समिता
इति

तथा प्रवेशो न पूर्वकालैकसर्वजरत्नगणानवकेवलाः समानाधिकरणेन विशेषः

१५७

षण्णविशेषेणेतिमिद्वेष्ट्वनिपातनियमार्थसूत्रम् एकशतद्वयसंज्ञा
यामिति नियमवाधनार्थं च पूर्वस्त्रातः पञ्चादनुलिप्तः स्त्रातानुलिप्तः एकनाथः स
र्वयाजिकाः जरत्रेयायिकाः पुगणमीमांसकाः नवपाटकाः केवलवेयाकरा
णाः दिक्कद्वयसंज्ञायाम् समानाधिकरणेनेति आपादपरिसमाप्तेरधिकारः सं
ज्ञायामेवेति नियमार्थसूत्रम् पूर्वेषुकामशमी सङ्ख्यासम्प्रवयः नेह
उत्तरावृत्ताः पञ्चब्राह्मणाः तद्वितार्थोत्तरपदसमाहारे च तद्वितार्थविषये उत्तरप

सि. देवपरतः समाहारेव वाच्ये दिक् संख्ये प्राग्वद्वा पूर्वसंशालायां भवः पौर्वशालः।
कौ. समासे कृते दिक् पूर्वपदादसंज्ञायां जडति अः सर्वनाम्ना वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः प्राय
१५८ रशालः पूर्वशाला प्रियायस्मैति त्रिपदे वहुव्रीहौ कृते प्रियाशब्दे उत्तरपदे पूर्वयो
स्तत्पुरुषः तेन शालाशब्दे प्राकार उदात्तः पूर्वशालाप्रियः दत्तसमाहारेनास्मा
नभिधानात् सङ्ख्यायास्तद्वितार्थे षष्ठां मातृणां मयसंवाणमातरः पञ्चगावो
थ नयस्मैति त्रिपदे वहुव्रीहाववान्तरतत्पुरुषस्य विकल्पे प्राप्ते दन्तत्पुरुषयोः

नरपदेनित्यसमासवचनम् गोरतदितलकि गोशब्दान्नात्रसुखात् टच्
स्यात् समासान्नः नततदितलकि पञ्चगवथनः पञ्चानां गवांसमाहारः स
द्पूर्वोद्दिगुः तदितार्थे तत्रोक्तः सद्पूर्वाद्दिगुः स्यात् दिगुरेकवचनम्
दिगर्थः समाहारेणैकवत् सनपुंसकमिति नपुंसकत्वम् पञ्चगवम् ऊत्ति
तानिऊत्तनैः ऊत्तमानानिऊत्तनैः सहप्राग्वत् वैयाकरणावसूचिः मीमां
सकड्डेड्डः विशेषसपूर्वनिपातनियमार्थसूत्रम् प्रायेणापेयेवम् शाह
मीमांसापीतिफलमनवाप्यनास्ति कोजातइत्यर्थः

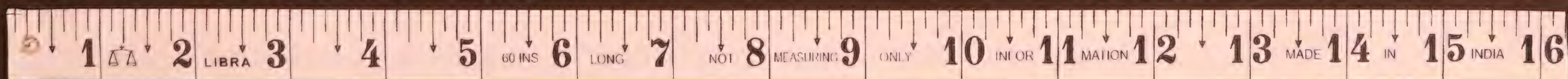

सि.
को.

१५१

प्रवृत्तिनिमित्तकृत्तायामेवायम् पापाणकेकृत्तितेः सर्वसूत्रायवादः या
पनापितः आणककृत्ताः उपमानानि सामान्यवचनेः च नष्टमः इ
ह सर्वपदंतत्सदृशोलादणिकमिति सूचयितुं लौकिकविग्रहेरवशात्
प्रयुज्यते सर्वनिपातनियमार्थसूत्रम् उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयो
गे उपमेयं व्याघ्रादिभिः सह प्राग्वत् साधारणार्थस्य प्रयोगे अस्मति
विशेषस्य सर्वनिपातार्थसूत्रम् पुरुषव्याघ्रः नृसोमः व्याघ्रादिराहुः

१५१

तिगणः सामान्याप्रयोगे किं पुरुषो व्याघ्र इव पशुः विशेषणं विशेषेण
बहुलम् भेदकं समाधिकरणेन भेदेन बहुलं प्राग्वत् नीलमुत्पलम् नी
लोत्पलम् बहुलग्रहणात् कुवित्रित्यम् कृष्णसर्पः कुवित्र रामोजामद
रम्ः पूर्वापरप्रथमचरमजद्यन्तसमानमध्यममधीराश्च पूर्वनिपातनिय
मार्थमिदम् पूर्ववैयाकरणः अपराध्यापकः अपरस्यार्थेष्वभावोक्तव्यः
अपरस्यासार्थश्च पञ्चार्थः कथमेकवीर इति पूर्वकालैकेति वाथिनापर

सि. त्वादेनेनसमासेवीरैकइतिहिस्मात् बाहुलकाद्विष्यति श्रेण्यादयःकृता
को. दिभिः श्रेण्यादिषुच्युर्थवचनंकर्तव्यम् श्रेण्यायः श्रेण्याःकृताः श्रेणीकृ
१६० ताः केननज्जिणिष्टेनानञ् कृतंवनत् अकृतं^{कृता}वकृतम् शाकपार्थिवाः
दीनांसिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसङ्ख्यानम् शाकप्रियःपार्थिवःशाक
पार्थिवादेवब्राह्मणः सन्महत्परमोक्तुष्टाःसूजमानैः सदैवः वत्समाणैः
नमहतः आकारःमहावैयाकरणः सूजमानैःकिम् उक्तुष्टोगैः यद्वा

१६०

उद्यतश्मर्य। हृदारकनागकुम्भरैः। स्यमानम् गोहृदारकः आद्यादेशक
तिगणत्वादेवमिदं सामान्यप्रयोगार्थं वचनम् कतरकतमौ जातिपरिग्रहे ॥
कतरकटः कतमकलापः गोत्रं वरणैः सहेति जातित्वम् किंलेपे कुम्भितो
राजा किंराजा यो नरत्ति योरायुवतिक्लोककतिपयवृष्टिधेनवशावेह
हृष्यिणीप्रवक्तुप्रोत्रियाथायकधूर्तैर्जातिः तस्य रुषः समानाधिकरणः
कर्मधारयः पुंवत्कर्मधारयेजातीयदेशीयेषु कर्मधारयेजातीयदेशीययो

सि.
कौ.
१६१

अपरतोभाषितपुंस्कात्परकुडभावोयस्मिं स्याभूतंएवंपुंवत् एरणीपि।
यादिषप्रामः पुंवद्भावोविधीयते महानवमी कृत्स्नचतुर्दशी महाप्रिया
तथाकोपथादेःप्रतिषिद्धः कर्मधारयादौप्रतिप्रसूयतेपाचकस्त्री यञ्चम
भार्यादत्तभार्या स्त्रौन्नभार्या सकेशभार्याब्राह्मणभार्या एवंपाचकजाती
यापाचकदेणीयेत्यादि इभपोटापोटास्त्रीपुंसलक्षणभयुवतिः अग्रिस्तो
कः उदष्टिकतिपयम् वृष्टिः सकृत्सृजता गोवृष्टिः येननवसूतिका गोथेन ।

१६१

वशावन्था गोवशावेहृद्गर्भजातिनीगोवेहृत् वक्षयिनी गोवक्षयिणी क
तृणवत्ता कटश्रोत्रियः कटाध्यापकः कटधर्तः प्रशंसावचनैश्च एतैः सह
जातिः प्राग्वत् गोमतल्लिकागोमचर्विका गोप्रकाण्डं गवोद्गुः गोतल्लजः प्र
शस्तागौरित्यर्थः मतल्लिकादयोनियतलिङ्गाः नतविशेष्यनिघ्नाः जातिः किं
ऊमारीमतल्लिका युवावतलतिपलितवलिनजरतीभिः पूर्वनिपातनियमा
र्थसूत्रम् लिङ्गविशिष्टपरिभाषया युवतिशोहोपिसमस्यते युवावतलतिः यु

सि.
कौ.
१६२

ववलिः युवतिः विलती युवविलती युवजरती युवत्यामेवजरती धर्मे
यलम्भेनतद्वपारोपात्सामानाधिकरणम् कृत्यतस्यात्वाप्रजात्वा भोज्योसं
तत्पक्षेनः सदृशपक्षेनः प्रजात्वाकिं भोज्योदोनः प्रतिषेधसामर्थ्यादिशेष
लसमासोपिन वर्णोवर्णेन समानाधिकरणेन सदृशग्वत् कृत्यसारङ्गः
कडागाः कर्मधारये कडागादयः शाहाः कर्मधारये वा सर्वप्रयोज्याः कडारः
जैसिनिः जमिनिकडारः ऊमारः प्रमणादिभिः ऊमारी प्रमणा ऊमारः प्र

१६२

मणा इहगोणेअमणा प्रवजितागर्भिणीत्यादयःस्त्रीलिङ्गाःपत्न्यन्ते लिङ्ग-
विशिष्टपरिभाषायाएतदेवतापकं बोध्यम् वनव्यादोगर्भिण्या वनव्या
ज्ञातिवाचिनःगर्भिणीशाहेनसहप्राग्वत् गोगर्भिणी मयूरव्यंसकादय
श्च एतेनियान्ते मयूरोव्यंसकोमयूरव्यंसकः व्यंसकोधर्तः/उदक्कप्र
वाक्क उच्चावचं निश्चितं च प्रचितं च निश्चप्रवम् नास्तिकिञ्चनयस्यअकि
ञ्चनः आत्मातमात्मातेनक्रियासातयेअश्रीतपिवतेत्येवंसततंयत्राभि

सि.
को.
(६३)

थीयते साधुश्रीतपिवता पचतभृजता खादतमोदता एहीडादयोमपदा।
र्षे एहीडदतियस्मिन्कर्मणितदेहीडम् एहिपवं उद्धरकोष्ठात् उत्सृजेदे
हीतियस्याक्रियायांसाउद्धरोत्सृजाउद्धमविथमा अस्मात्तत्पार्थमिहपाट।
जहिकर्मणाबहुलमाभीक्षेपकर्तारंवाभिदधाति जहिकर्मणाबहुलंसम
स्यते आभीक्षेपगम्ये समामेनवेत्कर्ताभिधीयतेदत्तर्षः जहिकोदः जहिसा।
सः नास्तिजतोभयंयससोक्रुतोभयः अयोराजा राजान्नरंविदेव चिन्तात्र

त्येत्

१६३

त्रम् ईषदकृता ईषत्पिङ्गलः ईषङ्गणवचनेनेतिवाच्यम् ईषदकृत् नञ् न
ञ् स्यासमस्यते नलोपोनञः नञोनस्यलोपः स्यात् उन्नरपदे अवाहणः
तस्मात्तुडचि लप्रनकारान्नञ् उन्नरपदस्याजोदेर्नुडागमः स्यात् अनश्वाश्च
र्थाभावेऽप्ययीभावेन सहायं विकल्प्यते रलोद्वागमस्तच्चुसन्देहाः प्रयोज
नमिति अदुतायामसंहितमिति भाष्यवार्तिकप्रयोगात् तेनानुपलब्धिरवि
वादोविद्यमिसादिसिद्धम् नञोनलोपस्तिङ्-क्षेपे अपचसिन्नेजाल्मनैक

सि. येत्यादौ नुनशाहेन मुसुपेति समासः न धाणपान्नवेदामासत्यानमविनकुल
कौ. नावनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रत्यया एषु नञ्प्रकृत्या णादिति शत्रन्तः वेदा
१६४ इत्यसुवन्तः नसत्या अमत्याः नअमत्याः नासत्याः नमञ्चुतीति नमविः न
कुलमस्य नावमस्य नस्त्रीपुमान् स्त्रीपुंसयोः पुंसकभावो निपातनात् न लर
तीति नक्षत्रम् लीयतेः लरतेर्वा लत्रमिति निपात्यते नकामतीति नक्रः क
मेडेः नअकमस्मिन्निति नाकः नगोप्राणिष्वनतरस्यात् नगद्वयत्र नञ् प्रकृ

१६५

त्या नगाः अगाः पर्वताः अग्राणिषुकिं अगोद्वलःपीतेन नित्यंकीडेत्य
तेनित्यमित्यनुवर्तमाने ऊगतिपादयो एतेसमर्थेननित्यंसमस्यन्नेऊत्ति
तःपुरुषः ऊपुरुषः गतिश्चेत्यनुवर्तमाने ऊर्यादिष्विडावश्च एतेक्रियायो
गेगतिसंज्ञाः^{उररीकृत्य} ऊररीकृत्य सुक्तीकृत्य पटपटाकृत्य कारिकाणाहस्योपसं
खानम् कारिकाक्रिया कारिकाकृत्य अनुकरणेचानितिपरम् खान्कृत्य
नितिपरंकिम् खडितिकृत्यानिरर्षीवत आदराणादरयोः सदसती सक्त्य

सि.
कौ.

१६५

असक्त्य भूषणानम् अलङ्कृत्य भूषणकिम् अलङ्कृतौदनंगतः पर्याप्तमि
त्यर्थः अनुकरणमित्यादिविस्मभावात्तु ज्विषया अन्तरपरिग्रहे अन्तर्हस्य
मध्येहतेत्यर्थः अपोरग्रहे किं अन्तर्हस्यगतः हतं परिगृह्यगतस्यर्थः क
णमनसी प्रदाप्रतीच्याने करोहस्यपयः पिवति मनोहस्यक लोपाट् सप्तमी
प्रतिष्पको निपातो भित्ताघातिषाये वर्तते मनःपाहोष्यत्रैव पुरोययम् पुर
क्तम् अस्मैव अस्मिमिति मान्नमवयंगतिसंज्ञे स्यात् अस्मिन् अस्मिन्

१६५

यवदेशे अयमिति एव अल्लगत् अल्लोद्य अभिमविगता उक्तावेत्यर्थः अय
यंकिम् जलमच्छंगच्छति अदोनपदेशे अदाःकृतादःकृतम् परंप्रत्यपदेशे
मुदाहरणम् तिरोन्नर्थो तिरोभूय विभाषाकृत्रि तिरस्कृत्य तिराकृता उपा
जेनाजे एतौकृत्रिवागतिसेतो उपाजेकृत्यअनाजेकृत्य उपाजेकृता अना
जेकृता उर्वलसबलमाथायेत्यर्थः साक्षात्प्रभृतीनिच कृत्रिवागतिसेता
निसः क्षुण्णदतिवक्तव्यम् साक्षात्कृत्य साक्षात्कृता लवणकृत्य लवणकृता

सि. मान्तत्वेनिपातनात् अनभाधानउरसिमनसी उरसिहृत्य उरसिहृत्वा अ
को. भुषामेत्यर्थः ^{मनसिहृत्य} मनसिहृत्वा निश्चितेत्यर्थः अभ्याधानमुपश्लेषस्तत्रनउरसि
१६६ हृत्वा पाणिपोते मध्येपदेनिर्वचनेच एतेहृजिगतिसंज्ञावासाः अनभाधाने
मध्येहृत्य मध्येहृत्वा पदेहृत्य पदेहृत्वा निर्वचनेहृत्यवार्चनियमेत्यर्थः नित्यं
हस्तेपाणावुपयमने हृजिउपयमनंविवाहः स्वीकारमात्रमित्यने हस्तेहृत्यपा
लौकृत्य प्राध्वन्यने प्राधमित्यवयम् प्राध्वहृत्य वन्यनेनानुहृत्यलंकृत्य

१६६

र्थः प्रार्थनादिनात्मानुहृत्यकरणे प्राधेकत्वा जीविकोपनिषदावौपमे ॥
जीविकामिवहत्वा जीविकाहृत्य उपनिषत्तुल्य औपमेकिम् जीविकाहृत्वा
त्वा प्रादिग्रहणमगत्यर्थम् सुप्ररुषः अत्रवार्तिकानि प्रादयोगताद्यर्थे प्रथ
मया प्रगतप्राचार्यः प्राचार्यः अन्त्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया अतिव्रा
न्तोमालामतिमालः अन्त्यादयः ^{कृष्ट} ~~अन्त्यादयः~~ अर्थतृतीयया अवक्रष्टः कोकि
लया वकोकिलः पर्यादयोगत्वा नाद्यर्थे चतुर्थ्या परिम्लानोध्ययनाय पर्ये

सि.
कौ.
१६७

धयनः निरादयः कान्नाद्यर्थेष्वप्युक्ता निष्कान्नाः कौणाम्याः निष्कौणामिः
कर्मप्रवचनीयानां प्रतिषेधः हतं प्रति तत्रोपपदं सममीक्ष्य सप्रत्ययेपदे
कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थिते ऊष्मादित्वावर्कपदस्य पदसंज्ञं स्यात् तस्मिं
असत्प्रवच्यमाणप्रत्ययः स्यात् उपपदमिति ३ उपपदं सवन्तं समर्थेन नि
त्यसमस्यते तिङन्तश्च समासः ऊष्मं करोति ऊष्मकार इह ऊष्मश्च कार इ
त्यलौकिकं प्रक्रियावाक्यम् अति ३ किं मा भवान्भूत मादित्वादि तिसप्रमी

१६७

निर्देशान्माङ् उपपदम् अतिरू. ग्रहणं ज्ञापयति संपेत्येतन्नेहानवर्ततेति स
र्वसूत्रेपि गतिग्रहणं पृथक्कृत्यातिरू. ग्रहणं तत्राप्युच्यते संपेतिवनिवृत्तं तथा च
तिकारकोपपदानां ह्रस्वः सहसमासवचनम् प्राक्प्रत्ययैरिति सिद्धम् व्याघ्री
प्रश्नक्रीती कल्पपी अमेवाव्ययेन अमेवतत्त्वविधानं यदप्यदंतदेवाव्ययेन स
हसमस्यते स्वाडङ्कारं नेह कालसमयवेलासतमन् कालः समयो वेला वा भोक्त
म् अमेवेतिकिम् अग्रे भोजम् अग्रे भक्ता विभाषायेप्यमर्हद्विधित्वा एमुलौ॥

मि.
कौ.
१६८

प्रमावायेनचतुस्रविधानमेतत् तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् उपदेशास्तीती
यायामित्यादीन्पपदान्यमन्त्रेनावयेनसहवासमस्यन्ते मूलकेनोपदेशंभुंक्ते।
मूलकोपदेशम् क्ताच तृतीयाप्रभृतीन्पपदानिक्तान्तेनसहवासमस्यन्ते। उ
च्चैः कृत्य उच्चैः कृता प्रत्ययेयथाभिप्रेतेतिक्तातृतीयाप्रभृतीतिकिम् प्रत्येकं कृता
खलकृता तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याययादेः सङ्ख्याययादेरङ्गुल्यन्तस्यतत्पुरुष
स्यसमासान्तोच्स्यात् द्वेप्रङ्गुलीप्रमाणमस्यद्यङ्गुलंदारु निर्गतमङ्गुलिभ्योनि

१६८

रङ्गलम् अहः सर्वैकदेशसंख्यातप्राणाश्चरात्रेः पभ्योरात्रे रचस्यात् चात्मः
त्वावयादेः अहर्ग्रहणंद्वार्यम् अहश्चरात्रिष्वाहोरात्रः सर्वरात्रः पूर्वरात्रेः
पूर्वरात्रः द्वयोरात्रोः समाहारः द्विरात्रम् अतिक्रान्तोरात्रिमतिरात्रः राजा
हः सविभ्यष्टम् एतदन्नान्नस्यरुषात् टवस्यात् परमराजः अतिराजीकु
समाखः अहष्टवोरेव अहष्टवोरेवतिलोपः स्यान्नान्यत्र उन्नमाहः द्वे अहः
नीभूतोद्यहीनः तदितार्थेदिगुः तमयीष्टरत्यधिकारेदिगोवेत्यनुवृत्तौ रा

सि.
कौ.
१६१

अहः संबन्धगच्छेतिवः लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वात्नेह मद्राणां गती
मद्राणी अहोहृण्तेभ्यः सर्वादिभ्यः परस्मादहन् शब्दस्याहोदेशः स्यात् समा
सान्तेपरे अहोदन्नात् अदन्तपूर्वपदस्यादेफात्परस्याहोनस्यणः स्यात् सर्वा
ह्णाः पूर्वाह्णाः सङ्ख्याताहः द्वयोरहोर्भवः कालाहन् दिगोर्लगनपत्यश्चि
दजोत्तक अहः सियामदन्तनाहाप अह्ना अह्नपियः अत्यहः लभ्रादिषु
व षष्ठ्यान्तं न स्यात् दीर्घाह्नी शब्द एवैतदर्थमह्नादत्यदन्तानुकरणे

१६१

शोनकर्तव्यः प्रातिपदिकान्नेतिणसवारणाय लभादिपाठेसावश्यकत्वा
त अदन्तादितितपरकरणान्नेह परागतमहःपराहः नमङ्ख्यादेःसमाहा
रे समाहारेवर्तमानस्यसङ्ख्यादेरह्वादेशोनस्यात् संख्यादेरितिस्पष्टार्थ
म हयोरह्वाःसमाहारःअहः अहः उन्नमैकाभांश्च आभ्यामह्वादेशोन उन्न
मशहोन्त्यार्थःप्रणपशह माह प्रणैकाभ्यामित्येवतसूत्रयितमचितं पु
ण्णहं सुदिनाहम् सुदिनशहः प्रशसवाची एकाहः उन्नमप्रहणमुपान्त्यसा

मि.
कौ.
१३०

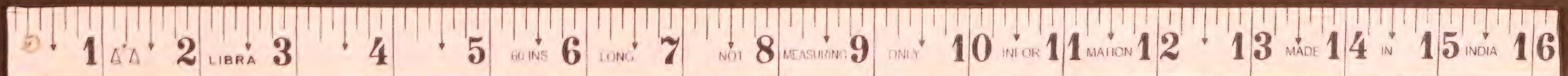
पिमंग्रहार्थमित्येके संख्याताहः अर्थाख्यायामरसः दृष्ट्यात् अथानामरः
दृष्ट्यात् अथोरसम मालोषद्वयार्थः अतोपमायः सरसां जाति संज्ञयोः दृष्ट्यात्
जातौ संज्ञायां च उपानमम् अमृतायः कालायमम् मातृकसरसमिति जा
तिः महानमं अमृतायः लोहितायमम् जलसरसमिति संज्ञा ग्रामकौट्या
चतुर्णाः ग्रामस्य तदा ग्रामतदा साधारणद्वयार्थः कृत्यां भवः कौटः स्वतन्त्रः स
वासौ तदा च कौटतदा अतोपुनः अतिशो वराहः अतिशीमेवा उपमानादप्रा

१३०

णिषु अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः
अणिविषयकोपमानवाचिनः पुनः दृष्ट्वात् आकर्षः सेवार्कषः

सि. अर्थश्च अर्थोत्रावष्टवस्यात् नावोर्थमर्थनावम क्लीवत्तलोकात् त्वार्याः प्रा
 को. चाम् दिगोरर्थोच्चत्वार्याष्टव वादिवारंदिवारि अर्थवारं अर्थवारी दि
 १७१ विभ्यामञ्जलेः टव्वासाहिगो व्यञ्जलं व्यञ्जलिभांकीतः द्यञ्जलिः व
 स्तणोत्रानपदात्वायाम् वल्लान्नात्रसुरुषाटवस्यात् समासेनज्ञानपदमा
 त्वायतेवेत् सगष्टेवलासगष्टवल्ः ऊमहद्व्यामन्यतरस्याम् आभ्यां वल्
 लोवाटवस्यात् तसुरुषेकृतितोवला ऊवल्ः ऊवला आत्महतःसमाना

थिकरणजातीययोः महत्प्रकारोन्नाः देणः स्यात् समानाधिकरणेऽत्ररप
देजातीयेचपरे महाब्रह्मा महाब्रह्मः महादेवः महाजातीयः समानाधि
करणेकिम् महत्मेवा महत्मेवा नात्तणिकंविहायप्रतिपदोक्तः सन्महदि
तिसमासोग्रहीष्यतइतिचेत् महाबाहुरितिनस्यात् तस्मान्नदानप्रतिपदो
क्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवेतिपरिमषातेरुप्रवर्तेते समानाधिकरणग्रहणमा
मर्ण्यात् आदितियोगविभागादात्म प्रागेकादशाभ्यइतिनिर्देशाद्वा एका

सि. दश महतीशाहस्य पुंवत्कर्मधारयेति पुंवद्भावे कृते आत्वम् महाजातीया म
कौ. हदातेवासकरविशिष्टेषु संख्यानं पुंवद्भावश्च असमानाधिकरणार्थमि
१०१ दम् महतो महत्या वाचा सोमहावासः महाकरः महाविशिष्टः अष्टनः क
पालेहविधि अष्टाकपालः गविवयुक्ते गोशहेपरे युक्त इत्येगमेष्टन आत्वं
वक्तव्यमित्यर्थः अष्टागवंशकटम् अष्टान्ववेत्यत्राजितियोगविभागा
दहवीहावण्यव अष्टानंगवंसमाहारेष्टगवम् तद्युक्तत्वाच्च कटमप्य

ष्टागवमिति वा द्यष्टनोऽसंख्यायामवह्वीत्यशीत्योः आत्स्यात् दौवदशाच
द्वादशाद्यधिकादशेति वा द्वाविंशतिः अष्टादश अष्टाविंशतिः अवह्वीत्य
शीत्योः किम् द्वित्राः द्यशीतिः प्राक् शतादन्तयम् नेह दिशतं हि सहस्रं त्रै
स्रयः त्रिंशत्सत्रयसंस्मात् पूर्वविषये त्रयोदशत्रयोविंशतिः बह्व्रीहो
त त्रिदशयेषां त्रिदशाः सजर्थे बह्व्रीहिः अशीतौ तु अशीतिः प्राक् श
तादिभ्येव त्रिंशतं त्रिसहस्रम् विभाषावत्तारिंशत्सभृतौ सर्वेषाम् द्यष्टनोस्ते

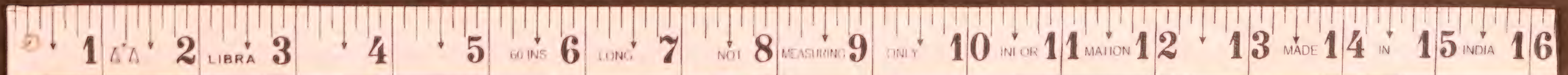

सि.
को.

१०३

अथ गुरुं वास्यात् चत्वारिंशदादौ परे द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् अष्टचत्वारिं
शत् अष्टाचत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत् एवं पञ्चाशत् षष्ठिसप्त
तिनवतिषु एकादिसंज्ञैकस्य चाडक एकादिः नञ् प्रकृत्या स्यादेकस्याडक आग
मञ्च नञो विंशत्या समासे कृते एकपादेन सह तृतीयेति योगविभागात्समासः
अनुनासिकविकल्पः एकेन नविंशतिः एकात्रविंशतिः एकाद्रविंशतिः एको
नविंशतिरित्यर्थः षष्ठउत्तं दत्तदशायासूत्रे ^{पदा} दष्टत्वं तथा सवेति वाच्यम् षोडशो

१०३

इषा षोढा षड्ढा परवलिङ्गेहन्तसुरुषयोः पतयोः परपदसेवलिङ्गं स्यात्
ऊऊट मय्याविमे मयरी ऊऊटाविमौ अर्थपिप्पली द्विगुप्राप्रायत्रालं पूर्व
गतिसमासेषु प्रतिषेधोवाच्यः पञ्चसकपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः पुरोडा
शः प्राप्नो जीविकां प्राप्न जीविकः आयत्र जीविकः अलं ऊमार्थे अलं ऊमारिः
अतएव तापकात्ममासः निष्कोशामिः सर्ववश्चाश्वव उवौ दिवचनमतन्त्रम्
अश्वव उवौ अश्वव उवान् अश्वव उवैः रात्राह्नाह्नापंसि पतदन्तौहन्तसुरु

सि.
कौ.

(३५)

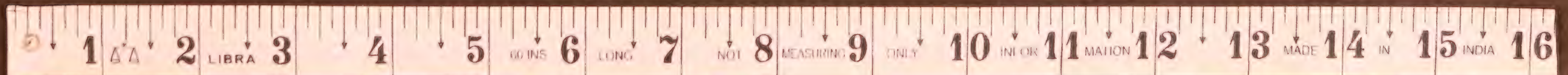
षोडशमेव अनंतरत्वात्परवलिङ्गत्वापवादोपपत्त्यपरत्वात्समाहारनष्टं सकतोचवा
थते अहोरात्रः रात्रेः पूर्वभागः पूर्वरात्रः पूर्वाह्णाः द्युहः सांख्यापूर्वरात्रेनष्टं सक
म् दिरात्रं त्रिरात्रं गणरात्रं अपर्यन्तं प्रसक्तम् तत्पुरुषे इत्येव अन्यत्र तु अपर्यो
देशः कृतसमासान्निर्देशात्त्रेह अपर्याः अर्थर्वाः प्रसिच अर्थर्वादयः शर्हः
प्रसिक्तीवेवस्यः अर्थर्वः अर्थर्वम् धजः धजम् एवंतीर्थशरीरमादयस्य देहा
इ. ऊषाकलशादत्यादि जात्याख्यायोमेकस्मिन्बह्वचनमन्यतरस्याम् एकोप

१३५

धोवावहवद्वति बालाणाः पूज्याः बालाणाः पूज्याः असदोदयोश्च एकमेदि
तेचविवदितेसदोवहववनंस्यादा वयंभूमः पदेअहंववीमि आवांवर
तिवा सविशेषणस्य प्रतिषेधः पदहंरववीमि फलाणीप्रोष्टपदानांवनतत्रे
हितवहतप्रयुक्तंकार्यवासात् सर्वेफलाणोसर्वाः फलाणाःपूर्वेप्रोष्टपदे
र्वाःप्रोष्टपदाः नतत्रेकिम् फलाणोमाणविके तिष्ठपुनर्वसोर्नतत्रहनेव
हववनस्यदिववनंनित्यम् तद्वतंहितवद्वति तिष्ठपुनर्वसूचतिष्ठपुनर्व

सि.
को.
१०५

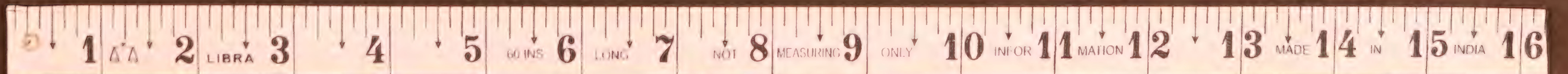
सू तिष्ठेति किं विष्णुवानुगथाः नत्तत्र इति किम् तिष्ठपुनर्वसवो माणा
वकाः सनपुंसकं समाहारेदिगुर्द्वन्द्वश्च नपुंसकं स्यात् परवत्त्रिङ्गपवादः
पञ्चगवम् दत्तोऽयम् अकारान्तोत्तरपदोदिगुः सियामिष्टः पञ्चमूली श्राव
न्तोत्तरपदोवा पञ्चावही पञ्चावहम् अनोनलोपश्चवादिगुः सियाम् पञ्चत
म् पञ्चतली पात्राद्यन्तस्य नपञ्चपात्रं विभवनम् चतुर्युगम् पुणिसदिनाभ्या
महः क्रीवतेष्टा पुण्णाहम् सदिनाहम् सदिनशब्दोत्तरप्रशस्तवाची यथाऽसद्

१०५

व्याख्यादेः साव्यादेः ययादेः परः कृतसमासान्नः पथपादः क्लीबमित्यर्थः
त्रयाणां यन्याः त्रिपथम् विद्वयः यन्याविपथम् कृतसमासान्नग्रहणाद्वेद
सुपर्यः सामान्येन प्रसक्तम् मृडयवतिप्रातः कमनीयम् तत्पुरुषो नञ्कर्म
धारयः अधिकारो यम् संतायां कन्योणीनरेषु कन्यान्तस्तत्पुरुषः क्लीवं
स्मात्तावेडशीनरदेशोत्पन्नायाः कन्यायाः संतासुषमस्यापत्यानि सौषमयः
तेषां कन्यासौषमिकत्वं संतायां किम् वीरणकन्या उशीनरेषु किम् दाक्षि

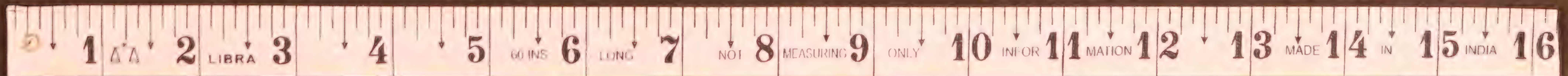

मि.
कौ.
१०६

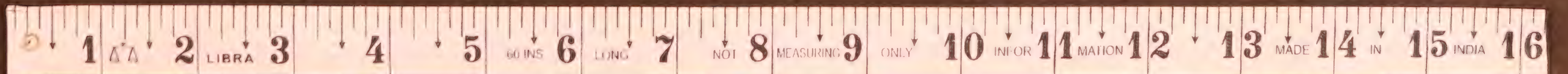
कन्या उपतोपक्रमंतदाद्याविद्यामायाम् उपतान्न उपक्रमान्नश्चतस्रुषोन
पुंसकं स्यात् तयोरुपजायमानोपक्रममाणयोरादिः प्राथम्यं वेदाद्यात्तस्य मि.
ते पाणिनेरुपजायाणिसुपतंत्रस्यः नन्दोपक्रमंदोणः ज्ञायाबाहृत्ये ज्ञा
यान्नस्तस्रुषोनपुंसकं स्यात् पूर्वपदा र्षबाहृत्ये उत्तणं ज्ञाया उत्तज्ज्ञा
यम् विभाषा सेनेति विकल्पस्यायमपवादः इत्तज्ज्ञायानिषादिसदतिरता
इ. प्रप्लेषो बोध्यः सभाराजामनुष्यस्यै राजपर्यायस्यैः मनुष्यस्यैर्वचसः

१०६

भान्नस्तत्पुरुषो न प्रसकं म्यात इतसभं ईश्वरसभं पर्यायस्यैवेष्टते नेहराजसभा च
द्वगप्रसभा अमनुष्यशहोद्वारतः पिशाचादीनाहरतः सभम् पिशाचसभ
म् अणालाच सङ्घातार्थायासभा तदन्तम्^म तुरुषः क्रीवं स्यात् स्त्रीसभं स्त्रीस
ङ्घात इत्यर्थः अणालाकिम् धर्मसभा धर्मशालेत्यर्थः विभाषासेनासुराख्या
याणालानि शानाम् एतदन्तस्तत्पुरुषः क्रीवं वा स्यात् ब्राह्मणसेनं ब्राह्मणसेना
यवसुरं यवसरा^{कुराया} ऊद्यच्छाया गेशालं गेशालाश्च निशं च निशा तत्पुरुषो ।

सि.
कौ.
१७०

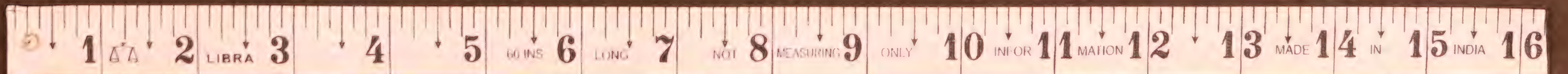
नञ्चर्मथारयः इत्यनुवृत्तेर्नेह दृढमेनोराजा मुसेना परमसेना इतितसुरुषः पो
षोवह्वीहिः अधिकारोयम् द्वितीयाश्रितेत्यादिनायस्यत्रिकस्यविशिष्यसमा
सोनोक्तः सपोषः प्रथमान्नमित्यर्थः अनेकमन्यपदार्थे अनेकं प्रथमान्नमन्य
स्यपदस्यार्थेवर्तमानं वा समस्यते सबह्वीहिः अथयमा विभक्त्यर्थे सबह्वीहि
रिति समानाधिकरणानामिति वफलितम् ग्राममुदकं यं ग्रामोदको ग्रामः ऊह
रथोनहोन उपहृतपशू रुदः उद्यनौदनास्थाली पीताम्बरः वीरपुरुषको ग्रामः

१७०

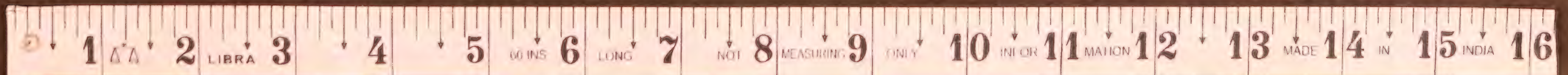

प्रथमार्थेन न ह्येदेवेगतः अधिकरणानामपिन यच्च भिर्भुक्तमस्य प्रादिभ्योऽथा
तजस्य वाच्यो वाचोऽत्र पदलोपश्च प्रपतितपर्णः प्रपर्णः नञोऽस्पर्शानां चोत्तर वा.
पदलोपः अविद्यमानपुत्र अपुत्रः अस्तीति विभक्तिप्रतिरूपमवयवम् अस्ति द्वी
रागौः स्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादन्तुमानाधिकरणे स्रियामस्य रणी प्रियादि
षु भाषितपुंस्कादन्तु ऊङ् भावोऽस्मामिति बहुव्रीहिः निपातनात्पञ्चम्याञ्च
लक षष्ठाञ्च लक तले प्रहति निमित्ते यदन्तु पुंस्कात्पञ्चम्याञ्च ऊङ् भावो यत्र तथा

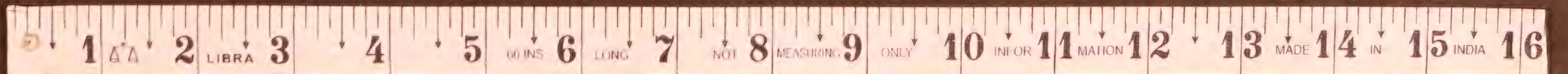

सि. भूतम्सुवावक^शहृस्पुंवावकमेवउपंस्यात् समानाधिकरणेसीलिङ्गेउत्तरप
कौ. देनतएरणोप्रियादौवपरतःगोस्त्रियोरितिह्रस्वः विज्ञागावोयस्येतिलौकिके
१०८ विग्रहेविज्ञाअसु गोअसु इत्यलौकिकेविग्रहेविज्ञगुःश्चवद्भार्यः विज्ञाजरनी
गौर्यस्येतिविग्रहे अनेकोक्तेर्वह्नावह्वीहिः अत्रकेचित् विज्ञाजरनीगुः ज
रनीविज्ञागुर्वा एवंदीर्घातनीजङ्घः तनीदीर्घोजंघः त्रिपदेवह्वीहोप्रथमंनपुं
वत् उत्तरपदस्यमध्यमेनचवधानात् द्वितीयमपि नपुंवत् सर्वपदत्वाभावात् ३

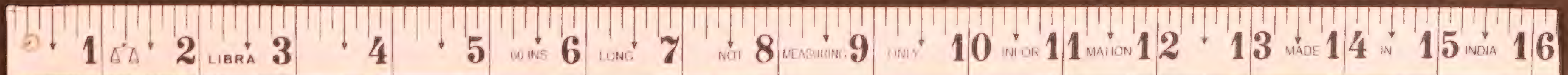
नरपदशाहोहिसमासस्यचरमावयवेऽहः पूर्वपदशाहस्तप्रथमावयवेऽहः
तिवदन्ति वस्तुतस्तनेह पूर्वपदमादिष्यते आनहुतदस्यत्रयथा तेनोपान्त
स्पष्टंवेदेव विज्ञाजरङ्गरित्यादि अतएवविज्ञाजरन्मोगावोयस्येतिदृढगर्भेपि
विज्ञाजरङ्गरितिभाष्यम् कर्मथारयपूर्वपदेतद्वयोरपिपुंवत् जरच्चित्रगुःक
र्मथारयोत्तरपदेतु विज्ञाजरङ्गवीकः स्रियाःकिम् ग्रामणिकुलंदृष्टिरस्यग्रा
मणिदृष्टिःभाषितपुंस्काकिम् गङ्गाभार्यः अचूड् किंवामोड्भार्यः समानाथि

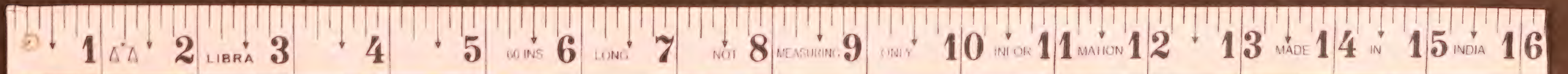
सि. करणेकिम् कल्याणामाता कल्याणीमाता स्त्रियंकिं कल्याणीप्रधानंयस्य
कौ. सकल्याणीप्रधानःएरण्यंत अएरणीमाणोः एरण्यार्थप्रत्ययान्नंयत्स्त्री।
१७५ लिङ्गजदन्तात्प्रमाणत्वाच्चवह्वीहेरण्यात् कल्याणीपञ्चमी यासांरात्री
गाताः कल्याणीपञ्चमारात्रयः स्त्रीप्रमाणीयस्यस्त्रीप्रमाणः पुंवद्भावनि
षेधोऽप्रत्ययस्यप्रधानएरण्यमेवरात्रिःएरणीवाचावेत्यक्तोदाहरणम्।
एवाप्रमवत् नष्टतश्च नष्टत्रपदाट्टदन्तोत्रपदाश्चवह्वीहेःकस्यात् पुं

१७५

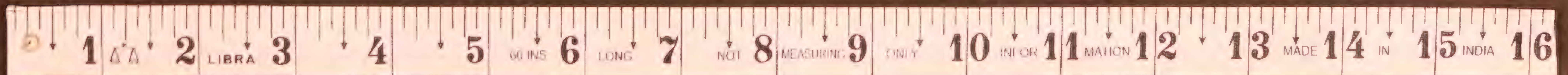

वद्वावः केणः केपरेअणोहसःस्यत इतिप्रामे नकपि कपिपरे^एहसोनस्यत क
ल्याणयच्चमीकः पतः अत्रतिरोहितावयवभेदस्यपतस्यान्यपदार्थतयागत्रि
रप्रथानम् बह्वकर्तृकः अप्रियादिषुकिं कल्याणीप्रियः प्रियामनोत्ताकल्या
णी सभगादुर्भगाभक्तिः सविवासमाकान्ता तान्तासमावपलाडहिता वामा
अवलातनया सामान्यतपुंसकम् दृष्टंभक्तिर्यस्यसदृढभक्तिः स्त्रीतविवक्षा
योदृढाभक्तिः तस्मिन्नादिष्वकृतसर्वः तस्मिन्नादिष्वकृतसज्जनेषुपरेषुसि

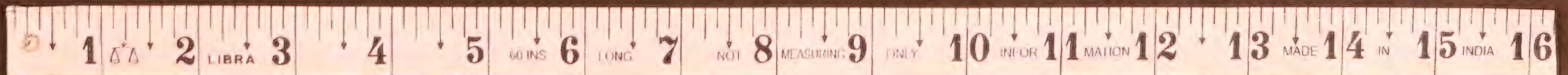

सि. याःपुंवत्स्यात् परिगणनं कर्तव्यं अर्वाश्रयिष्यामिपरिहाराय ततस्तौतरममपौ
कौ. वरङ्गातीयरौ रूपपाशपौ कल्पदृशीयरौ ध्यात् नित्यं चने वहीषव
१८० हुत्र बहूतः दर्शनीयतरा दर्शनीयतमाचक्षेति वत्समाणोद्भवः परत्वात्
वद्भावं वाचते पद्वितरा पद्वितमापद्वरी पद्वजातीया दर्शनीयकल्या दर्शनी
यदेशीया दर्शनीयवृषा दर्शनीयपाशा बहूया प्रशान्तावकी वृकतिः अ
जाभ्योहिताअजण्या शसिबहूल्यायस्सपुंवद्भावावक्तव्यः वहीभ्योदेहिबहूयाः

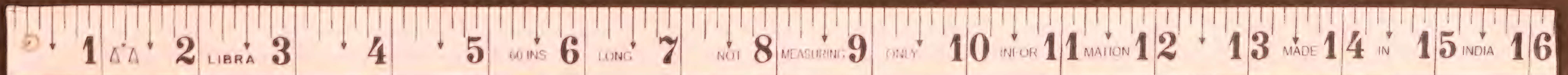

अल्पशः ततलोर्गुणवचनस्य सुक्तायाभावः सुक्तासुक्तावम गुणवचन
स्यकिम् कर्माभावः कर्त्रीतं शब्दः कृतार्थतेत्यादौ सामान्येन पुंसकम् भ्रष्टादे
तद्विने हस्तिनीनांसमूहः हस्तिकंष्ट्रे किम् रोहितोयः स्त्रीभ्योऽङ्गिति ढोत्रः
गृह्यते अष्ट्रेऽङ्गिति ढकितपुंवेदेव अग्रायीदेवतास्यस्यालीपाकस्योऽग्रयः सपत्नी
शब्दसिधाशत्रुपर्यायात्सपत्नशब्दाच्छाङ्गेऽर्वादिवात् डीत्येकः समानः पतिर्य
स्मरतिविग्रहे विवाहनिबन्धनं पतिशब्दमाश्रित्य स्त्रीलिङ्गेऽद्वितीयः स्वामिपर्या

सि. यपतिशोहेनभावितपुंस्सुतीयाः आययोःशिवायण सपत्माअपत्यंसायन्तः तृती
कौ. यातुलिङ्गविशिष्टपरिभाषयापत्तत्रपदलक्षणोत्पद्य नतण शिवादौदूढयो
१८) रेवग्रहणात् सायन्तः ढकच्छसोसु भवत्याद्याभावकाःभवदीयाः एतद्वा
निक मेकातद्वितेवेतिसूत्रं च नकर्तव्यम् सर्वनाम्नोहृतिमात्रे इति भाष्यकारेणा
गतार्थत्वात् सर्वम् देवता याः सर्वकाम्यति सर्विकाभार्यायस्यसः सर्विक
भार्याः सर्वप्रियदत्तादि सर्वस्यैवेदम् भस्मैवादेतिलिङ्गात् तेनाकचिपकशेषह १८)

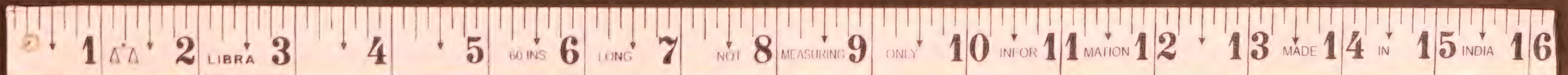
त्रौचन सर्विका सर्वाः ऊक्ताद्यादीनामण्डादिषु ऊक्ताद्याग्रं ऊक्ताद्यां मृ
ग्याः पदं मृगपदम् मृगदीरं काकणावः क्यङ्गानिनेषु एतयोः परतः पुंवा-
त् एतायेते ऐपनीवावरति ऐपतायेते स्मिन्नं काविदर्शनीयाममते सादर्श
नीयमानिनी दर्शनीयां स्त्रियममते दर्शनीयमानीचैत्रः नकोपथायाः कोप
थायानपुंवत् पाविकाभार्यः रसिकाभार्यः मदिकायेते मदिकामानिनी को
पथप्रतिषेधेतद्वित्तुग्रहणात्रेहपाकाभार्ययस्यसपाकभार्यः संज्ञासूत्रोच्च॥

सि.
को.
१८१

अनयोर्नपुंवत् दत्ताभार्यः दत्तामानिनीदानक्रियानिमित्तः स्त्रियांपुंसि च संज्ञाभू
तोद्यमिति भाषितपुंस्कत्वमिति यञ्मीभार्यः यञ्मीपाणा वृद्धिनिमित्तस्यत
हितस्मारकविकारे वृद्धिशब्देनविहितायावृद्धिस्तदेतुर्यस्तद्वितोरुक्तविकारा
र्यस्तदन्तास्त्रीनपुंवत् स्त्रौद्धीभार्यः मायुरीयेत मायुरीमानिनी वृद्धिनिमित्तस्यकि
म् मध्यमभार्यः तद्वि नस्यकिस्र काण्त्वावभार्यः वृद्धिशब्देनकिंतावज्ञार्यः
केतकाषायीकस्यायस्यकाषायकस्यः विकारेतद्वैमीशुद्धिकायस्यैवमशुद्धिका वृ १८१

द्विषोहेनवृद्धिप्रतिफलोपथानाभावादिहपुंवत् वैयाकरणभार्यः सौवस्यभार्यः
स्वाङ्गाच्चेतः स्वाङ्गाद्यईकारस्तदन्तासीनपुंवत् सुकेशीभार्यः स्वाङ्गाकिंपटुभा
र्यः ईतः किं अकेशभार्यः अमानिनीतिवक्तव्यम् सुकेशमानिनी ^{सुकेशमानी} जातेषु जातेषु
रोयः प्रत्ययस्तदन्तनपुंवत् शूद्राभार्यः ब्राह्मणीभार्यः सौत्रस्येवायं निषेधः तेन
हस्तिनीनां समूहो हस्तिकमित्यत्र भस्माच्छेद इति भवमेव संखयावयासत्राह
रायिकसंख्याः संख्येये संख्यार्थयासङ्ख्याया अययादयः समस्यन्ते सबहुव्री

सि.
को.
१८३

हिः दशानां समीपे ये सन्ति ते उपदशाः नवणकादशवेत्यर्थः बहुव्रीहौ संख्येयेद
तिवत्समाप्तेऽप्युच्यते विंशतेर्दिति विंशतेर्भस्यतिशद्वस्यलोपः स्यात् इति आस।
त्रविंशः अहरविंशः अथि कचत्वारिंशः दौवात्रयोवादिशः द्वादशादशहि
दशाः विंशतिरित्यर्थः दिङ्गमाम्यन्त्रगले दिशो नामाम्यन्त्रगले बाह्ये प्राग्वत्
दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरन्तरालं दक्षिणपूर्वा नामग्रहणयोगिकानां न पे
द्याश्च कोवेर्याश्चान्तरालं तत्र तेनेदमिति सत्रे सप्तम्यन्त्रग्रहणविषये सत्रेपदे १८३

तृतीयान्नेचप्रहरणविषयेददंयुद्धमित्यर्थे समस्येतेकर्मव्यतिहारेसबहुव्रीहिः।
तिशब्दादयंविषयविशेषोत्पद्यते अन्वेषामपिदृश्यते दीर्घइत्यनुवर्तते इ च्कर्मा
व्यतिहारेबहुव्रीहौपूर्वपदान्तसदीर्घः।इच् समासान्तोवक्ष्यते तिसृद्व्यप्रभृतिष्वि
च प्रत्ययस्यपाठादव्ययीभावादव्ययत्वंच केशेषुकेशेषुगृहीताइदंयुद्धंप्रहृत्तंके
णाकेशि दण्डैश्चदण्डैश्चप्रहृत्तेदंप्रहृत्तंदण्डादणिः मृष्टीमृष्टि ओर्गुणा उवर्णा
न्नस्यभस्यगुणाःस्नान्निहिते अवादेणाःवाहवाहवि ओरोदितिवक्त्रेयगुणाक्तिः॥

मि.
को.
१८४

संज्ञापूर्वकोविथिरनित्यरुतितापयितं तेनसायम्भुवमिति सिद्धम् सत्रेपेकिंहेलेन
मुमुलेन तेनसहेतितत्त्वयोगे तत्त्वयोगेवर्तमानसहेत्येतत्तृतीयान्तेनप्राग्वत्
वोपसर्जनस्य बहुव्रीहेश्वयवस्यसहस्यसःस्याद्वा पुत्रेणसहसपुत्रः सहपुत्रोवा
गतः तत्त्वयोगवर्तनप्रायिकम् सकर्मकः सलोमकः प्रकृत्याशिषि सहशास्त्रः
प्रकृत्यास्यादाशिषि स्वस्तिगतेमहपुत्राय सहामात्याय अगोवत्सहेलेधितिवा
चम् सगवे सवत्साय सहलाय बहुव्रीहौसंख्येयुचवहुगणान् संख्येयोवहुव्री १८४

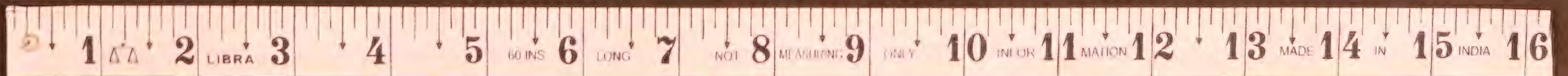
हिस्तसातुवस्यात उपदशः अवहगणक्तिं उपवहवः उपगणाः अत्रसरेविषो
षः सांख्ययास्तत्पुरुषस्यवाच्यः अधिकलोपादमत्रनिर्गतानि त्रिंशतो निस्त्रिंशानि
वर्षाणि चैत्रस्य निर्गतसिंशतोऽङ्गुलिभ्यो निस्त्रिंशाः खड्गः बहुव्रीहौ सक्यत्तोः
साङ्गान्वच्यं यत्तयेन वष्ट्रीसाङ्गवाचिसक्त्यन्नादहव्रीहेः षच स्यात् दीर्घसक्थि
नीयस्य सदीर्घः सक्यः जलजाती साङ्गाक्तिम् दीर्घसक्थिषाकटम् स्थलाक्षा
वेणयष्टिः अक्षोदर्शनादिसच अङ्गुलेदीमणि अङ्गुल्यन्नादहव्रीहेः षच स्यात्

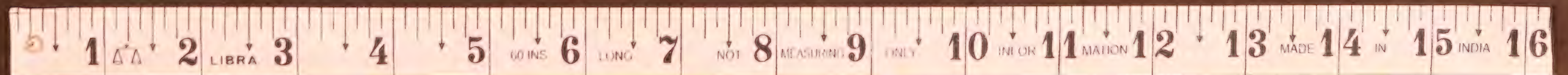
मि.
कौ.
१८५

रूपेण यद्वाङ्मूलयो यस्य तत्तद्वाङ्मूलम दारुप्रदुलिसदृशावयवेधास्यादिविलेप
काष्ठमद्यते बहुव्रीहः किं हे प्रदुली प्रमाणमस्य द्वाङ्मूलायष्टिः तद्विना र्थेति तत्तु
ये तत्तु रूपाद्वाङ्मूलैरित्यच् दारुणिकिं यद्वाङ्मूलिर्हस्तः द्वित्रिभ्यामर्थः आभ्यां
मूर्धः वास्याद्वह्व्रीहौ द्विमर्थः त्रिमर्थः नेतर्नदोत्रे प्रवक्तव्यः नदोत्रेयोनेत्तु
वृत्तः मृगोनेतायासां रात्रीणां तामृगनेत्रा रात्रयः प्रथनेत्राः अन्तर्द्विभ्यां चलो
मः आभ्यां लोमप्रप्रात बहुव्रीहौ अन्तर्लोमः बहिर्लोमः अस्त्रामिकायाः संज्ञा १८५

योनसंवास्यात् नासिकान्नादह्वीहेरवस्यात् नासिकाशहश्चनसंशामोति न
तस्यलपूर्वात् पूर्वपदात्तंतायामगः पूर्वपदस्यात्रिमित्रात्परस्यनस्यणःस्यात् सं
तायोनतगकारवयथाने डुरिवनासिका यस्य सदुणमःखरणमः अगाकिम् अ
वामयनंअगयने अण्टगयनादिभ्यश्चतिनिपातनात्तत्राभावमाश्रित्यागश्चतिप्रत्या
ख्यातंभाष्ये अस्यलाकिंम्यलनासिकाः खरखराभ्यावानसु खरणाःखरणाः य
तेनपिदृश्यते खरणमः उपसर्गाच्च शोदेर्योनासिकाणहसदन्नादह्वीहेरच ना

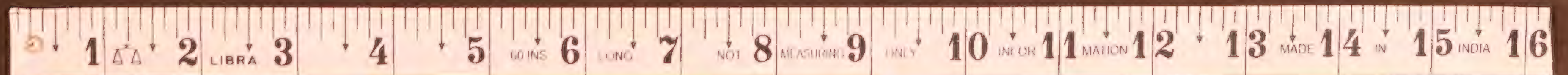
सि.
को.
१८६

सिकायानमोदेशश्च अमंतायेवचनम् उन्नतानासिकायस्य उन्नमः उपसर्गोदनोत्प
रतिमूत्रम् तद्गुह्यभाष्यकाराह उपसर्गोद्गुह्यम् उपसर्गस्यात्रिमित्रात्
रस्य नमोनमणाः साहृहलम् प्रणमः वेः खोवक्तव्यः विगतानासिकायस्य प्रणमः वि.
रोव विप्रः विप्रः त्वच्च विप्रः कथं तर्हि विनमाहृतवान्येवेति भट्टिः विगतयाना
सिकयोपलक्षितेति यात्येयम् सुप्रान्तस्वप्नम् दिवशारिकुक्षवतरश्चैलीपदा
जयदण्डोपदा ॥ एतेवद्गुह्योव प्रत्ययान्तानिपात्यन्ते शोभनं प्रान्तस्वप्नम् ॥ १८६

तःशोभनंशोससस्यः शोभनंदिवाससदिवः शारेरिवक्तलिरस्य
शारिकुलःवतसोअयोसवतरअः पापादवपादौयसपणीपदः अजपदः
प्रोष्टोगौस्तमेवपादौयसप्रोष्टपदः नमूडाःसभोहलिसवयोःरनतरस्याम् अ
वस्यात् अहलःअहलिः असव्यः अमव्यः एवंडाःसुभ्यापात्रोरितिपादान्तरम्
अपात्रः अपात्रिः नितमसिअजामेपयोः नमूडाःसभ्यहमेव अप्रजाः दुष्टजाः
सप्रजाः अमेथाः उमेथाः समेथाः थर्मोदनि केवलात् केवलात्तुर्बेयदासरोयोथ

मि.
को.
१८३

मेषाहमदन्तादह्वीहेरनिष्पात कल्याणधर्मोकेवलाकिं परमः स्वार्थमोयसे
तित्रिपदविग्रहेवह्वीहोमाभूत स्वार्थोहीहनएवंपदं किन्नुमध्यमत्वादोपेति
कम् सन्निधिसाध्यधर्मोत्पादौतकर्मधारयएवंपदोवह्वीहिः एवंतपरमसार्थधर्मस
पिस्वाधेव निवृत्तिधर्मोअनुच्छित्तिधर्मोत्पादिवत् एवंपदं त्वह्वीहिणातिष्यते
जम्मासहरिततृणसोमेभ्यः जम्मेति कृतसमासान्नं निपात्यते जम्माभक्षेदन्नेवाणो
भनोजम्माससुजम्मा हरितजम्मा तृणं भक्ष्यं स तृणमिव दन्ता अस्मेति वा तृणा १८३

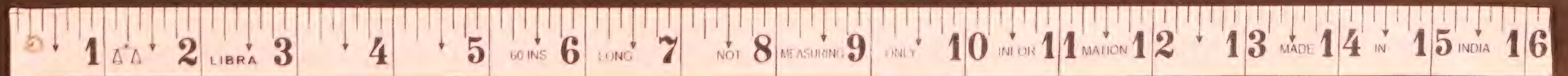
जम्मा एवं सोमजम्मा स्वादिभ्यः किम् पतितजम्माः दत्तिणेर्मालव्ययोगे दत्तिणेर्
मेव्राण्यस्मः दत्तिणेर्मामृगः व्याथेनकृतव्राणश्चर्यः इव्कर्मव्यतिहारे कर्मव्यति
हारेयोवह्वीहिसमादिचुस्यात् समासान्तः केशा केशिमुसलामुसलि हिदासा
दिभ्यश्च तादर्थ्यवत्तर्प्यवाप्यं सिद्यर्थमिव प्रत्ययः स्यात् दौदणैर्यस्मिन्सहरणेन
हिदण्डि हिमुसलि उभाहलि उभयाहलि प्रसंभोजानुनोर्तुः आभ्यापरयोर्जावृण
ह्योर्त्तगादेशः स्यात् वह्वीहौ प्रगतेजानुनीअस्यप्रतः संतः ऊर्ध्वदिभावा ऊर्ध्व

सि.
कौ.
१८८

तः ऊर्ध्वजातः धनुषश्च धनुस्तस्मैव हवीहेरनिर्जादेशः स्यात् शार्ङ्गधन्वा चासंज्ञाया
मृ शतधन्वा शतधनः जायायानिङ् जायान्तस्मैव हवीहेरनिर्जादेशः स्यात् लोपोद्यो
र्ध्वलि वकारयकारयोर्लोपः स्यात् वतिपुंवद्भावः युवतिर्जायायस्य युवजानिः गन्ध
मेदन्त्यतिसुसुरभिभ्यः, एभोगन्धस्य इकारोन्नादेशः स्यात् उङ्गन्धिः प्रतिगन्धिः सुग
न्धिः सुरभिगन्धिः गन्धस्तेजदेकान्तग्रहणं एकान्तपकंदेषा एव अविभागेन लसमा
ण इत्यर्थः सुगन्धिप्रसन्नं सलिलं च सुगन्धिर्वायुः नेह शोभनागन्धा इत्याह पस्य सुगन्धाः १८८

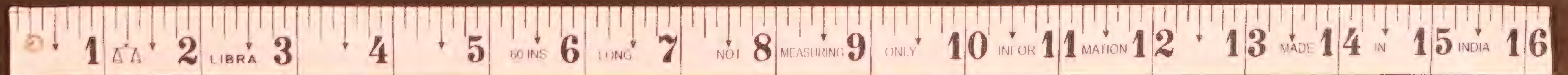
आपणिकः मुत्तायायाम् सूपसगन्धोलेशोयसिंस्तत्पगन्धिभोजनम् हृतगा
न्धिगन्धोगन्धकश्चामोदेलेषामसन्धगर्वयोरिति विषयः उपमानास्तु यद्यप्येवगन्धो
यस्यपद्यगन्धि पादसलोपोहस्तादिभ्यः हस्तादिवर्जिता उपमानात्परस्पादपा
दसलोपः स्यादह्वीहो स्यानिहारेणायं समासान्नः व्याघ्रसेवपादौ अस्य व्याघ्रपात
मुहस्तादिभ्यः किम् हस्तिपादः ऊरुतपादः ऊरुपदीषु च ऊरुपयादिषु पादस
लोपोऽपीषु च निपात्येते स्त्रियां पादः पत ऊरुपदी स्त्रियां किं ऊरुपादः संख्यासर्वस्य

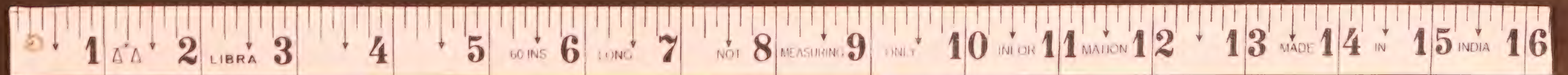
ॐ।
सि.का
१८५

पादस्यलोपः स्यात्समासान्नोवह्वीहो द्विपात् सृपात् वयसिदन्तस्यदन्त संख्यासुपूर्वे
स्यदन्तस्यदन्तर्तिआदेशः स्याद्वयसिद्विदन् त्रिदन् चतुर्दन् षट्दन्ता अस्यषोडश
सदन् सदती वयसिकिं द्विदन्तः करीसदन्तः सिंयांसंज्ञायाम् दन्तस्यदन्तस्य
समासान्नोवह्वीहो अयोदतीफलदती संज्ञायाम् किं समदन्ती विभाषाशेषावरो
काभ्याम् दन्तस्यदन्तवह्वीहो शपावदन् शपावदन्तः अरोकदन् अरोकदन्तः ॥
अग्रान्तसुदसुभ्रवृषवरोक्षेषु एभ्योदन्तस्यदन्तवा ऊद्यलाग्रदन् ऊद्यलाग्रद ॥८५॥

नः कऊदसावस्यायंलोपः अजातकऊत पूर्णकऊत विकऊतसर्वते शीणिक।
ऊदायसविकऊत संतैषापर्वतविशेषसविकऊतोत्पः उहिर्भाकाऊदसलो
पः उक्ताऊत विकाऊत काऊदंतानु पूर्णहिभाषा पूर्णकाऊत पूर्णकाऊद ।
सहृदुर्हृदौमित्रमित्रयोः सहृद्भाहृदयसहृद्भावोनिपात्यते सहृन्मित्रं उर्हृदमि
त्रः अन्यत्रसहृदयः उर्हृदयः उरःप्रभृतिभ्यःकप् वृद्धोरस्कः प्रियसर्पिष्कः इ
हप्रमान अनदान पयःनोः नत्सीरितिपकवचनान्नानिपत्यन्ते दिवचनवह

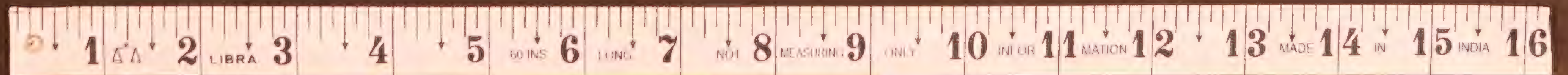
मि.
को.
१५०

वचनान्तेभ्यः शेषादिभाषेति विकल्पेन कप द्विप्रमान द्विपुंस्तः अर्थान्नः अनर्थ
केनन्नः किं अपार्थं अपार्थकम् इतः सियाम् बहदणिकानगरी अनितसन्नुहः
णामर्थवतानर्थकेन वतदन्नविधिप्रयोजयन्ति बहदागिमकासियं किम् बह
दण्डी बहदणिको ग्रामः शेषादिभाषा अनक्तसमासान्नाल्लेषाधिकारस्यादह
वीहेः कषाप्तात् महायशास्तः महायशाः अनुक्तेत्यादिकिंवाच्यपात् सुगन्धिः
प्रियपथः शेषाधिकारस्याक्तिम् उपबहवः उत्तरपूर्वामपुत्रः तन्नादिनाशेषशा १५०

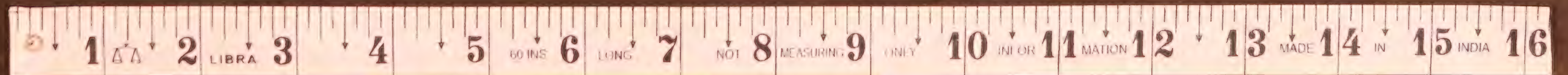
होयदयपरः आपोमतरस्यां कपिआवन्नस्पहसोवास्यात् बहुमालाकः बहुमा
लकः कवभावे बहुमालः नसंतायाम् शेषादितिप्रामःकप नस्यात् संतायां वि
शेदेवा अस्पविशेदेवः इयमस्य इयमन्तोन्नरपदात्रकप बहुवाश्रेयां सौससब
हृश्रेयान् गोसियोरितिहृश्रेयोमे इयसोबहुव्रीहौनवाच्यम् बहुश्रेयस्योयस्यसब
हृश्रेयसीः बहुव्रीहः किम् अतिश्रेयसिः वन्दिनेभ्राताः सजितेर्षयोभ्रातृपादुस्तद
न्नात्रकपस्यात् प्रशस्तोभ्रातायस्यसुभ्राता नृपजनादितिनिषेधस्तबहुव्रीहौसक

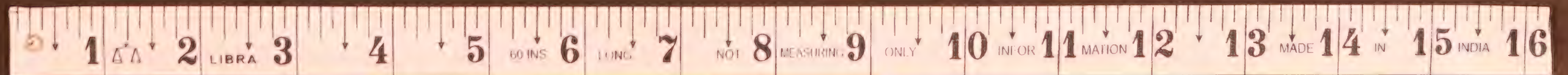
सि
को
॥॥

सत्त्वोदितः शोभेति च त्वेते वदिते किं मूर्खभातकः नाडीतन्त्रोः स्वाङ्गे स्वाङ्गे यौ।
नाडीतन्त्री शब्दोतदन्नात्कपुनस्मात् वहनाडिः कायः वहतन्त्रीः श्रीवा तन्त्रीथमनी
स्त्रीप्रत्ययान्नवाभावात् ह्रस्वो न स्वाङ्गे किम् वहनाडीकः सम्भः वहतन्त्रीकावी
॥ निष्प्रवाणिश्च कवभावोऽनिपात्यते प्रपूर्वादेयतेत्यङ् प्रवाणीतन्त्रवायश
लाका निर्गता प्रवाणी प्रस्य निष्प्रवाणिः यटः समाप्रवानः नवद्वयार्थः सप्तमी।
विशेषणवह्व्रीहौ सप्तम्यन्ते विशेषणं च वह्व्रीहौ पूर्वप्रयोगम् कण्ठकालः ॥॥

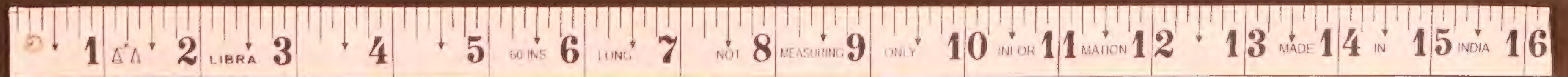

तएवजापकाद्यधिकरणपदोबहुव्रीहिः विज्ञगुःसर्वनामसंख्योरुपसंख्यान
म् सर्वश्वेतःदिशुक्तःमिथोनयोःसमासेसंख्याएवंशद्वपरविप्रतिषेधात् ह्यन्यः
संख्यायाश्चत्सीयस्यगुडप्रियःप्रियगुडः गडादोपरामप्रसी गडुकण्टः ऊवित्रव
हेगडुः निष्ठा निष्ठान्तंबहुव्रीहौएवंस्मात् कृतकृत्यः जातिकालसखादिभ्यः प
रानिष्ठावाच्या सारङ्गजग्यी मासज्ञाता सखज्ञाता प्रायिकंचेदम् कृतकटः पी
तोदकः वाहिताग्रादिषु आहिताग्निः अग्राहितः आकृतिगणायम् प्रहरणा

मि. र्द्येभ्यः परे निष्ठासमये अस्य यतः दण्डपाणिः विहतासिः इति बहुव्रीहिः वा
कौ. र्द्येहन्तः अनेकं सवन्तं चोर्ध्ववर्तमानं वा समस्यते सहन्तः समुच्चयान्वाचयेत
॥१२॥ रेतरीयोगसमाहाराच्चार्याः परस्परनिरपेक्षत्वात्नेकस्य एकस्मिन्नन्वयः सम
च्चयः अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽनन्वाचयः मिलितानामन्वयेऽन्तरेतरयोगः सम्
हासमाहारः तत्रेश्वरगुरुं च भजसेति समुच्चये भित्तामटगोचानयेत्यन्वाचये
चनसमासोऽस्य सामर्थ्यात् धवत्वादिगौसंज्ञापरिभाषम् अनेकोक्तेर्होतृपोतृ

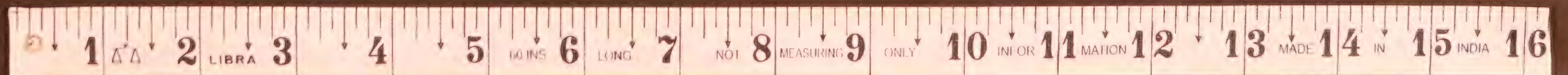

नेष्टोद्गाताः हयोर्हयोर्हन्तृकृता पुनर्हन्तेतहोतापोतानेष्टोद्गाताः राजद
न्नादिषुपरम् एषुपूर्वप्रयोगार्हेपरंस्यात् दन्तानांराजा राजदन्तः धर्मादिषु
नियमः अर्थधर्मोधर्मार्थौ जम्पती दम्पती जायापती जायाशहस्पजम्भावो
दम्भावश्चवानिपात्यते आकृतिगणायम् हन्तेचि हन्तेचिसंतर्पर्वस्यात् हरि
श्चहरश्चहरिहरो अनेकप्राप्नोवेकत्रनियमोनियमःशेषे हरिगुरुहृगाःहरिह
रगवः अजायदन्तम् इदंहन्तेपूर्वस्यात् ईशकृसौ बह्वधनियमः अक्षरये

सि. ॥ इन्द्राश्रयाः अन्नादजायदन्तंविप्रतिषेधेन इन्द्राग्नी अल्पा रम् शिवके
कौ. ॥ ॥५३॥ शबौः सतनक्षत्राणां समाक्षराणामानुषेयं हेमन्तशिशिरवसन्ताः कृत्तिका
रोहिणौ समाक्षराणां किं ग्रीष्मवसन्तौ लघुक्षरं पूर्वम् ऊषाकाशम् अर्धर्द्धि
तं च तापसपर्वतौ वर्णानामानुषेयं ब्राह्मणक्षत्रियविद्वद्भ्यः आतर्ज्यायम्
युधिष्ठिरार्जुनौ दन्वश्चपाणिर्ह्यसेनाद्भानाम् एषां दन्व एकवत्स्यात् पाणिः
पादं र्मेदं द्विकपाणविकम् रथिकासौरहम् समाहरस्यैकवादेकत्वे सिद्धेति ॥५३॥

यमार्यप्रकरणम् प्राणाद्वादीनां समाहारेण व्ययात् अनुवादे चरणानाम्
वरणानां हृदयकवत्सिद्धस्योपन्यासे स्थानोर्लङ्गीति वाच्यम् उदगात्कृत्काला
यम् प्रत्यक्षात्कृतकौशुमम् अध्वर्युक्रतरनपुंसकम् यत्तु वेदे विहितो यः कृत
स्तदा विना मनपुंसकलिंगानाम् हृदयकवत्स्यात् अर्कीष्टमेयं अध्वर्युक्रतः
किम् इषुवज्जैसामवेदे विहितौ अनपुंसकं किम् राजसूयवाजपेयो अर्थर्वा
दी अभ्ययनतो विप्रकृष्टाख्यायाम् अभ्ययनेन प्रत्यासत्ताप्राप्त्या येषां ते वाहन्

सि.
कौ.
॥५॥

दृष्टकवत् पदकक्रमकम् जातिरप्राणिनाम् प्राणिवर्जजातिवाचिनोद्वयः
कवत् धानाशकुलिप्राणिनांतविद्वद्वाः द्वयजातीनामेव नेह रूपरसौग
मनाज्जुने जातिप्राथम्येवायमेकज्ञावः द्वयविशेषविवक्षायांत वदरा
मलकानि विशिष्टलिङ्गोनदीदेशोऽग्रामः ग्रामवर्जनदीदेशाशाहवाचिनो
भिन्नलिङ्गानांसमाहारेद्वयकवत्प्रात उद्यच्चरावतीचउद्येरावतिगङ्गा
वशोणश्चगङ्गाशोणम् ऊरवावक्रुरुत्तेवक्रुरुत्तेत्रम् भिन्नलिङ्गानांकिस ॥५॥

गङ्गायमने मदकेकयाः शुशामाः किम् जाम्बवन्गरं शास्त्रकिनीशामः जाम्ब
वशात् किम्यो लदजनवः एषां समाहोदहः एकवत्स्यात् एकालितम् आ
नकुलात् लदजनवः येषां च विरोधः शास्त्रिकः एषां च प्राग्वत् अहिनकुलम्
गोयाद्यम् काकोत्कमित्यादौ परमात् विभाषावत्तमृगेति प्राप्ते चकारेण वा
ध्येते शृङ्गाणामनिर्वासितानाम् अवहिष्कृतानां शृङ्गाणां प्राग्वत् तदायस्का
रम् पात्रान्तवहिष्कृतानाम् वण्डालमृतपाः गताश्च प्रभृतीतिव यथोच्चाः

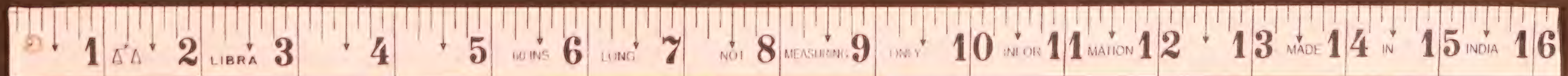
सि.
को.
१५५

रितानि साधनि गवांश्च दासीदासमित्यादि विभाषावृत्तमृगतृणधाम्यवञ्जनप
पुषाकृत्यश्च वडवर्षापरगथरोत्रगणाम् वृत्तादीनां सप्तानां दन्तः अथ वडवेत्या
दिहं दत्रयं ववाशाम् वृत्तादौ विशेषाणामेव ग्रहणम् सत्तमशोधम् सत्तम
शोधाः कुरुष्वतम् कुरुष्वताः ऊषाकाशम् ऊषाकाशाः व्रीहियवम् व्रीहि
यवाः दधिचूतं दधिचूते गोमहिषम् गोमहिषाः शुकवकं शुकवकाः अथ व
डवं अथ वडवौ वर्षापरं वर्षापरे अथ रोत्रम् अथ रोत्रे फलसेनावनस्यति मृग १५५

शक्रनित्तद्वजन्तुधामनृणानां बह्वप्रकृतिरेव हं द्वयकवदिति वाच्यम् वदराणि।
वामलकानि च वदरा मलकम् जातिरप्राणिनामिति एकवद्भावेनेह वदरा मल
के रथिका ^{न्य}स्यारैहोमत्तप्रोथो इत्यादि विभाषावृत्तेति सूत्रेयेऽप्राणिनस्तेषां ग्रहण
म् जातिरप्राणिनामिति नित्यं प्रोमेविकस्यार्थम् पञ्चग्रहणं हस्त्य ^{स्य}दिषुमेनाङ्ग
त्वात् नित्यं प्रोमे मृगाणां मृगैरेव शक्रनीनां तैरेव उभयत्रायं दन्तः अमेस्तमहेतरे
रेतरयोगपेवेति नियमार्थं मृगशक्रनिग्रहणम् एवं पूर्वापरमधरोत्तरमित्य

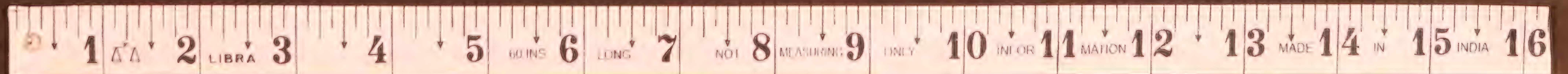

सि. ^{सुवउ} पि प्रभवद्वयहं तयत्तेन पुंसकार्थं अन्यथा परत्वात् पूर्ववदवाविति सात् वि
कौ. प्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि विरुद्धार्थानामद्वयवाचिनां द्वन्द्व एकवत्स्या
॥६॥ तै वैकल्पिकः समाहोरे द्वन्द्वार्थ इति सूत्रेण प्राप्तः स विरुद्धार्थानां यदि भवति
तर्हि प्रद्वयवाचिनामेवेति नियमार्थमिदम् तेन द्वयवाचिनामितरेतरे योग एव
शीतोष्णोदकेभ्यः विप्रतिषिद्धं किम् नन्दकर्मचुजन्यम् इह पादिकः समाहा
रद्वन्द्वो भवत्येव न दधिपयश्चादीनि एतानि नैकवत्सुः दधिपयसी इत्यादि ॥६॥

षी निपातनाद्दीर्घः ऋक्तामेवाङ्गनसी अधिकरणौतावत्तेच द्वयसंवादा
मेकवदेवेतिनियमोतस्यात् दशदन्तोष्टाः विभाषासमीपे अधिकरणौताव
त्तस्यसमीपेनपरिच्छेदेसमाहारेष्वेतेष्वंशपोनियमोवास्यात् उपदशदन्तो
ष्टाः श्रानद्दन्तोद्वन्द्वे विद्यापोनिसंबन्धवाचिनामृदन्तानां द्वन्द्वे श्रानद्दन्तोऽस्यात् उन्न
रपदेपरेहोतापोतारौ होतृपोतृनेष्टोद्गातारः मातापितरौ पुत्रेभ्यतरस्यामि
ततोमण्डकसत्यापुत्रेभ्यश्चतुर्भ्यः पितापुत्रौ देवताद्वन्द्वेच श्चोन्नरपदेपरेआ

मि. नडु मित्रावरुणौ वायुशहप्रयोगेप्रतिषेधः अग्निवायु वायुग्रीपुनर्देन्दुग्रहणंप्रसि
कौ. हसाहवर्यपरिश्रार्थेतेनब्रह्मप्रजापतीइत्यादौनानडु एतदिनैकरुविभोगि
१५३ तेनश्रुतम् नापिलोकेप्रसिहसाहवर्यम् ईदग्नेसोमवरुणयोः देवताहन्देइमे
व अग्नेःपरेषामेषामस्यवःस्यात्समासे अग्निष्टुत अग्निष्टोमः अग्नीषोमौ अग्नीव
रुणौ इहृदौ वृद्धिमत्तत्रापदे अग्नेरिदोदशाःस्यात् देवताहन्दे अग्निमरुतौदेव
ताम्रस्यअग्निमारुतंकर्म अग्निवरुणौदेवताम्रस्यअग्निवारुणं देवताहन्देचेसम ॥५३

यपदहृदिः अलौकिकेवाके वानदमीतंववायित्वा शहृदौकिं अग्रेन्द्रः
स्वपरस्मत्तत्रपदहृदिप्रतिषेधः विसौन आग्रौवैस्वम् दिव्योयावा देवताह
नेउत्तरपदे यावाभूमी यावात्तमे दिवसश्चएथियां दिवस्तेववात् यावा आ
देशकारोच्चारणं सकारस्वरुतंमाभूत् इमेतदर्थम् योश्चएथिवीच दिवस्स्थि
यो यावाएथियो ब्रह्मसिद्धिस्तन्विधिः यावाविदस्मैएथिवी दिवस्स्थियोरि
तत्रपदकाराविसर्गपदन्नि उवासोवसः उवम् पाह्मसोषासादेशः स्यादेवता

सि.
को.
१५८

दन्तेऽषामामृत्यम् मातरपितरावुदीचाम् उदीवांकिम् मातापितरौ दन्दाचुदा
षहान्नात्ममाहारे ववर्गीन्नाद्यषहान्नाच्चदन्दादव स्यात्तमाहारे वाक्त्रयं वक्त
जं शमीदृशदम् वाक्त्रिषम् ब्रजोपानदम् समाहारेकिम् प्रावृद्ध शरदौरति।
दन्तः प्रथेकशेषः सस्याणामेकशेषकविभक्तौ रामोरामाः विद्याणामपि
समानार्थानाम् वक्तव्यश्चकटिलदण्डश्चवक्तव्यौकटिलदण्डौ वृद्धोयना
तत्रलणश्चेदेवविशेषः एतामहोक्तौगोत्रंशिष्यते गोत्रप्रवप्रत्ययमात्रकृतं १५८

वेत्तयोः कृत्स्नैर्वैष्णव्यान् गार्ग्यश्च गार्गीयणश्च गार्गेयो वृद्धः किम् गार्ग्यगार्गीय
णो ह्यना किम् गार्ग्यगार्गी तन्नक्षत्राः किम् भागविन्निभागवन्निकौ कृत्स्नं किम्
गार्ग्यवात्स्यायनौ स्त्रीपुंवश्च ह्यनामहोक्तौ वृद्धास्त्रीशिष्यते तदर्थश्च पुंवत् गार्गी
च गार्गीयणो च गार्गाः सुस्त्रियामित्यनुवर्तते यजजोश्चेति त्वक दाती च दाता
यणश्च दाती प्रमास्त्रिया स्त्रियामहोक्तौ प्रमात् शिष्यते तन्नक्षत्राण्येव विशेष
श्चेत् हंसी च हंसश्च हंसो भ्रातृपुत्रौ समृद्धिर्द्वभ्याम् भ्राता च स्वसा च भ्रातरो ५

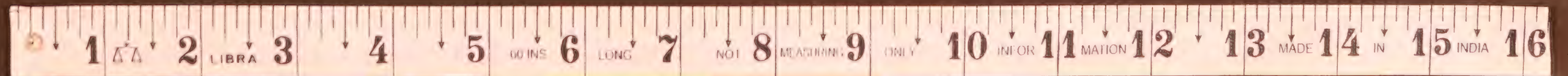
मि.
कौ.
१५५

ब्रह्मउहितावपुत्रौ तपुंसकमनपुंसकेनैकवश्याम्यतरस्याम् अक्लीवेनसहो
कौक्लीवंशिष्यते तस्यवापकवत्स्यात् तल्लक्षणपवविशेषः ॥ अतः अक्लापदाः
क्लापटी अक्लवसं तदिदं अक्लं तावीमानि अक्लानि पितामात्रा मात्रासहोक्तौ
पितावाशिष्यते मातावपितावपितरौ मातापितरौ अश्वरुः अश्वरुः अश्वरुः सहोक्तौ
अश्वरुवाशिष्यते अश्वरुः अश्वरुः अश्वरुः अश्वरुः अश्वरुः अश्वरुः सहोक्तौ
नितितंशिष्यते सवदेवदनस्यतौ तदादीनामिषः सहोक्तौ यत्परंतच्छिष्यते ॥ १५५

सवयश्चयौ सर्वशेषश्चटपनेइतिभाष्यम् सवयश्चतौ तदादिताःशेषेपुंनपुंस।
कतोलिंगवचनानि तदादीनांशेषेसहविवलितेषुयाःप्रमान् यश्चनपुंसकं त
दशोनलिङ्गप्रतिपादकानिभवन्ति सावदेवदत्तश्चतौ तश्चदेवदत्ताचयत्तदत्र।
श्चतानिपुंनपुंसकयोस्तपरान्त्रपुंसकंशिष्यते तश्चदेवदत्तश्चते अदन्तसुरुष
विशेषणानामितिवाच्यम् ऊक्ताटमर्याविमे मयरीऊक्ताविमौतश्चसाच।
अर्थपिप्यत्नौते ग्राम्यपशुसङ्घेचतरुणेषुस्री एषुसहविवत्तायांस्रीशिष्यते प्रमा

सि. त्रियेयस्यापवादः गावश्माः ग्रामेति किमरुवश्मेपशुषु किम् बालाणां सङ्केषु
 कौ. किम् एतौ गावौ घतरुणेषु किम् वत्साश्मे अनेकशफेष्टिनिवाच्यम् अष्टाश्मे द
 २० हसर्वत्र एकशेषकृते अनेकाभावाद्बुद्धेन तेन शिरसी शिरांसीत्यादौ समास
 सेतन्नादात्ताः प्राणपङ्क्त्यादेकज्ञावश्चन यस्यानौपम्यानदस्यादौ समासान्नो नर
 मेकशेषः कुत्रहितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातव्याः पञ्चदशयः परार्थबोध
 केवाकंविग्रहः सद्विधा लौकिको लौकिकश्चपरिनिश्चिततात्माधुलौकिकः ३ २०

भिधानं वृत्तिः वृत्तार्थः

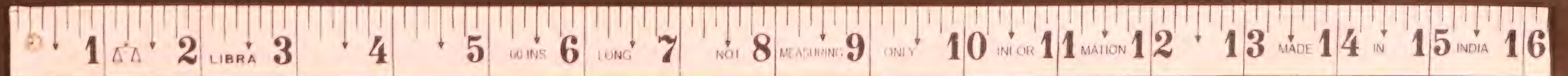

योगानेर्होसाधुरलौकिकः पृथगागतः पुरुषः राजन असुपुरुषस इति अविग्रहेति
त्यसमासेस्वपदविग्रहेवा समासश्चतुर्थेतिप्रयोवाटः अययीभावतत्पुरुषबहुव्री
हिहन्दाधिकारबहिर्भूतानामपिसहस्येतिविधानात् सर्वपदार्थप्रधानोययी।
भावः उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्रधानोबहुव्रीहिः उभयपदार्थप्र
धानोहन्द्स्वपिप्राचांप्रवादः प्रायोभिप्रायः स्वपप्रतिउक्ततुगद्गमित्वायययी
भावे अतिमानेत्यादौतत्पुरुषे हित्रादत्यादौबहुव्रीहौदन्तोहमित्यादिहन्द्वाभा

सि. वा तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः तद्विशेषोद्दिष्टः अनेकपदसंदर्भबहुवीख्येव
को. तत्पुरुषस्यैव विदेवेत्युक्तम् किंच संपासपातिज्ञानायातनायतिज्ञानिज्ञा
२५ सबन्नेनेतिवन्तेयः समामःषड्विधोबुधैः संपासपुरुषः विज्ञाप्यभूयतना
म्राकृष्णकारः पातनाकट्यः अज्ञसंतिज्ञानिज्ञापिवतावादतातिज्ञानसंपाका
त्रविवक्षणेनियमांक्रियायांसाकृन्नविवक्षणा एहीशदयोमपदार्थे इतिम
एख्यं सकौटोपादात्मसामः इतिमर्वसमामविशेषः अकारयःपथामनते। २५

समासस्य

अथनेतेतिच्छेदः ऋणयन्त्रस्य अथनयोन्नावयवः स्यात् अतोयाधस्तदन्तस्य
तन अर्थवः अन्ववहवावपेतैर्यवनेह अन्वकाम बहुकृत्तम् विसोः एवि
सप्रम् क्रीवतलोकात् विमलापंसरः द्युन्नरुपसंगेभ्योऽर्शत् अथरतिकृतस
मासान्नस्याऽनुक रणम् षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः परस्मादर्थेऽर्शत् दिर्गतायापो
स्मिन्निति दीपम् अन्वगीयं प्रतीयं समीयं समापोदेवयजनमिति न समायापो
स्मिन्निति चोध्यम् कृतसमासान्नप्रदाने हस्वप्र सृषी अवर्णान्नाहो प्रेयं परेषम् प्रायं परापम्

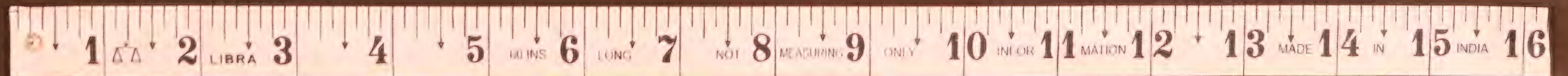
सि.
कौ.
२३

ऊदनोर्देशे अनोपरमप्रमप्रमप्रमप्रम देशे अनोदेशे राजधराप्रदेत प्रतथः दृ
ढधरतः सविषयोरमपयोदेशः अच्यमनवपूर्वात्सामलोमः एतत्पूर्वात्सामलो
मात्तत्सामसादचस्यात् प्रतिसामं अनसामम् प्रतिलोमम् अनलोमम् अवलो
मम् ह्रस्वोदक्याण्डसंख्यापूर्वायाभ्रमेरजिह्वते कृत्स्नभ्रमः उदग्भ्रमः पाण्डुभ्रमः
द्विभ्रमः त्रिभ्रमः प्रासादः संख्यायानदीगोदावरीभ्यां च पञ्चनदम् सप्तगोदावर
म् सृजितियोगविभागादमत्रापि पञ्चनाभः अत्सोदरीनात् अवतः पर्यायादः २३

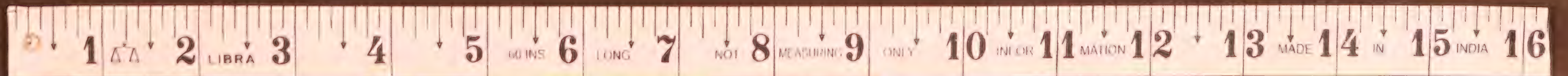
तिशहादच स्यात्सामान्नः गवामतिरुवगवात्तः अचतरविचतरसुचतरस्त्री
पुंसयेन्वनदुहर्कामवाङ्मनसातिभ्रवदारगवोर्वष्टीवपदषष्टीवनऊन्दिवरा
त्रिदिवाःहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्यायुषत्रायुषर्ग्यनुषजातोदमा
होतृहोतोपश्चनगोष्ठ्याः एतेपञ्चविंशतिरजन्तानिपातने आद्यासुयोवह
वीहयः अविद्यमानानिचत्वार्यस्य अचतरः विचतरः सुचतरः अणभ्याचतरोजि
ष्यते विचतराःचतुर्णोसमीपेऽयचतराः ततएकादशहर्दःस्त्रीपुंसोयेन्वनदुह

सि.
को.
१०३

मृच्चकामे वाङ्मने अलिणीचक्रवौव अलिधिवम् दाराचगावच्चदारगवम् ऊ
ह्वाष्टीवंतौव ऊर्वष्टीवम् निपातनादिलोपः पदष्टीवम् निपातनात्पादशाहम्
पञ्चावः नक्तं चदिवाचनक्रन्दिवम् रात्रौ चदिवाचरात्रिन्दिवम् रात्रेर्मान्तर्तन्निपा
त्यते अहनि चदिवाचअहर्दिवम् वीष्मायां हन्धो निपात्यते अहमहनीत्यर्थः स
रजसमिति साकलेययीभावः बहुव्रीहौ तसरजः पङ्कजम् निश्चितं श्रेयः निः
श्रेयसम् तत्पुरुषपत्नेह निःश्रेयस्कः पुरुषः पुरुषस्मायुः पुरुषायुषे ततो द्विगुः १०३

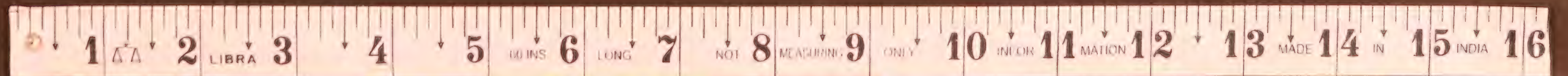
ह्यायुषं आयुषम् ततोदहः ऋणज्वम् ततस्यः कर्मधारयाः जातोदाः महो
ताः हृदोदाः पुनः समीपम् पशुनम् टिलोपाभावः संप्रसारणं च निपात्यते गोष्ठे
याः गोष्ठ्याः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः अच स्यात् ब्रह्मवर्चसं हस्तिवर्चसम् पत्न्या
जभ्यां चेति वक्तव्यम् पत्न्यवर्चसम् राजवर्चसम् अथ समन्ते भ्यस्तमसः अथ तम
सम् सन्नमसम् अथ यत्पत्यं पचाद्यच् अथ तमः अथ तमसम् असौ वसीयः
अथ यमः वसुशब्दाप्रशस्तवाची ततर्ह्यसुनिवसीयः अथ शत्रुत्तरपदार्थप्रशं

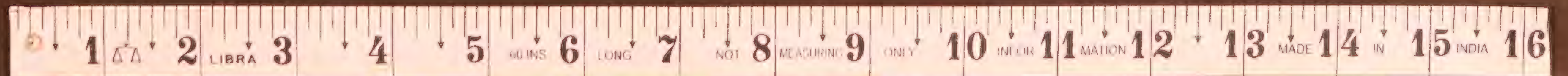
सि.
कौ.
२४

सामासीर्विषयतामाह मय्यसंकादिनात्ममासः सोवसीयसंख्यः श्रेयसंतेभू
यात् अनवतप्रादहसः अनुरहसम् अवरहसम् तप्ररहसम् प्रतेरुरासप्रमी
स्यात् उरसिप्रसुरसम् विभक्त्यर्थेऽप्यपीभावः अनुगवमायामे एतन्निपात्यते
दीर्घते अनुगवयानं यस्यवायामदृतिसमासः हिस्त्वावात्रिस्त्वावावेदिः अच प्र
त्ययः टिलोपः समासश्च निपात्यते यावती प्रकृतौवेदिल्लतोहिगुणात्रिगुणा
वाप्रसमेधादौ तत्रेदं निपातनम् वेदिरितिकिम् हिस्त्वावतीत्रिस्त्वावतीरजुः॥ २४

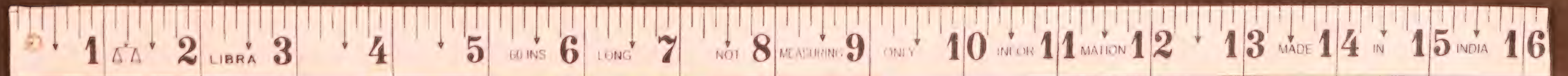

उपसर्गादधनः प्रगतोधानं प्राधोरथा न एजनात् एजनार्थान्तेभ्यः समासान्ता
नस्यः सराजा अतिराजा स्वतिभ्यामेव नेह परमराजः एजनात्किम् गामतिक्रान्तः
अतिगवः बह्व्रीहौ सत्पक्षणे रित्यतः प्रागेवायं निषेधः नेह सुसव्यः स्वतः कि
माक्षेपेक्षेपेयः किं शब्दस्ततः परं यत्र दन्तात्समासान्ता नस्यः कृतितो राजा किं रा
जा किं सत्वा किं गौः वज्रसत्पुरुषात् समामान्नो न अराजा असात्वात्पुरुषात्किं
अधुं शकटम् पथो विभाषा न जपूर्वात्पथो वा समासान्ताः अथं अपन्याः न

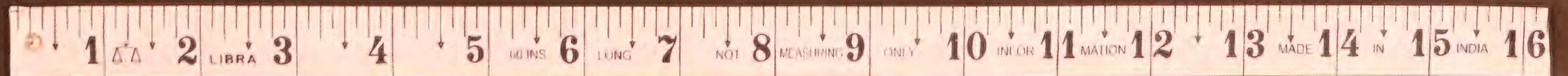

मि. तुरुषादित्येव अपथोदेशः अपथं वर्तते इति समासान्ताः सलग्नरपदे सलग्नि
कौ. कारः प्रागानदः उत्तरपदाधिकारस्त्वापादसमाप्तेः पञ्चम्याः लोकादिभ्यः प
२५ भ्यः पञ्चम्याः अलक्यात् उत्तरपदे लोकान्मुक्तः एवमन्तिकार्यद्वयार्थकृत्तेभ्यः
उत्तरपदे किम् निष्क्रान्तः लोकात्रिः लोकः ब्राह्मणान्त्सिन् उपसंख्यानम् वा
ल्लणविहितानि शास्त्राण्यपवागद्वा ल्लणानि तानि शंसतीति ब्राह्मणान्त्सीत्
निग्विशेषः द्वितीयार्थपञ्चम्युपसंख्यानो देव उजः सहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः उ ३५

जसाकृतमित्यादि अञ्जसउपसंख्यानम् अञ्जसाकृतम् अजिबेनकृतमित्यर्थः
पुंसानुजोऽनुषान्यदितिव यस्यायजः पुमान् सपुंसानुजः अनुषान्यः जामन्यः
मनसः संज्ञायाम् मनसागुप्ता आज्ञापितिव मनसइमेव मनसा आज्ञानुशील
मस्यमनसाज्ञायी आत्मनश्च आत्मनस्तृतीयाया अलकस्यात् एरणेरितिवक्तव्य
म् एरणप्रत्ययान्तेऽनरपदेत्यर्थः आत्मनापञ्चमः जनार्दनस्मात्तत्त्वतयेवे
ति बह्व्रीहिर्बोध्यः एरणेकिम् आत्मकृतम् वैयाकरणाख्यायोक्तव्याः आ

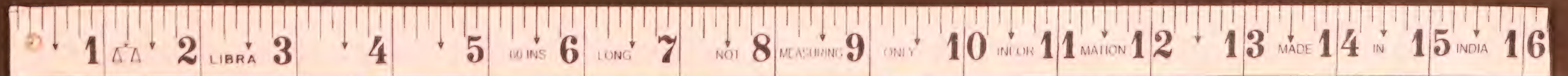
मि.
को.
३६

त्तनदत्तेव आत्मनेपदं आत्मनेभाषातादर्थ्यवत्तर्धीतियोगविभागात्समासः प
रस्मच्च परस्मैपदं परस्मैभाषा हलदन्तात्समस्याः संतायाम् हलन्ताददन्ताच्चस
प्रम्याञ्चलक संतायाम् त्वचिसारः गविपुथिभ्यांस्त्रिः आभ्यांस्त्रिरस्यसम्यचः
स्यात् गविष्ठिरः अत्रगवीतिवचनादेवात्तक युधिष्ठिरः अरण्येति लकः अत्रसं
तायामिति सप्रमीसमासः हतयुभ्यां च हृदिष्क दिविष्क कारनाम्निवशा
वाहलादौ प्राचांदेशोयत्कारणमतत्रहलादा वृत्तरयंदेहलदन्तात्समस्याश्च ३६

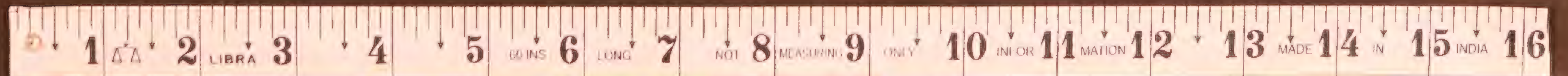

लुक् मऊटेकार्षापणं दृषदिमाषकः सर्वेणसिद्धेनियमार्थमिदंकारनाम्मेव
प्राचामेवहलादोवेवेति कारनामिकिं शुभ्य हितपशुः कारादन्यस्येतदेशीयस्य
नाम प्राचांकिं एयपशुः हलादौकिं अविकदोरणः हलदन्त्याकिं नयांदोहः
नदीदोहः मध्याङ्गौ मथ्योगरुः मुन्नाच्च मुन्नेगरुः शुमर्थमस्तकात्त्वाद्वादका
मे काण्टकालः उरमिलोमः शुमर्थमस्तकाकिं मर्थशिवः मस्तकशिवः शुका
मेकिम् सुवेकामोमसुवकामः वन्धेवविभाषा हलदन्तात्प्रम्याशुलक हले

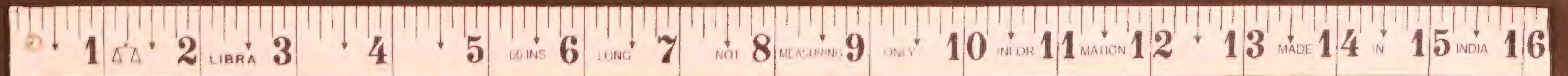

सि. वन्यः हस्तवन्यः हस्तेति किं गुणिवन्यः तसुसुषेकतिवहलम् समोरमः कोर्णज
कौ. २०३ पः ऊवित्र ऊरुवरः प्राट्टुशरत्कालदिवोजे प्राट्टुषिजः शरदिजः कालेजः दिवि
जः श्वरम्पार्यप्रपञ्चः विभाषावर्षत्तरशरवरात् एभ्यः सप्रम्पाविग्रलकजेवर्ष
जः वर्षजः क्षरेजः क्षरजः शरेजः शरजः वरेजः वरजः चकालतनेषुकालनाम् ।
सप्रम्पाविभाषाग्रलक च पूर्वाह्णतरे पूर्वाह्णरे पूर्वाह्णतमे पूर्वाह्णतमे का
ल पूर्वाह्णकाले तनपूर्वाह्णतने पूर्वाह्णतने शयवासवासिष्ठकालान् विषा २०३

यः त्वणयः ग्रामेवासः ग्रामवासः ग्रामेवासी ग्रामवासी अयोयोनियक्तवु अ
अयोनिरुत्तरिर्गस्यसप्रयुयोनिः अयभवः अयवः अयमन्त्रावाज्यभागो ने
लिहवधादिषुच इन्नादिषुसप्रयाप्रलक नस्यण्डिलणायी साङ्गाप्यसिद्धः
वक्रवन्तः स्यवभाषायाम् सप्रयाप्रलक नसमस्यः भाषायांकिम् क्लोसोष
रेष्टः पद्याप्राक्रोशे वौरस्यकलम् प्राक्रोशेकिम् वाक्लणकलम् वादिक्पञ्चो
युक्तिटारहरेषु वाचोयुक्तिः दिशोदण्डः पणपतोहरः ग्रामुष्यायणामुष्यपुत्रिका

सि.
को.
२०८

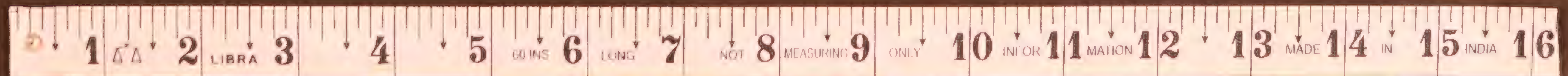
आमृष्यकलिकेतिव आमृष्यापत्यसामृष्यायणः नडादिनात्क आमृष्यपुत्रस्य
भावः आमृष्यपुत्रिका आमृष्यकलिकामनोत्तादिताडुत्र देवानांप्रियरुतिमूर्ति
अमत्रदेवप्रियः शेषपुच्छलाङ्गेः पुत्रः पुनः शेषः पुनः पुच्छः पुनर्लाङ्गुलः ।
दिवश्चदासे दिवोदासः पुत्रे न्यतरम्याम् षष्ठाः पुत्रे परेश्वरक वानिन्दायां दास्याः
पुत्रोदासीपुत्रः निन्दायां किं ब्राह्मणपुत्रः ऋतोविद्यायोनिमस्येभ्यः विद्याम
स्यन्ययोनिमस्यन्यवाचिनः ऋदन्नात्षष्ठाः पुत्रक होतुरन्नेवासी होतः पुत्रः पितुर २०८

नेवासीपितःपुत्रः विद्यायोनिसमन्वेभस्तत्सर्वोत्तरपदग्रहणंनेह होतृधनं पितृथ
 नम् विभाषासम्पत्तयोः ऋदन्नात्तृष्टा अलयासम्पत्तयोःपरयोः मातःपितृभ्याम
 मतरस्याम् आभ्यांस्वसः सस्यषोवास्यात्मामे मातःसुसामातःसमापितःसमापि
 तुःसुसालुक्पदेत मातृपितृभ्यांस्वसा आभ्यांपरस्यस्वसःषःस्यात्मामेमातृसुसापि
 तृषसा इत्यलक्तमासः चरपकल्पवेत्तइवगोत्रमतुहतेषुसोनैकाचोहसः भा
 धितपुंस्कायोडीतदन्तस्यानेकाचोहसःस्यात् चरपकल्पप्रत्ययेषुपरेषुवेत्तइतिप्रवो

सुसमासेतु मातुःस्वसापितुःस्वसा

ॐ.
सिंको.
२५

नरपेदेषु ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्या ब्राह्मणिनेली ब्रा
ह्मणिब्रवा ब्राह्मणिगोत्रादित्यादि ब्रूजः पचायचिवव्यादेशगुणयोरभावोपनिपात्य
ते चेलादीनिहृनिविषये कृत्स्नवाचीनि कृत्स्नानि कृत्स्नैरिति समासः इत्युः किं
दत्तातराभाषितपुंस्कात्किम् ग्रामल^{की} तरा ऊवलीतरा नद्याः शेषस्यान्यतरस्यामुश्च
अंतनद्याः अत्रैकावश्चवादिषु ह्रस्वोवाप्यात् ब्रह्मवन्तरा ब्रह्मवन्तरा स्त्रीत
रा स्त्रितरा कृत्रयानलक्ष्मीतरा लक्ष्मीतमा तन्वीतरा तन्वीतमा उगितश्च उगितः २५

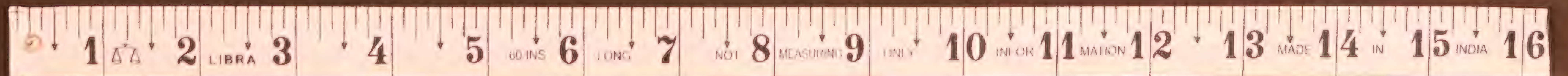
प्रातिपदिकाभ्यामनदीतस्याद्यादिषु ह्रस्वोवास्यात् विडधितराह्रस्वाभावप
देतसिलाधितिपुंवत् विह्वरा ह्रस्वादिषु तविडधीतरेत्युदाहृतं तन्निर्मूलम्
हृदयस्य हृज्जेख्यदणलासेषु हृदयं लेखयति हृलेखः हृदयस्य प्रियं हृद्यं
हृदयस्येदं हार्दम् हृज्जामः लेखयत्यणन्नस्य ग्रहणम् यच्चित्तहृदयलेखः ले
खग्रहणमेव तापकमुत्तरपदाधिकारे तदन्नविधिर्नास्तीति वाणोक्तस्य श्लोके
षु हृज्जोक्तः हृदयश्लोकः सौहार्दं सौहृदयम् हृदोगः हृदययोगः हृदयप

मि.
कौ.
२१०

र्यायोहच्छोषलितेनमिहेप्रयञ्चार्यमिदम् पादस्यपदाज्यातिगोपहनेषु पृष्ठ
नरपदेषुपादस्यपदश्चदन्नादेशः स्यात् पादाभ्यामजतीतिपदाजिः पदातिः।
अ^{प्र}तिभ्यापादेचेतिरूपस्यः अजेयभावोनिपातनात् पदगः पदोपहतः प
यत्तदर्थे पादस्यपत्न्यात् अतदर्थेयतिपरेपादौविध्यति यथाःशर्कराविध्यस्य
बुधेनियत् अतदर्थेकिम् पादार्थमटकपायम् श्केचरतावुपसंख्यानम् पादाभ्या
वरतीतिपटिकापर्यादिवास्तुन हिमकाषिहतिषुच पडिमं यत्काषीपहतिः ३१०

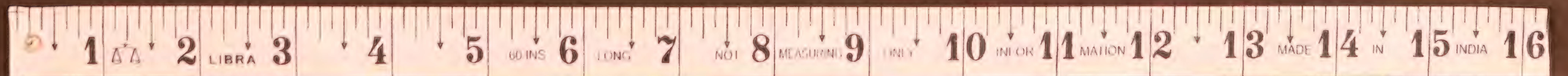

वःशोः ऋवःपादस्यपत्स्याव शोपरे गायत्रीपच्छःशंसन्ति पादंपादमित्यर्थःऋवःकि।
म पादशः कर्षापलंददाति वाजोषमिश्रशहेषु पादस्यपत् पद्मोषः पादयोषःपन्नि
श्रः पादमिश्रः पच्छाहःपादशाहः निष्केवेति वक्तव्यम् पत्रिष्कः पादविष्कः उदक
स्रोतामंतायाम् उदमेचः उत्तरपदस्यवेति वक्तव्यम् तीरोदः पेवंवा^{वा}सूहनयिषु उद
पेवं पिनष्टि उदवासः उदवाहनः उदयि चटः समुदेतपूर्वेणसिद्धम् एकहलादौ
हरयितयेत्यन्तरस्याम् उदकम्माः उदककम्माः एकैतिकिं उदकस्यालीहरयितयेकिं

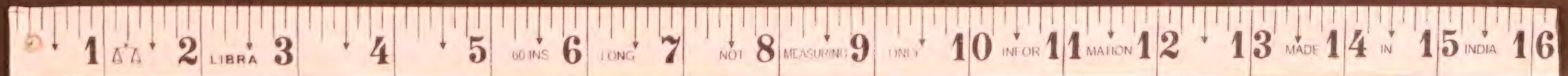

सि उदकपर्वतः सम्योदनसक्तविदुवज्जभारहारवीवथगाहेषु उदमस्यः उदकमस्यः ।
कौ० उदौदनः उदकौदनइत्यादि इकोहसोद्योगालवस्य रगन्तस्याद्यन्तस्यहसोवा
३॥ स्मात् उत्तरपदे ग्रामणिपुत्रः ग्रामणीपुत्रःइकःकिं रमायतिः मुद्यःकिम् गौरीप
तिः गालवग्रहणंएजार्थम् अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः इयङ्ङुवङ्ङाविनामवयानां
चनेतिवाच्यम् श्रीमदः भ्रमङ्ङः मुक्तीभावः अभ्रुङ्ङंसादीनामिति वक्तव्यम् भ्रुङ्ङः ।
भ्रुङ्ङः भ्रुङ्ङिः भ्रुङ्ङिः अकारोनेनविधीयतेइति याव्यान्तरम् भ्रुङ्ङः भ्रुङ्ङ ३॥

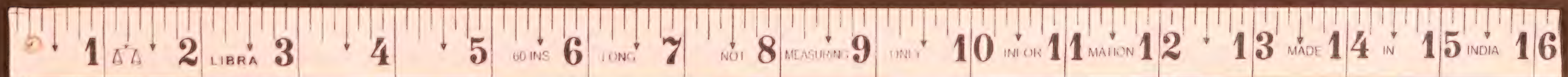

दिः भुवाकुं सोभाषणं शोभावायस्य सखीवेशाभारी नर्तकः भुवाकुदिः कोटि
न्यम् एकानदिने एकाशहस्यहसः स्यात्तद्विने उत्तरपदे च एकस्यागते मेक
रूपं एकदीरम् आपोः संताच्छन्दसोर्वहलम् रेवतिपुत्रः अजदीरम् त्वेव ॥
आपोवाहसः अजतम् रोहिणितम् व्यडः संप्रसारणं पुत्रपत्न्योस्तत्पुरुषस्ये वा
उत्तरपदस्य संप्रसारणं स्यात् पुत्रपत्न्योस्तत्पदयोस्तत्पुरुषे संप्रसार
णस्य च संप्रसारणस्य दीर्घः स्यात् उत्तरपदे परे कौमुदगन्थायाः पुत्रः कौमु
कौमुदगन्धीपुत्रः

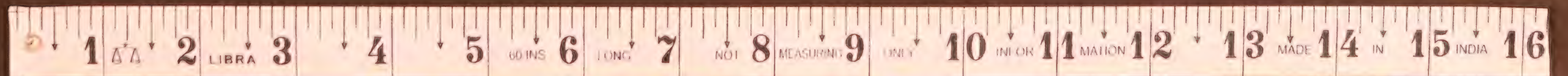

सि. दगन्धीपतिः व्यवस्थितविभाषया ह्यमोनस्वी प्रत्ययेवानुपसर्जनैनेतितदादिनि यमप्रतिषेधान्परमकारीषग
 न्धीपुत्रः उपसर्जनैनेतितदादिनि
 को. यमात्रेह्यतिकारीषगन्धापुत्रः वन्यनिबह्व्रीहौ वन्युपादेउत्तरपदेष्टुः
 संप्रसारणं स्यात् वह्व्रीहौ कारीषगन्धावन्युरमकारीषगन्धीवन्युः वह्।
 व्रीहौकिं कारीषगन्धायावन्युः कारीषगन्धावन्युः जीवनिर्देशस्तथाहृषा
 पेतया मातज्मातृकमातृपुत्रा कारीषगन्धीमातः कारीषगन्धामातः का
 रीषगन्धीमातृकः कारीषगन्धामातृकः कारीषगन्धीमाता कारीषगन्धामा २१३

ता अस्मादेवनिपातनास्मात्प्राप्तमातजादेशाकपु विकल्पश्च बह्वीहावे।
वेदम् ^{तेरु} कारीषगन्धायामाता कारीषगन्धायामाता चित्रमा
मर्थात्सरोबह्वीहिसरंवायते इष्टकेषीकामानानां वितत्तलभारिषु इष्टका।
दीनांतदन्तानां वष्टर्वपदानां वित्तादिषु क्रमादुत्तरपदेषु ह्रस्वाः स्यात् इष्टकचितं प
केष्टकचितं इष्टीकरलम् मुञ्जेष्टीकरलम् मानभारी ^{माल} उत्पलभारी कोरेसत्यागद
सममस्यात् सत्यङ्कारः अगदङ्कारः अलोच्चेति वक्रव्यम् अस्तङ्कारः धेनोर्भयार्थं

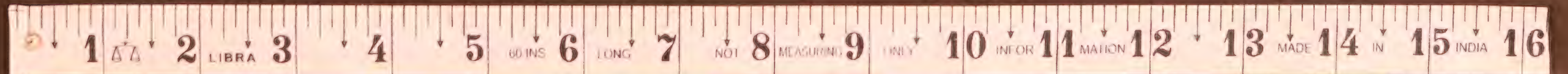
सि.
को.
२१३

धेनेभवा लोकस्पृष्टे लोकंष्टः एणदतिमूलविभुजादिताक्तः इमेनभाशसव
अनभाशमित्या हरतःपरिहर्तेवदत्यर्थः आष्टागोरित्ये आष्टमित्यः अष्टमित्यः
गिलेगिलस्य तिमिद्रिलः अगिलसकिं गिलगिलः गिलगिलेव तिमिद्रिलगिलः
उसभदयोः करणे उसङ्करणम् भदङ्करणम् रात्रेः कृतिविभाषा रात्रिचुरा रा
त्रिचुरा रात्रिमटा रात्रटा अविदर्यमिदंस्तुत्रं त्वितित अरुहिषदितिनित्यमेववस्यते
रात्रिमताः सहस्रसः संतायाम् उन्नरपदेपरे सपलाशं संतायां किं सहस्रङ्का ग्रन्था २१३

त्राधिकेच अनयोरर्थयोःसहस्रस उत्तरपदेपरे समुहर्तेज्योतिषमधीते सद्रोणा।
त्तारी द्वितीयेवानुपाख्ये अनुमेयेद्वितीयेसहस्रसःस्मात् सरात्तसीकानिशा राक्षसी
सात्तादनपलभमानानिषायानुमीयते समानस्यल्लदस्यमर्थप्रभृत्युदेकेषुसमान
ससः स्मादुत्तरपदेनतमूर्धादिषु अनुभ्रातासगर्भःअनुमात्वा सद्यः यौनाःसनुत्यः
तत्रभवत्स्यैय सगर्भसद्यःसनुताद्यत् अमूर्धादिषुकिम् समानमूर्धासमानप्रभृतयः ।
समानोदकाः समानस्येतियोगोविभज्यते तेनसपत्नः साधर्म्यमजातीयन्यादि सि

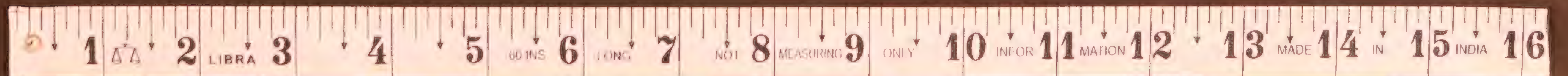
मि.
कौ.
२१४

हमिति काशिका अथवा मशहः सट्टावचनेन सट्टाः साया समवेतियथा तेना
यमसपदविग्रहो बह्व्रीहिः समानः पदोमेत्यादि ज्योतिर्जनपदशक्तिभिर्नामगो
त्रयस्यानवर्णवयोवचनबन्धुषु षड्हाट्सूत्रपदेषु समानस्य सः स्यात् सज्योतिः
सजनपदमित्यादि वरणे ब्रह्मचारिणि ब्रह्मचारिण्यपपदे समानस्य सः स्यात् वरणे
समानत्वेन गम्यमाने वरणः शाखा ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थं वतमपि ब्रह्मन् वरतीति
ब्रह्मचारी समानः ब्रह्मचारी सब्रह्मचारी तीर्थये तीर्थे उपपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते २१४

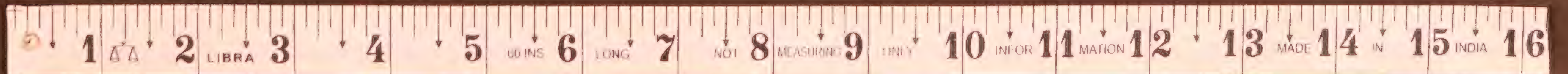
समानस्यसः स्यात् सतीर्थः एकगुरुकः समानतीर्थवासीतियस्यस्यः विभाषो
दरे यादौप्रत्ययेविवक्षितेइत्येव सोदर्यः समानोदर्यः दृष्टावतषु सदृक् सदृ
षाः दृष्टेतिवक्तव्यम् सदृत्वाः वतरुत्तरार्थः इदंकिर्भेरीकीदृष्टावतषु इदमः
ईश किमः कीम्यात् ईदृक् कीदृषाः वृद्धाह्वरणंवक्ष्यते दृष्टेव ईदृत्वाः कीदृत्वाः
आसर्वनामः सर्वनामः आकारः स्यात् दृष्टावतषु तादृक् तादृषाः तावान्
तादृत्वाः दीर्घः मत्वोत्ते अमृदृक् अमृदृषाः अमृदृत्वाः समासेद्गुलेः सद्गुः अद्गुलि

सि.
को.
१५

शब्दात्संगम्यसमर्थन्यादेशः स्यात् समामे अङ्गुलिषङ्गः समामे किं अङ्गुलिषङ्गः ॥
भीरोऽस्यानम् भीरुशब्दात्स्यानमसमर्थन्याः स्यात् समामे भीरुशब्दानम् असमामे
तभीरोऽस्यानम् ज्योतिरायुर्वेः स्तोमः ज्योतिष्छोमः आयुष्छोमः सुषामादिषुव स
समर्थन्याः स्यात् षोभनं साम सुषाम सुवन्धिः एतिसंज्ञायामगात् समर्थन्याः ह
रिषेणः एतकिं हरिसव्यः संज्ञायाम्किम् एयुमेनः अगकाराकिं विश्वकेनः ह
एकोरित्येव सर्वमेनः नक्षत्राद्वा एतिसंज्ञायामगकारान्तर्यन्यावा रोहिणीषेणः रो १५

अगकाराविश्रुतभिषक्तेनः

दिगीमेनः आकृतिगणोयम् अवस्यतृतीयास्यस्यास्यसङ्गाशीराशास्यास्थितोत्त
कोतिकारकगणेषु अन्यशतसङ्गागमः स्यात् आशीरादिषुपरेषु अन्यदाशीः
अन्यदाशा अन्यदास्या अन्यदास्थितः अन्यदत्तकः अन्यद्वृत्तिः अन्यदागः अवष्टीमा
दिकिं अन्यस्यामेनवाशीः ^३ माशीः कारकेलेवनायनिषेधः अन्यसकारकः अन्य
त्कारकः अन्यस्यायममदीयः गहोदेराकृतिगणत्वात्तः अर्थविभाषा अन्यदर्थः
अन्यार्थः कोऽकत्रसरुषेवि अजादावन्नरपदेकृतितः अश्वः कटश्च कटत्रम् तस्य

मि.
को.
३६

जोव

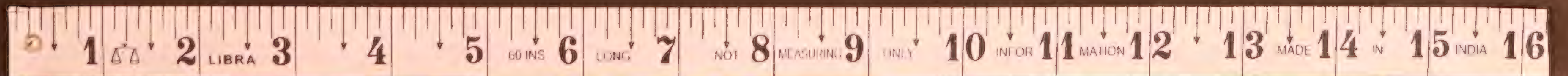
रुधेकिम् कृष्टोराजा कृत्तितासयः कत्रयः रथवेदयोश्च कदयः कददः तपोवजा
नौ कर्त्तुं कापयतयोश्च कापयंकातः अतशहेनतसुरुषः ~~अतशहेन~~ अतशहेन
च वरुवीहिर्वा र्श्वदर्थे र्श्वजलम् काजलम् अजादावपिपेरकादेशः कासः विभा
षापुरुषे कापुरुषः कृपुरुषः अशामविभाषेयम् र्श्वदर्थेहिर्वाविप्रतिषेधात्रितमेव
कवंवोस्मे उमशहे उत्तरपेटकवंकाववाप्तात् कवोसम् कोसम् कटसम् एषोद
रादीनिययोपदिष्टम् एषोदरमकाराणि शिष्टैर्योश्चारितानितयेवमाहनि एषत ३६

स्वित्पुरुषः का
पुरुषः

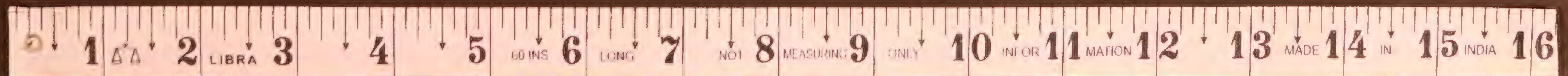
उदरम् एषोदरम् तलोपः वारिवाहको बलाहकः पूर्वपदस्य चः उन्नरपदादेश्चलत्वा
म भवेद्वर्णगमाहुंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् गृहोत्सार्वर्णनाशात् एषोदरम् दिक्
शब्देभ्यस्त्रीरस्यतारभावो वा दक्षिणतारम् दक्षिणतीरम् उन्नरतारम् उन्नरतीरम्
होदाशनाशदभ्येष्टमन्नरपदादेः इत्वं च डाखिनदाशपते हडाशाः डाखिननाप
ते हणाशाः डाखिनदभ्यते हडभाः खलु त्रिभ्यः दम्भेर्नलोपश्च निपात्यते उष्टं ध्याय
जिह्वः श्रान्तश्चेतिकः ब्रुवन्तोऽस्य सीदन्ति इति वृत्ती ब्रुवन्त्वहस्यवृद् आदेशः स

सि. हेरथिकरणेदृ आकृतिगणेषु संहिताया मथिकारोयम् कर्णेनलक्षणस्याविष्टा
कौ. २१३ एषश्चमणिभिन्नचित्रचिद्वस्त्वसलिकस्य कर्णशब्दे परेनलक्षणवाचकस्यदीर्घः ॥

लक्षणस्य किं शोभनवर्णः दिगुणाकर्णः अविष्टादीनां किं विष्टकर्णः अष्टकर्णः पञ्चकर्णः मणिकर्णः भिन्न
कर्णः चित्रकर्णः चिद्वकर्णः स्त्वकर्णः सलिककर्णः नहिष्टनिष्टविष्टयिरुविम
दितनिष्ठको किवन्नेषुपुष्टवर्षदस्यदीर्घः स्यात् उपानत नीहृत प्राहृ मर्मावि
त नीरुक् अभीरुक् मृतीवहृ परीतन कावितिकिम् परिणहनम् विभाषाप्ररुष २१३

इत्यतोमण्डकसुत्याविभाषानुवर्तते सावयवस्थिता तेनगतिकारकयोरेव ने
ह पट्टक वनगिर्पोः संतायां कोटरकिंशुलकादीनाम् कोटरादीनां वेनेपरेकिं
शुलकादीनां गिरेपरेदीर्घाः स्यात् संतायां वनपुरगामिश्रकाणारिकाकोटरा
ग्रभ्यः वनशहस्रोत्तरपदस्य भेदवर्णनं न तन्मेभ्यः इह कोटरान्नाः पञ्च दीर्घवि
धौ कोटरादयो बोध्याः तेषां कृतदीर्घाणां एव विधौ निर्देशो नियमार्यः अग्रेषा
ह्यस्मत्तु विध्यर्थः पुरगावर्णं मिश्रकावर्णं मिश्रकावर्णं शारिकावर्णं कोटराव

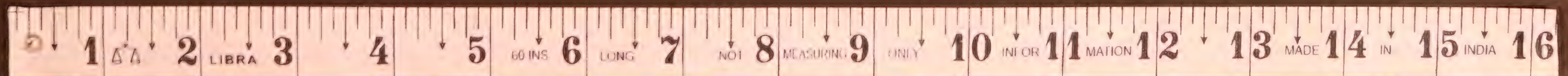
सि.
कौ.
१६

लं एभ्यवेतिकिम् अमिपत्रवनम् वनस्याये अयेवगम् रजदन्नादिषुनिपातना
त्सप्रम्पाप्रलक प्रातिपदिकार्यमात्रेप्रथमा किंशुलकागिरिः वलेवलप्रत्येप
रेदीर्घः स्यात् संतायां हृषीवलः मतौ बहवो नजिरादीनाम् अमरावती अनजि
रादीनां किं अनिरवती बहवः किं ब्रीहिमती संतायामित्येव नेह वलयवती
शरादीनां व शरावती इको वहेपीलोः इगन्तस्पदीर्घः स्यादहे वृषीवरम् क
पीवरं इकोः किं पिण्डवरं अपील्लादीनामिति वाच्यम् दारुवरम् अपीलोः किं १६

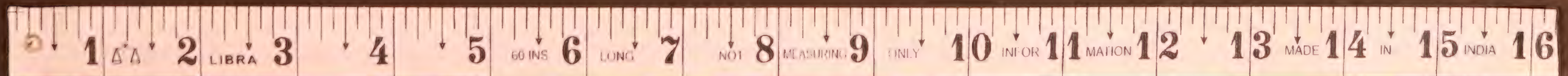
पीलुवहम् उपसर्गस्य च अमनुष्ये बहलम् उपसर्गस्य बहलं दीर्घः स्यात् च
अन्ते परे न तमनुष्ये परिणकः परीणकः अमनुष्ये किं निषादः इकाः काशे इ
गन्तव्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात् काशे वीकाशः नीकाशः इकाः किं प्रकाशः अष्ट
नः संतायाम् उत्तरपदे दीर्घः अष्टापदम् संतायां किं अष्टपत्रः वितेः कपि एक
वित्तीकः द्विवित्तीकः नरे संतायाम् विश्वानरः मित्रे वर्यो विश्वामित्रः संतायां
किं विश्वमित्रो माणवकः अनुदत्तदेशकर्ण ऊनवराह प्रज्जपदेशु दीर्घो वाच्यः ॥

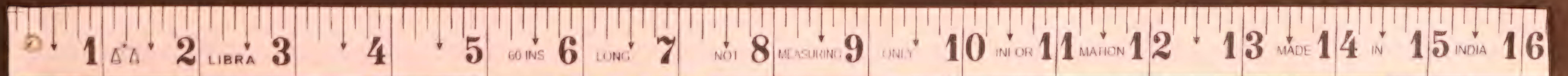
सि.
को.
२१५

आदन्नदत्तादि अनिरत्नः शोरेत्तसत्तामकार्यवदिशपीयूताभ्यो संज्ञायामपि प
भ्योवनस्यानंतं स्यात् प्रवणं कार्यं वणं इहवात्परतामत्रम् विभावोषधिवनः
सतिभ्यः वनस्यानंतं स्यात् हर्वावणं हर्वावनं शिरीषवनं शिरीषवनं ह्य^{पू} अ^{पू} भा
मेव नेह देवदारुवनम् हरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः हरिकावनं सिरिकाव
नं वाहनमाहितात् आरोप्य यडस्यते उदाविस्थात्रिमित्नात्परस्परवाहननकार
स्यानंतं स्यात् इत्तवाहनं आहिताकिं इदवाहनम् इदस्वामिकं वाहनमित्यर्थः २१५

वहतेः सतिवृद्धिरिहैवसूत्रेनिपातनात् पानंदेशो पूर्वपदस्यात्रिमित्रात्परस्य
पानस्यनस्यणत्वेत्यात् देशोऽग्रे तीरं पानंयेषांते तीरपाणाः उशीनराः सुगपा
णाः प्राच्याः पीयतेइतिपानं कर्मणित्यङ् वाभावकरणयोः पानमित्येवतीर
पाणं तीरपानम् करणे तीरपाणाः तीरपानः कंसः गिरिनद्यादीनांवा गिरिण
दी गिरिनदी चक्रणितसावक्रनितसा प्रातिपदिकान्ननुविभक्तिषु पूर्वपद
स्यात्रिमित्रात्परस्यपुस्थितस्यनस्यणोवास्यात् प्रातिपदिकान्ने माधवापिणोने

सि.
कौ.
१२०

मित्रीहिवापाणि विभक्तौ माषवापेण पक्षेमाषवापिनावित्यादि उत्तरपदं यः

त्यातिपदिकंतदन्तस्यैवणातं नेह गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी अतएव नमः

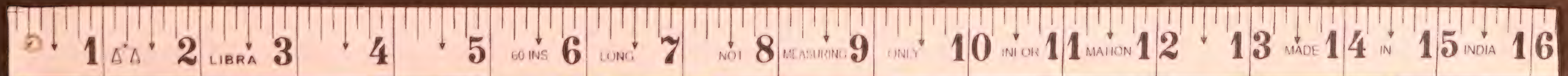
हणं कृतं सङ्गमनं विधानात् इत्थो हि नमः न ^न तूरूपदस्य किंच प्रहिएव वि

फि वेर्नु मोए त्वाप्पि मपि मुं प्रहृष्टं प्रेत्नमित्यादौ

त्यादौ तत्तद्भादिवात्र युवादेर्न रम्ययनापरिपक्वानि एकान्नरपदेणः नि

त्यमित्युक्तं वृद्धहणौ हरिमानयतीति हरिमाणी नृमितीरपाणि विभक्तौ दी

रेपण रम्यवि ^न णा कुमतिव कवर्गवति उत्तरपदेणाम्बत् हरिकामिणो हवि १२०

कार्मणि हरिकामेण पदवयेपि पदेनवधानेण त्वेन स्यात् मावकुम्भापे
न चत्तरङ्गयोगेन अतद्वितद्विवाचम् आर्देगोमयेण शुष्कगोमयेण ऊल्लुमु
हूणिजातिः अत्रमुद्. निपात्यते ऊल्लुमुरुः धामाकम् क्लीवतंमतत्वं जातिः किं
ऊल्लुमुहूणि ऊल्लितानितितुकीफलानीत्यर्थः पारस्करप्रभृतीनिचसंज्ञायाम् ए
तानिसमृद्धानिनिपात्यते नाम्निपारस्करः किङ्किन्था अपरस्पराः क्रियासात
ते सन्निपात्यते अपरस्पराः सार्धागच्छन्ति सततमविलेहेन गच्छन्तीत्यर्थः कि

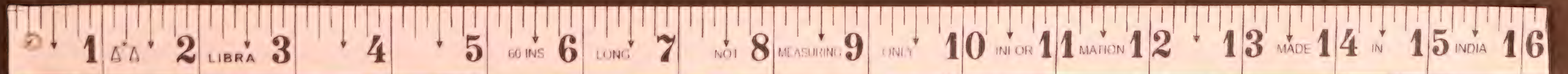

सि. यासातयेइतिकिम् अपरपरागच्छन्ति अपरेचपरेचसहदेवगच्छन्ति गोष्यदंसेविता
को. सेवितप्रमाणेषु सः सम्पत्तंनिपात्यते गावः पयन्नेस्मिन्नेशसगोभिः सेवितो गो
२११ ष्यदः असेविते अगोष्यदात्तराणां प्रमाणे गोष्यदमात्रं देवं सेवितइत्यादिकि
म् गोष्यदम् आष्यदं प्रतिष्ठायाम् आत्मयापनायस्यानेसः निपात्यते आष्यदाम्
नेतलव्यम् प्रतिष्ठायां किं आपदापदम् आचर्यमनिते अद्भुतेसः आचर्ययः
दिसभुज्जीत अनित्ये किं आचर्यकर्मशोभनम् वर्वस्केवस्करः कृत्स्नितवर्चोवर्चः २११

कमत्रमलंतस्मिन्नु अवकीर्यते इत्येवस्करः वर्वस्केकिं अवकरः अपस्करोरा
षाङ्गम् अपकरोमः विक्किरः शक्तनौविकिरोवा पदेविकिरः वाववनेनेव सन्नि
कल्पेसिहेविकिरग्रहणंतस्मापिशक्तनेरन्यत्रप्रयोगोमाभूत् इतिहृतिः तत्रभाष्य
विरोधात् प्रतिष्कषाश्चकरोः कषागतिशामनयोरित्यस्यप्रतिपूर्वस्यपवाद्यचिस्रः
णिपास्यतेषत्तंचमहायः प्रोयायीवा प्रतिष्कषादत्तुद्युते कपोःकिंप्रतिगतःक
षांप्रतिकपोश्चः यद्यपिकपोरेवकषातयापिकपोरिति थातोर्ग्रहणमुपसर्गस्य

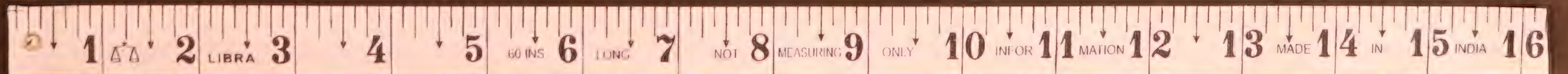

सि. प्रेत्यहणार्थम् तेनथावन्नरोपसर्गात्र प्रस्कावहरिचन्द्रावृषी हरिचन्द्रग्रहणा
कौ. मतमन्त्रार्थम् ऋषीकिं प्रकावोदेशः हरिवन्दोमाणवकः मस्करमस्करिणो
२२२ वेणुपरिव्राजकयोः मकरशब्दोऽयमत्रस्तत्रमुद् इतिच्युनिपात्यते वेणिवतिकिं
मकरोशाहः मकरीसमुद्रः कास्तीराजस्तदेनगरे ईषत्रीरमस्येतिकास्तीरं नाम
नगरम् अजमेवतदमस्येजस्तदं नामनगरम् नगरेकिं कातीरम् अजतद
म् कारस्करोहताः कारं करोतीति कारस्करः अयत्रकारकरः केचिन्नकसादि २२३

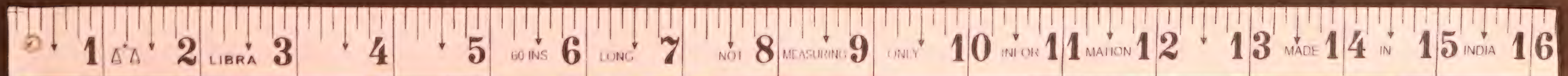
षिदं पटन्ति न सन्नेषु पारस्करेति सूत्रं एवं लिखितम् वतयोः सङ् तलोपश्च ता
सर्व्वेनकारोपि बोध्यः तद्दृष्टोर्दकारनकारौ लुप्येते करपत्नोस्त्वसङ् पौर
देवतयोरिति समवायोपाधिः तस्करः वृहस्पतिः प्रायस्चित्रिचित्रयोः प्राय
चित्रिः प्रायश्चित्तम् वनस्पतिरिमायाकृतिगणोयम् इति समासाश्रयाविधयः
समाप्ताः समर्थानां प्रथमाह इदं पदत्रयमधिक्रियते प्राग्दिश इति यावत् सा
मर्थ्यपरिनिष्ठितत्वं कृतसन्धिकार्यत्वमिति यावत् प्राग्दीयतोऽणनेन दीयती

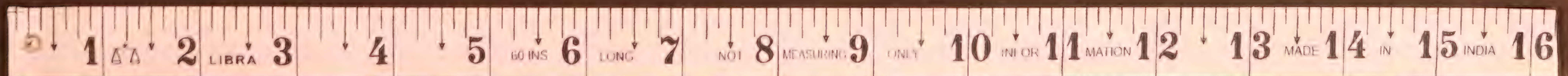
सि.
को.
२१३

त्यतः प्रागधिक्रियते अथपत्यादिभ्यश्च एभ्योऽप्यात् प्रादीयतीयेष्वर्थेषु वत्स
माणासापसापवादः तद्वितेष्वामादेः त्रितितितिवत्तद्वितेष्वे अचामादेरवो
हृदिः स्यात् कितिव कितितद्वितेष्वतथा अथपतेरपत्यादि अथपतम् गाणपत
म् गाणपसोमचरितप्रामादिकमेव दितदित्यादित्यपत्तत्रपदा णापः दि
त्यादिभ्यः पत्तत्रपदाश्च प्रादीयतीयेष्वर्थेषु णापः स्यात् अणोपवादोऽस्यः अ
दितेरादित्यस्य वा आदित्यः प्राजापत्यः यमाञ्चेति काशिकायां याम्ः एथियाजा ॥३॥

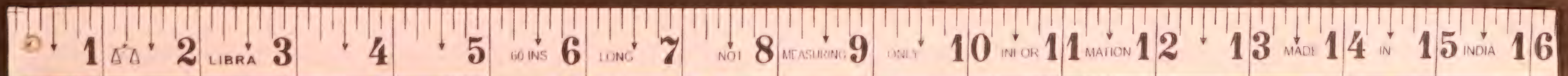
ॐ पार्थिवः पार्थिवी देवाय नमो देवं देवं वहिषष्टिलोपोयञ्च वासः ईकक्क।
वाहीकः स्यान्मोकारः अष्टत्यामः एषोदरादित्वात्सप्ततः भवार्थेन गवायः अष्ट
त्यामा लोमोपतेषु बह्वृष बाहादीनां पवादः उडुलोमा बह्वृषकिं औडुलोमिः
गोरजादिप्रसङ्गे यत् गवं अजादिप्रसङ्गे किं गोभ्यो हेतुभ्य आगत गोदृषं गोमयम्
उत्सदिभ्यो नमोऽन्तः अग्निकलिभ्यो नमः स्वकथः अग्रेरपत्तादि आग्रेयं कालेयम्
इत्यपत्तादिविकारान्नार्थमाधारणः प्रमयाः स्त्रीषु साभ्यां नञ्मौ भवनात् तथा

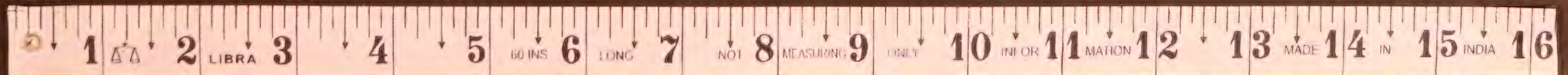
सि.
को.
२२४

मानां भवेनेरसतः प्रागेष्टेषु मीपुंसाभ्यां क्रमात् नञ् स्वचौसाः सैणः पौसाः वसर्षेः
नस्तीपुंवञ्चेति तापकात् स्वीवत् पुंवत् दिगोर्लङ्गनपत्ते दिगोर्निमित्तं यस्तद्धितो
जादिरनपत्त्यर्थः प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लक्ष्मात् पञ्चसकपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः
पञ्चकपालः द्विगुनिमित्तमेतत्किम् पाञ्चपालं शकलं अजादावित्ति किम् पञ्च
गर्गश्चम अत्र पत्तश्च किम् द्वयोर्मित्रयोरपत्तं द्वैमित्रिः गोत्रे लङ्गवि अजादो प्रा
ग्दीव्यतीये विवर्तिते गोत्रप्रत्ययस्य लक्ष्मात् गर्गाणां ल्वाच्चाः वृद्धाच्चः आपत्तस्य च २२४

तद्वितेनाति हलः परस्मात्प्रत्ययकासलोपः स्यात् तद्वितेपरे नत्वाकारेगार्गीयाः
प्राग्दीयतीकिं गंगेभ्योहितंगंगेभ्यम् युनिल्लक प्राग्दीयतीयेजादौप्रसयेविव
तितेयुवप्रत्ययस्यलक्ष्मात् ग्लशकस्यगोत्रापत्तंग्लशकायनिः वक्ष्यमाणः फिन्
ततोयुमात् प्रौवकायनः शुणोत्किदृढताभावाच्चोन पैलादिभ्यश्च एभ्योयुवप्र
त्ययस्यलक्ष्मात् पीलायावेत्तुण तस्मादणोद्यवर्तिफिन् तस्यल्लक पैलः पितायु
वच्च तदाज्ञाष्टाणः द्यभ्यगथेत्यण्नाटङ्गशब्दादणोद्यवर्तिफिन्नेल्लक शब्दः

मि.
कौ.
१२५

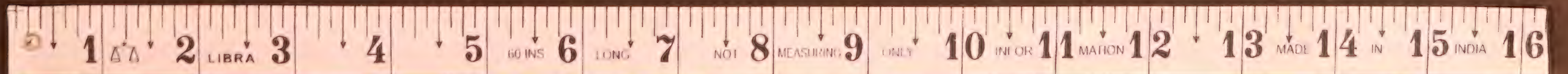
पितापुत्रश्च दत्तः प्राचां गोत्रेयः दत्तः तदन्नाद्युवप्रत्ययस्य लक्ष्मात् तच्चैकोत्रं प्राचां
भवति पुत्रागारस्यापत्यं पुत्रश्च यत्रिजोः फक् पौत्रागारिः पितापुत्रश्च प्राचां
किम् दत्तिः पिता दातायणः पुत्रः नतौल्लिभिः तौल्ल्यादिभ्यः परस्युवप्र
त्ययस्य लक्ष्मात् नष्ट्वेण प्राचाः तल्लः ततः दत्तिफक् तौल्लिः पिता तौल्ल
यनः पुत्रः फक्किजोरत्यतरस्याम् एनीमेव श्वेणानि स्ये लुकि प्राप्ते विकल्पांशस्य
उमकात्यायनस्य छात्राः कातीयाः कात्यायनीयाः यस्मिन्सापत्यं यास्तः शिवा १२५

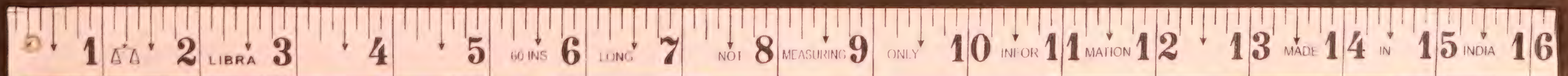
द्यात् तस्मात्पुत्रं पुत्रायास्कायनिः प्रणोद्यचरतिफिच तस्मिन्नात्रायास्कीयाः
 यास्कायनीयाः तस्मात्पुत्रम् वस्यन्नाकृतसन्धेः समर्थादप्येथे उक्तावत्समा
 णाश्चप्रत्ययावासाः उपगोरयसमौपगवः आदिषडिरन्मोपधादृहिंवाथेते ह
 तसन्धेः किम् मौत्थितिः अकृतस्य हपरिभाषया सावृत्त्यनिर्माभूत् समर्थपरिभा
 षयानेहवस्यमुपगोरयत्वं वैत्रसप्रथमात्किम् अपत्यवाचकात्त्वष्ट्यर्थमाभूत् वा
 ग्रहणाद्वाक्यमपि देवयतीति सूत्रादयत्तरसां ग्रहणानुवृत्तेः समासोपि उपगवः

तस्येदमिदं तत्पत्येपि
 वापजांते कृतं मवेत्
 उत्तमः शेषावासी
 लङ्गात्पत्यं प्रयोजनं
 योगविभास्तु भागोऽ
 पत्यं भागः ३५

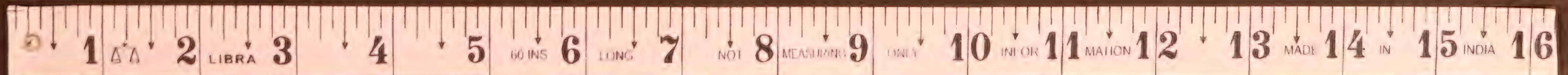

सि. पतं जातिवाङ्मयीषु औपगवी आश्रयतः देवः औत्सः सैणः पौंसः अपतं पौत्रप्रभृ
कौ. तिगोत्रम् अपत्यत्वेन विवर्तितं पौत्रादिगोत्रसंज्ञां स्यात् जीवति न वंशे वा वंशे
३२६ पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं वर्तयति तद्युवसंज्ञमेव स्यात् न तु गोत्रसंज्ञम् आ
न्तरिक्षस्थायसि ज्येष्ठे आन्तरि जीवति कनीयान् वर्तयति युवा स्यात् वामस्मिन्
पितरस्य विरते जीवति आन्तरस्य स्मिन् पितरस्य विरते जीवति पौत्रप्रभृतेरप
त्यं जीवते ववायुवसंज्ञां स्यात् एकं जीवति ग्रहणमपत्यस्य विशेषणं द्वितीयं सपि ३२६

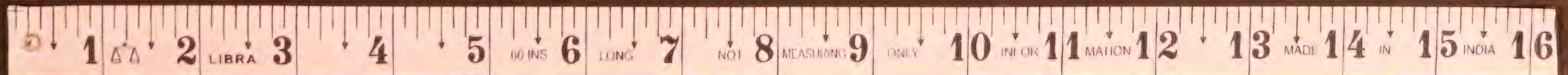
एतस्मिन्निर्देशादभयोरुक्तार्थः स्थानेनवयसावोक्तृष्टेपितृष्टेपितामहेभ्रातृ
रिवाजीवति गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्ययणः गार्ग्यावास्वविरेतिकिं स्थानवयोमृतेगा
र्यपवजीतिकिं मृतेमृतोवागार्ग्यपव बृहस्पदजायामितिवाच्यम् गोत्रमेवबृह
संताप्राचाम् गोत्रस्ययुवसंतापजायंगस्यमानायांतत्रभवान् गार्ग्ययणः इदिया
तकिम् गार्ग्यः सूनृकुत्सायाम् गोत्रसंतेतिवाच्यम् गार्ग्याजात्मः कृत्तिगतेकिम्
गार्ग्ययणः एकोगोत्रे गोत्रेकपदापत्यप्रसयास्यात् उपगोर्गोत्रापत्यमौपगवः॥

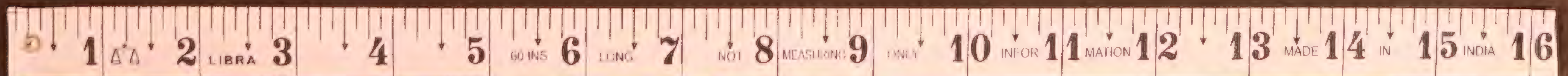
सि.
को.
२२

गार्ग्यः नाडायनः गोत्रैस्त्रैकोनसंख्यावां प्रत्ययानां परम्परा यदा सह न संख्येभ्यो नि
स्रोत्यन्निः प्रमत्तेन प्रपत्ये पितरेव स्यान्नतः प्राचामपीति च मतभेदेन तदा व्यंस्तमे
तत्र योत्र योत्ररम् पितरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगोस्त्वतीये वाचे औपगवादित्या
तु चतुर्थे तत्त जीवसेष्टे मृतवंशे औपगवेः फक् इत्यं फगिजोः पराम्परायां मूला
स्ततमे गोत्रेऽप्येकोनशतं प्रत्ययास्तः पिता महादीनामपीति मृत्युपक्षे तत्त तीये वा
चे उपगोरणादृष्टे सिद्धे पणान्नादिजपि स्यात् चतुर्थे ततः फगिति फगिजोः परम् २२

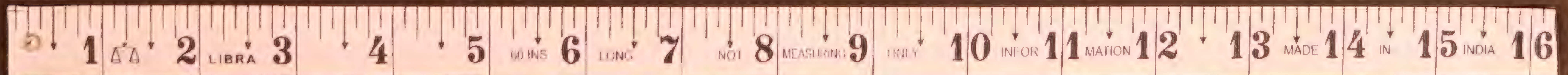

गयोशतमेगोत्रेनवतिरनिष्टप्रत्ययाःस्यः प्रतोनिप्रत्ययमिदंस्त्रम् प
वसन्नरसूत्रेष्टम् गोत्राष्टमसिध्याम् सूत्रयमेगोत्रप्रत्ययान्नादेवप्रत्ययःस्य
तृसिध्यान्तनपुवमंता गर्गस्यपुवापत्यंगार्ग्ययत्ताः सिध्यांगोत्रत्वादेकपवप्रत्य
यः प्रतरज्ज्मात् अदन्नेयत्यातिपदिकंतत्सकृतिकात्स्यन्नादिज्ज्मात् अप
त्येयदातिः बाहादिभ्यश्च बाह्विः ओङ्लोमिः आकृतिगणोयम् संधानरक
द्वव वादिज् संधानुरपत्यंसौधानकिः व्यासवरुहनिषादचण्डालविमानोचे

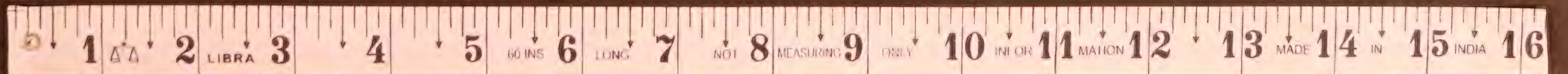

सि. निवक्तव्यम् नद्याभ्यापदान्नाभ्याएवौन्नताभ्यामेव पदान्नाभ्यायकारवकारा।
कौ. भ्यापरस्पद्विर्नकिन्नताभ्याएवौक्रमोदेवावागमोस्तः वेयामकिः वारुट
३५ किरित्यादि गोत्रेऊञ्जादिभ्यः कञ् वातकञ्जोरसियाम् वातवाविभ्यः क
अन्नेभ्यश्चसार्थेअः स्यात् नतसियाम् कौञ्जायनः बहुमेतदाजवाञ्जुग्वह
ते कौञ्जायनाः वाभ्यायनः सियं कौञ्जायनी गोत्रेन जातिनात् डीश्च अनन्त
रापत्ये कौञ्जिः नडादिभ्यः फक गोत्रदत्तेव नाशयनः वाशयणः अनन्तरोनादिः ३५

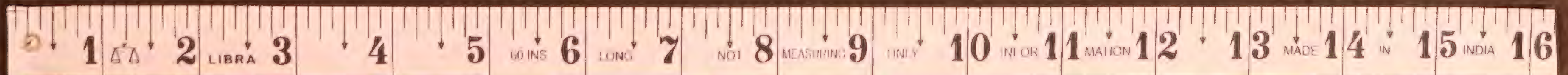

हरितादिभोजः पभोजनेभ्योऽनिक क हरितायनः रहगोत्राधिकारेपिसा
मर्षासूत्रं नहिगोत्रादपरोगत्रोप्रत्ययः यत्रिजोच्च गोत्रेयोयत्रिजोतदसक
स्यात् अनातीसुक्तेरापत्यमेतियनोपोन गार्गायणः दाक्षायणः शारद्वत् पुनक
दर्भाणां दभृगुवत्सायायणेषु गोत्रेकम् अत्रिजोरपवादः आयौविदादी शार
द्वतायनोभार्गवश्चेत् शारद्वतोमः शौनकायनोवात्स्यश्चेत् शौनकोमः दार्भाय
णः आयणश्चेत् दार्भिरमः द्रोणपर्वतजीवन्तादस्यतरस्याम् पभ्योगोत्रेकम्

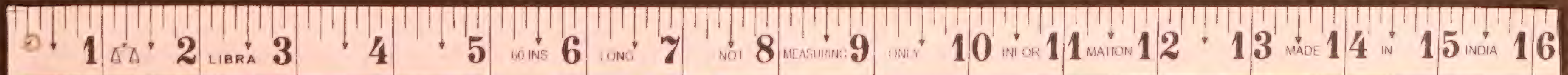

सि. दौणायनः दौणिः पार्वतायनः पार्वतिः जैवन्नायनः जैवन्निः अनादिरिहदोणः अ
कौ. ११५ सत्याम्ननन्नेरुपवागतः अतृष्णानन्नेर्येविदादिभोजः एभ्यः अज गोत्रेयेतशतृ
वयसेभ्यः आनन्नेर्यज् विदस्यगोत्रेवैदः अनन्तारवैदिः बाह्योदेगकृतिगणना
दिज् पुत्रस्यापत्येपौत्रः दौहित्रः गर्गादिभ्यो यज् गोत्रेमेव गार्ग्यः वात्स्यः य
ज्जोश्च गोत्रेयत् यजन्तं अजन्तं च तदवायवयोरेतयोर्लक्ष्मात् तत्कृतेवहते
नत्तस्रियां गर्गाः वत्साः विदाः उवाः तत्कृते किं प्रियगार्ग्यः अस्त्रियां किं गार्ग्यः ११५

म्रियः गोत्रे किम् दृष्ट्याः शैत्याः प्रवगाधाय प्रसिद्धमिह गोत्रं तेनेहनपौत्राः दौहि
त्राः मभुवभौर्वास्तुलकौशिकयो गोत्रेयञ् माथयोवास्तुलः माथयोत्यः वा
भुयः कौशिकः वाभुयोत्यः वभुशहस्यगर्गाथिपादात्तिहेनियमार्थमिदम् ग
गादिपादफलं लोहितादिकार्यार्थम् वाभुयायणी कपिवोधादङ्गिरसे गो
त्रेयञ्मातृ काण्यः वोध्यः आङ्गिरसे किं कायेयः वोथिः वनण्यश्च आङ्गिरसह
मेव वातण्यः अनाङ्गिरसेतर्गादौशिवादौवपादायजणे वातण्यः वातण्यः !

सि.
कौ.
२३.

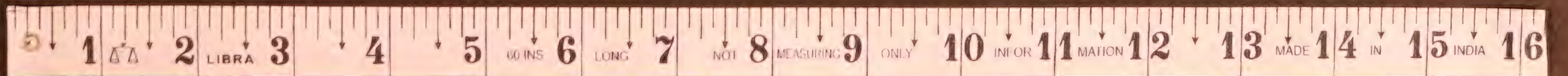
लक्ष्म्याम् वतण्डितिविहितमलक्यात् स्त्रियाम् शाङ्करादिवातडीन व
वणरी अनाङ्गिरसेतवासायनी लोहितादिनाम्कः अणित्वातणरी अवि
वाहसमाणः अद्र अष्टादिभः फज् गोत्रे अष्टायनः पुंसि जाते पुंसीति प्रकृ
तिविशेषणं जातस्यापत्यं जातायनः पुंसीति किम् जानाया अपत्यं जातयः भर्गो
त्रे गोत्रे गोत्रे फज् भार्गवणस्यै गत्रः भार्गिरयः शिवादिभ्योण गोत्रे इति निवृत्तम्
शिवस्यापत्यं शैवः गाङ्गः पत्तेतिकादिवात्फिञ् गाङ्गायनिः शुभ्रादिवाङ्गकः ॥

२३.

गाङ्गेयः अहदाभ्योनदीमानुषीभस्तत्रामिकाभ्यः अहदेभ्योनदीमानुषीना
मभ्योत्पत्त्यात् ढकोपवादः यामुनः नार्मदः विन्नितायाप्रपमंचैन्नितः अहदा
भ्यः किंवासर्वदत्रेयः नदीत्यारिकिंवेनेतेयः तत्रामिकाभ्यः किं शोभनायाप्र
पत्यंशोभनेयः अष्टान्यकहृस्मिऊरुभ्यश्च ऋषयोमनुद्वह्यः वसिष्ठः वैश्यामि
त्रः अत्यकेभ्यः श्याफल्कः हृस्मिभ्यः वासुदेवः अनिरुहः शौरिरिति तबाह्यदि
वात ऊरुभ्यः नाऊलः साहदेवः इप्रपवायवाटोयंमध्येपवादमायात् अत्रिशा

सि.
को.
२१२

हातपरत्नाइक श्रोत्रेयः मातृसंख्यासंभद्रर्वायाः संख्यादिपूर्वसमात्
शब्दस्य उदादेशः अणप्रत्ययश्च हेमातरः सोमातरः आदेशार्थवचने प्रत्ययउ
त्सर्गणमिहः स्त्रीलिङ्गनिर्देशार्थापेक्षः तेन धातुमातृने संख्येति किम् सोमात्र
!
शुभ्रादिनादैमात्रेयः कस्यायाः कनीनव ढकोपवाटोण तत्सत्रियोगेन क
नीनादेशश्च कानीनोद्यामः कर्णश्च अनूढायापवापस्यमित्यर्थः विकर्णश्च
ङ्खगलादन्तभरहाजात्रिषु उपमेण वैकर्णिरमः षोडशोभारहाजः षोड्भिः २११

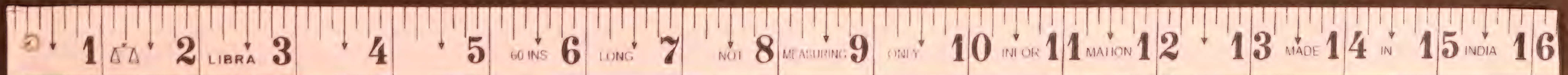

रमः व्यागलश्रात्रेयः व्यागलिरमः केविन्नशुद्धेत्तावन्नपहन्तिरेषांढकप्रम
दाहरणं शौद्धेयः पीलायावा तत्रामिकाणवापित्ता ह्यवशतिढकिप्रामेपदे
ए विधीयतेपीलायाप्रपसंपैलः पैलेयः ढक्कमएरुकात चादए पदेरु मा
एरुकेयः माएरुकाःमाएरुकिः स्त्रीभ्योढक स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यःढकस्मात् वैना
तेयः बाहादिवात्सौमित्रिः शिवादिवात्सापत्तः ह्यवः स्त्रीप्रत्ययान्तादपसेढ
कस्मात्तेत्रामिकाणोपवाटः दात्रेयः पार्थरस्यत्रतसेदमित्ता ए इतश्चानिजः ।

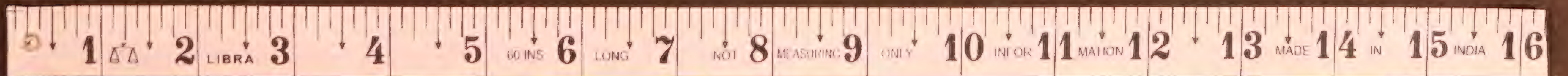

सि. हकागन्नाद्युपोपनेहकस्मात् नतिमन्नात् दौलेयः नैथेयः अत्रियः अत्रियैः अ
कौ. त्रिभृगुः कृत्स्नवसिष्ठगौतमाद्विरोधश्च एभ्योगोऽप्रत्ययस्य तत्कृतेव हते लक्या
२१२ त नतस्त्रियाम् अत्रयः भृगवः कृत्स्नाः वसिष्ठाः शुभ्रादिभ्यश्च शुभ्रस्यापत्येणो
श्रेयः विकर्णकृशीतकात्कारपे अपनेहक वैकर्णेयः कौशीतकिः भ्रुवो
वृक् वातहक भ्रौवेयः प्रवहणस्पटे प्रवहणशहस्योऽत्रस्यावामादेरवोह
दिः सर्वपदस्य तवाटपे प्रवहणस्यापत्येणवाहणेयः प्रवाहणेयः तत्प्रत्ययस्य २१२

व द्वागन्तमप्रवहणशहस्रमावृद्धिर्वाञ्जितिणितिकितिच प्रवहणयस्या।
यत्प्रवाहणेयिः प्रवाहणेयिः वास्तद्वितनिमित्रावृद्धिः द्वाञ्जयेणविक
ल्पेनवापित्रंनपाक्यतेइतिसूत्रारम्भाः कल्याणादीनामिनः एवामिनजादे
शाःस्मात् द्वाककात्याणिनेयः वान्यकिनेयः ऊलदायावा इनञ्चात्रंविकल्प
ते द्वाकनित्यः एवैणैवकौलदिनेयः कौलदेयः मतीभित्तक्यत्रऊलदा यात
यभिवागयंऊलायटतीतितस्याः तदाभ्योवेति एतेद्वाक कौलदेयः हृदगा

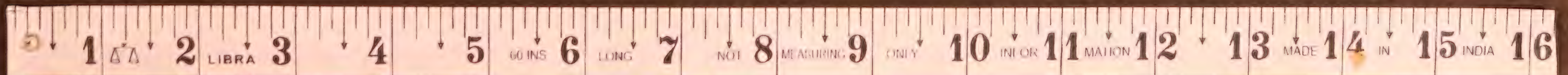
सि.
कौ.
१३३

सिन्धुनेर्षपदस्य च हृदाद्यनेर्षोत्तरपदयो रवामोदेरवोहृदिः श्रितिकिति
चपरे सहोपसंमौहार्दः सुभगाया अपसंमौभागिनेयः सक्तप्रधानाः सिन्धु
वः सक्तसिन्धवः तेषु भवाः साक्तसैन्यवाः चटकायोपरक चटकसेति वाच्यम्
लिङ्गविशिष्टपरिभाषया सिन्धु अपि चटकस्य चटकाया वा अपसंमौहार्दः सि
यामपसेलवक्तव्यः तयोरेव स्यापसंमौहार्दः चटका अजादिना ह्यप गोधाया ह्क
गोधेरः शुभ्रदितात्मे ह्क गोधेयः आरगुदीवाम् गोधारः रकासिद्धे आका १३३

शेचाराणमसतोविधानार्थम् जडस्यापसंजडारः पणस्यापसंपाण्डारः लडा
भ्योवा अङ्गुलीनाः शीलहीनाश्चलदाः ताभ्योवाढक काणेः काणेयः दामेः
दामेयः पितृषसञ्जण अणोपवादः पैतृषसीयः ढकिलोपः पितृषसरन्नलो
पः सात ढकि अतएवढक पैतृषमेयः मातृषसञ्च पितृषसर्यडकंतदस्या
पिमात मातृषमेयः चतष्वाञ्चोढञ् एभोढञ् ढेलोपोकद्याः कडुभिन्नसो
वर्णान्नभसलोपः सात ढपरे कामाण्डलेयः कमण्डलशहस्रतष्वाजातिविशेषे

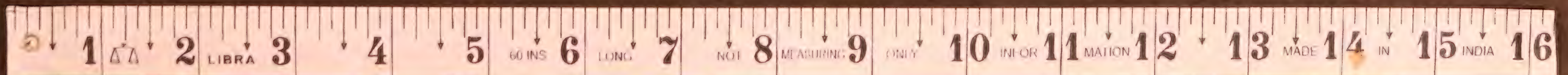
मि.
कौ.
२३४

गृह्यादिभ्यश्च पभ्योऽज्झस्मात् श्राद्धकोरपवादः गार्हपत्यः मित्रयोरपत्यं ऋष्यणि
प्रोमेऽज्झ केकयमित्रयुप्रत्ययानां यादेरियः पञ्चयकारादेरियादेशः स्यात् त्रि।
तिणितिकिति चतुर्द्वितेयेरेरिति द्यादेशो प्रोमे दार्णिनाहास्तिनायनायवर्णिक
कजैत्याशिनेयवाणिनायनिभ्रौणहस्यैवत्यसारवैत्वाकमैत्रेयद्विराजमायानि॥
एतानि निपात्यन्नेरित्युलोपः मैत्रेयः मैत्रेयौ यस्मादिभ्योगोत्रे पभ्योपत्यप्रत्यय
सल्लकस्मात् तत्कृतेवहतेनतस्त्रियाम् मित्रयवः बहुचद्वजः प्राव्यभरंतश्च बहव ॥२३४

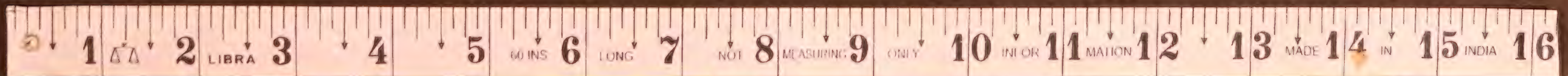
परोयइअ प्राचगोत्रेभरतगोत्रेचवर्तमानः तस्यलक पत्रागागः युथिष्ठिराः
नगोयनादिभ्यश्च गोत्रप्रत्ययस्यलकस्यात् विदाद्यन्तर्गणोयम् गोयवनाः शै
यवाः तिककितवादिभ्योदहे एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबह्वेल्गवास्यात् तैकायन
यश्चकैतवायनयश्चतिकादिभ्यःफिञ् तस्यलक तिककितवाः उपकादिभ्यो
न्यततस्यासदहे एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबह्वेल्गवास्यात् दहेवाहहेव भृष्टक
कपिष्ठनाः भृष्टकिकापिष्ठलयः लमकाः लामकायनाः प्रागस्यकौण्डिन्याः

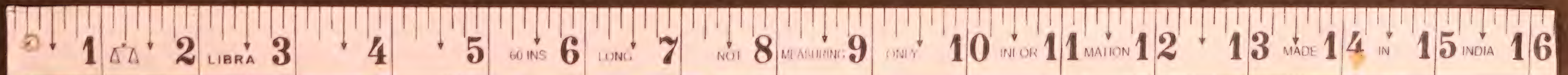
सि.
कौ.
११५

योरगस्तिकृण्डिनच एतयोरवयवस्यगोत्रप्रत्ययस्यगोत्रजस्यवह्वलकस्या
न अविशिष्टस्यप्रकृतिभागस्ययथासांख्यमगस्तिकृण्डिनच एतावादेशोलः अ
गस्तयःकृण्डिनाः राजस्यपुराद्यत् राज्ञोज्ञातावेवेतिवाच्यम् येवाभावकर्मणो
यादौतद्विनेपरेअन प्रकृत्यास्यात् नतभावकर्मणोः राजस्यः स्यपुर्यःजाति
ग्रहणाच्छादावत्पत्रोराजनः अन अणिअन प्रकृत्यास्यादितिदिलोपोन।
अभावकर्मणोः किं राज्ञःकर्मभावोवागज्जम् संयोगाच्च इत्यकृत्याणिपरेच ११५

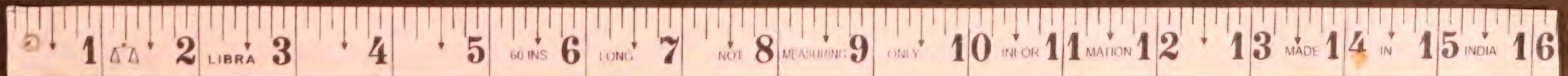
क्रिणोपसंचक्रिणः नमश्चोपसेवर्मणः मश्चो न प्रहसान्मान्मान् अपसे।
णिभाइणामः मश्चः किं सौतनः अपत्ये किम् चर्मणा परिहृतो चर्मणो रथः प्र
वर्मणः किं चक्रवर्मणोपसंचक्रवर्मणः वाहितनाम्न इति वाच्यम् हितना।
मोपसंहैतनामनः हैतनामः ब्राह्मजातौ योगविभागोत्रकर्तव्यः ब्राह्म इति नि
पात्यते अनपत्येणि ब्राह्महविः ततो जातौ अपत्ये जातावणि ब्रह्मण्यिलोपो
नस्मात् ब्रह्मणोपसंचब्राह्मणः अपत्ये किं ब्राह्मीशेषथी औत्तमनपत्ये अणिटि

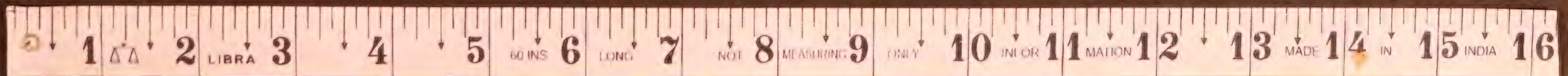
सि.
कौ.
३३८

लोपोनिपासते डौलंपदम् मुनपत्तेकिं उदाणोपसमौदाः षर्ष्वहम्यतरा
तामणि षर्ष्वोयोत् तस्यहनादेश्चभस्यातोलोपोणि तादाः भ्रौणच्चः भूत
रातोपत्तं धातुगतः षेति किं सामनः मुणिकिं तादाः लत्राहुः लत्रियः
जातावित्तेव लत्रिरमः ऊलात्तः ऊलीनः तदन्नादपि उत्तरसूत्रेऽर्ष्वपदा
दितिलिङ्गात् प्राञ्जलीनः षर्ष्वपदादन्तरस्यायङ् कञौ ऊलादि
तेव पदेतः ऊल्यः कौलेयकाः ऊलीनः पदग्रहणं किं बहुऊल्यः बाहुऊले ३३८

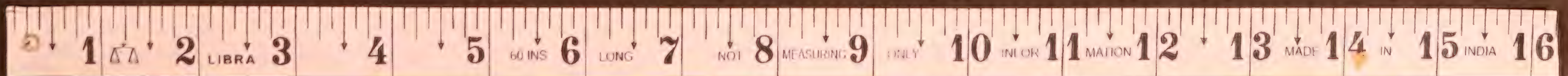

यकः बहूजलीनः महाकुलादजवजौ महाकुलशाहादजवज् श्मेतोप्रस
यौसः अमतरस्याग्रहणानुवृत्तेः तस्य महाकुलः महाकुलीनः तस्यते
तमहाकुलीनः उष्णलाडकः सर्ववत् पदेत्वा दौकलेयः उष्णलीनः
समस्तः समीयः आनर्थ्यश्च वाचः प्रणोपवादः आनृत्यः आशीयः वन्य
ते आनर्थ्येन प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेन शब्दोवाच्ये आनृत्यः शत्रुः पाप्मनाश्च
तयोनेतिश्च वारात् रेवत्यादिभ्यश्च कटस्येकः अङ्गात्परस्येकादेशः

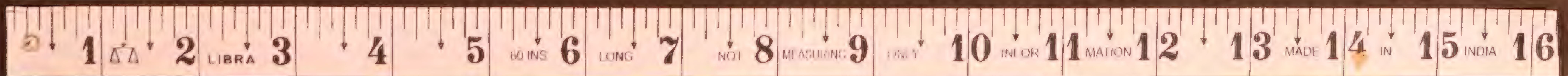

मि. ३३३
कौ. ३३३
स्मात् रैवतिकः गोत्रमियाः कृत्स्नेणाव गोत्रं यास्वीतदावकाळ्वात् ॥
दकौस्तः कृत्सायां सामर्थाद्युनि गार्पाप्रपत्संगर्गः गार्गिकोवाजाल्मः भ
स्योदितदितरतिपुंवद्वावात् गार्पशाहात् एदकौ यमेतलोपः प्रापत्यसे
तियलोपः दृढादकसौवीरेषुवहलम् सवीरेदेशोद्वाः सौवीराः दृढात्सौ
वीरगोत्राद्युनिबहलंदकस्मात् कृत्सायां भागवित्रेः भागवित्रिकः पदोदक
भागवित्रायनः फेच्छवफिजन्नात्सौवीरगोत्रा द्यमेच्छः दक कृत्स्नेगम् ३३३

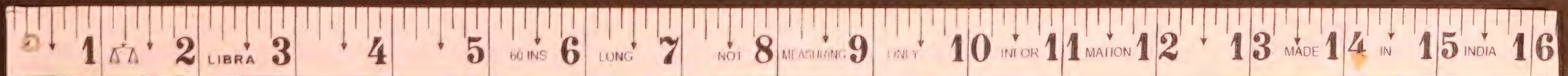

मानेयमन्त्रस्यापत्तंयामन्दायनिः यामन्दायनीयः यामन्दायनिकः ऊ
त्तनेकिम् यामन्दायनिः औत्तर्गिकस्याणोग्पातत्रियेनिलक सौवीरेषु।
किं नैकायनिः फाण्डाहृतिमिसताभ्याणफिजौ सौवीरेषुनेहयथासंख्य
मत्स्यापुरस्परनिपातादितिहृत्तिः भाषितयथासंख्यमेवस्थितम् फाण्डा
हृताः फाण्डाहृतायनिः मैमताः मैमतायनिः ऊर्वादिभ्योणोपत्ये कौरवा
वास्तव्याः वावहक्यः समाजः तत्रिये सम्राज्यः साम्राज्येयः सेनान्तलत

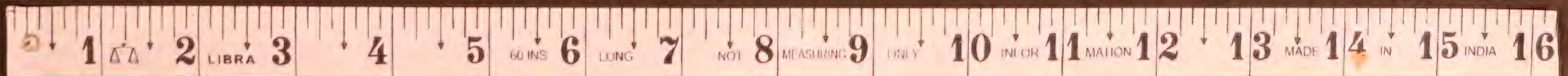

सि. लाकारिभ्यश्च पभ्योऽण्यः हारिषेण्यः लादण्यः कारीणिस्मीतस्मात् तान्नवा-
कौ. यः कौम्भकार्यः नापित्यः उदीवामिज हारिषेणिः लादणिः तान्नवायिः
३८ कौम्भकारिः नापितात्तरत्वात्किञ्चैव नापितायनिः तत्तेणणउपसत्तानम् ता-
दाः पदेतादण्यः तिकादिभ्यः छिञ्चैकायनिः कौशन्तकार्मार्क्याभ्याम् ॥
अपेमेदिज रजोपवादः परमप्रकृतेरेवायमिष्यते प्रत्ययसन्निभयोगेन प्र-
कृतिरूपेनिपात्यते कृशलस्यापत्यं कर्मार्क्यायणिः द्वागद्वयोरपि द्वाग्या ३९

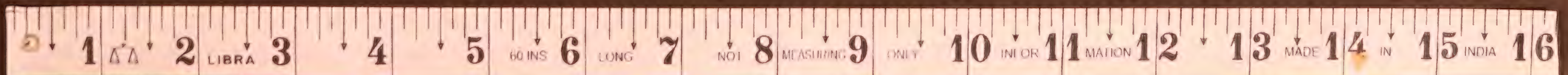
यनिः वार्षायणिः अणोद्यवः अपत्येफिन्न रमोपवाटः कात्रायणिः अणइ
तिकिं दात्तायणः द्यवः किं जेपगविः सदादीनां फिन्नावायः सादायनिः।
सादः वाकिनादीनां ऊक्त अपत्येहिन्नावाकिनकायनिः वाकिनिः पुत्रादन्त
रस्माम् अस्मादाफिन्नमिदः तस्मिन्नेपुत्रान्नमवाऊग्विधीयते गार्गीपुत्राय
णिः गार्गीपुत्रकायनिः गार्गीपुत्रिः उदीवांहदादगोजात आशतमायनिः
शावात आशपुमिः हदाकिं दातिः अगोजाकिं जेपगविः शावामहदाफिन्न

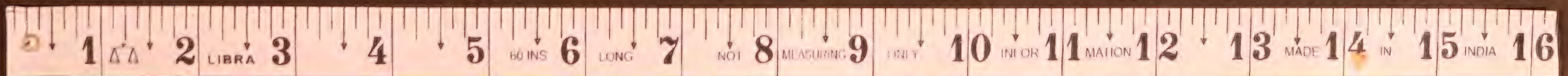
सि.
कौ.
२३५

हुलम् प्रवृत्तयतिः मनोर्जातावज्जैषुक् समुदायार्थो जातिः मानवः मनु
ष्यः जनपदपादात्तत्रियादञ् जनपदतत्रिययोर्वाचकादञ् स्यादपेक्षेर्धे दणि
नायनेति संज्ञे निपातनाहिलोपः ऐत्वाकः ऐत्वाकौ तत्रियसमानपादाजनः
एदा तस्मै राजस्य पत्यवत् तदा जमावताणस्तदा जइत्यर्थे संज्ञा सामर्थ्यात्
पञ्चालानां राजा पाञ्चालः शोणवक्रवः पौरवः पाण्डुरोऽण पाण्डुः सान्ते
यगात्पारिभाष्ये आभ्यामपेक्षेर्दृष्ट्यादिति अङोपदः सान्तेयः गान्धारः तस्मै २३५

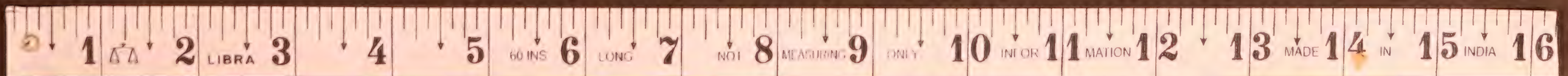
जन्ममेवम् ह्यम्भगपकलिंगमरममादण् शुभोपवादः ह्यश्च आङ्गः वाङ्गः ॥
सौम्यः मागयः कालिङ्गः शौरसमः तस्मिन् जन्ममेवम् ह्येकोमताजादाङ्गाङ्गः
हृदात आस्यः सौवीर्यः इत्त आवन्मः कौमत्यः शुजादस्यापत्तमाजायः ऊरु
नादिभ्योऽणः कौरयः नैवथ्यः सनैवथ्यमार्थपतेः सतायामित्तादौतशेषिकोण
साल्तावयवप्रत्ययकलकटापमकादिम् सान्ताजनपदस्तदवयवाड्डमरा
दयलेभ्यः प्रत्ययप्रयादिभ्यसिभ्यश्चरन्त्यात् शुभोपवादः ऊँउमरिः प्रात्ययि

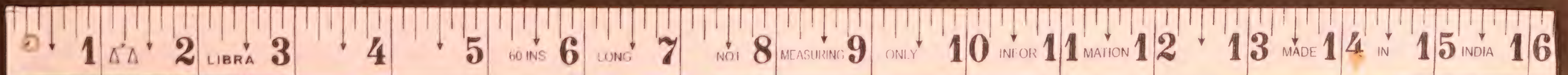
सि.
कौ.
२४.

कालकृतिः आश्वकिः राजस्येवं तेतदाजाः अत्रादयणतन्ताः सः तदाज
सबहुतेनैवासियाम बहुर्येषुतदाजसलकमात् तदर्थकतेवहतेनत।
सियाम इलाकवः पञ्चालाः इमादि कथंनर्हि कौरवाः पशवः तस्यामेवर।
योः पाणसाइमादिकौरयेपाणसेवसाथवः तमावदाणावेतिसमाथेयमरु
णामन्येवसेनिरुध्यमानायदृशादृयोस्तदपमेततणया कसोजात्रुक अ
सात्रदाजसलक कसोजः कसोजौ कसोजादिभ्यदृतिवक्तव्यम् वोलः शा २४.

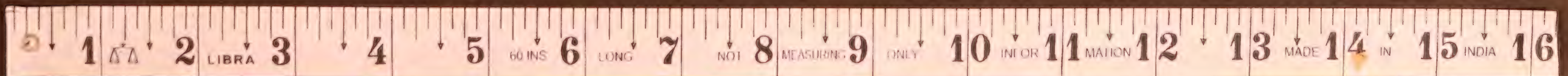
कः स्रज्जलणसालोकक केरलः यवनः अजोलक कसोजाः समरेइतिपाट १
सगमः दीर्घादिपाठेन कसोजोभिजनोयेषामित्यर्थः अत्रतलशिलादिभ्यो
लज्जावित्ताण स्रियामवन्ति कुन्ति कुरुभ्यः तदाजसलकसात् अवन्ती कुन्ती
कुरुः अतश्च तदाजसाकारस्रियां लकसात् मुरसेनी मदी कथंमादीसता
विति ह्रस्वपवपाठ्यइतिहरदतः भर्गादिभवाकल्पं नशापभर्गादियोधे
यादिभ्यः एतेभ्यस्तदाजसनलक पाञ्चाली वैदर्भी आङ्गीवाङ्गी मागधी एते

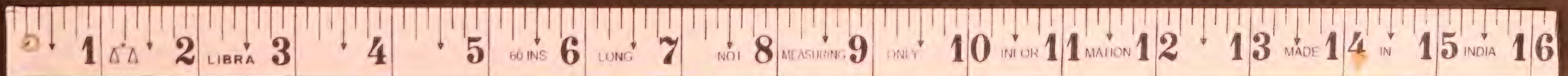
सि.
को.
२४।

प्राच्याः भार्गीकार्ष्णी कैकेयी केकयी तत्र जन्मजनकभावलक्षणोपयोगे
दीर्घं युथाश्रुका आभां ह्यशरतिभ्यामणज्जावित्यत्र शार्ङ्गं रवाद्येकं ततः
स्वार्थे पार्श्वदियौ धेयादिभ्यामणज्जावित्यत्र शार्ङ्गं रवाद्यज इति द्वीन अत
श्चेति लुकि तदगन्ता दीर्घदात्र निहन्ति स्वरः स्यात् यौ धेयी शौ केयी अणि
जोरनार्धयोगं रपोत्तमयोः व्यङ्गोत्रे आदीनामन्त्रमुत्र संतस्य समीपमुपोत्रं
गोत्रे यावन्ति जौ विस्तिताव नार्धोत्तदन्तयोर्गुरपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रिया २४।

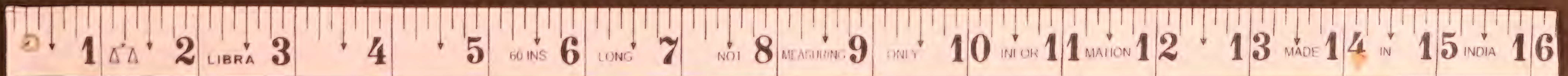
ष्यजादेशः स्यात् निर्दिश्यमानस्योद्देशाभवन्तीति अणिजोरेव वजावितौ यदु
च्चाप ऊसुदगन्धेरपत्यंस्त्रीकौमुदगन्धावागस्यामुनार्धयोकिं वसिष्ठी वैष्णा
मित्री गुरुपोतमयोः किं औपगवी जातिलक्षणोऽरीषु गोत्रे किं अहिच्छेत्रे जाता
अहिच्छत्री गोत्रावयवात् गोत्रावयवागोत्राभिमतः ऊलाख्यस्तोगोत्रे वि
हितयोरणिजोः स्रियां ष्यजादेशः स्यात् अगुरुपोतमार्थमारम्भः पौणिक्वा
कौस्तुभश्च स्रियां ष्यद् प्रत्ययः अगुरुपोतमार्थो नणिजर्थश्च आरम्भः कौसा

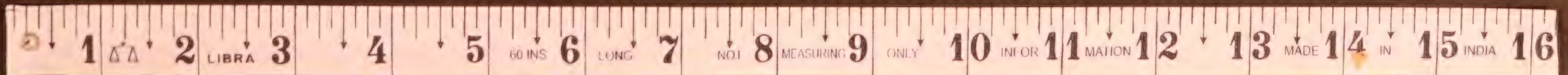
सि.
कौ.
२४२

वासा सतयुवताम् सत्या भोज तत्रिये भोज्या देवयज्ञिणौ बह्वृत्तिमात्समुग्रिका
गोविहिभ्योऽनतरसाम् एभ्यश्चतर्भाः बह्वृत्तिमात्समुग्रिका गोत्रेपि
रत्नात्सवर्ततेपक्षे रत्नो मनुष्येति द्वीष्ट देवयज्ञा देवयज्ञी इत्यपत्याधिकारः तेन
रत्नं रागात् रज्यतेनेनेति रागः कषायेण रत्नं वसं काषायं माञ्जिष्टम् रागात्किम्
देवदत्तेन रत्नं वसम् लाता रोचनादृक् लातिकाः शैवनिकाः शाकलकर्ममाभा
मुपसाख्यानम् शाकलकर्ममाभामुपसाख्यानम् शाकलिकाः कार्ममिकाः आभा २४२

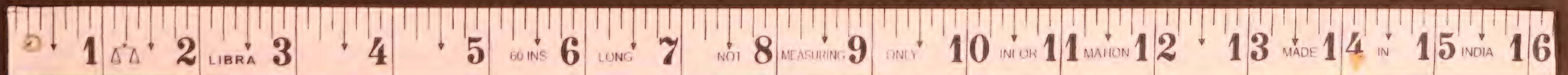

मणपीतिद्वित्रिकारः शाकलः कार्दमः नीलाश्वनीलारक्तं नीलं पीताकनूपी
तकम हरिशमहारजनाभ्यामञ्जु हरिदम माहारजनम नलत्रेणयुक्तः कालः ।
पुष्पेणयुक्तं पौषमदः पौषीरात्रिः लवविशेषे श्वेताविहितमलप्यात षष्टिदा
लसत्कस्यकालमावान्नरविशेषश्चेन्नगमते अथपुष्पः कथंतेहि पुष्पयुक्तापौ
लमासी पौषीति विभाषाफाल्गुणीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभद्रतिनिर्देशेनपौर्णि
मास्यामयंलज्जोतितापितत्वात् श्रवणाश्रवणश्चतुष्टयंलपुष्पयुक्तवद्भावभाव

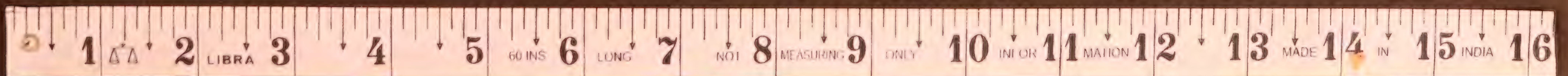

मि. ३४३
कौ.
सुप्रवाथकात्पिनिपातनानि आवणी संज्ञायाम्प्रवणासत्याभ्याम् विशेषार्थो
यमारम्भाः प्रवणारात्रिः प्रसृत्योसुहर्तः संज्ञायाम्किं आवणीप्रसृप्ती दृढाच्छ
नक्षत्रदृढाद्युक्तेकालेच्छः साद्विशेषमत्यसतिव तिष्ठप्रनर्वसवीयमहः रा
धानुगधीयारात्रिः दृष्टं सामनेनेमेववमिष्टेनदृष्टं वामिष्टं साम प्रसिद्धेयं
दिहावक्तव्यः उशनसादृष्टमौशनसम् औशनसम् कलेढक कलिनादृष्टं काले
यं साम वामदेवाज्यञ्चो वामदेवेनदृष्टं सामवामदेवम् सिद्धेयमेतिलोपेनकि ३४३

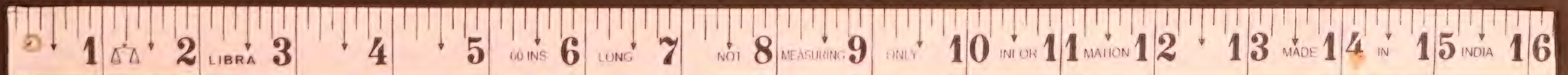

मर्थययतौ ग्रहणमातदर्शभूतामदेवस्मनज्जरे परिहृतोरथः वसैःपरिहृतो
वासोरथः रथः किं वसैःपरिहृतः कायः समन्नादेषितः परिहृतो गुरुः पा
ण्डकसत्तर्दिनिः पाण्डकसत्तेन परिहृतः पाण्डकसत्ती पाण्डकसत्तण्डो
राजास्तरणवर्णकसत्तसत्तावकः मत्तर्थीयेनैवमिहेववत्तमणोनिहृत्तर्थम॥
हेपवैयाद्यात्तु दीपिनोविकारोहेपं तेन परिहृतोहेपोरथः एवंवैयाद्यः कौ
मारएववत्तने कौमारस्यविभक्तिकोनिर्देशः अष्टवत्तेनिपातनमिदम् अष्टव

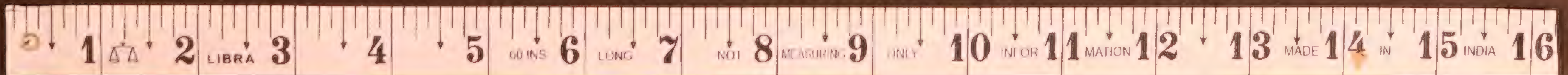

सि. पतिः कुमारीमुपपन्नः कौमारः पतिः यदा प्रपश्यति कुमारीपतिमुपपन्नकौमा
कौ. रीभार्या तत्रोद्यतममत्रेभः शरावे उद्यतः शरावे उद्यतः उदरतिरिह उदरण
२४४ र्वके निधाने वर्तते तेन सममी उद्यत्य निहित इत्यर्थः स्थितिः लाज्यित रित्रे त
त्रेमेव समुदायेन वेद्वतं गम्यते स्थितिः लेशयितं व्रतमस्य स्थितिः लोभितः संस्तु
तं भत्याः समस्य न्नादाय स्यात् संस्तुतं भत्याः चेतरेभ्यः भाषे संस्तुता भाषाः प्रष्टुमक
पालेषु संस्तुतोऽष्टकपालः प्रोडाशः श्रुलो वाद्यत श्रुणोपवादः श्रुले संस्तुतं २४४

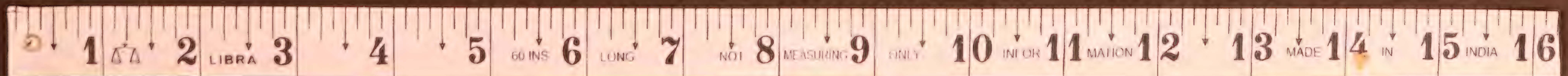

संमोसम् उवापात्रविशेषः तस्यांसंस्कृतमात्रम् दभष्टक दभिसंस्कृतंदाधिकं
उदधितोत्तरस्याम् दकस्यात्पदेण दससक्तान्नाकः दस तस उक तपतदा
द्वातरसदस्यकः स्यात् उदकेनचयतिवर्यतेदसदधित तत्रसंस्कृतंउदधिक
उदधितः दससो प्रतिपदोक्तग्रहणात्रेह आशिषाचरतिआशिषिकः उवाचरति
उदधिकः दोषउपसंख्यानम् दोर्भाचरतिदोष्कः तीरादृष्टक अत्रसंस्कृतमितेव
संख्यते नतभस्याइति तेनयवाग्वामपिभवतिदौरेयी सामिमौर्णमामीतिद

सि. तिगहासंतायामितिलभ्यते पौषीपौर्णमास्यसिन्धौषोमासः प्राग्रहायण
कौ. अष्टादशक अग्रहायनमस्यादस्याग्रहायणी प्रज्ञादेशकतिगणनादण् २
२४५ वयदासंतायामितिलभ्यते प्राग्रहायणी पौर्णमासी अस्मिन्नाग्रहायणि
कोमासः अक्षयेनयुक्तापौर्णमासी अक्षयी निपातनामौर्णमास्यामपितु
प्राश्चित्यकः विभावाफाल्गुणीश्रवणाकार्तिकीवैशीभ्यः एभ्यः दृक् वा
पक्षेण फाल्गुणिकः फाल्गुणोमासः श्रवणिकः श्रवणः कार्तिकिकः का २४५

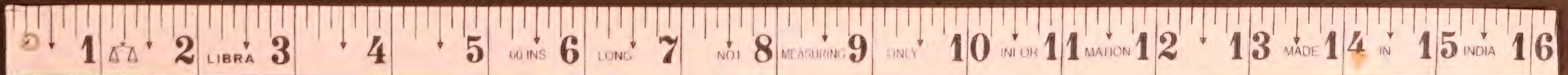

निकः वैत्रिकः वैश्वः साम्यदेवता इन्द्रो देवतास्येन्द्रं हविः पाशुपतं बार्हस्पतं स
जमानद्वये उद्देश्यविशेषो देवतामन्त्रस्तस्यावेषेन्द्रो मन्त्रः आग्नेयो वैवास्वतो
देवतयेति त्रैशैविके र्थसर्वत्राग्रीति ८ क कसेत् शकषाह्मेकारोदेशः स्या
त् प्रत्ययसन्नियोगेन यसेतिलोपात्तरत्नादादिदृष्टिः कोवला देवतासका
यं हविः श्रीदेवतास्य आयम् शुक्राहुन् शुक्रियम् अपोनप्रपोनमृभ्याचः
अपोनप्रियं प्रपोनप्रियं अपोनयात् प्रपोनयात् देवता प्रत्ययसन्नियोगेन

सि. त्वर्कंरपेनिपात्यते अतएवापोनपाते अपांनपातेनबृहीतिपैषः। त्वत्त योगविभा
कौ. गोययामंस्त्रनिपात्यते अतएवापोहृत्तर्यः अपोनग्रीयम् अपोनग्रीयम् शत
२४६ रुद्राहुश्च वाह्यः पातंरुद्रादेवतास्मशानरुद्रियम् शतरुद्रियम् चक्षयोर्विधान
सामर्थ्याहिगोर्त्नगनपत्यरतिनलक महेन्द्राह्वाणौव वाह्यः महेन्द्रियंरुद्रिः मा
हेन्द्रम् महेन्द्रियम् सोमोऽङ्गण सोमम् दिवा इन्द्रो सोमीऽङ्गकः ऋतव्यम् वाग्वृ
त्रपित्रसमोयत वायव्यम् ऋतव्यम् रीहृतः अलघकारे अमार्वातकेयकारे २४६

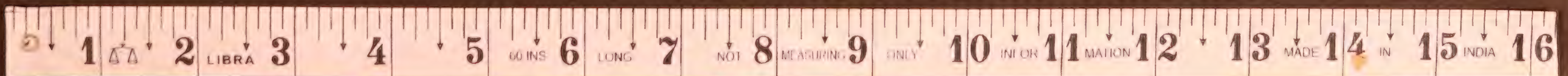

परमदत्ताङ्गस्यरीजादेशः स्यात् यस्मैतिवपिअं उषसं यावाएथिवीशुनासीर
मरुतादृशीषोमवासोष्यतिगृहमेधाज्ज्व वाद्यत् यावाएथिवीयम् यावा
एथियम् शुनासीर्यम् शुग्रेढक आश्रेयम् कालेभ्योभवत्त मामिकम् प्रावृ
षेणपम् महाराजयोष्टपदाहम् माहारागिकम् प्रौष्टपदिकम् देवताहन्नेवम्
अष्टोत्तरयोरगद्यवोहृदिः स्यात् ज्ञातिकितिवपरे आग्रिमारुतम् नेन्दसपर
स्य सौमेन्दः परमकिं ऐन्द्राग्रः दीर्घाच्चवरुणस्य दीर्घात्परमवरुणस्यनह

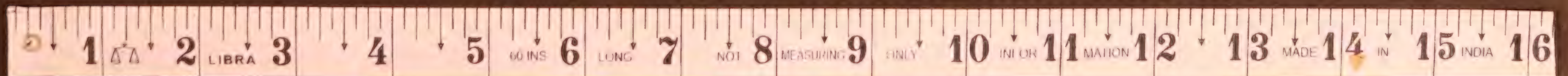

सि. दिःपेदावरुणं दीर्घाकिं अग्निवारुणीमानहाहीम् तदसिन्वर्ततइतिनवय
कौ. तादिभ्यउपसंख्यानम् नावयतिकः कालःपाकयतिकः पूर्णमासादण्वक्त
१४३ यः पूर्णःमासोम्यावर्ततेतेषोर्णमासीतिथिः पितृव्यमातृलमातामहपिताम
हाः पतेतिपात्यन्ने पितृभ्रातरिव्यत् पितृभ्रातापितृव्यः मातृकुलव मातृभ्रा
तामातृलः मातृपितृभ्रापितृरिदामहव मातृःपिता मातामहः पितृःपिता
पितामहः मातरिविष्णु मातामही पितामही अवेदंग्येमाहहसमरीसवोवक्तः १४३

अविर्गम्यम् सकारपाठसामर्थ्यात्त्रयः अविमोहं अविहसंअविमरीसम् ति
लात्रिष्णुलामिञ्जुपेजौ तिलपिञ्जः तिलपेजः वन्यस्तिलरमर्थः पिञ्जकन्द
दिञ्च तिलिञ्जः तमसमूहः काकानां समूहः काकवाकम् भित्तादिभ्योऽण
भित्ताणां समूहो भैक्षम् गर्भिणीनां समूहो गर्भिणम् इह भस्मादरतिपुंवद्वा
वेकते इत्रापनपत्ने अनपत्नार्थे अणिपेरन् प्रकृतातेन नस्तदितदितिदिना
पोनयवतीनां समूहो यौवतम् शत्रुत्वादनुदात्तादेशजियौवतम् गोत्रोत्तोष्टो

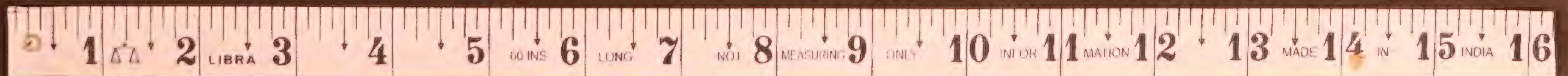

सि. २४८
कौ. २४८
स्थराजराजमराजपुत्रवत्समनुष्याजादुञ्च यभासमूहेवृज्ज्यात् लौकिकमिह
गोत्रेनप्राप्यमात्रम् युवोरनाकौ युवणतयोरननासिकयोणाः क्रमात् अनञ्च
कपतावादेशौलः ग्लवकायनीनामसूहोश्रौवकायनकम् शैलकम् इत्या
दिप्राप्यमन्वेतियलोपेशामे प्रहृत्वाकेराजममनुष्ययवानः राजमकम् मा
नुष्यकम् वृद्धाश्चेतिवक्तव्यम् वार्द्धकम् केदाराभ्यञ्च वादुञ्च केदार्यम् केदारक
म् गणिकायायचितिवक्तव्यम् गाणिकम् दक्कवचिनञ्च वाक्केदारादपि क २४८

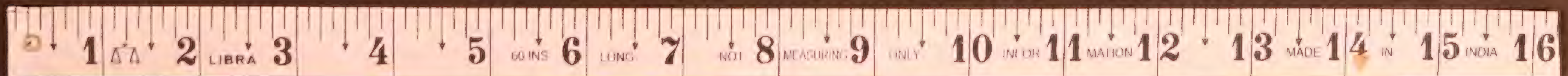

वविर्नासमृद्धोकावविकम् कैदारिकम् बाल्लणमाणववाउवाघन बाल्मि
णं मानयंवाउयं एष्टाउपसंख्यानम् एष्टः ग्रामजनवन्धुभ्यस्तन् ग्रामता ज
नता वन्धुतागजमहायाभ्यावेति वक्तव्यम् गजतासहायता अद्भुतः कुतो अ
हीनः अद्भुतगणसाध्यस्तथा कः कतरि मर्यः कतौ किं आहः उदाहरणकादिना
दम् अद्भुतद्वयोरेवेति निपातनाटिलोपोन पश्चाणम् वक्तव्यः सिति व सि
तिपरेष्टवैपदंमात अमतादोर्गुणो न पश्चां समृद्धः पार्थम् अनुदात्तादेरन का

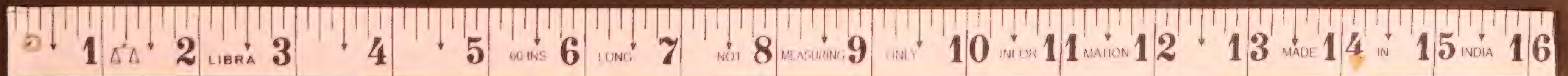

मि. को. ३४५
पोतम मायूरम् त्रिण्डिकादिभ्यश्च अत्र स्यात् त्रिण्डिकानां समूहः त्रिण्डिकम्
वरणभ्यो धर्मवत् काटकम् त्रान्दोगम् अत्रितहसिधेनोष्ठक सान्नाकं हा
सिकम् धैनुकम् केशाश्वाभ्यां यच्चावन्तरस्याम् पलेदगणौ केशम् केशि
कम् अर्षीयम् आशम् पाणादिभ्यो यः पाणात्स्याध्मावन्मावान्मा त्वनगो
रयात् त्वन्मागयारया इति वक्तव्यम् त्वनादिभ्यः क्रमात्स्याः त्वनिनी गो
श रथकस्या त्वनादिभ्य इति वक्तव्यः शकिनी ऊट्मिनी आकृतिगणो यम् ॥ ३४५

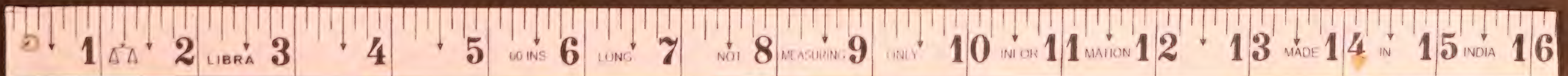
विषयोदेशे वृष्टान्नादणादयःस्यः अतन्त्रपरिशीलितेर्थमवेदेशःशिवी
नविषयोदेशःशैवः देशेकिं देवदत्तमविषयोनुवाकः राजन्यादिभोवृजः
राजमकः भौरिकाद्येषुकार्यादिभोविथल्लुलौ भौरिकीनविषयोदशः
भौरिकिविधं भौलिकिविधं एषुकारिभक्तं शारमायनभक्तम् सौम्यादिरि
तिच्छन्दसःप्रगाथेषुपेक्तिरादिरसेतिपङ्क्तः प्रगाथःसार्यउयसैत्यानम्वि
ष्टुभेवजैष्टुभम् संग्रामेप्रयोजनयोद्वाभः सौम्यतनुवर्तने सुभदाप्रयोजन

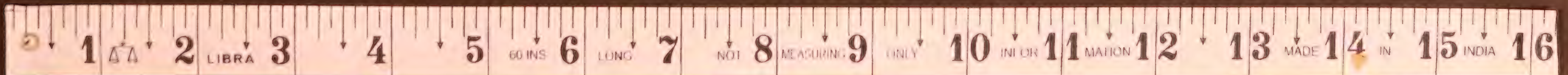
मि.
कौ.
२५.

ममसंग्रामेति सौभद्रः भरतायोडागोसमंग्राममभारतः तदस्यप्रहरणः
मितिक्रीडायाणः दण्डः प्रहरणमसोक्रीडायांदाणामौष्टं वृत्रासांक्रि
येतिजः वृत्रनाक्रियावाचिनः प्रथमान्नादस्यमिति सप्तमर्थस्त्रीलिङ्ग
प्रत्ययः स्यात् वृत्रदतिकुडुहणरुतिकाश्चर्वस्यापिप्रहरणम् शेषनतिल
स्यपतित्रे शेषनतिलद्वयेतयोः समागमः स्यात् अथत्ययेपरेपातपादे उतरा
पदेपेनपातोऽस्य शेषनपातामृगया तिलपातोऽस्यवर्तते तैलपातास्यथा शेष २५.

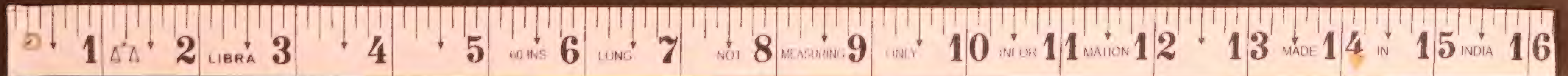

नतिलसकिं दाएपाभोसंतिथौवर्तते दाएपाता तदधीतेतद्देद व्याकरणा।
मधीतेवेदवावेयाकरणाः कस्यकथादिसूत्रान्नाहक कतविशेषवाचितामे
वग्रहाणं तेभ्योमुखायैभ्योवेदितरि तस्यतिपादकयक्तेभ्यस्तथीतरि आग्रिष्टेमि
कः वाजपेयिकः उक्त्यन्तविशेषस्तत्तत्तणपरोग्रम्यविशेषोलक्षणयोक्त्यं त
दधीतेवेदवाडौविद्यकः साधारणोक्त्यकथशहातदगणोनेष्यते न्यायेनैयायिक ।
हर्तिवात्रिकालोकायतं लोकायतिकः इत्यादिसूत्रान्नातृप्रकल्पादेरेवेष्यते ।

सि. संप्रहसत्रिकः श्रुतान्तादेः किं कालसूत्रः विद्यालक्षणकलान्तादेतिवक्तुः।
कौ. मवायसविधिकः गौलाक्षणिकः आसलक्षणिकः पाराशरकल्पिकः श्रुग
१५। तत्रधर्मविर्वादिद्यान्तादेतिवक्तुयम् श्रुगविद्यः तात्रविद्यः धर्मविद्यः वि
विधाविद्यात्रिविद्यातामधीतेवेदवात्रेविद्यः आख्यानायायिकेतिहासपुरा
णेभ्यश्च यावकीतमधिकृतसकृतमाख्यानमुपवाराद्यावकीतंतदधीतेवेद
वायावकीतिकः वासवदत्तामधिकृतसकृताश्रायायिकावासवदत्ता अथि १५।

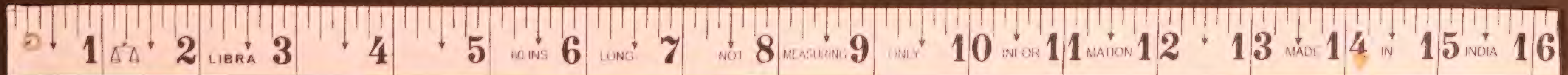

कृतकृतेयज्ञेयार्थेहृदाब्जः तस्मलवाद्यायिकाभोवह्नमिति तत् त
तोनेनटक वामवदत्रिकः पेटिहासिकः पौराणिकः सर्वादेः सादेः अदिगो
अदिगोऽलम्बकः सर्ववेदानधीते सर्ववेदः सर्वतन्त्रः सर्ववार्तिकः सादे
येषा सर्वातिकाः समग्रहः अदिगोः लुगितिलुकः दितान्नः इकन्यदोत्ररपदात्
शतषष्ठेः विकन्यथः सर्वपदिकः उत्तरपदिकः शतपथिकः शतपथिकी
षष्टिपथिकः षष्टिपथिकी क्रमादिभ्योऽनु कमकः क्रमपट्टशितामीमांसा

सि. क्रमादिः अनर्वास्मादिनिः तदधीने तदेदेत्यर्थवास्मात्सदृशोऽन्योन्यानुवा
कौ. स्मात्तदधीनेनुवास्मात् सत्त्वर्थेयेनैवसिद्धेऽप्यथार्थसिद्धम् वसन्नादि
१५१ भ्रष्टक वासन्निकः प्राथर्वणिकः दण्डिनायनसूत्रेनियतवाहिलोपो
न प्रोक्तालक प्रोक्तार्थप्रत्ययात् परमाथेतदेदित्प्रत्ययस्यत्वक्यात्प
णनंयणः वृजर्थकविधानमितिः सौम्यास्तीतिपणीतस्यगोत्रायतेषा
णिमः गाथिविद्विधिकेशिपणिनश्च एतेणिप्रकृत्यासुः इतिदिलोपोन १५२

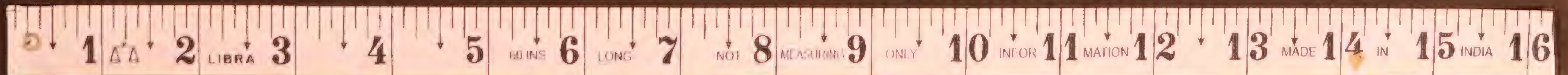

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 IN FOR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

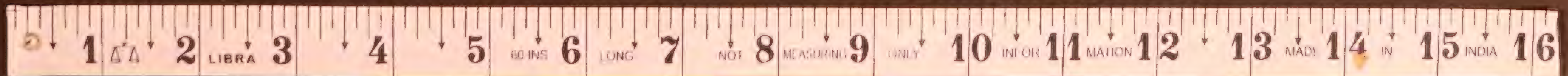

सि. यदनेन प्रतिपदोक्तमस्यैव ग्रहणात् पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीय
को. महदाब्जः यमवेत्तान्न न गोत्रेयदञ्च तदन्नादिति वत्समानत्वात् ततो
१५१ षेत्वेदिङ्गो लुक् संरेसिषोच विशेषः पाणिनीया सूत्राश्च कोपयात् ॥
सूत्रवाचिनः ककारोपधादथेत्वेदित्प्रत्ययस्य लुक्पात् प्रोक्तार्थं आ
रम्भः प्रष्टव्यायाः परिमाणमस्मादृकं पाणिनेः सूत्रम् तदधीयते विद
न्निवाप्रष्टकाः छन्दोवात्स्यान्निवतद्विषयाणि छन्दोसिवात्स्यान्निवयो ॥५३

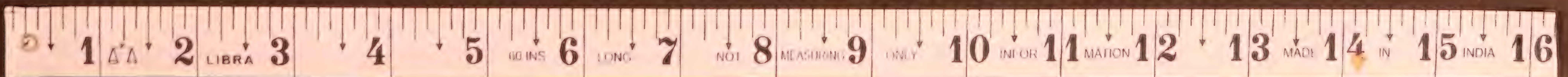
ऋषयान्नातितद्विषयाणिः प्रथेत्वेदित्प्रमयंविनातप्रयोऽज्ञानी।
तर्थाः कदेनप्रोक्तमथीयतेकदाः वैशम्पायनान्नेवासित्वाणिनिः तस्यक
द्वरकादितिलक ततोएतस्यप्रोक्तास्तुक् तदस्मिन्सीतिदेशेत्तत्राम्नि॥
उदमगाः सन्त्यस्मिन्देशेऽउमरः तेननिर्हेतम् ऊशामेननिर्हेत्ताकौशाम्नी
नगरी तस्यनिवासः शिर्वीनानिवासोदेशः शैवः ग्रहरभवश्च विदिशा।
याग्रहरभर्वनगरं वैदिशं चकारेणशशुक्तास्त्रयोर्थाः सत्रिधाप्यन्ते तेन

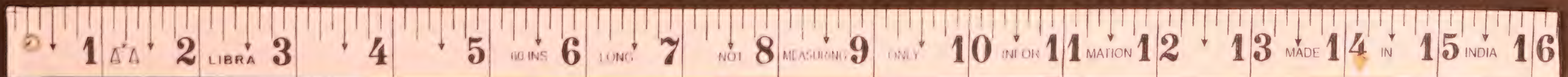
सि.
कौ.
२५४

वक्ष्यमाणप्रत्ययाणां चार्थिकत्वं सिध्यति उरञ्च प्रणोपवादः कलत्रक
लतो रिदं कालतवं नद्यान्तरान्तरात् इत्यमती मतोऽवहनज्ञात् वह
जङ्गयमतसमतपः तदन्नात् अमनप्रण सैधकावतं वहजित्किञ्चा
हितं अङ्गग्रहणं वहजित्तिहिषोषणं यथासात् मतन्नविशेषणमाभू
त् वहवः केषु प्रणोपवादः दीर्घवरत्रेण निर्द्वजः दीर्घवरत्रः कृपः उद
कविपाशः विपाश उन्नेरुलेये कृपास्तेषु अम्र अवहनर्थमारम्भाः दत्तेन २५४

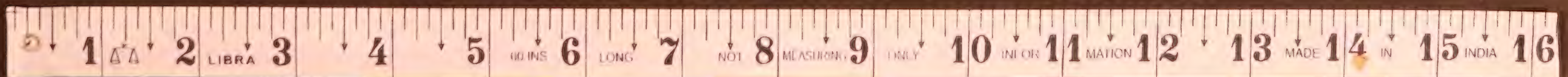
निवृत्तः कृपोदानः उदकिं दत्तिनातः कृपेष्वापव सङ्कलदिभ्यश्च कृपेष्टिति
निवृत्तम् साङ्कलम् पौष्कलम् सीषसौवीरमालप्राप्त सीलिङ्गेष्टेषुदेशेषु
वाघेषुअजसौवीरे दत्तामित्रेणनिर्वृत्ताञ्जीनगरी सालेवैधमाग्नीप्रावि माकन्दी
सवास्तादिभ्योऽण् अजोपवादः सवास्तोरहरभवंसौवास्तवम् वर्णवर्णवं अण्
हणंनघांमत्रपोवाथनार्थम् सौवास्तवी रोणीरोणीशहान्नदत्ताश्वाण् कृपाजो
पवादः रोणः अजकरोणः कोपथाश्च अण् अजोपवादः कार्णच्छिद्रकाः कृपाका

सि.
कौ.
२५५

कंवाकवम वैशंकवम बुद्धुण्काः हजिलसनिरुच्चापयफक्किमिजपकक्क
कोःशोफणहृशसर्वकमदकाशतृणप्रेसाश्मसखिसंकाववत्तपत्तकर्णेस
तद्गमप्रगदिन्नराहकमुदादिभ्यः समदशभ्यः समदशकमात्स्यावतरर्थ्याशुरी
हणकम् कृमायादिभ्यश्चणकशौचीयम् रुषादिभ्यः काः रुषकम् ऊमुदा
दिभ्यश्च व ऊमुदिकम् काशादिभ्यश्चलः काशिलः तृणादिभ्यः सः तृणसम् प्रेता
दिभ्यश्च निः प्रेतीश्चष्मादिभ्योः श्रमरा साव्यादिभ्योः फज् सावेयम् संकाशादि २५५

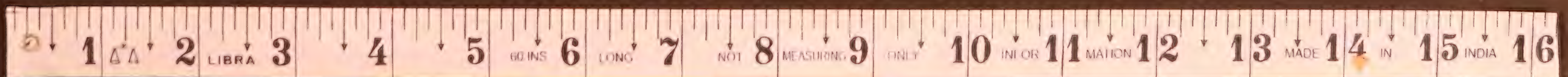

भोएपः साकारपम वलादिभ्योयः वल्यम् पलादिभ्यः फक पातायणः पथः प
न्यवपाम्यायनः कर्णादिभ्यः फिञ् कर्णायनिः सतंगमादिभ्यश्च सौतङ्गमि
प्रगघादिभ्योएपः प्रगदिन् प्रागथः वराहादिभ्यः कक वाराहकः कुमुदादिभ्य
सुक कौमुदिकः जनपदेस्वप् जनपदेवातरर्थिकमनुष्मात् लुपिपुक्तवद्य
क्तिववनेत्तुपिसतिप्रकृतिवन्निङ्गववनेत्तुः पञ्चालानां निवासो जनपदः प
ञ्चालाः ऊरवः अङ्गाः वङ्गा कलिङ्गाः तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् युक्तवद्वे

सि. नैनकतेयं संताप्रमाणत्वात् लव्योगाशब्दानात् लवपिनकर्तव्योवयवार्थः
कौ. स्पष्टाप्रतीतिः योगप्रमाणेन तदभावे दर्शनेन स्यात् यदिह योगस्यावयवार्थस्य
२५६ बोधकं स्यात् तदा तदभावेन दृश्यते प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यास्य प्रमाणात्
त प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवं रूपं वचनमप्यशिष्यं ऊतः अर्थस्य लोकतत्त्वसि
द्धेः कालोपसर्जनेन च तन्मम अतीतायागत्रेः पञ्चार्थेनागामित्याः पूर्वार्थेन च
सहितोदिवसोद्यतनः विशेषणमुपसर्जनमित्यादि पूर्वार्थैः परिभाषितम् २५६

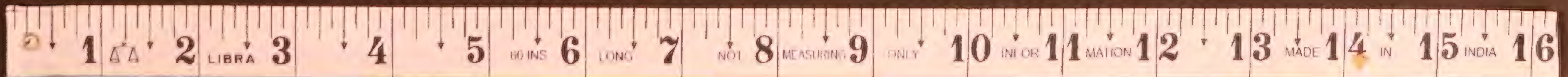
तत्राप्यशिष्यत्वं समानं लोकप्रसिद्धेः विशेषणानां वाद्यतेः लवर्णस्य विशेषः
षाणानामपि तद्विद्वत्त्वनेसे जातिवर्जयिता पञ्चालारमणीयाः गोदौ
रमणीयौ अजातेः किंपञ्चालाजनपदाः गोदौ ग्रामः हरीतकादिषु व्यक्तिः ह
रीतकाः फलानि हरीतकाः खलतिकादिषु वचनम् खलतिकस्य पर्यंतम् आह
र्थं भवानि खलतिकं वनानि मनुष्यत्वापि प्रतिषेधः मनुष्यत्वतो लवर्णस्य विशेषः
षाणानां न लवर्णस्य भवतीत्यर्थः वञ्चाप्रभिरूपाः वरणादिभ्यश्च अजनपदा

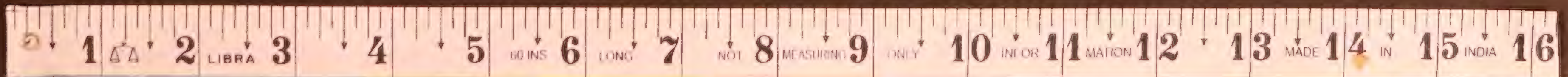
मि.
कौ.
३५३

र्थप्रारम्भः वरणा नामहरभवेनगरंवरणाः शर्करायावा प्रसाचातरर्थिक
सवालुष्यात वञ्चौव शर्कराया पतौस्तः ऊमदादौवराहादौवपादसामर्थ्या
त पतेदञ्चकौ वाग्रहणसामर्थ्यामदेगौत्सगिकोण तस्यलम्बिकत्वाः षड्
पाणि शर्करा शार्करं शार्करिकं शर्करीयम् शर्करिकम् शार्करकम् नद्यो
मत्तश्च वातरर्थिकः इत्तमती सधादिभ्यश्च ऊमदनडेवेतसेभ्योत्तमत्तश्च ऊम
हान नहानवेतमान् घाययोः कयश्चिप्रन्नेमादृपथायादतिवत्यमाणेन ३५३

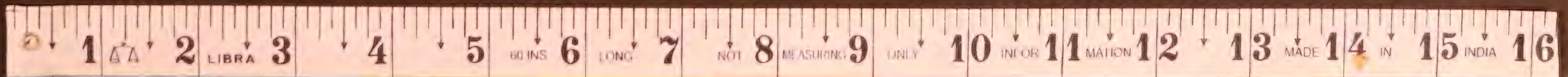

वः महिषाचेतिवक्तव्यम् महिषात्रामदेशः नटशादाहलच नहलः शादो
जमालचामयोः शाहलः शिवायावलच शिवावलम् उक्तादिभ्यः॥
उक्तीयः नटदीनांऊक् नटकीयम् कुञ्जाहसत्वं वक्तव्यकीया तत्तत्र
लोपश्च तत्तकीयः विलकादिभ्यः सलक नटघत्तर्गताविलकादयस्ते
भ्यः सलक तदितेपरे विलायमांसत्रिसाविलकीया तस्यांभवावैलका
वैत्रकीयावैत्रकाः लसकिमुखमात्रसलक यथास्मात् ऊकोनिवृत्तिर्माभू

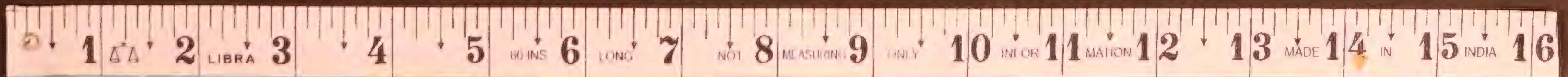

सि. त्रयस्यचामत्रियोगशिष्टानामितिऊगपिनिवर्तेत लग्नहर्णसर्वलोपांथे
कौ. लोपोद्वयमात्रसंसात इतिवातरर्थिकः शेषे अयत्नादिवतरर्थान्नाद
२५६ मोर्यः शेषस्तत्राणादयःस्यः चक्षुषागृह्यतेवात्तर्षदं आवणः शाहः डोय
निषदाः प्ररुषः दृषदिपिष्टार्षदाः मऊवः उत्तरलेक्षामडौत्तरलोयावः
काः अश्वैरुद्यते आश्वोरथः चतुर्भिरुद्यतेवातरंशतुरंशकटम चतुर्दंशं
दृषपतेवातुर्दंशोरत्तः शेषइतिलक्षणंवाधिकारश्चतस्रविकारइत्यतः प्रा २५६

क शेषाधिकारः गद्यावारपागद्धौ आभोक्रमाद्धौलःशेषेराष्ट्रियः अ
वारपारीणः अवारपागदिगृहीतादपिविपरीताश्चेतिवक्रयम् अवारिण
पारीणःपागवारिणःइहप्रकृतिविशेषाद्वाटपःससलन्ताःप्रत्ययाउच्य
न्ते तेषांजातादयोर्णविशेषाः समर्णविभक्तयश्चवत्सन्ते ग्रामासुत्वमौ शा
मःग्रामीणः कआदिभोहकञ् कृत्स्नितास्यःकर्त्रेयः तत्रजातादिःकोत्रे
ग्रामेयकः कृलकृतिग्रीवाभाःसासलङ्कारेषु कौलेयकःषाकौलोमःकौ

सि. लेयकोसिः कौलोमः ग्रैवेयकोलद्वारः ग्रैवोमः नद्यादिभोहक नादेयं सा
कौ. हेयं वाराणसेयम् दक्षिणापश्चात्तरसम्पक दक्षिणादस्याजन्तमययम् दा
१५५ क्षिणात्तः पौरस्यः पाश्चात्तः कापिण्याः एक कापिण्यांजातादिकापिणा
यनं मधुकापिणायनीदाता रंकोरमनुष्येणव रंकवोगोः रंकवायणाः अ
मनुष्येकिं रंकवकोमनुष्यः शुभागपागुदस्यतीवोयत दिवं प्राश्यं अप्राश्यं उ
दीर्घं प्रतीच्यम् कम्पापाष्टक कम्पिकः वौर्णवुक नदीसमीपदेशोवर्णः न १५५

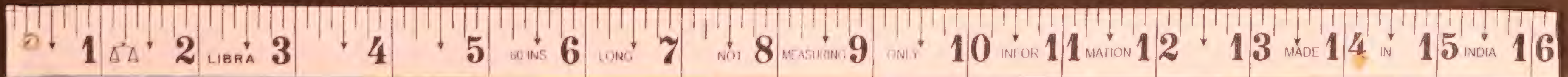
द्विषयार्थवाचिकस्याशङ्कतवक यथाहिजातं हिमवत्सुकात्यकम् अथवा
संयुग्ममेककृतमित्रेभ्यएवप्रमान्निकमहाययोः प्रमात्याः इहत्याः कृत्यः तता
स्यः तत्रस्यः परिगणने किं उपरिष्ठाद्भवोपरिष्ठः अथयानां भमात्रेदिलोपः अ
नित्यायेवद्विषदिलोपविधानात् तेनेहन आरातीयः त्यमेः भवेः भवेदतिवक्त
वम् नित्यः निसोगते ह्रस्वात्तादौ तदिते ह्रस्वादिणः परम्यसम्यस्यः स्यात् तादौ
तदिते निर्गतो वर्णो प्रमेभ्यः निष्पद्यः वण्डालादिः अरण्याणां आरण्याः समन

मि.
कौ.
१६.

सः हरादेत्यः हरेत्यः उत्तरादाहञ्जोत्तराहः ऐवमोसः समोत्तरस्याम् एभ्यस्
प्रापते वक्ष्यमाणौत्सलौ ऐवमस्मम् ऐवमस्तनम् त्यसंस्तनं चम् च
स्तनं पक्षेणौवस्तिकं वक्ष्यते तीररूपोत्तरपदादञ्चौ यथासंख्येन काकतीरं पा
नलतीरं शैवश्यम् तीररूपान्नादितिनोक्तम् बहव् पूर्वोक्ताभून् बहव्
पम् दिक्पूर्वपदादसंतायाञ्जः अणोपवादः पूर्वशालः असंतायां किं संता
भूतायाः प्रकृतेर्माभून् एवंषु कामशम्भोः एवंषु कामशम्भः प्राज्ञगामनगरा १६०

गामित्तत्रपदवृद्धिः मन्त्रेभ्योऽत्र दिक्पूर्वपदादित्येव दिशो मन्त्रः श्राप्य म
न्त्रः उदीच्य ग्रामाश्च बहवो न्नोदाज्ञातश्च मन्त्रात् शैवपुरं प्रस्योत्तरपदल
यादिकोपथादण साह कि प्रस्यः पालदः नैलीनकः काण्ठादिभ्यो गोत्रे प
भ्यो गोत्रप्रत्ययान्तेभ्यश्चाण्ठात् काण्ठोर्गादिः काण्ठाः इजश्च गोत्रे य इज्
तदन्तादण्ठात् तात्ताः गोत्रे किं सौत इमे रिदं सौत इमे यम् गोत्रमिह शा
स्त्रीयं न तलौकिकम् तेन ह न पाणिनीयम् न च वः प्राश्नभरतेषु इजश्चेत्य

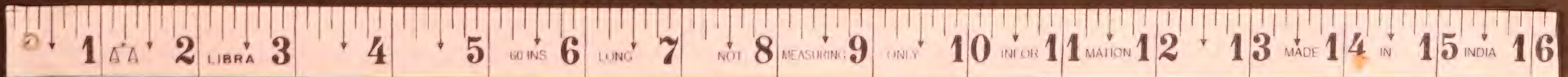
मि.
कौ.
२६।

लोपवादः प्राचीयाः काशीयाः भरतानां प्राच्येतेषु पृथगुपादानमस्यत्र
व्यग्रहो भरतानामग्रहणमिति द्रुमं हृदिर्यस्या वामादिषु ह्रुत्सु यस्मि
मृदायस्या वामं मध्ये आदि हृदिसहस्रं संज्ञे स्यात् तदादीनि च तदादीनि ह्र
संज्ञानि सः ह्रदाब्जः शालीयः सालीयः तदीयः पट्टावां देशे पट्टयस्या
वामादि सहस्रं संज्ञे वा स्यात् देशाभिधाने णीयवनीयः णीयवनः गो
नदीयः भोजकदीयः पट्टिः आदिच्छत्रः कामऊर्जः वानामथेयस्य ह्रदं २६।

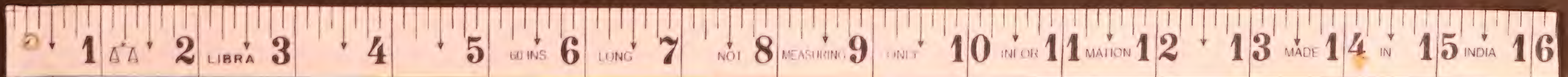

नेतिवाच्यमदेवदत्तीयः देवदत्तः भवतपुञ्जसौ वृद्धाद्वतः पत्नौस्तः भा
वत्तः भवदीयः जयतेनदः वृद्धादिमनवेनेः शत्रुनादणेवभावतः का
शादिभ्यसुत्रिदौ इकारउच्चारणार्थः काशिकी काशिका वैदिका आ
पदादिपूर्वपदात्कालान्नात् आपदादिशक्तिगणः आपत्कालिकी आ
पत्कालिका बाहीकशामेभ्यश्च बाहीकशामवाविभ्योवृडेभ्यः ढञ् जि
ह्वौस्तः ल्यप्पापवादः काशीरं नाम बाहीकशामः काशीरिकी काशीरिका

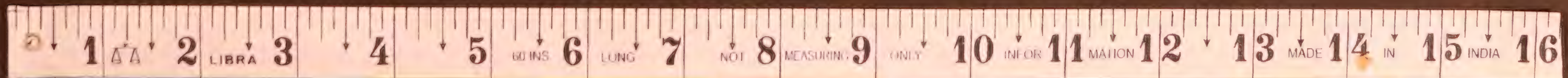

सि. विभाषोवीनरेषु एषु येषामासदाविभोवृदेभ्यः तत्र त्रिदौ वास्तः सौदा
कौ. शनिकी सौदर्शिका सौदर्शनीयः ओदेशो तत्र तवर्णान्नादेशवाचि
१६१ नः तत्र निषादकर्षे नैषादकर्षकः केण दर्शितस्त्वः देशे किं पदोच्चात्रा
पादवाः दन्ति व्यावर्तयिजं तत्र ग्रहणं वृद्धाब्धं परत्वाद्यं बाधेते दासि
कर्षकः वृद्धात्मा वाम प्राग्देशवाचिनो वृद्धादेवेति नियमायं सत्रम् आ
दिकजम्बुकः शाकजम्बुकः नेहमञ्जवास्तः माञ्जवास्तवः धनयोपथाडु १६१

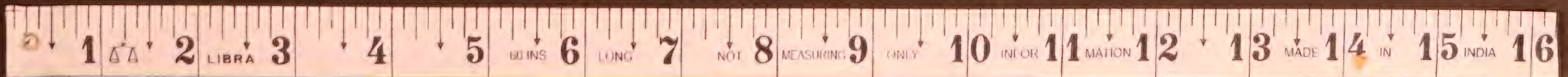
मथनविशेषवाचिनोयकारोपधाश्चदेशवाचिनः वृद्धाहुजम्मात् पेशव
नेथन्वा पेशवतकः साक्षात्पकामित्यशब्दौत्रवृत्तच्छणादि सूत्रेणाप्या
न्नासाक्षात्पकः कामित्यकः प्रसूप्रवहान्नाश्च एतदन्नाहृदादेशवाचि
नोहुजम्मात् व्यम्पावदः मालाप्रम्यकः नान्दीप्रकः पैलवहकः प्रान्न
ग्रहणमप्रागर्थम प्राग्देशार्थत्रेणसिद्धम रोपयेतोः प्राचो रोपधादीकारा
न्नाश्चप्राग्देशवासिनोवृद्धाहुजम्मात् पारलिपुत्रकः ईतःकाकन्दकः न

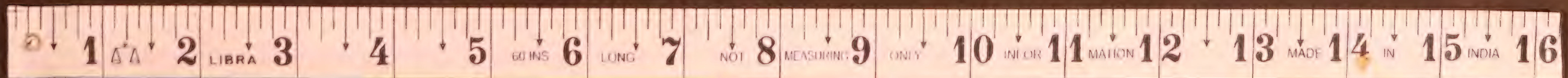
सि.
कौ.
२६३

नपदतदवधोऽस्य जनपदवाचिनस्तदवधिवचिनश्च हृदाहुः स्यात् आद
शकः त्रैगन्नकः अहदादपि बहुवचनविषयात् अहदाहदाश्च तत्रपद
तदवधिवचिनो बहुवचनविषयात् प्रातिपदिकात् बहुस्य अहदा
दणो हृदाञ्च स्यात्वादः अहदाजनपदात् आहुः अहदाजनपदावधेः
आजमीकः हृदाजनपदात् दार्वकः हृदाजनपदावधेः कालंजकः
विषयग्रहणं किं एकशेषेण बहुतेषां भूतवर्तनीव ३ वर्तन्यन्तासंभवो वा २६३

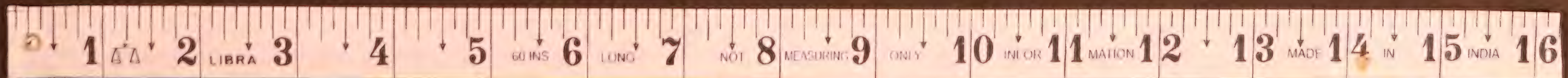

तेनाः कच्छाग्रिवकुर्वतोन्नरवपदात् देशवाविनेहृदादहृदाच्चबुज्ज्मात्
दारुकच्छकः काण्डग्रकः सैन्यववक्कः बाहवर्तकः धूमादिभ्यश्च दे
शादिभ्योबुज्ज् धौमकः तैर्यकः नगरात्कुत्सनप्रावीण्योः कृत्सितेप्रावी
ण्येवजातादौप्रत्ययार्थेनगरशाहृज्मात् नागरकश्चौरः शिल्पीवा एतयोः
किम् बागरावात्तणाः आरण्यान्ननुषेबुज्ज्मात् अरण्यालक्ष्मसमायवादः
यथ्यधायन्यायविहारमनुष्यहस्तिषितिवक्त्रयम् आरण्यकःपम्पाः अथा

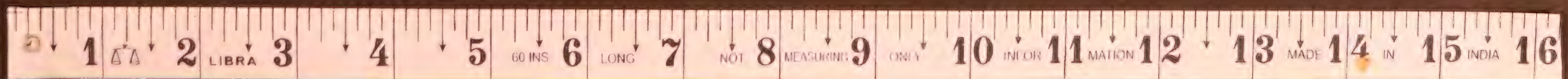

सि. योन्मयोविहारांमनुष्योदसीवा वागोमेयेषु आरापका आरापागोमया :
कौ. विभाषाऊरुयुगन्यराभ्याम् वुञ्ज कौरवकाः कौरवः योगन्यरकाः यौगन्यर :
२६४ मइहृजोः कन जनपदवुञ्जोपवादः मइषुजातोमइकः हजिकः कोपथा
दण माह्रिषकाः कच्छादिभ्यश्च कच्छादिभ्योदेशवाचिभ्योए वुञ्जोदेरपवा
दः काच्छाः सैन्यवः मनुष्यतत्पयोर्वुञ्ज कच्छादिभ्यः श्रुणोपवादः कच्छा
जातः काच्छकोमनुष्यः काच्छकंरुसितं मनुष्येति किं काच्छोगोः अथदा २६४

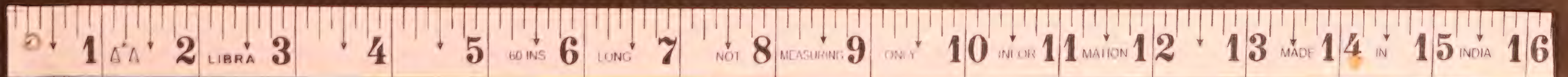

तौसाल्वात् सान्त्वशहस्रकच्छादिनाद्विनिर्दिष्टनियमार्थमिदम् अपदात्ता
वेवेति सान्त्वकोव्रजतिसान्त्वकं हसितं आपदात्तौ किम् सान्त्वपदातिव्रज
ति गोयवाम्बोश्च सान्त्वादुच्च कच्छाद्यणोपवादः सान्त्वकोगौः सान्त्विकाय
वागः सान्त्वकोगौः सान्त्विकायवागः सान्त्वममत्त गन्तोत्तरपदात्तः देशे
मेव हृकगतीयं उत्तरपदग्रहणं बह्वर्षवतिरामार्थम् गहादिभ्यश्च गही
यः सान्त्वपार्श्वतमो लोपश्च अययानो भमात्रे टिलोपस्तानि सत्तपयितुमि

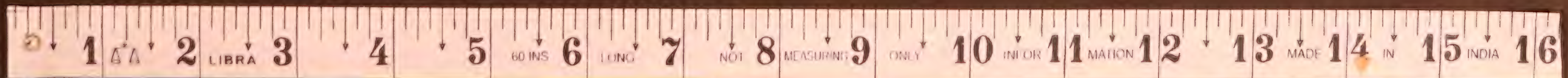

मि. दम् सुवतीयं पार्श्वतीयं ऊच्चनस्पपरस्पच जनकीयं परकीयं देवस्पचदेव
कौ. कीयम् स्वस्पवा स्वकीयं सीयं वेणुकीयं वैत्रकीयं औत्तरपदकीयं प्राचोक
२६५ टोदेः प्राग्देशवासिनः कटोदेः त्वः स्मात् प्रणोपवादः कट्योषीयम् कट्य
त्वनीयम् रातः कव राजकीयम् वृहद्विहिततन्त्रियोगेन कादेशमात्रे
विधीयते वृहदके कान्नालोपथात् प्रकरकेमेव मन्नात्त्वोपथाच्च वृहदे
शवाचिनः त्वः स्मात् बाल्मणिको नाम जनपदः यत्र बाल्मण्यग्रायुथजीविनः २६५

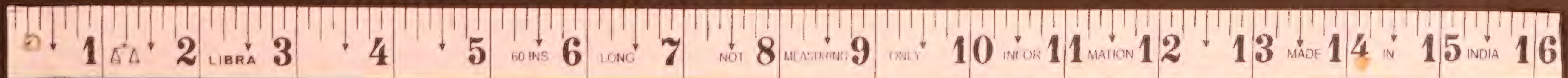
तत्र जातो ब्राह्मणकीयः शाल्लिकीयः अयोमखीयम् कम्पापलदनगरा
महदोन्नरपदात् कम्पादिपञ्चकोन्नरपदादेशवायिनो वृडाब्जः दृष्टिदोदेश
वादः दात्तिकम्पीयं दालिपरुदीयं दात्तिनगरीयं दात्तिग्रामीयं दात्तिरुदीयम्
पर्वताश्च पर्वतीयः मनुष्यः विभाषामनुष्ये मनुष्यभिन्ने र्थे पर्वताब्जो वास्यात् य
दोणपर्वतीयानि पर्वतानि वाफलानि कृकणपर्णाद्वारहाजे भारहाजे देशवा
विभामाभ्याब्जः कृकणीयं पर्णीयं भारहाजेति किम् कार्कणपाणम् युष्मदस्य

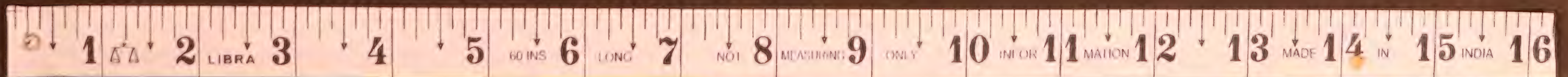
सि.
कौ.
१८६

दोरमतरसांवचु वाच्छःपतेर युवयोःपुष्पाकंवायेपुष्पदीयः पुष्पदीयः तस्मि
त्रिणिवपुष्पाकासाकौ पुष्पदस्मदोरेतावादेशौस्तःत्रि अणिवपेर यौष्माकी
णः पुष्माकीनः यौष्माकः प्राप्ताकः तवकममकावेकवचने एकार्यवाविनो
पुष्पदस्मदोस्तवकममकौस्तःत्रिअणिच तावकीनः तावकः मामकीनःमा
मकः त्वेत प्रत्ययोतरपदयोश्च मपर्यन्तयोरतयोरेकार्ययोस्तसौस्तः प्रत्ययेउ
तरपदेव वदीयः मदीयः अर्थाद्यत अद्यः परावराथमोतमष्टवीश्च पराव्यम् अव १८६

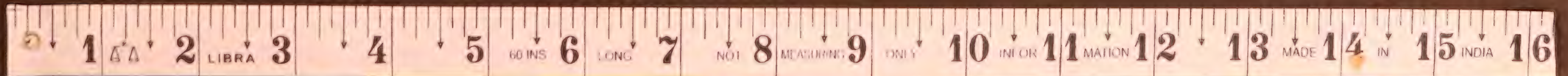
गर्वम् अथमार्गम् उत्तमार्गम् दिक्पूर्वपदादश्च वाद्यम् पौर्वार्थिकम् सर्वोच्य
म् ग्रामजनपदैकदेशादञ्चमौ ग्रामैकदेशवाथिनोजनपदैकदेशवाथिनञ्चदि
क्पूर्वपदादर्थोक्तमादञ्चमौस्तः इमेस्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वार्थिकाः ग्रा
मस्य पूर्वस्मिन्नर्थे भवादिति तदितार्थे समामः दञ्जुहोमस्यार्थं अञ्चसक्रेयनो
प्यनुकर्षाः सम्भावेन मथ्यान्तः मध्यमम् असांप्रतिके मयशाहादकारप्रत्यय
स्यात् सांप्रतिकेर्थे उक्तवापकर्षदीनोः मथ्योवैयाकरणाः मथ्यदारु नातिहसं

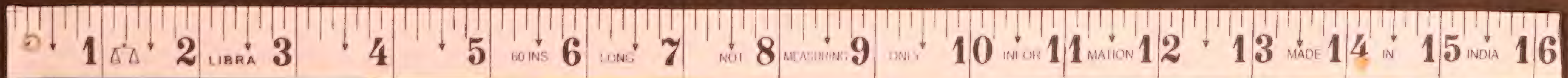
मि.
कौ.
२६३

नातिदीर्घमित्यतः दीपादनुसमुद्रं यत्र समुद्रसमीपे यो दीपस्तद्विषया दीपा
सहाय्यं दैर्घ्यं दैर्घ्या कालादनु कालवाचिभ्यश्च न स्यात् सामिके मावत्सारिके
मायं प्रातिकः पौनः पुनिकः कथं तर्हि शार्वरस्य तस्यो निषिद्धयेति कालिदा
सः अनुदितौषस्य रोगेति भारविः समानकालीनं प्राक्कालीनमिमादिव अपभ्रं
षापेवेति प्रामाणिकाः तत्र जातदुतियावत्कालाधिकारः आह्वेशरदः दनु
स्यात् सत्रणोपवाटः शारदिकं आह्वम् विभाषारोगात्तयोः शारदिकः शारा २६३

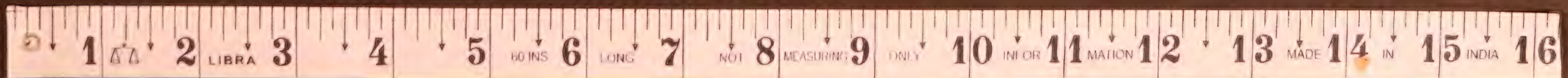
दोवारोगः आतपोवापतयोः किं शारदं दधि निपाप्रदोषाभ्यां च वाहज्ज्यात्
वैशिकं वैशंप्रदोषिकं प्रादोषमश्मसुद्धसमशब्दात् हज्ज्यात् तस्मत्
रागमश्म हागदीनां च हारसरवल्कशसस्तिमर्स्मकृतसादामृद्धसमश्म
सपषां नृदिः ऐजागमश्म शौवस्तिकं सन्धिवेलाद्युत्तनत्तत्रेभ्योऽपि सन्धिवेला
दिभ्यः सन्धुभोनत्तत्रेभ्यश्च कालवृत्तिभ्योऽप्यस्यात् सन्धिवेलायां भवं सान्धिवे
लमृषैर्षौ तैष्यं सन्धिवेला सन्ध्याश्चमावस्यात्रयोदशी चतुर्दशी पंचदशी यौ

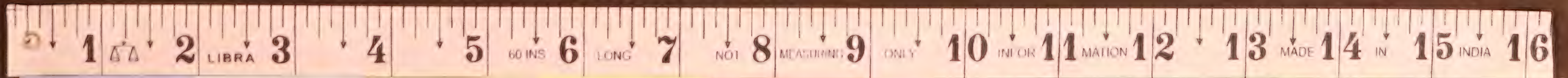
मि.
को.
२६८

लामासी प्रतिपत्तत्तादि संवत्सरात्कल्पवेणोः संवत्सरं फलं पर्ववासं वत्सरि
कममत प्रावृषणः प्रावृषणः वर्षाभ्यस्रक वर्षासमाधुर्वाधिकः वासः का
लात्माधुपुष्यत्यशमानेधितिसाधये सर्वत्राणवतलोपश्च हेमन्तादणस्यात्
तलोपश्च वेदलोकयोः वकागमदेकतण हेमने हेमन्तं सायं विरं प्राज्ञो प्र
गेययेभ्यस्य सलौतद् सायमित्यादिभ्यस्तर्भ्याययेभ्यस्य कालवाचिभ्यस्य
सलौसल्लयोतद् तदुःशागनादेशः अनद्यतने इत्यादि निर्देशात् सायंतने वि २६८

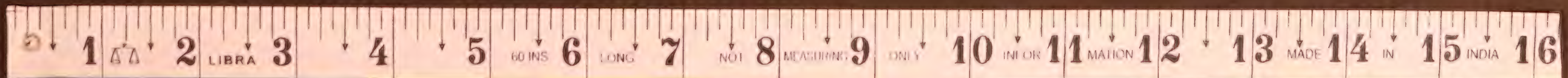
रंतने प्राह्णापगयोरेदन्तनन्यासते प्राह्णातने प्रगेतने दोषातने दिवात
ने विरपरुत्पगारिभ्यस्त्रोवक्तव्यः विरतं परुत्तं परारितं अथादिपञ्चादिस
च अग्रिमं आदिमं पश्चिमं अन्ताश्च अन्तिमं विभाषाएवाह्णापगह्णाव्यम।
आभ्यास्यलौवास्यस्योस्तद्वपदेदञ्च एवाह्णातने यकारुतनेधित्यत्तक
एवाह्णाः सोढोमेतिविशेह एवाह्णातने अपगह्णातने तत्रजातः सप्तमी।
समर्थाज्ञातरत्यर्थे अणादयोच्चादयश्चस्यः सङ्गेजातः सौञ्चः ङात्माः राष्ट्रियः

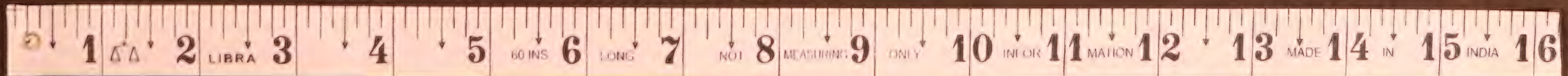
सि.
कौ.
२६५

अवारपारीणादित्यादिप्रावृष्यक एणस्यापवादः प्रावृषिजातः प्रावृषिकः
संतायांशारदोबुञ्ज ऋतणोपवादः शारदकाः दर्भविशेषामुद्भविशेषाश्च
उत्तरपदस्य अधिकारोयम् हनस्तद्व्यतः प्राक अवयवाहतोः अवयववा
चिनः सर्वपदाहतवाचिनोच्चा मादेरवोहृदिः ज्ञातिकितिवतहिते सर्व
वार्षिकः अपरैस्तेमनः अवयवान्तिं सर्वामवर्षासंभवः पौर्ववर्षिकः ऋतो
हृदि महिथाववयवानामितितदन्नविधिः सर्वत्रदहनम अवयवताभावा २६५

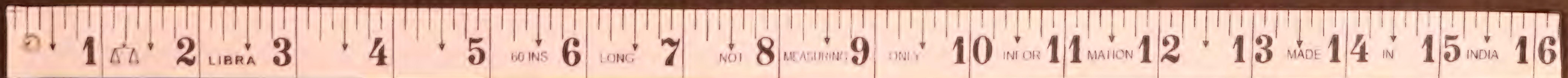

त समर्वाभोजनपदस्य उत्तरपदस्यहृदिः सपाञ्चालकः सर्वपाञ्चालकः
र्धपाञ्चालकः जनपदतदवधोरितिवुम् समर्वावेदिकशब्देभ्योजनपदसे
नितदन्तर्विधिः दिशोमद्राणाम् दिग्वावकाजनपदवाविनोहृदिः सर्वपां
चालकः दिशाः किम् सर्वपाञ्चालानापयेपौर्वपाञ्चालः अमद्राणोकिम् पौर्व
मद्रः योगविभागउत्तरार्धः प्राच्याग्रामद्रः योगविभागनगराणाम् दिशाः
परेषांग्रामवाविनोनगरवाच्यगानामवयवस्यहृदिः सर्वेषुकामशाम्योर्ध्व

सि. पुकामशमःनगरएवंपाटलिपुत्रकःएवंहणपराहणद्रोमूलप्रदोषावस्क
कौ. राहुनएवंहणकःअपराहणकःआर्द्रकःमूलकःप्रदोषकःअवस्करकाः
१३० यथःपम्यवयथिजातःपम्यकःअमावस्यायावाअमावासकःआमावासः
अवअमावासःसिन्धुपकवाभ्याकनसिन्धुकःकल्याणिमनुष्यवृजित
वशोमेअपकरकःऔत्सर्गिकेणिशोमेअणजौवक्रमात्ताःसैन्यवःआपकरः
अविद्याफलपुनराथासातिलिखपुनर्वसदस्तविणाबाधावहलानुक १३०

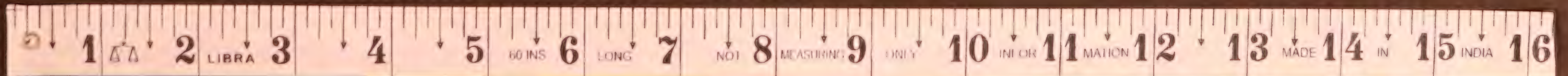
एभ्योनतत्रवाविभ्यः परस्मजातार्थप्रत्ययस्य लक्ष्मात् लङ्कहितलुकि तद्धि
तलुकि उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य लक्ष्मात् अविष्टासजातः अविष्टः फलगात्र
त्वादिविज्ञारेवतीरोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसंख्यानम् विज्ञायां ज्ञातविज्ञारेवती
रोहिणी आभ्योनतलङ्कतद्धितलकीतिलुकि कृतेपिप्यल्पादेशकृतिगणनासु
नङ्दीप् फलगात्रावाह्याभां जानौववक्तव्यौ स्त्रियामित्येव फलगात्री आवा
हा अविष्टावाभां व्यावक्तव्यः अस्त्रियामपि अविष्टीयः आवाहीयः जेप्रो

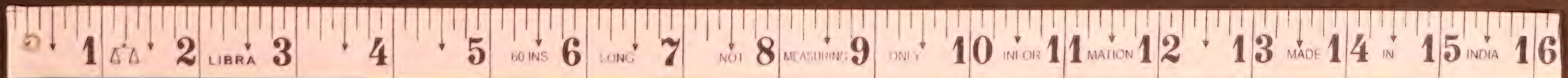
सि.
कौ.
१३१

एपदानम् प्रोएपदानामुत्तरपदस्याचामोदेरवोहृदिः जातार्थे चिातिकिति
व प्रोएपदासजातः प्रोएपादः साणवकः जेइतिकिंप्रोएपादा सुभवः प्रो
एपादः वहवचननिर्देशास्यार्थोपिगृह्यन्ते भद्रपादः स्थानान्नगोशालाव
रशालासु एभ्योजातार्थसलक्ष्मात् गोस्थानेजातः गोस्थानः गोशालः ए
रशालाः विभाषासेनेतिनपुंसकत्वेइत्यतम् वत्सशालाभिजि दृष्टपुक्ता
तभिषजोवा एभ्योजातार्थसलक्ष्मात् वत्सशालजातः वत्सशालः वत्स १३१

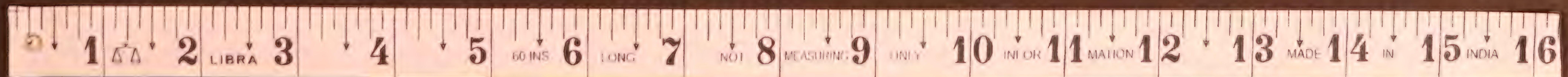
शालदत्तादि जातार्थे प्रतिप्रसूतो एवादिद्वयः शालभिषः शालभिषजः श
तभिषकः नक्षत्रेभ्यो बृहत्तमं जातप्रत्ययसंबन्धं लक्ष्म्यात् रोहिणाः रोहिणा
कृतलव्यकीतऊशलाः तत्रैतेव सूत्रे कृतो लव्यः कीतऊशलेषां सौम्यः प्रा
यभवः तत्रैतेव सूत्रे प्रायेण बाह्व्येन भवति सौम्यः उपजातृपकोणोपनी
वेष्टकः ओपकर्णिकः ओपनीविकः संभूते सुष्टे मं भवति सौम्यः कोशादु
ञ्च कौशेयं वसे कालात्मापुष्ट्यपश्यमानेषु हेमन्त्रे सापुष्टमन्त्रः प्रावारः

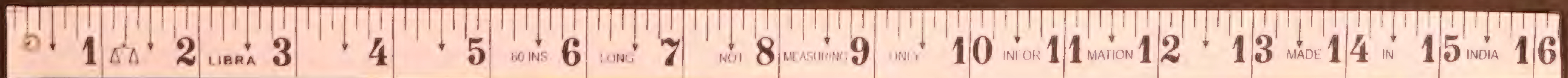
मि.
को.
१३१

वसन्ते पुष्पत्रिवसन्तः ऋतुः शरदि पश्यन्ते शरदाः शालयः उमेव हे
मन्ते उपन्ते हेमन्ताः यवाः श्राव्यपुष्पावुज्ज्वलन्ते पवादः श्राव्यपुष्पावुज्ज्वलन्ते
श्राव्यपुष्पकर्मावाः श्रीषावमन्तादन्यतरसाम् यत्ते मन्तव्यं येषां केषां वासन्त
के वासन्तं देवमृणो कालादिमेव मासे देवमृणो मासिकम् कलाप्यस्य
यवपुष्पावुज्ज्वलन्तं यस्मिन् काले मयराः कलापिनो भवन्ति स उपवारा कलापीत
देवमृणो कलापकम् सस्यस्य फलमस्यस्यः न युक्तः कालो सत्ययसि। १३१

कालेऽस्याःफलत्रित्वेदेयमस्यत्यकम् यस्मिन्ववुसमुत्पद्यतेतत्रेदेय
मृण्यववुसकम् ग्रीष्मावरमासाहुम् ग्रेष्मेदेयमृण्येष्मकम् आवरमास
कम् संवत्सरग्रहायणीभ्यां हस्त चार्द्रम् संवत्सरिकं संवत्सरकम् आग्रहा
यणिकम् आग्रहायणकम् व्याहरतिमृगः कालवाचिनः समस्यन्नाज्ज्वा
यतेरसर्षेष्णादयः सः यो व्याहरतिमृगश्चेत् निशाया व्याहरतिनैषो मृ
गः नैशिकः तदस्य सोढुम् कालादिमेव निशासहचरितमध्ययने निशात

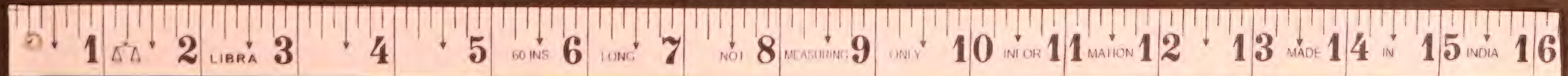

सि. को. २३
 त्तोहमस्यनेशः नैशिकः तत्रभवः सुचेभवः सौत्रः राष्ट्रियः दिगादिभ्यो यत्
 दिशं वर्गम् प्रासीगवयवाश्च दन्तं कर्णं कर्णम् प्राचां नगरात्तो प्राचां देशे
 नगरान्ते द्वे सर्वपदस्योत्तरपदस्यास्मात्तमादेरवोहृदिः जिगितिकितिव सस्य
 नगरेभवः मौलनगरः पौण्ड्रनागरः प्राचां किं मदनगरमुदत्ततत्रभवः मादन
 गरः जङ्गलयेनवलजान्नस्यविभाषितेषुत्तरम् जङ्गलाद्यन्नस्याङ्गस्य सर्वपद
 स्यात्तमादेरवोहृदिः उत्तरपदस्यवाजिगितिकितिव ऊरुजङ्गलेभवं कौरुजंगलम् २३३

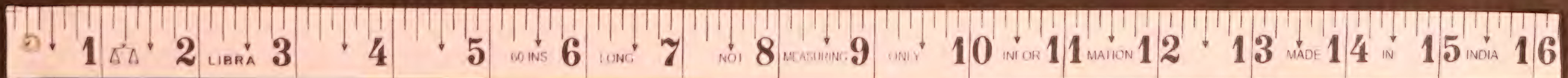
कौरुजाद्वलम् वैश्वयेनवं वैश्वयेनवम् सौवर्णवलजं सौवर्णवालजम् इति ऊ।
लिकलशिवस्मस्मद्देहक दोर्तेयं कौलेयं कलशिर्वटः तत्रभवं कालशेयं वा
स्तेयं वस्तिर्नाभेरथोहयोरित्यमः आस्तेयं आदेयम् ग्रीवाभ्योणववात ८ क
ग्रैवेयं ग्रैवं गम्भीराञ्चः गम्भीर्यम् पञ्चजनादुपसंख्यानम् पाञ्चजन्मः अथ
यीभावश्च परिमात्रं भवं परिमात्रम् परिमात्रादिभ्यणवेष्टते नेहोपक
लः अन्तःश्वपदाद्वज्ज अथयीभावादित्येव वेश्मनि अन्तर्वेश्मतत्रभवमा
न्तर्वेश्मिकं आन्तर्गणिकम् अथात्मादेष्टुजिष्यते अथात्मभवमाथात्मा।

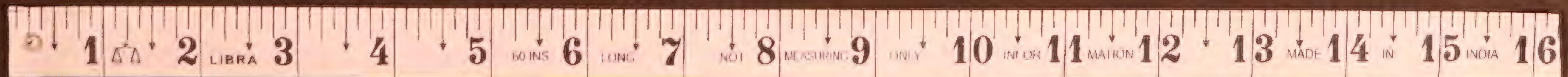
सि.
को.
२३४

कम् अनुशतिकादीनां च एषामभयपदवृद्धिः त्रितिलितिकिति च आधिदे
विकम् आधिभौतिकम् ऐहलौकिकम् अध्यात्मादिराकृतिगणः देविका
शिंषापादित्यवर्तीर्चसत्रं प्रेयसामात् एषां पञ्चानां वृद्धिः प्राप्ता वा देवच
त् त्रितिलिकिति च दैविकम् देविकाकृते भवादाविकाकृताः शाल
यः शिंषापायाविकारः शोषापाश्चमसाः यलापादिभ्यो वेत्यात् दिव्यो
द् इदं दान्योद्दम् दीर्घसत्रं भवं दीर्घसत्रं प्रेयसि भवं शायसम् ग्रामान्तर्यनृ
वात् तन्मृसात् प्रवर्ग्यीभावादित्येव पारिशामिकाः अनुशामिकाः ॥ २३४

जिहामूलाङ्गुलेच्छः जिहामूलीयम् अङ्गुलीयम् वर्गान्नाच्च कवर्गीयम् अणोहे
यत्तवावन्यतरस्याम् पतेष्टेर्वण्यः महर्गः महर्गीणः महर्गीयः अणोहेकिम् क
वर्गीयोवर्णः कर्णललाटात्कत्रलङ्कारे कर्णिका ललाटिका तस्यद्याख्यानदः
तिचद्याख्यानदनाम्नः स्योद्याख्यानः सौयोग्यः तेडः कार्नाः सप्तभवंसौयम्॥
बहुवोन्नोदात्तादृञ् षत्वणत्वयोर्विधायकं शास्त्रं षत्वणत्वं तस्यद्याख्यानसत्त्वभवेवा
षात्वणत्विकः कृतयतेभ्यश्च सोमसाथेषु यागेष्वेतौ प्रसिद्धौ तत्रान्यतरोपादेनेन सि

सि.
कौ.

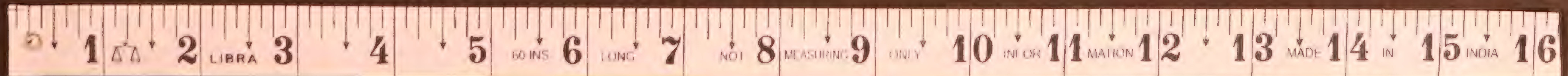
३०५

हे उभयोपादानसामर्थ्यादसोमका अणीहयत्यन्तेअग्निष्टोमस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा
अग्निष्टोमिकःवाजपेयिकःपायकयत्तिकः नावयत्तिकः बहवचनंस्वरूपविधि
निगमार्थं अनन्तोदात्तार्थप्रारम्भः अध्यायेष्वेवर्षः ऋषिशब्देभ्योलक्षणयाव्याख्ये
यग्रस्यहन्निभ्योभवेव्याख्यानवाध्यायेदञ्ज्यात् वसिष्ठेनदृष्टोमन्त्रोवसिष्ठस्तस्या
व्याख्यानस्तत्रभवोवावासिष्ठिकोध्यायः अध्यायेषुकिंवासिष्ठीऋक यैरोडाशपु
रोडाशान्त्वत् पुरोडाशसहवरितोमन्तः पुरोडाशःसप्तवपैरोडाशः ततःषुवपै

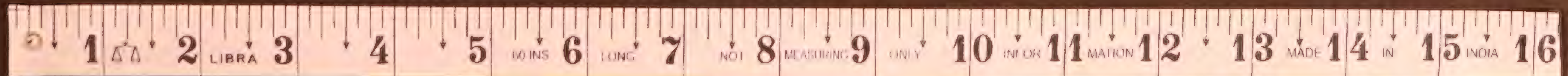
रोडणशिकः पुरोडणशिकः छन्दसोयदणौ छन्दसः छान्दसः स्रज्ज्ञानार्कप्रय
माधुरप्रचरणनामाख्यातादक द्यवः ऐष्टिकः पाशुकः ऋतु चार्त्तर्होतृकाः ब्रा
ह्मणिकः आर्चिकदत्तादि अष्टगयणादिभ्यः दृजोदरपवादः आर्गयणाऽपि
षदः वैयाकरणः तत्रागतः सूत्रादागतः स्त्रौत्रः दृगायस्यानेभ्यः शुल्कशा
नायाआगतः शौल्कशालिकः शुण्डिकादिभ्योऽप्यस्यानदकच्छादीनां वा
पवादः शुण्डिकादागतः शौण्डिकः कार्कणाऽनैर्यः विद्यायोनिः सत्येभ्योऽप्युत्र

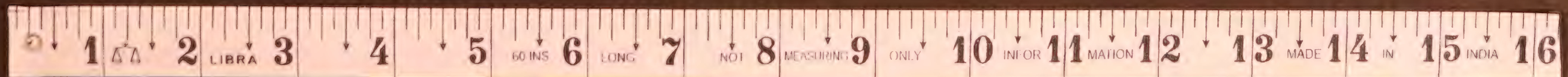
सि.
कौ.
१२५

डौपाध्यायकः पैतामहकः ऋतुषुज्जुषोपवादाः शौतकः भ्रातृकम् मातृकम्॥
पितर्यसु चातहजरीहृतः यस्मैतिलोपः पित्र्यं पैतृकम् गोत्रादङ्कवत् विदेभ्यश्च
गतेवेदम् गांगदाते डौपगवकम् नञ्। सुवीष्वरतेव्रतऊशालनिपुणानाम् न
ञः। परेषां पुच्यादि पञ्चानामोदरचोहृदिः एवंपदस्यतवाजिदादौ आशौचं अणौ
चं औनेष्यं अनेष्यं आलैव्रतं अलैव्रतं आकौशलम् अकौशलम् औनेपुणं अ
नेपुणं हेतुमनुष्येभ्योऽनतरस्योर्यः समादागतं समरूपं विषमरूपं पदेगहा

दिवाच्छः समीयं विषमीयं देवदत्तमृषम देवदत्तम् मयद्दु सममयं विषममयम्
देवदत्तमयम् प्रभवति तत्तत्तेव हिमवतः प्रभवति हेमवतीगङ्गा विहृगङ्गा वि
हृगङ्गो वैहृगोमणिः तद्गच्छति पथि हृतयोः सुगङ्गच्छति सौगङ्गः पथ्यः हृतो वा
अभिनिष्क्रामति द्वारम् तदित्येव सुगङ्गमभिनिष्क्रामति सौगङ्गम् कायक
ज्ज्वारम् अभिहित्य हृतो ग्रन्थे तदित्येव शरीरकमपि हृत्य हृतो ग्रन्थः शारीरकीय
शारीरकं भाष्यमित्यभेदोपवागतं शिष्यक्रन्दयमसमहं देद जननादिभ्यः शिष्य

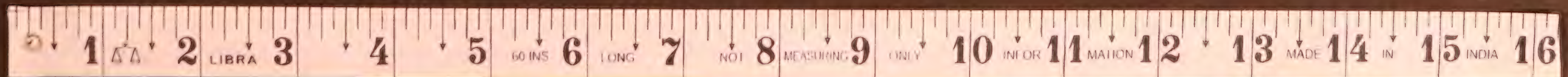

सि.
कौ.

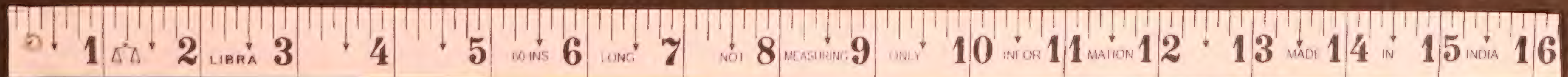
१३३

नोक्रन्दनं शिषुकन्दः तमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शिषुकन्दीयः यमसभायमसभं क्ली
वत्तं निपातनात् यमसभीयः किरातार्जनीयम् इन्द्रजननादिगृहतिगणः इन्द्रज
ननीयम् विरुद्धभोजनीयम् सोमनिवासः सूक्ष्मनिवासोऽसौक्ष्मः अभिजनश्च सू
क्ष्मभिजनोऽसौक्ष्मः यत्र सयं वसति स निवासः यत्र ऐर्वैरुषितं सोभिजन इति विवे
कः आयुधजीविभ्यश्चापर्वते पर्वतवाचिनः प्रथमान्नादभिजनशब्दादस्यैर्षेण
स्यात् हृद्गोलापर्वतोभिजनोऽप्येवमायुधजीविनां ते हृद्गोलीयाः आयुधेति किं न

होदः पर्वतोभिजनोयेषां तेषां तौदाहिजाः शाण्डिकादिभ्योऽञः शाण्डिकोभिजनो
स्यशाण्डिकः सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ सिन्धुदिभ्योऽण तक्षशिलादिभ्योऽञ्सा
त उक्तेर्यै मैत्र्यवः तक्षशिलानगरीषुभिजनोसताक्षशिलः तृतीयसालातरवर्मतीक्ष्ण
चैवागहृच्छाण्डिकः तृतीयभिजनोसतौदेयः शालातरीयः वार्मतेयः कौर्चवा
र्यः भक्तिः सोम्येत्तनुवर्तते भज्यतेसेव्यतइतिभक्तिः सूक्ष्मोभक्तिरस्यसूक्ष्मः अविज्ञा
हदेशकालादिकं अष्टाभक्तिरस्यआष्टिकः पायमिकः अविज्ञाक्तिरस्यदेवदत्तः

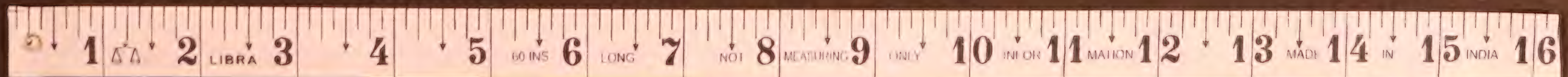

सि.
को.

१२८

श्रेष्ठशक्तिं सौम्यः प्रकालात्किमशेषः महाराजाह्वयः माहाराजिकः वासुदेवार्जुनाभ्यां
वृजः वासुदेवकः सृजनकः गोवृत्तत्रियाख्येभ्यो बहलंबुजः सुलोपवादः परब्राह्म
ह्यब्धेवापेते ग्लवुकायनिर्भक्तिरस्यश्रेष्ठकायनकत्राजलकः बहलप्रहणोत्रेह॥
पाणिनोभक्तिरस्यपाणिनीयः जनपदिनां जनपदवत्सर्वजनपदेन समानशाह्यानां व
हवचने जनपदस्वामिवाविनां बहवचने जनपदवाचिना समानश्रुतीनां जनपदव
त्सर्वस्यात् प्रत्ययाः प्रकृतिश्च जनपदनदवधोऽस्येति प्रकरणेये प्रत्यया उक्तास्तेति

दिश्यते अङ्गाजनपदाभक्तिरस्याङ्गकः अङ्गात्तत्रियाभक्तिरस्याङ्गकः जनपदिनां
किम् पाञ्चालावाल्मीकिभक्तिरस्याञ्चालः जनपदेन किं पौरवेराजाभक्तिरस्यापौर
वीयः तेन प्रोक्तम् पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम् तित्रिरिव तन्त्रावलिः कोवाल्या
खन्दोवाल्मीकीतितत्त्वविषयता तित्रिरिणा प्रोक्तमधीयते तैत्तिरीयाः काश्यपकौशि
काभ्यामृषिभ्यामितिः काश्यपेन प्रोक्तमधीयते काश्यपिनः कलापिवेशम्यायना
नेवासिभ्यश्च कलाप्यनेवासिभ्यः हरिदुणा प्रोक्तमधीयते हरिदुविणः वेशम्या

सि.
को.

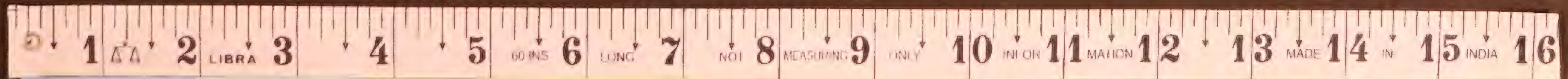
१०५

यनान्नेवासिभ्यः शालंविनः पुराणशोकेषु द्वास्तुल्यकल्पेषु तृतीयान्नाशोकार्थेति।
निःस्यत् यत्शोकेषु पुराणशोकाश्चेद्वास्तुल्यकल्पास्ते भवन्ति पुराणेन चिरन्तनेन मुनि
नाशोकाः भवन् भास्त्रविनः शास्त्रायनशास्त्रायनिनः कल्पे पिङ्गपेङ्गीकल्पः पुराणे
ति किं याज्ञवल्क्यानि द्वास्तुल्यानि आश्मरथः कल्पः अणिआपयसेति यलोयः कद
वरकास्तु कश्चांशोक्तप्रत्ययस्य लक्षणात् केदेन शोक्तमधीयते कदाः वरकाः क
लापिनेण कलापिनाशोक्तमधीयते कलायाः नान्नस्पदिलोपसबलवारिणीवम्।

पिक्कलापिकौशुमितैतिलिजाजलिजाङ्गुलिलाङ्गुलिशिलालिशिलिखण्डिसूकरम
द्यस्यवर्णामुपसंख्यानमित्युपसंख्यानहिलोपः छगतिनोद्धिनुक छगलिनाप्रो।
क्रमधीयेते छागलेयिनः पाराशर्यशलालिभ्याभित्तनटसूत्रयोः पाराशर्येणप्रोक्तं
भित्तसूत्रमधीयेतेपाराशरिणःभित्तवः शैलालिनोनटाः कर्मदेहकृशाश्चादिनिः
भित्तनटसूत्रयोरित्येवकर्मदेनप्रोक्तमधीयेतेकर्मदिनोभित्तवः कृशाश्चिनोनटाः
तेनैकदिक सौदामिनी तसिञ्च सरादिपाहादययत्तम् पीलमूलेनयकदिक पी

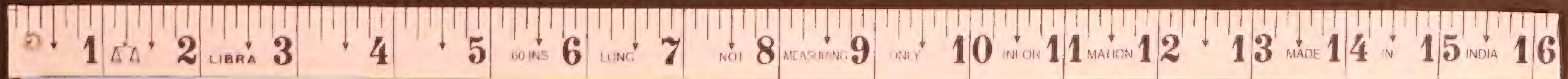

सि.
कौ.

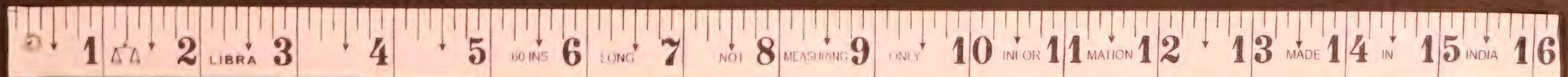
१८०

लमूलतः उरसोयच्च वात्रसिः श्रुणोपवादः उरसाएकदिक उरस्यः उरसः उपज्ञातेः
तेनतेव पाणिनिनोपज्ञातं पाणिनीयम् कृतेग्रन्थे वरुविनाकृतोग्रन्थो वारुचो
ग्रन्थः संज्ञायाम् तेनतेव श्रुग्रन्थार्थमिदम् मलिकाभिः कृतं मालिकं मथु कृतं लाला
दिभ्योबुञ्ज तेनकृते संज्ञायां कृतं लालेन कृतं कौलालकं वारुटकं लडाभमरवदरपा
दपादज तेनकृते संज्ञायां लडाभिः कृतं लौडं भामरं वादरं पादपं तस्मैदम् उपगोः
विदमौपगवम् वदेस्वरणिदु संवाहः संसांवहित्रम् श्रुणीथः शरणो नण्व च श्रुति

सिद्धे प्रग्रीत् तस्य स्थानमाग्रीधम् तात्स्यात्सोप्याग्रीधः समिथामाथनेषेणपण सामि
धेनोमन्त्रः सामिधेनीऋक् रथायत् रथ्यवक्कं यजुर्वादञ्च यज्ञाः धर्ष्यपरिषदञ्च
यजुः पञ्चाहासे अश्वसेदं वदनीयमाश्वम् आधर्ष्यवम् परिषदम् हलसीराहकहा
तिकं मैरिकं दन्दादुत्तरमेषुनिकयोः काकोत्त्वकिकाऊत्सऊशिकिका दंडेदेवा
सरादिभ्यः प्रतिषेधादेवासरम् गोत्रचरणद्वञ्च ओपगवक्कं चरणद्वर्मोस्त्राययोरि
तिवक्तव्यम् कादकम् सङ्गाङ्कलत्तणेष्टञ्चित्रामण्योवग्रहणमपिकर्तव्यम्

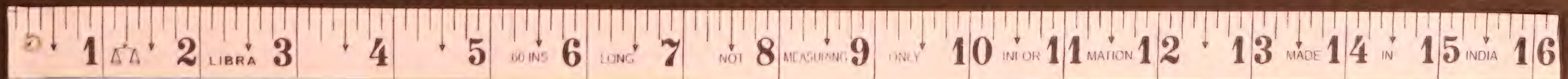

सि.
को.

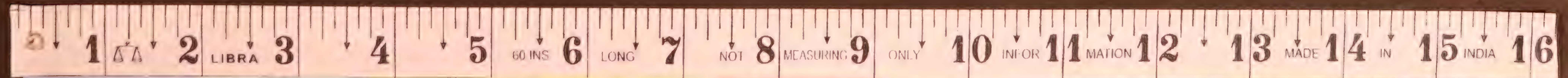
२८९

अम् वेदसंज्ञः शुद्धः योषोवा वैदंलक्षणम् यज्ञगर्गः गर्गम् रज्जुदातः दातं परम्
रामसन्धोद्धः साक्षात्तलक्षणम् शाकलादा अणवाउक्तेर्यपदेवरणाताडुम् शाक
लेनप्रोक्तमधीयते शाकलाः तेषां सतोद्धो योषोवाणाकलः शाकलकः लक्षणः
जीवता छन्दोगोविद्यकयातिकं बहुचनदाभ्यः छन्दोगानां धर्मः आम्नायोवाख्या
द्योगम् उविद्यकं यातिक्यम् बहुच्यम् नात्यम् चरणाद्धर्माम्नाययोरिसंस्कृतम्
हवर्गान्नदशाहादपितयोरेव नदण्डमानवान्नेवासिषु दण्डप्रधानामाणवासेषुशि

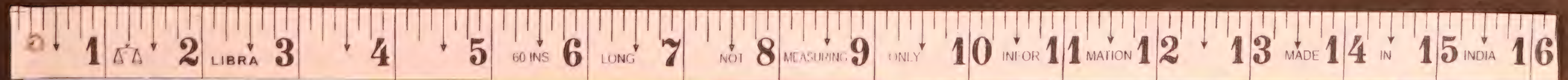
षेषु वृत्तं न स्मात् दातादादमाणावाः शिष्यावा रेवतिकादिभ्यः न स्मादमित्य
त्रार्थवृत्तोपवादः रेवतिकीयः वैजवापीयः कौपिञ्जलहास्तिपदादावाच्यः अपि
ञ्जलस्मापत्तं रेवतिपातनादण तदन्तात्पनरण कौपिञ्जलः गोत्रवृत्तोपवादः ह
स्तिपादस्मापत्तं हास्तिपदः तस्मायं हास्तिपदः चरणवृत्तोपवादः अथर्वणिकस्य
कलोपश्च अणस्मात् अथर्वणिकस्मायं अथर्वणोऽथर्मग्रामायोवा समाप्ताः शेषा
काः तस्य विकारः अशमनो विकारेऽहिलोपो वक्तव्यः अशमनो विकारः आशमः भा

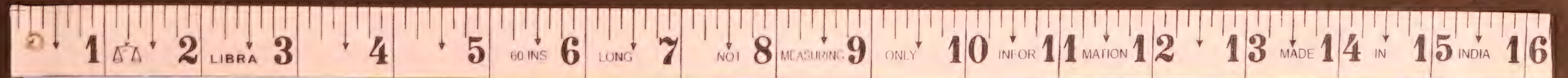
मि.
को.
१८१

सनःमार्तिकः अवयवेवप्राणोर्ध्विहृदेभ्यः चादिकारे मयस्मावयवोविका
रोवामाहः मौर्वेकारं भस्मापेयतः विलादिभ्योर्ध्वेत्तः कोपथाश्च।
अण् अजोपवादः तर्कः तार्कवम् तैत्तिरीकम् ओरञ्च दैवदारवम् अनुदा
तादेशु दायित्यं कापित्यं पलाशादिभ्योवा पलाशं पलाशम् अणुजतनोः
षुक आभ्यामणस्मात् विकारे एतयोः षुगागमश्च आप्रवं जातवम् शम्भाः सु
ञ् शमीलं भस्मविज्ञाद्भीष शमीलीसुक मयदैतयोर्भाषायामभत्ताब्दा

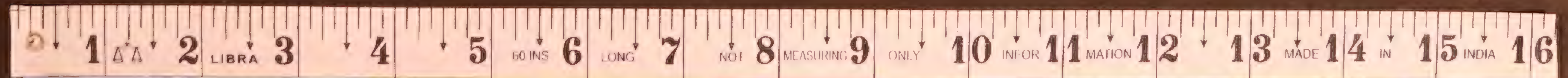

दनयोः प्रकृतिमात्रान्मयद् वास्यात् विकारावयवयोः शुष्ममयमाशमनंशु
भक्षेत्यादिकिं मौद्गः सूपः कार्णसमाब्धादनम् नित्यं वृद्धशरादिभ्यः क्षाममयं
शामयम् एकावो नित्यम् तद्भ्यं वाङ्भ्यं तथैतर्हि श्राप्यममयमिति तस्ये
दमित्यणान्तात्सार्येष्वञ् गोशुपरीषे गोःपरीषे गोमयम् पिष्टाच्च मयद्वादि
कोरपिष्टमयंभस्म कथं पैष्टीसुरेति सामान्यविवक्षायां तस्येदमित्यण संज्ञायां
कन् पिष्टस्यविकारविशेषः पिष्टकः स्यादित्यमरः व्रीहेः पुरोडाशो मयद्वात्

सि. विल्लाद्यणोपवादः ब्रीहिमयः प्रोङ्गशः वैरुमन्त असंज्ञायं तिलयवाभ्याम्।
कौ. तिलमयम् यवमयम् संज्ञायंत तैलंयावकम् तालादिभ्योण अत्रायदोरपवा
२८३ दः तालादनुषि तालंथनुः अन्यत् तालमयं पेन्दायुथम् जातद्वेभ्यः परिमा
णोण बह्ववचनात्पर्यायग्रहणम् हाटकः तापनीयः सौवर्णवानिष्कः प
रिमाणोकिम् हाटकमयीयष्टिः पाणिरजतादिभ्योञ् शौकं वाकं राजतं त्रि
तश्चतस्रस्ययात् जित् योविकारावयवप्रत्ययस्तदन्नादञ् स्यात् तयोरेवार्थः।

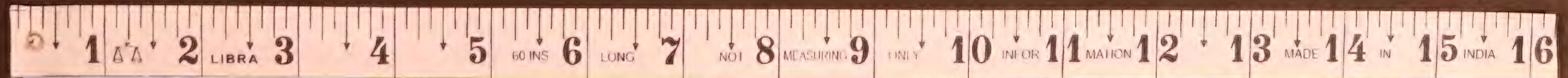
योः मयदोषवादः शामीलसशामीलं दाथित्यं कापित्यं त्रितः किंवेत्तमयं की
तवपरिमाणात् प्राग्बहतेसुत्रित्पारभ्यकीर्तयेप्रत्ययायेनपरिमाणादिहि
तास्तेतथेवविकारेतिदिश्यन्ते अणादीनामपवादः निष्केलकीर्तनैकिकम्
एवंनिष्कस्यविकारोनेकिकः शतस्यविकारः शतः शतिकः उष्ट्रादुत्रं प्राण
त्रोपवादः डोष्टकः डोमोर्णयोर्वा डोमं डोमकम् डोर्णं डोर्णिकम् बुजभावेयथा
क्रममणोजो एत्पादत्र एतेयम् एतासतेएताम् गोपयसोर्यत् गवंपयस्यम्।

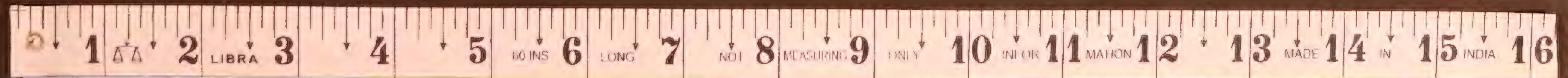
मि.
को.
१८५

दोष दुर्हताः तस्य विकारो वयवो वादयम् मानेवयः दोरितेव यौतवंदुवयं पाप्य
मिति मानार्थकं त्रयम् फलेलक विकारावयवप्रत्ययस्य लक्ष्मात् फलेष्टामल
क्याः फलमामलकम् प्रलादिभ्योण विधानसामर्थ्यात्त्रलक सातम् न्यो
यस्यवकेवलस्य अस्मिन्वृद्धिरेजागमश्च नैययोधम् जम्बावा जम्बाहात फ
लेष्टावासात् जम्बवम् पदेडोरञ्ज तस्यलक जम्ब लघुजम्बाः फलेष्टमा
यस्यलप वासात् लपिपुक्तवत् जम्बाः फलेजम्बः फलपाकशुषामुपसंख्यानम्

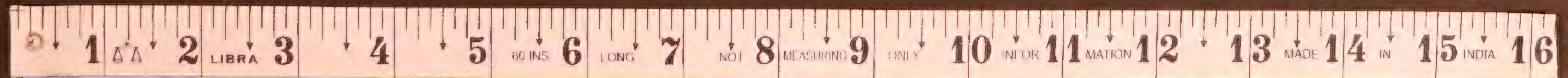
वीहयः मुक्ताः पुष्पमूलेषु बहुलम् मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका जाम्बाः पुष्पं जाम्बी
विदार्या मूलं विदार्या बल्ललप्रहणात्रेह पाटलानि पुष्पाणि सालानि मूलानि
बोहलकात्कविल्लक अशोकं करवीरम् हरीतक्यादिभ्यश्च यम्बाः फलप्रत्यय
सल्लप्सात् हरीतक्यादीनां लिङ्गमेव प्रकृतिवत् हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः
कंसीयपरशवशहाभ्यां यञ्चौस्लः तोच्चलकं कंसायहितं कंसीयम् तस्य वि
कारः कांस्यम् परशवेहितं परशवम् तस्य विकारः पारशवः प्रारदीयतीयाः

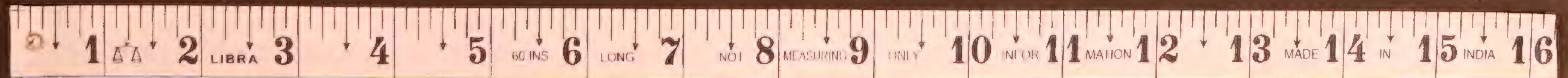
सि.
को.
१८५

समाप्ताः प्राग्ब्रूतेषु क तद्वहतीत्यतः प्राक्कदगपिक्रियते तदोहेति माशब्दा
दिभ्य उपसंख्यानम् माशब्दः कारिदित्यच्चाह समाशब्दिकः स्वागतादीनां च
पेचनस्यात् स्वागतमित्याह स्वागतिकः साधारिकः स्वदुःस्वापत्वं स्वाङ्गिः याद
स्वापत्वं याङिः व्यवहारेण वरति व्यावहारिकः स्वपत्नौ साधस्वापत्तेयम् आह
प्रभृतादिभ्यः प्रभृतमाह प्राभृतिकः पार्याप्तिकः शुद्धतौ सस्त्रातादिभ्यः स
स्त्रातं शुद्धतिमौ स्त्रातिकः सौख्यायिनिकः अनुशक्तिकादिः गच्छतौ परदारा

दिभ्यः पारदारिकः गौकल्पिकः तेन दीयति खनति जयति जितम् अक्षैर्दीय
ति आदिकः अभावनति आभिकः अक्षैर्जयति आदिकः अक्षैर्जितमादिक
म् संस्कृतम् दभ्यः संस्कृतं दायिकम् मारिविकम् ऊल्यकोपथादण्डकोप
वादः ऊल्यैः संस्कृतं कौल्यम् तैन्निरीकम् तरति उन्नेपेन तरति ओडुपिक
गोपव्याहम् गोपल्लिकः नौद्यवष्टन् नाविकः खटिकः बाह्यभ्यातरति
बाह्यकास्त्री वरति तृतीयान्नाद्भ्यति भक्षयति इत्यर्थयोषकस्यात् हस्ति

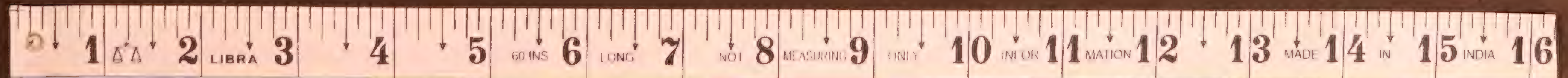

सि.
को.

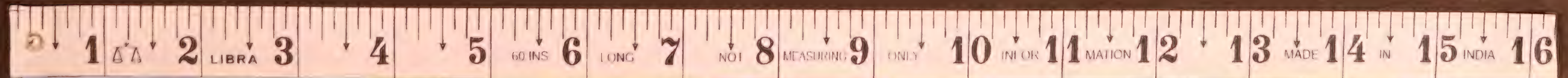
१८६

नाचरतिहस्तिकः शाकटिकः दधाचरतिदायिकः आकर्षात्तुञ्ज आकर्षानिक
बोपलः आकर्षिकः खित्वाङ्गीष आकर्षिकी पर्यादिभ्यामुन् येषेणचरतिप
पिकःपपिकी येनपीहेवयङ्गवचरन्तिमपयः अश्विकः रथिकः अगणाद्
च वात्सन् आदेरिजिऐज्ज सभससायमंसाभस्तिः आदेष्टिःतदादिविथौचै
तेदेवतापकम् इकारादावितिवाच्यम् अगणेनचरति अगणिकः आगणि
कः अगणिकी पदान्नसान्यतरसाम् आदेरङ्गसपदशान्नसेज्जा आपद

स्वेदं श्यापदं शौवापदम् वेतनादिभ्योजीवति वेतनेनजीवतिवेतनिकः धानुः
ष्कः वसूक्यविक्रयादृन् वसेनमूलेनजीवतिवस्रिकः क्यविक्रयग्रह
णंसङ्घातविग्रहीतार्थम् क्रयविक्रयिकः क्रयिकः विक्रयिकः आयुधान्
ववातदम् आयुधेनजीवति आयुधीयः आयुधिकः हरस्यन्तंगादिभ्यः उत्सङ्गे
नहरति डौत्सङ्गिकः भस्त्रादिभ्यः घृन् भस्त्रयाहरति भस्त्रिकः चित्राद्वस्रिकी ॥
विभाषाविवधान् विवधेनहरतिविवकः पक्षेष्टकवैवधिकः एकदेशवि

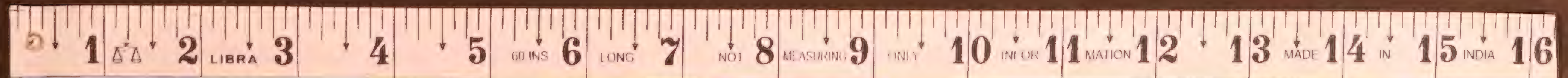
मि.
कौ.
१८०

कृतस्मानमनाही वथशहादपिष्ठन् वीवथिकः वीवथिकीविवथवीवथशहा
बुभयतोवदशकोस्कन्दवाहेकाष्टेवर्तेते अण्डरिलिकायाः ऊदिलिकायाथा
नांगतिविशेषः कर्मरोपकरणभूतलोहं च ऊदिलिकयाहृतिमृगानद्वाण
चाकौदिलिकोयाथः कर्मरश्च निर्वृतेतृतादिभ्यः अतएतेननिर्वृत्तमात
हृतिकेवेरम् वेर्मप्रितम् विप्रत्ययान्नप्रकृतिकान्तीयान्नात्रिवृत्तमेष्य
त नित्यम् कृतानिर्वृत्तंकृत्रिमं यक्त्रिमम् भावप्रत्ययान्नादिमस्यक्तव्यः पाके

ननिर्द्वेष्टेणकिमम् त्यागिमम् अपमित्ययाचितभ्याकक्तनौ अपमितेतिस्व
नं अपमित्यनिर्द्वेष्टम् आपमित्यकम् याचितेननिर्द्वेष्टयाचितकम् संसृष्टे द
भ्रामंसृष्टाधिकम् वर्णादिनिःश्रेयोः संसृष्टाः वर्णिनोऽप्याः लवणाल्लुक ल
वणेनसंसृष्टोलवणाःसूपः लवणेषाकम् मुद्गादण मौद्गोदनः यज्ञनैरुप
सिक्ते दधाउपसिक्तेदाधिकम् ओजःसहोमसांवर्तते ओजसावर्ततेओजसिक
शूरः साहसिकचौरः ग्राम्भसिकोमत्सः तत्सत्यनुष्टुप्मीयलोमकूलम् हि

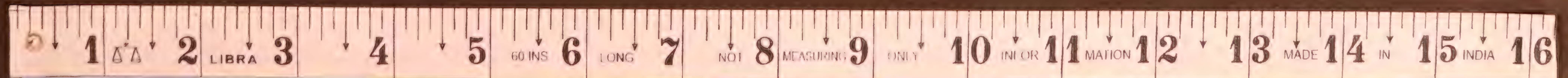
सि.
को.
२८८

तीयान्नादस्माद्वर्तते इत्यस्मिन्नर्थे ढक्यात् क्रियाविशेषणत्वाद् द्वितीयाप्रतीत्यवर्त
ते प्रातीपिकः आनीपिकः प्रातिलोमिकः आनुलोमिकः प्रातिकूलिकः आनु
कूलिकः परिमात्रं च परिमात्रं वर्तते परिसुखिकः वित् पारिपार्थिकः प्रयच्छ
तिगद्यम् द्विगुणितं द्विगुणं तत् प्रयच्छति द्वैगुणिकः त्रैगुणिकः बृहद्वैर्युधिः
भावो वक्तव्यः वार्धुषिकः ऊसीददशौकादशात्पञ्चचो गार्हार्थ्यभ्यामाभ्यासेनो
क्तः प्रयच्छतीत्यर्थे ऊसीदं हृदि स्तदर्थं द्रव्यं ऊसीदं तत्प्रयच्छति ऊसीदिकः ऊसी

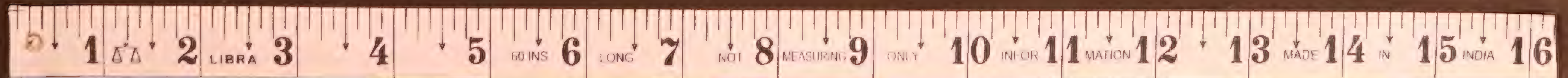
दकी एकादशार्थतादेकादशनेचतेवस्ततोदशचेतिविश्वे प्रकारसमामान्न
हैवसूत्रेनियामते दशैकादशिकः दशैकादशिकी दशैकादशान्दयव्यतीति
उन्नमणपेवेहापितद्वितार्थः उज्ज्वति बदराणश्चुति वादरिकः रतति समाजंर
ततिसामाजिकः शहृदुंरंकरोति शहंकरोतिशाहिकः दाईरिकः पक्षिमत्स्य
मृगान्दन्नि सवृषपर्यायाणांविशेषाणांचग्रहणे मत्स्यपर्यायेषुमीनस्यैव पक्षि
णोदन्निपाक्षिकः शाकनिकःमाष्टरिकः मात्स्यिकःमैनिकः मार्गिकः हारिणि

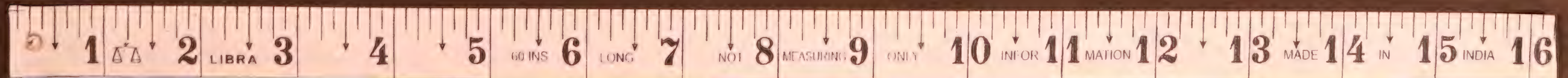
सि.
को.
२८४

कः सारङ्गिकः परिपम्यं वतिष्ठति अस्माहितीयान्नात्रिष्ठति हन्निवदत्तार्थेदकम्पा
न पम्यानेवर्जयितायापवा परिपम्यं अययीभावः निपातनात्समासान्नः परिप
म्यंतिष्ठति पारिपम्यिकः वौरः परिपम्यं हन्निर्परिपम्यिकः माथोन्नरपदपदवन
पदं धावति दण्डाकारो माथः पम्यादण्डमाथः दण्डमाथं धावति दण्डमाथिकः
पादविकः आनुपदिकः आकन्दहञ्च अस्माहञ्चस्यान्वानदक धावतीत्यर्थः ॥
आकन्दंशुः वितानं रोदनस्यान् धावति आकन्दिकः पदोत्तरपदं गृह्णाति सर्वप

देगृह्णाति यैर्वपदिकः ओन्नपदिकः प्रतिकण्ठार्थललासव एभोगृह्णाती
स्येष्टक प्रतिकण्ठगृह्णातिप्रतिकण्ठिकः आर्थिकः लालामिकः धर्मचर
तिथार्मिकः अथर्माचेतिवक्तव्यं आर्थार्मिकः प्रतिपद्येतिद्वेष्ट प्रतिपद्यशब्दो
नीयापदार्थोदेतीत्येष्टन् वकाराहक प्रतिपथिकः प्रातिपथिकः समवायक
सवेति समवायेसमवेतिसामवायिकः साम्प्रतिकः परिषदोक्तः परिषदंसमवे
तिपरिषद्यः सेनायावा एतः स्यात्तदेष्टक सैन्यः सैनिकः सेनायांललाटकृत्तस्यै

ॐ.
सि.को.
३१०

पश्यति ललाटे पश्यति तालादिकः सेवकः कृकृटी शब्देन तस्यात्तार्हः सत्यदेशो
लक्ष्यते कौकृटिकोभितः तस्य धर्मम् आपणस्य धर्ममापणिकं शुभमहिष्वादि
भ्यः महिष्वाधर्ममाहिषम् याजमानम् सतोञ् यातर्थेर्मयात्रम् नरोच्चेति वक्तु
यम् नरस्य धर्मो नारी विशासितरिङ्लोपश्चाप्रववक्तव्यः विशासितर्थेर्मवैश
संविभाजयिन्नः णिलोपश्चाप्रवक्तव्यः विभाजयित्वर्थेर्म वैभजिर्त्रं प्रवक्तव्यः
षष्ठान्नादिकस्मात् प्रवक्तव्ये आपणस्यावक्तव्यः आपणिकः राजग्रासं द्रव्यमवक्त

तदस्यपणम् अष्टपःपणमस्यपणिकः लवणाहञ्ज लावणिकः किसरादिभ्यः
सुन् किसरापणमस्यकिसरिकः विन्नाडीषु किसरिकी किसरुशीरनलदद
त्वादिकिसरादयः सर्वसगन्धिद्रव्यविशेषवाचिनः शालालनोमनस्यसंघुन् एतेषु
क शालालकीशालालकः शालालकीशालालसगन्धिद्रव्यविशेषः शालालनोम
नस्यसंघुन्ऽशित्यम् मृदङ्गवादनंशित्यमस्यमार्दङ्गिकः पाणविकः वैणिकः म
डुकजर्जरादयतरणाम् मडुकवादनंशित्यमस्यमाडुकः माडुकिकः जार्जरः

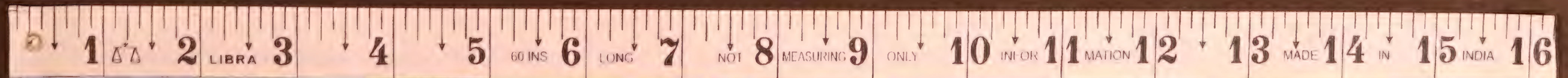

मि.
को.

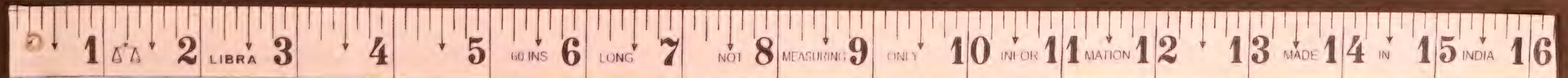
२५९

कार्जरिकः प्रहरणं तदस्येव अस्मिः प्रहरणमस्य आसिकः आसिकः धानुष्कः प
रश्चथादृश्च पारश्चथिकः शक्तियस्योरीकक शाक्तीकः याहीकः अस्तिनास्तिदि
हंमतिः अस्तिपरलोकइतिमतिर्यस्यस आसिकः नास्तिपरलोकइतिमतिर्यस्य
सनासिकः दिहमितिमतिर्यस्यमंदेष्टिकः शीलम् अष्टपभदणंशीलंयस्यस आ
ष्टिकः शाशुलिकः मौदकिकः लज्जादिभ्योणः गुरोर्दीषाणामावरणंलज्जंतल्ली
लमस्यसब्बात्रः कर्मस्यल्लोले कर्मइतिताल्लीलेणितिलोपोनिपात्यते कर्म

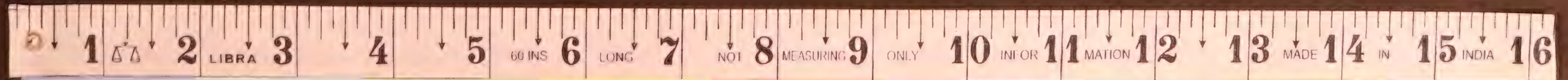
शीलः कर्मः नस्तद्विदुः सति हे अण् कार्यताच्छीलकणेपि तेन वौरीताप
सीतादिसिद्धम् ताच्छीलिकिं कर्मणाः कर्मध्ययने वृत्तम् प्रथमान्नात् वृत्तार्थ
दकस्यात् अथयने वृत्ताया क्रियासावेत्यथमान्नस्यार्थः एकमन्वदध्ययने क
र्मवृत्तमस्यैकान्तिकः यस्य अथयने प्रवृत्तस्य परीता काले विपरीतोच्चारणत्
पंसवलितं ज्ञातं सः एवं हेयमिकः त्रेयमिकः बह्वर्षाद्वत् प्राग्विषये द्वादशा
नानिकर्माण्यथयने वृत्ताम्यद्वादशामिकः द्वादशप्रपाठा अस्मज्जाता इत्य

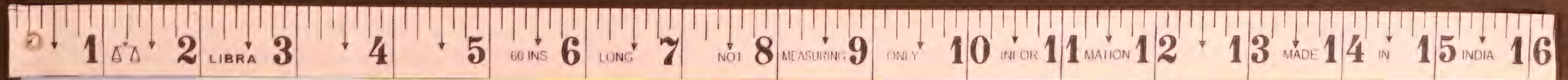
सि.
कौ.
२२/२

र्थः हितं भक्ष्यः अष्टपभक्षणं हितं मस्यैवाष्टपिकः तदस्यैदीयते नियुक्तम् अग्रभो
जने नियुक्तं दीयते स्यैवाग्रभोजनिकः अष्टपिकः आणामासौदनं हिटन आ
णानियुक्तं दीयते स्यैवाष्टपिकः आणिकीमांसोदनग्रहणे सङ्घातविग्रहीतार्थ
म् मांसोदनिकः मांसिकः ओदनिकः भक्तादण्यन्तरस्याम् पक्षेष्टकभर्तुनि
युक्तं दीयते स्यैवाष्टपिकः भाक्तिकः तत्र नियुक्त आतरिकः आकरिकः दौवारिकः
शौल्कणालिकः नियुक्त अथिहृतोयापारितर्यर्थः अगारान्नाहृन् देवागारे

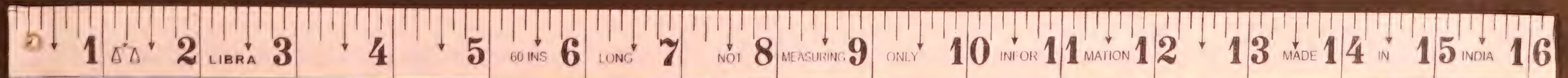
नियुक्तः देवागारिकः कोष्ठागारिकः भाण्डागारिकः अध्यापित्वदेशकालात्
अदेशकालात् निषिद्धदेशकालवाचकादृक्कस्यात् अथेतर्हि प्रमशानेअधीतेप्रमा
शानिकः चातुष्यधिकः चतुर्दशपामधीतेचातुर्देशिकः ग्रामावासिकः कदिना
नप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति तत्रैवेव वंशकदिने व्यवहरति वंशकदिनिकः वं
शावेणावः कदिनायस्मिन्देशे सवंशकदिनः तस्मिन्देशे वा क्रियाय पानुष्ठेयातां
तथैवानुतिष्ठेयातां तथैवानुतिष्ठुतीत्यर्थः प्रास्तारिकः संस्थानिकः निकटेवस

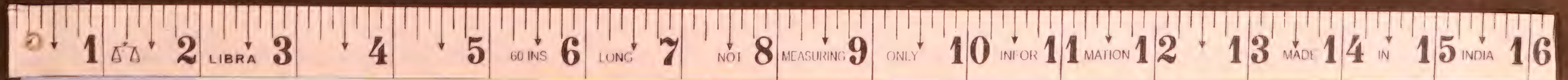
मि.
को.
२२३

ति नकटिकोभित्तः आवसथास्तुत् आवसथेवसति आवसथिकः विन्नाहुी
व आवसथिकी आकर्षात्तर्पादेभस्मादिभ्यः ऊसीदसूत्राश्च आवसथाक्तिसरा
देः पितः षडेतेटगधिकारेवडितिसूत्रषडेनविहितादसर्घः प्रत्ययास्तसप्तद
कोविथिसमाप्तः प्रारिहतायत् तस्मैहितमित्यतः प्रागपदधिक्रियते तद्वहति
रथयुगप्रासङ्गम् रथेवहतिरथः युगः वत्सानांदमनकालेस्तन्देकाष्टमास
ज्यतेसप्रासंगः तंवहतिप्रासंगः धुरोयदुहको हलिवेतिदीर्घेप्राप्ते नभक्तर्कु

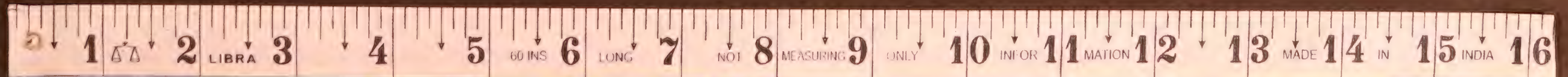
राम रेफवान्तस्य भस्मज्जर्करोष्ठोपधायादीर्घेन स्यात् धुर्यः धौरेयः त्वः स
वधुरां वहति सर्वधुरीणः एकधुराल्लक्ष एकधुरीणः एकधुरः शकटाद
ए शकटं वति शाकटोगौः हलसीराहक हलं वहति हालिकः मैरिकः सं
तायां जन्माः जनीवधूलां वहन्ति प्रापयन्ति जन्माः विध्यन्धनुषा द्वितीया
त्रादिध्यतीत्यर्थे यत्स्यात् नचेत्त्रयधनुःकरणं पदौ विध्यन्ति पद्याः पार्कराः
अथ नृषेति किम् पादं विध्यन्ति धनुषा धनगणं लब्ध्वा ऋत्रन्ते मेतत् धनं ल

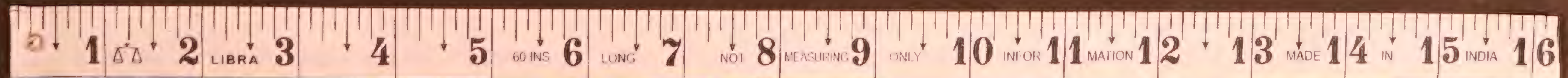
सि.
को.
३१५

व्याथन्यः गणलव्यागणः अत्राणः अत्रलव्यागत्रः वशंगतः वषणः परेच्छान
सारी पदमसिन्हृषपम् पद्यः कतमः नातिशुक्करन्यः मूलमसावर्हिशाव
हणसावर्हउत्पादनं तदसासीत्यावर्हिमूलमावर्हियेवातेमूल्यामुद्राः वृह
उद्यमे येवांमूलमावृत्त्यते उत्पात्यते तेमूल्याः नसुष्टुनिष्पन्नामूलोत्पादनेनवि
नामद्रुहीत्रंनशक्यन्तेत्यर्थः संज्ञायंथेनष्ठा थेनशाह्यत् पुगागमोयस्य
यश्चसार्थेनिपात्यते संज्ञायंथेनष्ठावन्थकेस्थिता गृह्यतिनासंयुक्तेभ्यः गृ

हृपतिर्यजमानस्तेन संयुक्तो गार्हपत्यः अग्निः नौवयो धर्मविषमूलमूल्यसीता।
तलाभ्यस्तार्यतस्य प्राप्य वध्यानामसमसस्मितसमितेषु नावातार्ये नायं वयसा
तस्योवयसाः धर्मेण प्राप्य धर्मम् विषेण वधो विष्यः मूलेनानाम्पमूल्येन समो
मूल्यः सीतया समिते सीत्यं देवं तुलया समितं सीत्यं देवं तुलया समितं तुल्यम्
धर्मपथ्यर्थाया दनेपेते धर्मा दनेपेतं धर्मं एवं पथ्यं अर्थं न्यायम् छन्दसो
निर्मिते छन्दः शास्त्रात्नीया समर्था निर्मिते इत्यर्थे यत् छन्दसा निर्मितं छन्दसम्

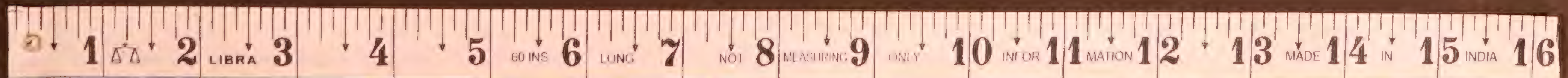

मि.
कौ.

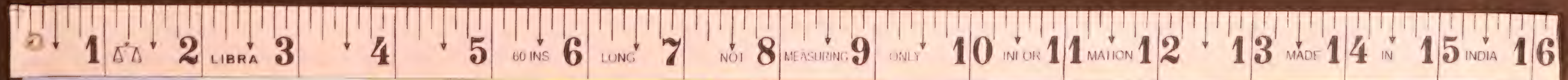
२२५

म रक्षयाकृतमित्यर्थः उरसोऽपि वायत् उरसानिर्मितः पुत्रोऽपि उरसः हृद
यस्यप्रियः हृद्योदेशः हृदयस्य हृत्त्रेवयज्ञासेषिति हृदादेशः वन्यनेवर्षो हृद
यपादात्तृष्टात्तादयनेयत्मात् वेदेभिर्धेये हृदयस्य वन्यनो हृद्यः वशीकरण
मन्त्रः मतजनहलाकरणजन्यकर्षेषु मतंस्तानंतस्पर्करांभावः साधनं वा मत्त
म जनस्य जन्यो जन्यः हलस्य कर्षो हल्यः कर्षणं कर्षः साधनं वा तत्र साधुः सा
मस्य साधुः सामन्यः अग्रः येवाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः कर्मणः शर्मणः ।

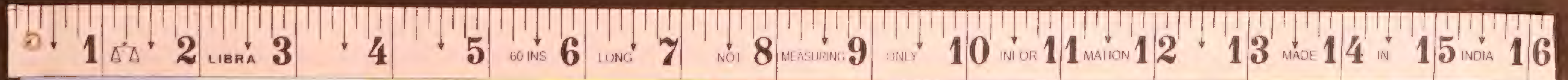
प्रतिजनादिभ्यः। त्वञ् प्रतिजनं साधुः। प्रातिजनीनः। सांयुगीनः। सार्वजननीनः। वै
षजनीनः। भक्ताः। भक्ते साधवो भक्ताः। शालयः। भाक्ताः। एतुलाः। परिषदोऽपः।
परिषदाः। योगविभागसोऽपि परिषदः। कथादिभ्यश्च कथायां साधुः। कायि
कः। गुडादिभ्यश्च गुडे साधुः। गौडिकरतः। साङ्गकः। यवः। यथानियमवसतिः। य
तेषु च यथि साधुपाथेयं। प्रातिषेयः। वसनं वसतिः। सज्ज साधुः। वासतेयीरात्रिः। स्ना
यतेयं धनम्। सभायाया सभा। समानतीर्थवासी साधुरिति निवृत्तम्। वसतीति

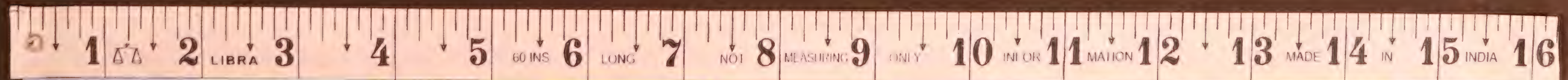
सि.
को.
३२५

वासी समानेतीर्थे गुरौ वसतीति सतीर्थः समानोपाध्याय इत्यर्थः समनोदरेषादि
तडोच्चोदात्तः समाने उदरेषादितः स्थितः समानोदर्यो भ्राता सोदराद्यः सोदर्यो भ्रा
ता अर्थः प्राग्वत् प्राहितीयाः समाप्तः प्राक्कीताच्छः तेन कीतमित्यतः प्राक्के
धिक्रियते उगवादिभ्यो यत् प्राक्कीतादित्येव उवर्णाद्गवादिभ्यश्च यत्स्यात् छ
स्यापवादः शङ्खं दारु वथं वासः पिवद्यः कार्पासः गव्यम् नाभिनभंच नभ्येत
नभ्यमसुनं रथनाभावे वेदम् सुनः संप्रसारणं वाचदीर्घत्वम् ष्वम् पुनम् इत्यसौ

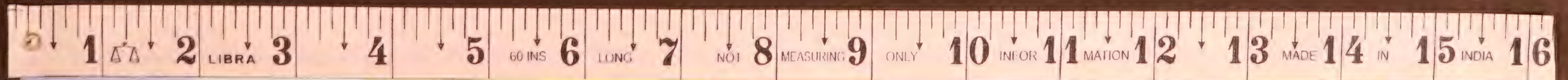
ननु च ऊयनः कमलाच्च संज्ञायाम् यत्स्यात् कमलमूर्णापलशतं संज्ञायाम् किम्
कमलीयाङ्गानां विभाषाहविरहपादिभ्यः आमिल्यंदधि आमिलीयं पुरोङ्गश्या
स्तएङ्नाः पुरोङ्गशीयाः अष्ट्यं अष्टीयं तएङ् तएङ्लीयं तसैहितम् वत्सो
भोहितो वत्सीयोगोऽथ क करभीयः शङ्खचंदारु गयम् हविष्यम् शरीरावयवा
यत् दन्तं कण्ठं नसं नाभ्यम् नासिकाया तत्संदेशु नायम् येवतहिते यादौत
हितेपरे शिरः शब्दस्य शीर्षत्रादेशः स्यात् शीर्षणः तद्विते किम् शिरश्छति शिर

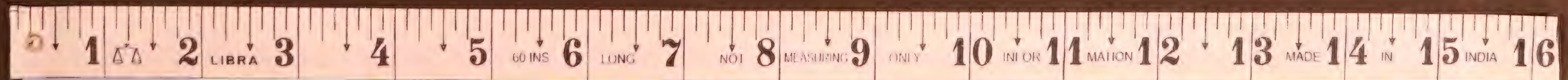
सि.
कौ.
२६७

स्यति वाकेषु शीर्षाणाः शिरसाः केशाः अविशीर्षरतिवाचम् अजादौ न हिते शि
रसः शीर्षादेशः स्थूलशिरसदंस्थौ न शीर्षम् त्वलयवमातिलवृषव्रक्षणाश्च त्व
लायहितं त्वत्पम् ययम् माद्यं तिलं वृषं व्रक्षणापम् चाद्रय्या अजाविभ्यां च अ
जण्यां शतिः अविष्या आत्मनिष्ठजनभोरोत्तिरपदात्त्वः आत्माधानौ त्वे एतौ त्वे एव
प्रकृतिलः आत्मानेहितं आत्मनीनम् विष्यजनीनम् कर्मधारयादेवेत्येते षष्ठीतम्
रुषादहवीहेष्वेव विष्यजनीयम् पंचजना उपसंख्यानम् पंचजनीनम् सर्वजना

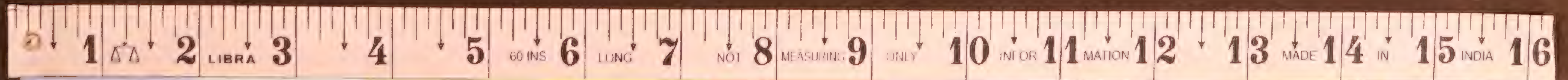
हज्रवचसावेजनिकः सर्वजनीनः महाजनाहज्र महाजनिकः भोगोत्तरपदात्तव
त्तपि मातृभोगीणः पितृभोगीणः राजभोगीणः आचार्यादणत्तंव आचार्यभोगीनः
सर्वपुरुषाभ्याणत्तजौ सर्वात्मोवेतिवक्तव्यम् सर्वस्मैहितंसार्वम् सार्वयं पुरुषाह
धविकारसमूहेनहतेषु भाष्यकारप्रयोगात्रेनेत्यस्यद्वन्द्वमध्येनिर्देशः पुरुषस्य
वयः पौरुषेयः तस्मैदमित्यणिप्रामे पुरुषस्यविकारः पौरुषेयः प्राणिरजतादिभ्यो
जितिञ्जिप्रामे तस्यसमूहेत्यणिप्रामे एकाकिनेपियरितः पौरुषेयवृत्ताद्वेतिमा

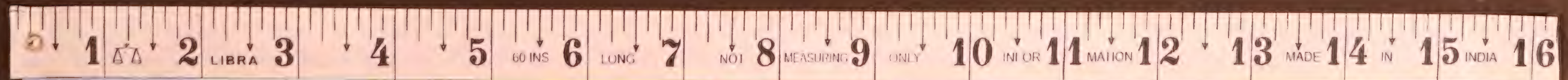
सि.
को.
२२८

चा तेन हृते प्रमे प्रणिप्रमे प्रमेयेत प्रसादादौ प्रमेयेवेति विवेकः माणवचरका
भ्यावन्न माणवायहितं माणवीनं चारकीणम् तदर्थं विहृतेऽप्रहृतौ विहृतिवा
वकाच्चतुर्थं नान्नदर्श्यायां प्रहृतौ वाच्यायां प्रत्ययः स्यात् अङ्गारेभ्यस्तानि अङ्गारी
यानिकास्तानि प्राकार्गीया इष्टकाः शङ्खेदारु छदिरुपधिबलेऽङ्गुलादिष्वपि
मित्तणानि वास्तेयास्तान्ताः उपधिषात्कार्थे इष्ट्यन्ते उपधीयन्ते इत्यपि रथा
ङ्गुतदेवैषोपधेयम् ऋषभोपानहोर्जः क्षणापवादः शर्वभ्योवत्सः औपानह्योसुत्र

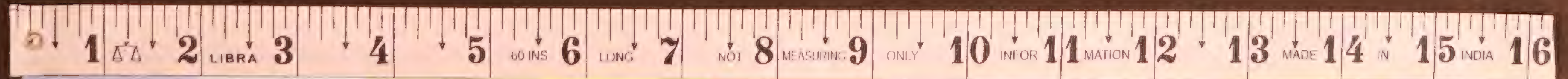
जः चर्मण्ययमेव सर्वविप्रतिषेधेन औपानसं चर्मणोज्ज्वलं चर्मणोयाविकृतिस
हावकादञ्जस्यात् वध्नाइदंवाध्वं चर्मवारत्रं तदस्य तदस्मिन्त्यादिति प्राकारग्रामा
सामिष्टकानां स्यात् प्राकारीयादृष्टकाः प्रासादीयंदारु प्राकारोस्मिन्त्यात् प्राका
रीयोदेशः इति शास्त्रेनौकिंकी विवक्षा मनुसारयति तेनेह न प्रासादो देवदत्तस्य
स्यादिति परिवायाहञ्ज परिवेयीभूमिः क्षयतोः पूर्णोवधिः प्राग्बतेषुञ्ज तेन त
त्समिति वतिंवत्यति ततः प्राकदञ्ज अधिक्रियते आर्हादगोष्ठ्यसंख्यापरिमाणा

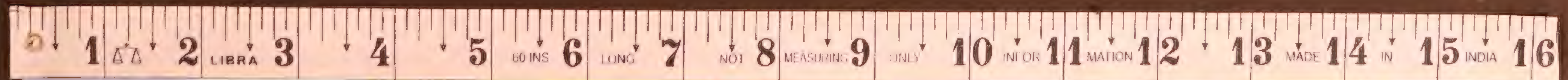
सि.
कौ.
२१५

हक तदहेतीमेतदभिधाप्यदत्रधिकारमध्येठजोपवादः ठगधिक्रियते गोपुच्छा
दीनर्जयित्वा असमासेनिष्कादिभ्यः आर्हीदिमेतत्तेनक्रीतमितियावत् सम
दशासूत्रामनुवर्तते निष्कादिभ्यः असमासेठक्यात् आर्हीयेष्वर्थेषुनैष्किकः
समासेतदञ् परिमाणान्नस्यासंताशाणयो उन्नरपदहृदिः स्यात् त्रिदादौ प
रमेनैष्किकं असंतेति किं पञ्चकलायाः परिमाणमस्य पाञ्चकलापिकः अस
मासग्रहणं तापकं भवति इतः प्राक्तदन्तविधिरिति तेनसगर्भं यवाष्ट्यमित्या

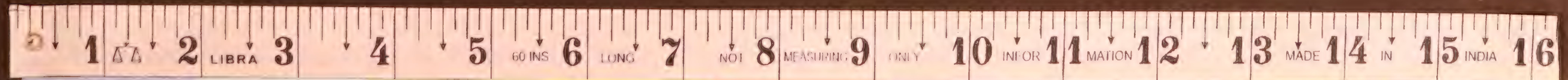
दिसिदम् इतद्धेतुमेवापूर्वपदानांतदन्नग्रहणं प्राग्बतेरिष्यते तच्चालकि या
सायणतसायणं वादायणं वर्तयति पारायणिकः द्वेपारायणिकः मुलकीतिकिं
दाभ्यां पूर्णभ्यां क्रीतं द्विष्ट्येम् द्विष्ट्येण क्रीतं पूर्णदञ्च माभूत किन्नृदञ्च द्विष्टौ
पिकम् अर्थान्तरिमाणस्य पूर्वमतवा अर्थान्तरिमाणवाचकस्योत्तरपदस्योदेर
वोद्विः पूर्वपदमतवाज्ज्ञातिकिति च अर्थदोणेन क्रीतं अर्थदौणिकम् अर्थ
दौणिकम् नातः परस्य अर्थान्तरिमाणाकारस्य दृढिर्न पूर्वमतवाज्ज्ञादो अर्थ

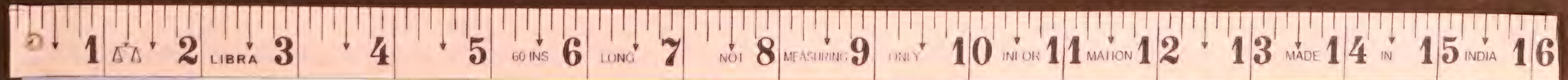
सि.
कौ.
३००

प्रस्थिकम् प्रार्थप्रस्थिकम् अतः किं प्रर्थकौडविकंतपरः किं प्रर्थखौर्वीभवा प्र
र्थखारी प्रर्थखारीभार्यइतिहडिनिमित्तमेतिपुंवज्ञावनिषेथोनस्मात् शताशठम
तावशते शतेनकीतंशतंशतिकं अशतेकिं शतंपरिमाणमस्यशतकःसह्य।
इहप्रत्ययार्थोवस्तुतःप्रकृत्यार्थत्रभियते तेनद्वयतोनअसमासइत्येव हिश
तेनकीतंशतकम् संख्यायाप्रतिशदन्नायाःकिन् संख्यायाःकन् प्रार्थीयेथेन
तमन्त्रशदन्नायाःपञ्चभिःकीतःपटापञ्चकःबहकः गणकः सन्नायास्तमा

प्रतिकः चात्वारिंशत्कः वनोरिक्ता वत्तन्नाक्तनइत्तास्यात् तावतिकः तावत्कः
यावतिकः यावत्कः विंशतिविंशत्त्रिंशत्वनसंज्ञायाम् योगविभागः कर्तव्यः प्रा
भ्याकन्यात् प्राहीयेथ्यं असंज्ञायान्ननुस्यात् कनोपवादः विंशकः त्रिंशकः
संज्ञायाम् विंशतिकः त्रिंशत्कः कंसाद्विद्वन् दोडीवर्यः इकारउच्चारणार्थः
नकारः स्वरार्थः कंसिकः कंसिकी अर्थश्चेति वक्तव्यम् अर्थिकः अर्थिकी का
र्ष्यपणाद्विद्वन्तिरस्यववा कार्ष्यपणाद्विद्वन्तव्यः प्रतिशदृष्ट्यास्यादेशावाव

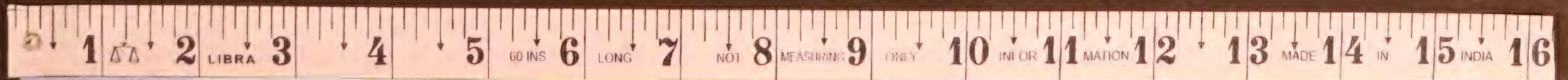

सि.
कौ.

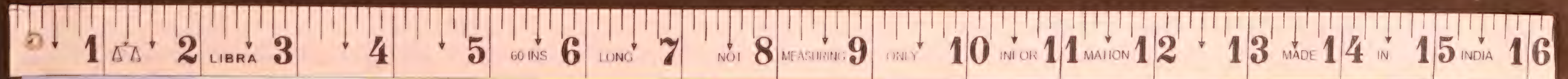
३०९

कार्षापणिकः कार्षापणिकी प्रतिकः प्रतिकी सर्पादञ्जयतरस्याम् सर्पाशहादञ्
प्रत्ययोभवत्ययोभवत्यतरस्याम् आर्हीयेष्वर्थेषु सर्पेणक्रीते शौर्ये शौर्यिकम् पा
तमानविंशतिकसहस्रवसनादात् एभ्योऽणस्यात् ढञ्ढकोरपवादः शतमाने
नक्रीते शतमानम् वैशतिकम् सारुसंवासनम् अथर्थेर्वाहिगोर्लगात्तया
म् अथर्थेर्वात् हिगोच्चपरस्यार्हीयस्यप्रत्ययस्यलक्ष्मात् अस्मन्तायांविषये अ
थर्थकंसम् द्विकंसम् अथर्थेर्ष्ये द्विर्ष्ये संतायात् पाञ्चकपालिकम् विभाषा

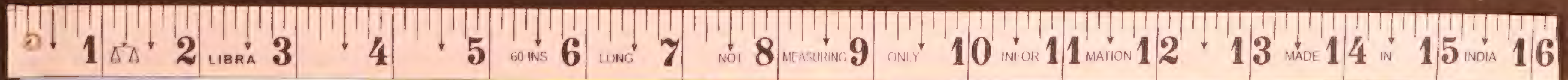
कार्षापणसहस्राभ्याम् अथर्थाहोहिगोश्चकार्षापणसहस्रान्नात् परस्प्राही
यसप्रत्ययसलगात्मात् अथर्थाकार्षापणम् अथर्थाकार्षापणिकम् औपसाया
निकस्पटिदोनोऽलकतेप्रतिरादेशोविकल्पितः अथर्थाप्रतिकं द्विप्रतिकं अथ
र्थासहस्रम् अथर्थासाहस्रम् द्विसहस्रम् द्विसाहस्रम् द्वित्रिर्षोत्रिकात् लगा
त्मात् द्विनिष्कं द्विनैष्किकम् त्रिनिष्कं त्रिनैष्किकम् बह्वर्षाश्चेतिवक्तव्यम् व
ह्वनिष्कम् बह्वनैष्किकम् विस्वाच्च द्वित्रिर्षोद्विस्वादाहीयसलगाद्विविक्तं द्वि

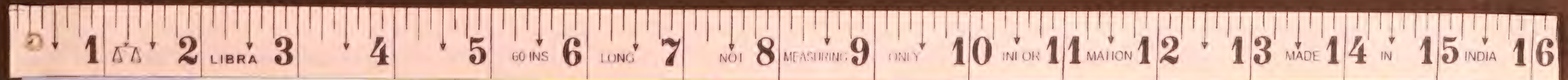
सि.
कौ.
३०३

वैस्तिकमिमादि त्रार्याईकम् अथयत्तारीकम् द्वितारीकम् केवलायाञ्चेतिवा
कथम् त्वारीकम् काकिमाञ्चोपसंख्यानम् अथयत्तकिनीकम् द्विकाकिनी
कम् विंशतिकातः अथयत्तर्वाह्मिगोरिमेव अथयत्तविंशतिकीनद्विविंशतिकी
नं पणपदमावशताद्यत् अथयत्तपणम् अथयत्तपाद्यम् द्विपाद्यम् द्दहपादा पदि
तिन यस्मैतिलोपसंख्यानिवज्ञावात् पयस्यतदर्थेऽस्यपिन प्राणपङ्कार्थस्यैवतत्र
हणात् प्राणाद्वा यत्स्यात् पक्षेदञ्च तस्मत्तक अथयत्तप्राणम् अथयत्तप्राणं द्वित्रि

वां दणव शाणादित्येव वाद्यन्ते तेनैवैरूपम् परिमाणान्नस्यासंज्ञाशाणयोरिति पर्यु
दासादादिवद्विरेव द्वेषाणं द्विशाणं द्विशाणं द्रुहटजादयस्योदणप्रत्ययाः प्र
कृतास्तेषां समर्थविभक्तयः प्रत्यार्थाच्चाकाङ्क्षितास्तदानीमुच्यन्ते तेन क्रीतमूढ
अ गोपुच्छेन क्रीतं गोपुच्छिकम् सामशतिकम् प्रास्थिकं दक नैष्ठिकम् दृष्टो
एषाः गोएषा इत्यात् तद्वितलकि लकृद्वितलकीतिलकोपवाटः पञ्चभिर्गोणी
भिः क्रोतः पटः पञ्चगोणिः तस्य निमित्तं संयोगोत्पातो संयोगः संबन्धः उत्पातः प्रा

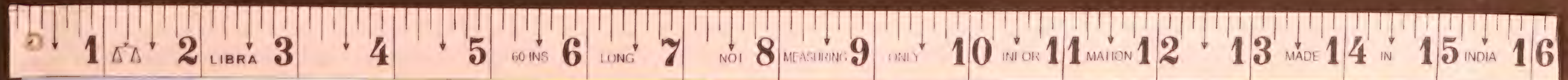

मि.
कौ.

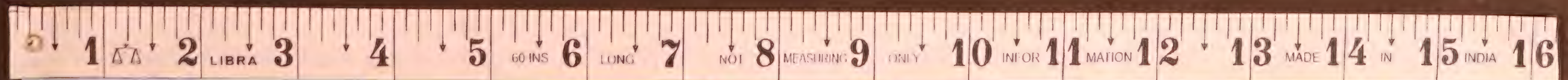
३०३

लिनोशुभाशुभमूवकः शुभाशुभमूवकोमहाभूतविपरिणामतत्पातदतिकाशिका
याम् शतस्यनिमित्तं धनपतिनासंयोगः शतः शतिकः शतं शतिकं दक्षिणाक्षिम्
दनं शतस्यनिमित्तमित्यर्थः वातपित्रश्चेत्यभ्यः शमनकोपनयोरुपसङ्गान्मवा
तस्य शमनकोपनं वा वातिकं पैत्रिकं श्लेष्मिकम् सत्रिपाताच्चेति वक्तव्यम् सात्रि
पातिकम् गोद्वयोसंख्यापरिमाणानां देयत्वं गोः निमित्तं संयोगउत्पातो वा गवः
द्वयः धनस्य निमित्तं संयोगउत्पातो वा धनः सर्गः गोद्वयः किं वित्तयस्य वैजयि

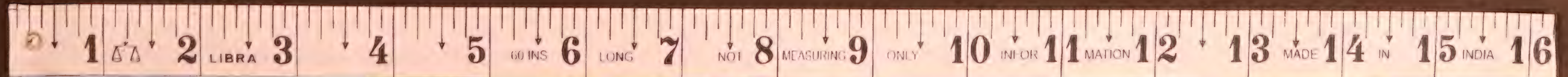
कः असंख्येत्यादिकिं पञ्चानानिमित्तपञ्चकंसप्तकं आस्थिकम् त्वारीकम् अथा
दि आस्थिकं आस्थिकम् ब्रह्मवर्चसामु पञ्चकं ब्रह्मवर्चसामु ब्रह्मवर्चसामु
शब्दव चायत प्रतीयः प्रमः सर्वभूमिपृथिवीभ्यामताजो सर्वभूमिपृथिवी
वीपृथिवीचयसासंख्यमताजो सर्वभूमेनिमित्तसंयोगउत्पातोवा सार्वभौमः पार्थिवः ।
सर्वभूमिरनुशतिकादिषुपत्यते तस्येश्वरः तत्रविदितइतिव तत्रविदितइत्यर्थ
सर्वभूमेरीश्वरः सर्वभूमेविदितोवा सार्वभौमः पार्थिवः लोकसर्वलोकादृत्तलो

सि.
कौ.
३०४

किकः अत्रशतिकादिना उभयपदवृद्धिः सार्वलौकिकः तस्यवापः उष्णतेस्मि
त्रितिवापः क्षेत्रम् प्रास्थिकं दौणिकम् खारीकम् पात्रशब्दः परिमाणवाचकः
पात्रस्यवापः क्षेत्रपात्रिकं पात्रिकीक्षेत्रभक्तिः तदस्मिन्व्यायलाभशुल्कोपथा
दीयते वृद्धिः दीयते इत्यादिकमेणप्रत्येकं समन्थादेकवचनम् पञ्चास्मिन्वृद्धिः
प्रायः लाभः शुल्कउपधावादीयते पञ्चकः शान्तः शतिकः साहसः उन्नमर्ण
नमूलातिरिक्तं शास्त्रं वृद्धिः ग्रामादिषु सामिग्राह्योभागप्रायः विक्रेत्रामूल्याद

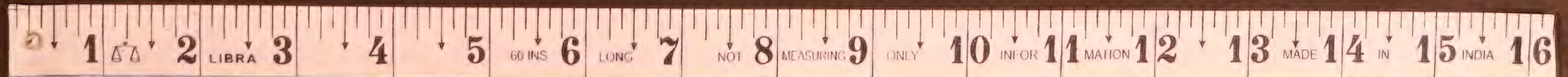
धिकं शास्त्रलाभा रत्नानिर्वणो राजभागः शुक्लम् उक्तोचउपथा वतर्ण्यथउपसं
खानम् पंचासौहृद्यादिदीयतेपञ्चकोदेवदत्तः सममवात्मणोदानमितिबदधिक
रणविवक्षावा सरणार्थाहन् यथाकर्मठक टिठनोरपवादः द्वितीयोहृद्यादिर
स्मिदीयते द्वितीयिकः तृतीयिकः अर्थिकः अर्थशास्त्रोपकम्पार्थेऽहः भागायन्न
वातहन् ॥ भागशास्त्रोपिउपकम्पार्थे भागोहृद्यादिरस्मिदीयतेभागप्राप्तंभागिकं
भागाभागिकाविंशतिः तद्वरतिवहतिप्रावहतिभागहंणादिभ्यः वंशादिभ्यः प

सि.
कौ.
३०५

रोयोभारशहस्रदन्तयत्नातिपदिकंतस्यकृतिकहितीयन्नादिर्यः वंशभारंहर
तिवहतिश्रावहतिवावंशभारिकः ऐलभारिकः भाराहंणादिभ्यदस्यवात्वा
न्नरम् भारभूतेभ्योवंणादिभ्यदतिभारभूतावंशान्हरति वांशिकः ऐलकः वस्र
द्व्याभ्यंहरन्तौ यथासंख्यंस्तः वस्रंहरतिवहतिश्रावहतिवावस्रिकः द्वयकः स
स्मवत्पवहरतिपचति प्रस्यंसंभवतिप्रास्थिकः कटाहः प्रस्यंसस्मिन्समावेशयती
त्यर्थः प्रास्थिकीब्राह्मणी प्रस्यमुपसंहरतिपचतिवेत्यर्थः तत्पचतीतिडोणादण

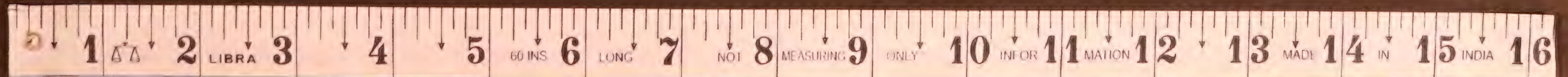
व शोणंपवति शौणी शौणिकी आढकावितपात्रातलोमतरस्माम् पदेदक आ
ढके संभवत्पवहरतिपवतिवा आढकीना आढकिकी आवितीना आवितिकी
पात्रीणा पात्रिकी द्विगोः शुंघ आढकावित पात्रादिनेव आढकायदन्नाद्विगोः
संभवत्पायर्थेषुषुन लोवास्तः पदेदज् तस्य अर्थेति लक विज्ञाद्दीप् आढकि
की आढकीना द्विगोरिति दीप् आढकी आवितिकी आवितीना अपरिमाणे
ति दीप्तिषेथः आवितात्रिपात्रिकी त्रिपात्रीणा त्रिपात्री कृतिज्ञाज्ञकलोच कृति

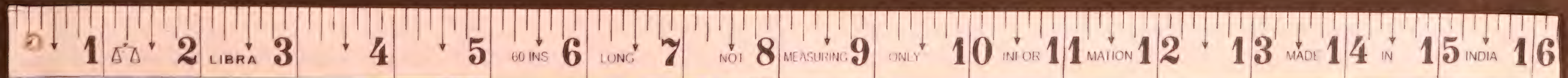
सि।
कौ।
३०६

जान्ताहिगोः संभवत्यादिष्वर्थेषुलक विोवास्तः वात सन् चलगभावेदम्प्रवर्णं
दिऊलिजी दिऊलिजीना दिऊलिजिकी हैऊलिजिकी सौम्पांशवस्त्रभृतयः
शोभागः वस्त्रोमूल्यम् भृतिर्वेतनं पञ्च संशोवभ्रोभृतिर्वास्यपञ्चकः तदस्यपरि
माणम् प्रस्यपरिमाणमस्यप्रास्थिकोराशिः संख्यायाः संज्ञासंज्ञासूत्राथयनेषु॥
पूर्वसूत्रमनुवर्तते तत्र संज्ञायां स्वार्यप्रत्ययोवाणः पुद्गाद्येकयोरितिवत्संख्या
मात्रवृत्तेः परिमाणानिप्रत्ययः पञ्चैवपञ्चकाः शक्तनयः पञ्चपरिमाणमेवामि

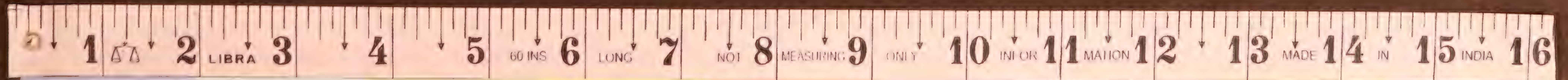
तिवा सङ्क्षेपचक्रः सूत्रेष्वेकम् पाणिनीयम् सङ्क्षेपशालिसमूहेऽङ्कान्
सूत्रेष्वणुपातम् पञ्चकमध्ययनम् स्तोमेऽविधिः पञ्चदशमन्त्राः परिमाणम्
सपञ्चदशः सप्तदशः एकविंशः सोमयोगेषु छन्दोगैः क्रियमाणाष्टादिमन्त्रा
कास्तिलोमः पञ्चविंशतिविंशश्चत्वारिंशत्यष्टाशत्यष्टिसप्तत्यशीतिनवतिश
तम् तदस्य परिमाणमित्यनुवर्तते एतेऽङ्किराहानिपातन्त्रे यद्विलक्षणानां
पञ्चत्रिंशत्तनास्मिन् पञ्चानां हिलोपः तिष्ठ प्रत्ययः द्वौ पञ्चतौ परिमाणम्

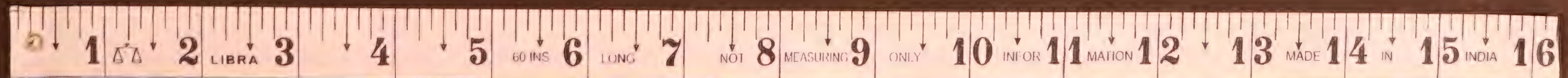
सि.
को.
३००

सङ्ख्यसंपत्ति द्वयोर्दशतौर्विभावः शतिसुप्रत्ययः द्वौदशतौपरिमाणमस्यसङ्ख्यः।
सविंशतिः त्रयाणांविभावः शसुप्रत्ययः त्रयोदशतःपरिमाणमस्यत्रिंशत् चतु
र्णांचत्वारिंभावः शसुप्रत्ययः चत्वारोदशतः परिमाणमस्यसङ्ख्यसचत्वारिंशत् प
ञ्चानामाकारः शसुप्रत्ययः पञ्चदशतः परिमाणस्यपञ्चाशत् षण्णतिप्रत्ययः ष
ट्दशतःपरिमाणमस्यषष्टिः समानांतिप्रत्ययः समदशतः परिमाणमस्यसम
तिः अष्टानामशीभावस्त्रिंशुप्रत्ययः अष्टौदशतःपरिमाणःमस्यअशीतिः नवा

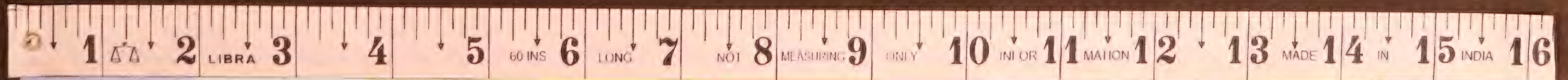
नांतिप्रत्ययः नवदशतःपरिमाणमनवतिः दशानांशभावः तच्चप्रत्ययः
दशदशतः परिमाणमस्यपान्तम पञ्चदशतौवर्गेवा पञ्चपरिमाणमस्यपञ्च
तुवर्गःदशत पक्षेपञ्चकःदशकः विंशच्चत्वारिंशतौव्रीहिलोमंतायांडण विं
शदध्यायाः परिमाणमेवांब्राह्मणानांत्रैशानि चात्वारिंशानि तदहति लव्ययो
मोभवतीत्यर्थेद्वितीयान्नात द्वादशःस्यः श्वेतच्छत्रमहतिश्चैतच्छत्रिकः छे
दादिभ्योनित्यमनित्यमाभीक्षणम छेदंनित्यमहतिश्चेदिकोवेतसः छित्रप्ररुह

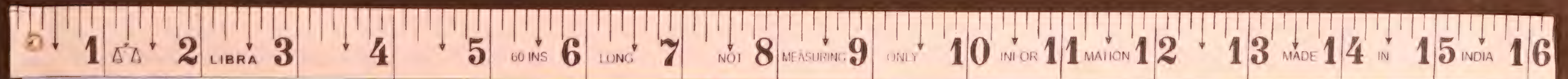
सि.
कौ.
३०८

ज्ञात विगमविरङ्गं च विगमं नित्यमर्हति वैरागिका वैरङ्गिकः शीर्षच्छेदाय च।
शिरच्छेदं नित्यमर्हति शीर्षच्छेद्यः शीर्षच्छेदिकः यतश्चैः सन्नियोगेन शिर
सः शीर्षभावो निपात्यते दास्यदिभ्यः षभ्यो यत्स्यात् दास्यमर्हति दास्यः मृच्यः
वभ्यः पात्राद्वा वातयत् तदहंतीत्यर्थे पात्रियः पात्रः कडङ्करदक्षिणाच्छव
वायत् कंडकरोतीति विग्रहेत एव निपातनात् त्वश्च कडङ्करमाषमुद्गादिका।
सुमर्हतीति कडङ्करीयोगोः कडङ्कर्यः दक्षिणामर्हति दक्षिणीयः दक्षिणः

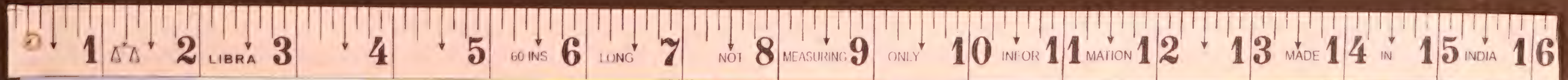
स्थानीविनात स्थानीवित्तमर्हेतिस्थानीविलीयासाण्डलाः स्थानीवित्ताः पा
कयोगाश्चर्यः यत्तन्निग्नं चत्तत्रौ यथासंखिलः यत्तन्मृत्तिजं बार्हेतियत्ति
यः श्रुतिजीनः यजमानः यत्तन्निग्नं तत्कर्माहृतीसुपसंख्यानम् यत्तत्कर्माहृ
तीत्तियत्तियोदेशः श्रुतिकर्माहृतीतिश्रुतिजीनं बाल्मणकुलम् श्रुतीयणं
दगादीनां द्वादशानां शृणोवधिः अतः परं दजेव पारायणतुरायणचन्द्राय
णं वर्तयति पारायणं वर्तयति प्रथिते पारायणिकः ब्राह्मः तुरायणं यत्तविशे

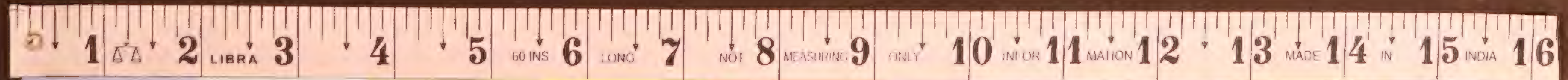
मि.
को.
३०१/

षः तं वर्तयति तौ राणिको यजमानः वा दायणं तपो वर्तयति वा दायणिकस्त
पस्वी संशयमापन्नः संशयविषयीभूतोर्थः संशयिकः योजनं गच्छति यो
जनिकोऽस्यः कोशशतयोजनशतयोरुपसङ्गान् कोशशतं गच्छति कोश
शतिकः काकः योजनशतिको हंसः ततोऽभिगमनमर्हतीति वक्तव्यम् कोशश
तादभिगमनमर्हति कोशशतिको भिक्षुः योजनशतिकश्चाचार्यः पथः क्व न पथि
शब्दाद्वितीया समर्थाद्गच्छतीत्यर्थे क्व न पथो भवति वकारोऽङ्गीकारः नकारः स

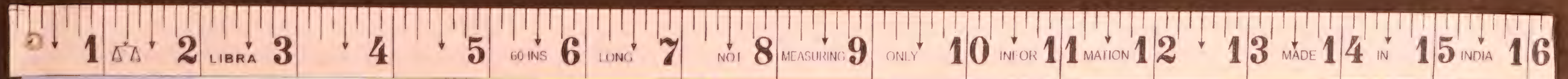
सार्थः पम्भानंगच्छतिपथिकः पथिकी पञ्चोत्तेनिसम् पथः पम्भरुत्तयमादे
शोणश्चप्रत्ययः नित्यंगच्छतीसस्मिन्नर्थेपम्भानंगच्छतिपथ्यः पम्भा उत्तरा
रापथेनाहृतं च उत्तरापथेनाहृतमौत्तरापथिकः आहृतप्रकरणेवारिजङ्गलस्य
लकान्नारसर्वपदाउपसंख्यानम् वारिपथेनाहृतं वारिपथिकं वारिपथेनगच्छति
वारिपथिकइत्यादि कालात् बुष्टादिभोगित्यतः प्रागयमधिकारः तेननिर्द्द
म् अहानिर्द्दत्रमाह्निकं मासिकम् तमधीष्टोभूतोभूतोभावीअधीष्टः सक्त्या।

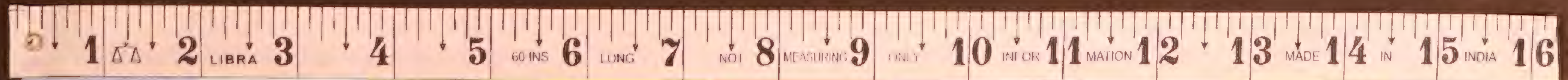
सि.
को.
३९०

यापारितः भृतो वेतनेन क्रीतः भृतः स्वसत्रया व्यामकालः भावीतादृश एवानाग
तः साममपीष्टो मासिकः ग्रथापकः मासं भृतो मासिकः कर्मकरः मासं भृतो मा
सिको व्याधिः मासं भावी मासिक उत्सवः मासादयसियत्तवज्जो वज्जो पवादः मा
सं भृतो मासः मासीनः द्विगोयप् मासादयसीत्यनुवर्तते द्वौ मासौ भृतो द्विमासः
षण्मासात् एष्व वयसीत्येव यथनुवर्तते वाद्वच् तेन त्रैश्व्यं षण्मासः षण्मासः
षण्मासिकः अवयसिदंश्च चातएत षण्मासिको व्याधिः षण्मासिको रोगः वा

एनाम्नोवधिः समायाः समासपीष्टोभृतोभृतोभावीवासमीनः दिगोर्वात्
इमेवतेनपरिज्ञेयतः प्राक् निर्हृतादिष्वर्थेषुपञ्चसप्तम्याः दिसमीनः द्वैसमि
कः रात्रिर्हसंवत्सराच्च दिगोरित्येवद्विरात्रीणः द्वैरात्रिकः त्रिरात्रीणः त्रैरात्रिकः च
हीनः द्वैयद्विकः अहीनः त्रैयद्विकः समासान्नविधेरनित्यत्वाच्चतुर्द्विसंवत्सरी
णः संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्यच संख्यायाउत्तरपदस्यहृदिः जिदादौद्विसंवत्स
रिकः द्विषष्टीभृतोद्विषष्टिकः संख्यायाः परिमाणान्नस्येवसिद्धेसंवत्सरग्रहणं

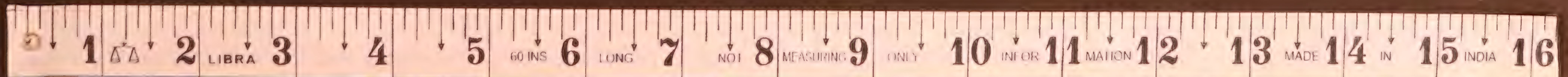

कि.
कौ.

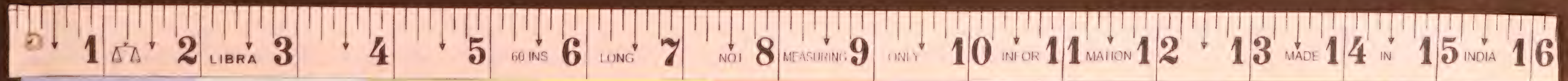
३९९

परिमाणग्रहणेकालपरिमाणस्याग्रहणार्थम् तेनद्वैसमिकइत्युत्तरपदवृद्धिर्न
वर्षालक्ष वर्षशतान्नाह्निकोऽवातः पदेदन्वावलकरीणिइत्याणि दिवर्षीणो
याथिः दिवर्षः वर्षस्याभविष्यति उत्तरपदस्यवृद्धिः स्यात् दिवर्षिकः भविष्यति
तद्देवर्षिकः अथीष्टभृतयोरभविष्यतीतिप्रतिषेधो न गम्यते हितत्रभविष्यत्ता
नततदितायः देवर्षे अथीष्टोभृतोवाकर्मकरिष्यतीतिदिवर्षिकोमनुष्यः प
रिमाणान्नसामंताशरणयोः दौऊडवौप्रयोजनमस्यदिकौडविकः द्वाभ्याम्

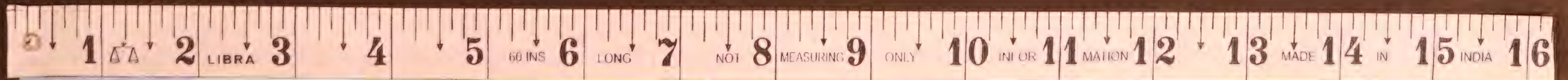
वर्णाभ्यां कीर्तयितुं हि सौवर्णिकं दिनेष्टिकम् अमंतेति किं पञ्चकलायाः परिमाण
मस्य पाञ्चकलायिकम् तद्वितार्थः संतादेषाणं कलिजशतृमपिके वित्तवन्ति
द्वैकलिजिकः वित्तवति नित्यम् वर्षशतान्तादिगोः प्रत्ययस्य लक्ष्यात् चेत्तत्र
तयार्थे दिवर्षोदारकः षष्टिकाः षष्टिगत्रेण पश्यन्ते बहुवचनमन्वम् षष्टि
कोधाम विशेषः तृतीयान्ताकन् रात्रिशतृलोपश्च निपात्यते तेन परिजया
लभ्य कार्यमुकरम् मासेन परिजयो ज्ञेयं शक्यो मासिको व्याधिः मासेन लभ्य

सि.
कौ.
३९२

कार्यं सकरं वामासिकम् तदस्य वत्सवर्च्यम् द्वितीयान्नाकालवाचिनः अस्मैत्यर्थे
प्रत्ययः स्यात् आत्यन्तसंयोगे द्वितीया मासं वत्सवर्च्यमस्य मासि वत्सवारी प्रार्थमासि
कः यदा प्रथमान्नादस्यैत्यर्थे प्रत्ययः मासोऽस्येति मासिकं वत्सवर्च्यम् महानाम्ना
दिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्य उपसंख्यानम् महानाम्नो नाम विदामश्च वित्पाद्या ऋशस्तासां च
वत्सवर्च्यमस्य महानाम्निकः इरदत्तस्तभस्या ऋतिपुंवद्वा वान्नाहानासिक इत्या
ह चतुर्मासाण्योयते तत्र भवे चतुर्मासेषु भवन्निवातर्मासा यज्ञाः प्रारभन्तायाः

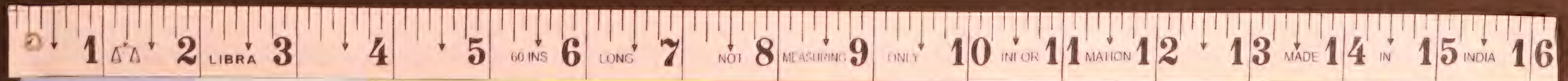

सि.
कौ.
३९३

तयथासंख्येनेष्यते यथाकथावदीयते कार्यवायाथाकथावम् अनादरेण देयं का
र्यवेत्यर्थः हस्तेन दीयते कार्यवाहस्यम् सम्पादिनि तेनेत्येव कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पा
दिकार्णवेष्टकिकं मतम् कर्णं लङ्काराभ्यामवर्णशोभते इत्यर्थः कर्मवेषा
द्यत् कर्मणा संपद्यते कर्मणोऽर्थम् वेषेण संपद्यो वेषः नटवेषः कृत्रिमश्चाका
रः तस्मै प्रभवति सन्नापादिभ्यः सन्नापाय प्रभवति सन्नापिकः सांयामिकः यो
गायश्च वादज्जोगाय प्रभवति योग्यः योगिकः कर्मण उक्च कर्मणो प्रभवति।

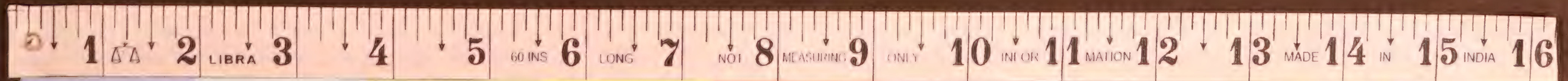
कार्मुकम् समयसदस्यप्राप्तम् समयः प्राप्नोस्यसामयिकम् सत्तोरणम् सत्तः ।
प्राप्नोस्यसत्तवम् कालायत्त कालः प्राप्नोस्यकाल्यंशीतम् प्रकृष्टेदम् कलादि ।
मेवतदस्येतिचप्रकृष्टोदीर्घः कालोस्येतिकालिकंवेरम् प्रयोजनं तदस्येमेव
इदंमहः प्रयोजनमस्येदमहिकम् प्रयोजनंफलंकारणंविशालावाहाद
एतन्महः प्राप्नोस्यसत्त प्रयोजनमित्यत्रार्थक्रमात् मङ्गदण्डयोरर्थ
योः विशालावाप्रयोजनमस्यैवालोमस्यः आवाहोदण्डः प्रयोजनमस्यैव

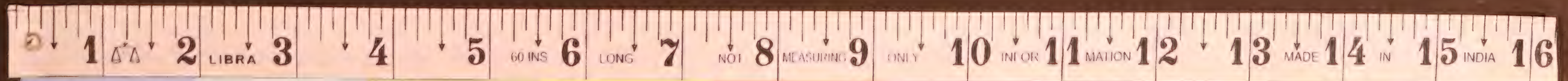
सि.
को.
३१५

दिभ्य उपसंख्यानम् ह्युदाप्रयोजनमस्य बौद्धं अह्युदाप्रयोजनमस्य आहम् अनुप्रवच
नादिभ्यः अनुप्रवचनं प्रयोजनमस्यानुप्रवचनीयम् समापनात्सर्वपदात्वा
करणसमापनं प्रयोजनमस्य व्याकरणसमापनीयः एकागारिके चोरे एकमगा
रं प्रयोजनमस्य मुमुषिषोः संपेकागारिकचौरः आकालिकशयनवचने समा
नकालावायनौयमेत्याकालिकः समानकालस्य आकाल आदेशात्कट्वनि
पात्मेत आशुविनाशीत्यर्थः सर्वदिवसे मभाह्नादावत्यद्यदि नात्र तेनैव नश्यति

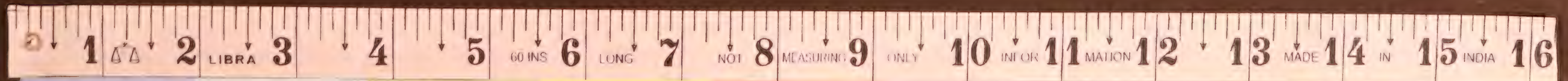
ति अकालादृष्ट वञ्चकालिका आकालिकीविद्युत् दञ्जःपूर्णविधिः तेनत
संक्रियावेदतिः बालणेनतसंबालणवदधीते क्रियावेत्किम् गुणतसेमाभू
त पुत्रेणतस्यः स्थलः तत्रतसेव मयुगयामिवमयुगावत् सूत्रेणकारः वैत्रेण
वैत्रेवमैत्रसगावः तदहम् विधिमर्हतिविधिवत्स्यते क्रियाग्रहणमण्डकस
त्पानुवर्तते तेनेहन राजानमर्हतिच्छत्रम् तस्यभावस्ततलो प्रकृतिजस्यबोध
कारोभावः गोर्भावः गोत्वं गोतात्तान्नंजीवतंतत्तंसिप्या आवत्तात् बालणस्वर

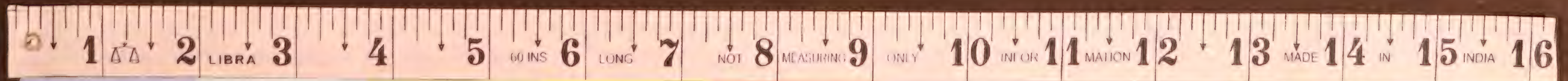
सि.
को.
३१५

त्यतः प्राक् ततलावधिक्रियेते अपवादैः सह समावेशार्थं गुणवचनादिभ्यः क
र्मणि विधानार्थं वेदस्य वकारो नञ् च्छामपि समावेशार्थः स्रियाभावः स्रैण स्त्री
त्वं स्त्रीतापौ संघुस्ते पुंस्तु न नञ् च्छात्रसुरुषादवतरसङ्गतलवणावर्तबुधकत
रमलसेभ्यः इतः परं ये भावप्रत्ययास्ते नञ् च्छात्रसुरुषादवतरादीन् जयित्वा व
त्सतिपत्यन्त्रपुरोहितादिभ्यो यगिति अपतित्वं अपटुत्वं नञ् च्छात्राकिं वार्हस्पत्ये न
सुरुषाकिं नास्पटवः सन्तीत्यपटुत्वं सभावश्चापावम् अवतरेति किं आवतर्य

मृशामङ्गलम् आलवणम् आवर्तम् आबुधम् आकम् आरम् आलम्
एषादिभ्यश्चमनिजा वावचनमणादिसमावेशार्थम् रश्मिर्होहोर्हो रिषे
मेयस्मदेः टेलोपः स्मात् रश्मेयस् एषाभावः प्रथिमापार्थवंसदिमामादेवम्
वर्णहृदिभ्यः षञ्चवादिमनिचै शौक्लं शुक्लिमादाद्यम् एषुमृदभृशकृश
हृदपरिहृदनामेवरत्नम् इडिमाषोद्दीवर्थः औवितीयाथाकामी गुणवचनवा
ल्लादिभ्यः कर्मणि च वाङ्मवे जटस्य कर्मभावोवाजासं मौघं बाललम् अर्हतो

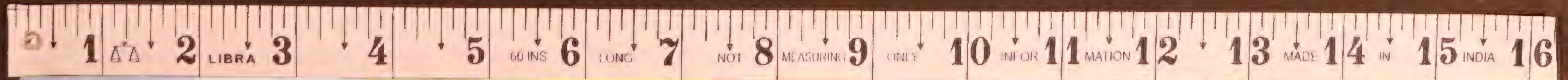

सि.
कौ.

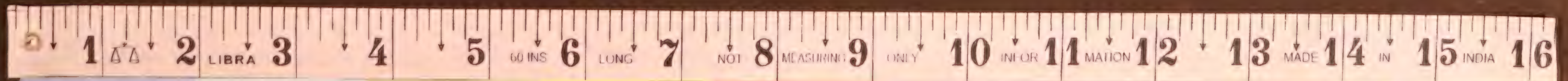
३९६

नम्र अर्हतोभावः कर्मवा आर्हत्वं आर्हन्तीवास्त्रणादिराहुतिगणः यथातथ
यथापुरगोः पर्यायेण नम्रः परयोरेतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्यायेणादेरवोह
हिः त्रिदादौ अयथातथाभावः आयथातथम् अयथातथम् आयथापुर्यम्
अयथापुर्यम् आयादपरिसमाप्तेर्भावकर्मधिकारः वतर्वर्णीदीनां स्तार्थउ
पसंख्यानम् वतारोवर्णाश्चातर्वर्णम् वातरात्रम् त्रैसंख्यं षाड्गुणं सानि
धंसामीप्यम् ओपसम् त्रैलोक्यम् सर्ववेदाः सर्ववेदास्तानधीते सर्ववेदः सर्वा

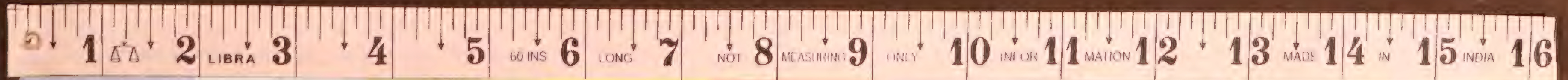
देरितिलक सपवसार्ववेद्यः वतर्वेदस्योभयपददृष्टिश्च वतरोवेदानधीतेव
तर्वेदः सपवचातर्वेद्यः वतर्विद्यस्येतिपादान्नरं वतर्विद्यपवचातर्वेद्यः स्ते
नायत्रलोपश्च नेतिसङ्गतग्रहणं स्तेनवोर्यपवाद्यच्च स्तेनस्यभावः कर्मवास्ते
यम् स्तेनादितियोगंविभज्यस्तेनमितिष्यजन्नंकेचिदिच्छन्ति सासुर्यः सासु
भावः कर्मवासासुम् हतवणिग्भावं हतस्यभावः कर्मवाहतम् वणिग्गमि
तिकाशिकामाधवस्तवणिग्गशाब्दः स्वभावात्स्त्रीलिङ्गः भावपवचात्रप्रसयो

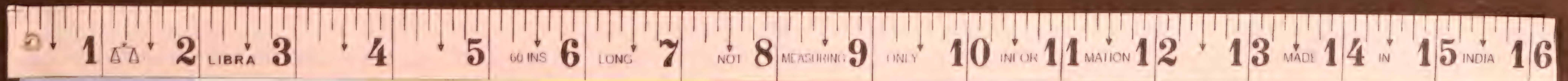
सि.
कौ.
३९०

नतकर्मणीनाह भाष्येनहतवणिग्भवेतिनास्तेववास्त्राणादिनाद्याणिमपि
कपितामोर्क कोपयंतातेयम् पयन्नपुरोहितादिभ्योयक सैनायत्तं पौरो
हितम् राजासमासेयकं लभते इत्यर्थः रातोभावाः कर्मवाराज्यम् समासेनवा-
स्त्राणादिनास्त्रञ्चाथिराज्यम् प्राणभृतातिवयोववनोद्गात्रादिभ्योञ् प्राणभृ-
ताति श्राप्यं ओष्टं वयोववन कौमारं केशोरम् ओद्गात्रम् ओत्रेत्रम् सोष्टवम् दौ-
ष्टवम् हायनान्नपुवादिभ्योऽह्रहायनम् त्रैहायनम् यौवनम् स्याविरम् ओ

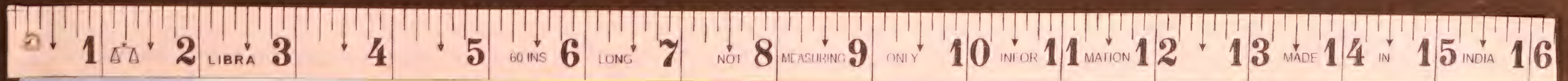
त्रियस्यलोपश्च औत्रम् ऊशलघयलनिपुणपिपुनऊरुहललेत्रज्ञाप्रवादिषु
बालाणादिषुचपत्यन्ने कौशल्यं चापलं चापलं चापलं नैपुणं नैपुणमिमादिः
इगन्ताञ्चलचुश्वात् सुचेर्भावः कर्मवाणौचम् मुनेर्भावः कर्मवामौनम् कथंका
र्थकविशदस्यबालाणादिनाम्नाम् योपथाङ्गुपथाङ्गु रामणीयकम् आभिधा
नीयकम् सहायाद्वा साहाय्यंसाहायकम् दन्धमनोत्तादिभ्यश्च शेषोपाध्यायि
कामानोत्तकं गोत्रवरणाच्छायात्माकारतदेवेतेषु प्रमाकारः उपितेयः तदेवेतः ।

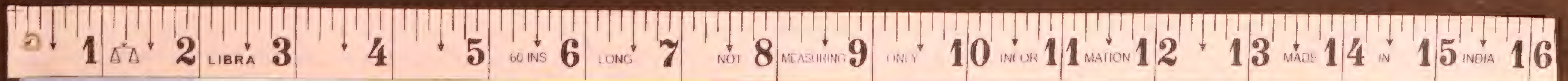
सि.
को.
३१६

ते गोत्रचरणयोर्भावकर्मणीशामः अवगतवान्वा गार्गिकयाश्चाद्येते गार्ग्येतेन वि
कृत्यनदत्तार्थः गार्गिकयास्याकुरुते गार्ग्येतेन परानथिलिपनीत्यर्थः गार्गिका
मन्वेतः गार्ग्येते प्राप्तरत्यर्थः होत्राभ्युक्तः होत्राशब्दः ऋत्विग्वाचीस्त्रीलिङ्गः व
हवचनादिशेषग्रहणं शुद्धावाकस्यभावः कर्मवा शुद्धावाकीयम् मैत्रावरुणी
यम् ब्रह्मणस्तः होत्रावाचिनो ब्रह्मणश्चात्मा तच्छास्त्रवादः ब्रह्मणम् नेति
वाच्येतवचनं तलोवाधनार्थम् ब्राह्मणपर्यायाद्वसन् शब्दात् ब्रह्मणं ब्रह्मणा

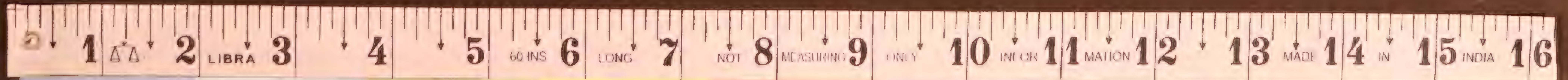
नमः स्रजोरधिकारः समाप्तः धामानां भवने ते त्रेखज भवति जायते स्मिन्निभ
वनम् मुद्गानां भवनं ते त्रं मौद्गीनम् कौलस्यीनं कौदवीणं धामानां किम् तृणा
नां भवनं ते त्रं ते त्रे किं मुद्गानां भवनः कुमूलः व्रीहिशास्त्रोक्तं वैदेयं शालेयं
यवयवकषटिकायत यवानां भवनं ते त्रं यवयवकम् षटिकम् विभाषति
लमाषोमाभङ्गाणभ्यः यद्वास्यात् पदोखज तिस्रं तैलीनं माष्यं माषीणं तस्य
डोमीनं भङ्गं भाङ्गीनं घृणयं घ्राणवीणं सर्वशर्मणः कृतः खजो घृणामर्थेपि

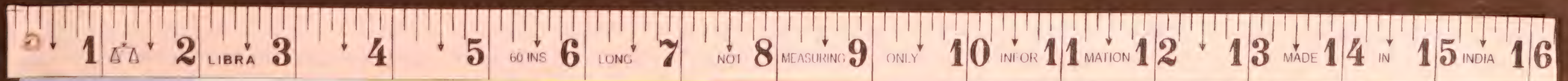
सि.
कौ.
३१९

निपातनात्समासः सर्वचर्मणाकृतः सर्वचर्मीणः सार्वचर्मीणः यथामुखसंमु-
खस्यदर्शनः खः यथामुखसंमुखशब्दाभादर्शनमित्यस्मिन्नर्थे त्वप्रत्ययोभवति।
दृश्यतेस्मिन्निति दर्शनः आदर्शादिः प्रतिविम्बाप्रयुज्यते निपातनात्सादृश्य-
यीभावः यथामुखदर्शनः सम्मुखीनः तत्सर्वोदेः पयङ्गकर्मपञ्चपात्रेत्याप्नोति ॥
सर्वोदेः पञ्चाद्यन्तात्खः स्यात् सर्वापयान्याप्नोति सर्वपय्यीनः सर्वाङ्गीनः सर्व-
कर्मीणः सर्वपञ्चीणः सर्वपाञ्चीणः आप्रपदं प्राप्नोतिः आप्रपदीनः पटः अनुप

दसर्वात्रायानयंवद्वाभक्षयतिनेयेषु अनुरायासेसादृशेवाचनपदंबडाप्र
नुपदीनाउपानत सर्वात्रभक्षयति सर्वात्रीनोभिक्षाः अयानयः स्मृतवि।
शेषः तनेयः अयानयीनः शारः परोवरपरस्परपुत्रपौत्रमनुभवति परांश्चा
वरांश्चानुभवति परोवरीणः अवरस्पोतनिपात्यम् परांश्चपरतरोश्चानुभवति
परस्सरीणः प्रकृतेः परस्परभावोनिपात्यन्ते पुत्रपौत्रमनुभवति पुत्रपौत्री
णः परस्परप्राप्तान्नैस्त्रीतिङ्गुम् नस्मादेवस्वार्थेन निपात्यस्यम् कथं

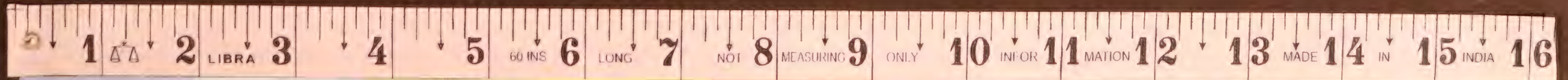

मि.
कौ.

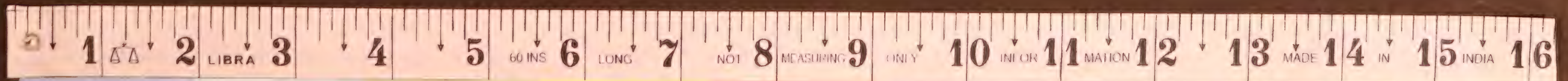
३३०

रोवर्यवदिति अमाधुरवायंत्वप्रत्ययसत्रियोगेनैवपरवेरितिनिपातनात् अवा-
रपारभन्नानुकर्मगायी अवारपारङ्गमी अवारपारीणःविगृहीतादपिभव
ति अवारीणःपारीणःपारावारीणः अत्यन्तंगामी अत्यन्तीनः भृशंगन्नेमर्थः अ
नुकामंगामी अनुकामीनः यथेष्टंगन्ना समंसमंविजायते समंसमामिति
वीष्णा सुवन्नसमुदायप्रकृतिः यलोपोवशिष्टविभक्तेरन्तकृष्टव्यपदेनिपात्या
ते समायां समायां विजायते समंसमी नागौः समंसमीनः सायैवप्रतिवर्षप्रसू

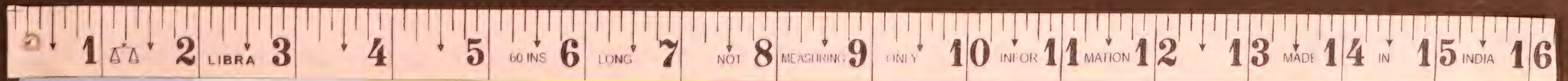
येते इत्यमरः खप्रत्ययानुत्पत्तौ यलोपोवावक्तव्यः समां समां विजायते समायां
समायां वा अघृष्टीनावद्वये विजायते इति वर्तते अघवाशो वा विजायते अ
घृष्टीनावद्वयासत्रप्रसवेत्यर्थः केचित्तु विजायते इति नानुवर्तयन्ति अघृष्टी
नमरणमासत्रमित्यर्थः अघृष्टीनो वियोगः आगवीनः अट्टर्वाङ्गोः कर्मक
रेखप्रत्ययो निपात्यते गोः प्रत्ययेण पर्यन्तयः कर्म करोति स आगवीनः अनुगव
लंगामी अनुगुगोः पञ्चात्पर्यामंगच्छति अनुगवीनो गोपालः अधनोयतव्यौ॥

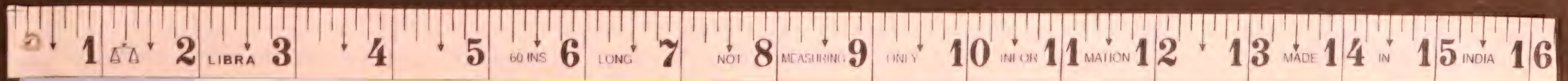
सि.
कौ.
३१९

अथानमलंगच्छति अधत्तः अधनीनः येवाभावकर्मणोः आत्माधानौवेरति
प्रकृतिभावः अभ्यमित्राच्छव चाद्यौ अभ्यमित्रमलंगच्छति अभ्यमित्रियः
अभ्यमित्रिणः अभ्यमित्रः अभ्यमित्राभिमुखं सृष्टगच्छतीत्यर्थः गोष्टात्तत्र
एवं गावस्त्रिष्टयमिति गोष्टाः गोष्टो भूतएवं गोष्टीनां देशः भूतएवेति
किम् गोष्टो वर्तते अथैकाहगमः एकाहेन गम्यतेति एकाहगमः आ
सीतः अधा शालीनकौपीने अधस्कार्ययोः शालाप्रवेनमर्हति शालीनः अ

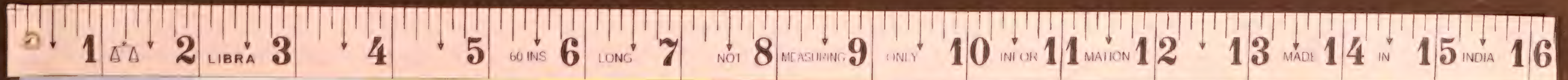
॥॥ कृपयतनमहेतिकोपीर्नपापं तत्साधनत्वाद्दृष्टोपपत्तिरुच्यते
पि तत्समन्याजच्छादनमपि ब्रूतेनजीवति ब्रूतेनशरीरायामे नजीवतिनत
बुद्धिर्भवेनसवातीनः साप्रयदीनंसायम् समभिःपेदेरवाप्यतेसाप्रयदीनम्
हेयंगवीनंसेतायाम् ह्योगोदोहसहियज्जबोदेशोविकारार्थेवच्युनिपात्यते उ
हतेरुतिदोहःतीरं ह्योगोदोहसविकारः हेयङ्गवीनं नवनीतम् तस्यपाकम्
लेपीत्वादिकर्णदिभ्यःऊणञाहवौ यणाम्बिपीलनापाकःपीलऊणःकर्क

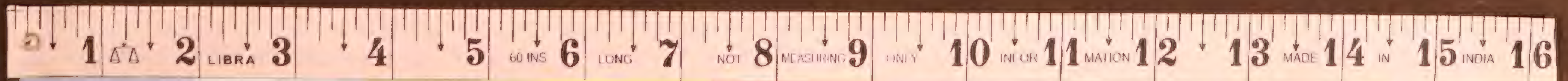
सि.
को.
३२२

न्युक्ताः कर्णस्य मूलं कर्णजाहं अतिजाहम् पील कर्कत्तु शमी करीर ऊवत्तव
दिरमृष्टशब्दिरपीलादिः कर्ण मुत्तिनत्तु मत्तकेश पाद मुत्तकृद् कर्णदिः प
त्तार्तिः मूलग्रहणमनुवर्तते नपाकग्रहणं एकयोगनिर्दिष्टानामपि एकदेशा
नुवर्तिर्भवति यत्तस्य मूलं यत्ततिः तेन विन्नमुत्तलपौ यकारः प्रत्यययोगादौ लम
निर्दिष्टः तेन वसनेत्संज्ञा विद्यया विन्नः विद्यावृत्तुः केषावणाः विन्नज्ज्ञानाना
जोनसह नसहेति प्रकृतिविशेषणं असहार्थे एव भावे वर्तमानाभ्यां विन्नज्ज्ञाना

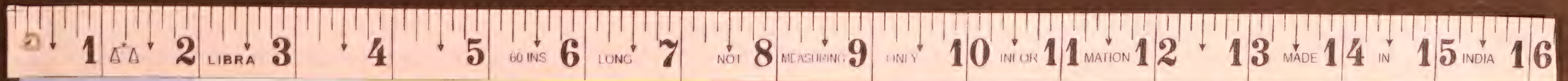

यथामेवंस्वार्थे नानात्रौप्रत्ययौभवतः विनानाना वेः शालश्चट्टकौ क्रिया
विशिष्टमाथनवाचकादिशब्दात् स्वार्थे विल्लेते विशालं विशंकटम् संप्रोदश्चक
टव् संकम् प्रकटं विकटं उक्तं अलाधतिलोमाभङ्गाभोरजस्यपसंखानम् अ
लाधनोरजः अलाधकटं तिलकटं उमाकटं भङ्गाकटम् गोसुजादयः स्थाना
दिषुपशुनामभ्यः गवांस्थानंगोगोष्ठं अश्वगोष्ठं महिषीगोष्ठं संज्ञातेकटव्
टव् अविपटः हितेगोपुगव् दौउष्टौउष्टुगोपुगम् षट्तेष्वङ्गवव् अश्वषङ्गवम्

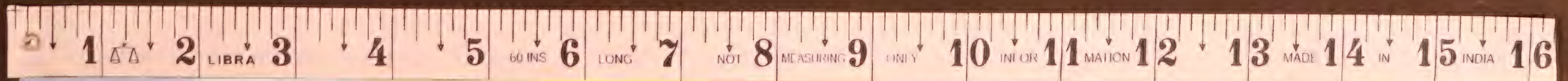

सि. फलिषड्ढवम् स्वेदतैलच तिलतैलं सर्षपतैलम् भवनेलेत्रेशाकटशाकिनौ ॥
कौ. ३२३ इक्षुशाकटं इक्षुशाकिनम् अवाङ्कुटारश्च चात्कटच अवङ्कुटारः अवक
टः नतेनासिकायाः संतायांटीटच नाटच आटः अवादितेव नतंनमनं
नासिकायाननं अवटीटं अवनाटं अवभाटं तयोगात्रासिका आवटीटा पुरु
षावटीटः नेर्विड्जिरीसचौ निविटं निविरीसं इक्षुपटश्चिकचिव नेरिते
व नासिकायानतेभिथेयेदनच पिटप्प्रत्ययौप्रकृतेः कप्रत्ययविकादेशौव

ऋयौ विक विद्वत्तावादेशौ विकिनं विपिटं विक्रं तयोगात्रासिकयावि
किनः विपिटः विक्रः क्लिप्तेष्वित्तिन्नचाम्पवत्तषी क्लिप्तेवत्तषीप्रसवि
न्नः पित्तः प्रलव प्रन्नः उपाधिभ्यासकत्रासत्रादयोः संतायामित्यनुवर्त
ते पर्वतस्यासत्रसूलं उपसका तस्मैव आरुहं स्यलं प्रथितका कर्मणिच
दोतव कर्मशब्दात्समी समर्थात् चटदस्यस्मिन्नर्थे अदृश्यस्योभवति
चटतदतिचटः कर्मणि चटते कर्मतः पुरुषः तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य

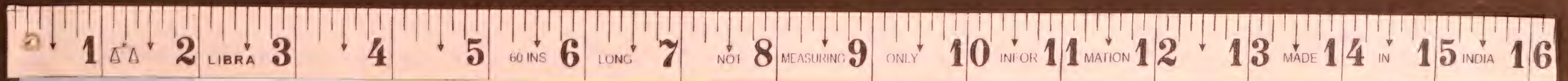

सि.
को.

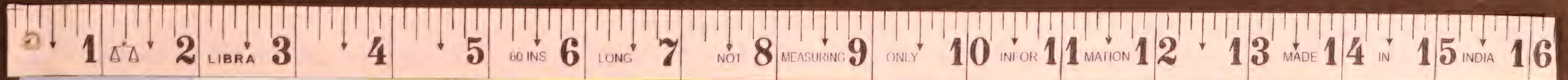
३२५

तच्च तारकाः संजाताश्च तारकितं नभः आकृतिगणो यम् प्रमाणोदयमश्वम्
चैव चैव तदस्यैव तद्वर्तते कुरुप्रमाणमस्य कुरुदयसं कुरुदयं कुरुमात्रं
जानुदयसम् जानुदयं जानुमात्रम् प्रमाणोलः प्रमाणशहोये प्रसिद्धास्ते
भ्यः प्रत्ययस्य लग्नमवति शमः प्रमाणमस्य शमः दिष्टिः वितस्तिः द्विगोत्रि
त्यम् दौशमौ प्रमाणमस्य शमम् प्रमाणपरिमाणभ्यां संख्यायाश्च संशः
येमात्रं वक्तव्यः शममात्रं प्रत्यमात्रं पञ्चमात्राः दशमात्राः वत्तन्नात्सार्थं

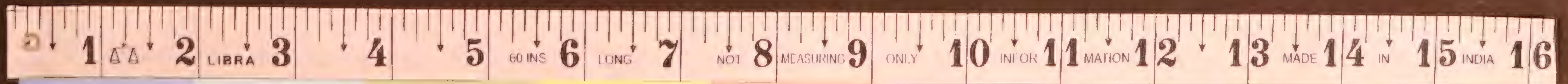
हृदयसंमात्रवौ तावद्द्वयसं तावन्मात्रम् यावद्द्वयसं यावन्मात्रं पुरुषहस्ति।
भ्यामएव तदस्येत्नवर्तते प्रमाणइतिव वकाराह्वयसजादयश्च पुरुषः
प्रमाणमस्यैोरुषेपुरुषहृदयसम् पुरुषद्वयम् पुरुषमात्रम् हस्तिनम् ह
स्तिहृदयसम् हस्तिद्वयम् हस्तिमात्रम् द्विगोर्नित्येत्नक द्विपुरुषमुदकम्
द्विहस्ति त्रिहस्ति द्विपुरुषीगङ्गा त्रिपुरुषी द्विहस्तिनी त्रिहस्तिनी यत्तदे
तज्यः परिमाणवत्तम् यत्परिमाणमस्ययावान् तावान् एतावान् किमिदंभ्या

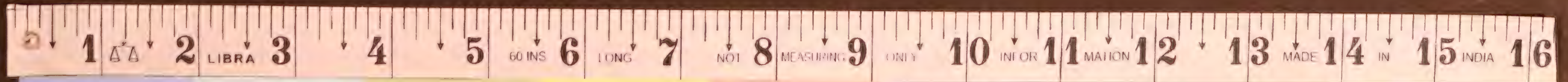
मि.
को.
३२५

वेद्यः श्रम्भावतस्यात् वस्यचयः कियान्नरयान् किमः संख्यापरिमाणेडा
तिवचादत्तप्र तस्यववस्यचः स्यात् कामेखायेषांतेकति कियन्नः संख्याया
अवयवेतयश्च पञ्चावयवायस्यपञ्चतयम् दशातयम् चतुष्टयीरजः हि
त्रिभ्यातयस्यायत्वा दयं दितयं त्रयं त्रितयं उभादुदात्तो नित्यम् उभशहा
त्रययः अयवस्यात् सचाद्युदात्तः उभयम् तदस्मिन्नधिकमिति दशान्नादु
एकादशश्चधिकश्चस्मिन्नुते एकादशं शान्ते एकादशं सहस्रम् द्वादशं ३

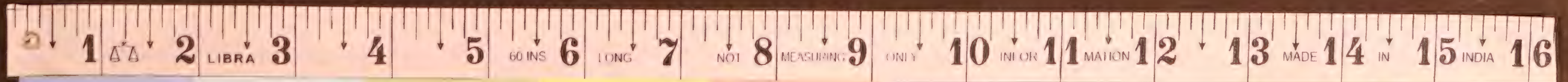

योदशंशतमसहस्रयोरेवेष्यते एकादशप्रधिकाश्रसंविंशतां प्रकृतिप्र
त्ययार्थयोः समानजातीयत्वेवेष्यते तेनएकादशमाषाः अधिकमस्मि
द्वर्गिषाते शटत्रविंशतेच डः स्यात् उक्तेर्धे विंशदधिका अस्मिन्नाते विं
शंशतम् विंशंशतम् संख्यायागुणस्यनिमानेमयद् भागमूलेवर्तमाना
संख्यावाचिनः षष्ठ्यर्थमयद् स्यात् यवानां द्वौ भागौ निमानमस्योदविद्वा
गस्य हिमयमुदस्य यवानाम् गुणस्येति किम् द्वौ त्रीह्रियवौ निमानमस्यो

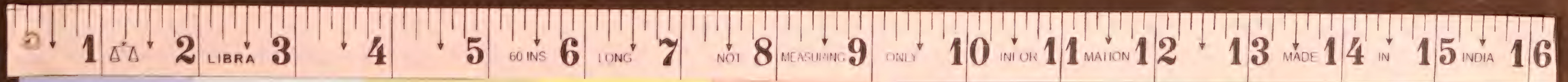
योदशंशतमसहस्रयोरेवेष्यते एकादशश्रुतिकाश्रुतंविंशतं प्रकृतिप्र
त्ययार्थयोः समानजातीयत्वमेवेष्यते तेनएकादशमाषाः अधिकमस्मि
द्वर्गिषाते शतत्रविंशतेच डःस्यात् उक्तेर्धे विंशदधिका अस्मिन्नातेविं
शंशतम् विंशंशतम् संख्यायागुणस्यनिमानेमयद् भागमूलेवर्तमाना
त्संख्यावाचिनःषष्ठ्यर्थमयद्स्यात् यवानांद्वौभागौनिमानमस्योदविद्वा
गस्यहिमयमुदस्यिवानाम् गुणस्येतिकिम द्वौत्रीह्रियवौनिमानमस्यो

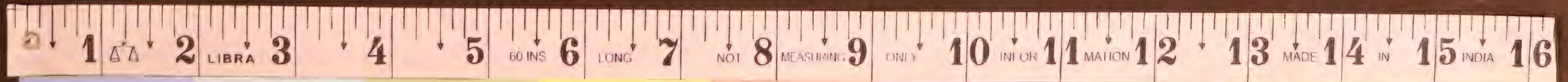
सि.
को.
३२६

दक्षितः निमाने किं द्यौर्गणोत्तीरस्य एकस्यैतस्य द्विगुणं तैलं पश्यते तीरम्
तस्यैतरोदङ्कः एकादशानां एरणः एकादशः नान्नादसंख्यादेर्मह उदोम
शगमः स्यात् पञ्चानां एरणः पञ्चमः नान्ना किं विंशः असेखादेः किं एका
दशः षट्कति कतिपयवत्तरांशुक एवांशुगागमः स्यात् इति षष्ठा एरणः
षष्ठः कतिपयः कतिपयशहस्रासंख्यातेष्यत एवज्ञापकात् उद् कतिपय
यः चतुर्थः चतुरव्ययतावाद्यतारलोपश्चतुरीयः तृतीयः बह्वृगगणसङ्कु

सतिषुक इतीमेव एगसङ्क योरसंख्यावेप्यतएवड्ड बहतिथइत्यादिव
तोतिषुक इतीमेव यावतांएरणःयावतिथः तावतिथः हेस्तीयः इदोप
वादः द्वयोःएरणःद्वितीयः त्रैःसंप्रसारणं च तृतीयःइहहलइतिसंप्रसार
णस्यदीर्घो नभवति द्वितीयतृतीयइतिनिर्देशात् विंशत्यादिभ्यस्तमउभ्य
तरस्याम् एभ्योऽटस्तमउदेशोवास्मात् विंशतितमःविंशः एकविंशति
तमः एकविंशः विंशत्रयः त्रिंशःएकत्रिंशत्रयः एकत्रिंशः तिसंशतादिमा

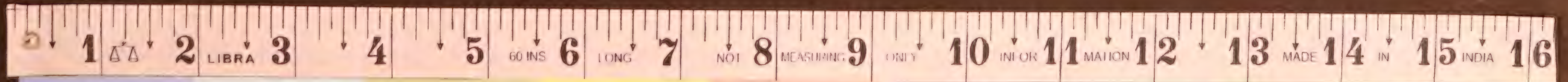

सि.
को.

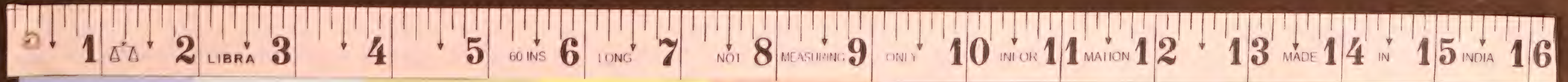
३२९

सार्धमाससर्ववत्सराश्च शतस्यश्रृणाः शततमः एकशततमः मासादेरतरप
वड्ड मासतमः षष्ट्यादेष्टासंख्यादेः षष्टेःश्रृणाः षष्टितमः सप्ततितमः अ
शीतितमः नवतितमः अष्टादशेति किं एकषष्टः एकषष्टितमः मनौल
सक्तमाम्नोः मतर्धेष्टः स्यात् अष्टावाकशब्दोस्मिन्नस्ति अष्टावाकीयं सूक्त
म् एवंवारवन्तीयं साम अथायानवाक्योर्लक मतर्धस्य स्यात्पवताप
कात्रवत्तः विधानसामर्थ्याच्चातवत्तक गर्दभाण्डः गर्दभाण्डीयः विमुक्ता

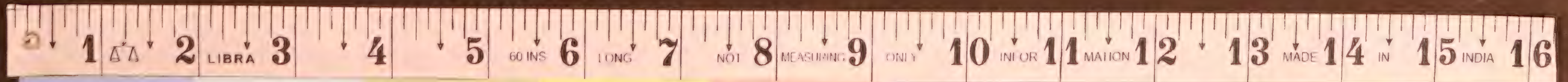
दिभ्योऽन् मत्तर्थात्मात् अथायानुवाकयोः विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्मिन्वेमुक्तः दे
वामरः योषदादिभ्योऽन्न मत्तर्थात् अथायानुवाकयोः योषदकः श्वेतकः मा
तरिश्चकरतिदिक तत्रऊशलः पथः पुनस्मात् पथिऊशलः पथकः आकर्षा
दिभ्यः कन् आकर्षेऊशलः आकर्षकः आकषादिभ्यश्चिरेफरहितोऽस्यः पाठः
आकर्षेतिषकषः धनदिरण्यः कामे कामदब्धः धने कामो धनको देवदत्तस्य
दिरण्यको देवदत्तस्य स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते प्रसितः प्रमक्तस्य रश्म्यः केशेषु प्र

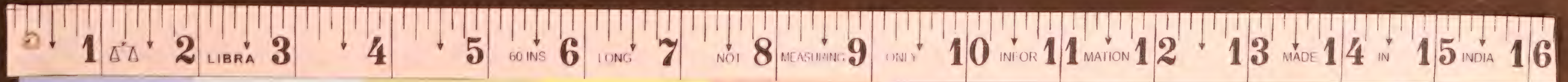
मि.
को.
३३८

मितः केषकः तद्वनायातस्य इत्यर्थः उदगाहगाद्यने अविजिगीषोः कस्मा
त कवोपवादः वृभुक्षयात्पन्नपीडिते उदोऽप्रमितः औदरिकः आद्यने किम् उ
दरकः उदरपरिमार्जनादौ प्रसक्त इत्यर्थः संसेनपरिज्ञातः कत्र सूर्यते नत्
वक सम्पशहोगुणवाची शम्सेनेति पादान्तरं शम्सेनगुणेन परिज्ञातः सम्ब
दः शम्सकः साधुः श्रेणोहारी हारीत्यावश्यकेऽपि निः अत एतयोर्गेष्वहीनं अं
शोहारी श्रेणकोदायादः तन्नादविशेषरूपे तन्नकः पटः प्रत्यग्र इत्यर्थः तन्नकः ।

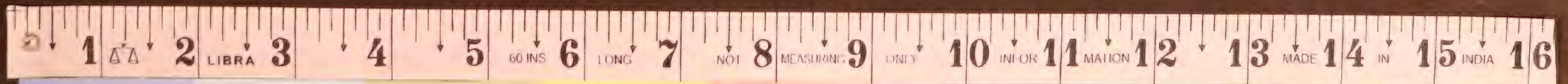
शवागः ब्राह्मणकोसिकेसंतायाम् आशुथजीविनोब्राह्मणयस्मिन्देशेसब्रा
ह्मणकः अत्यमत्रयस्याःमाउसिकायवागः अत्रपाह्मसउस्मादेशेनिपात्य
ने शीतोस्माभ्याकारिणि शीतंकरोतिशीतकः अत्यमः शीघ्रकारीदत्तइत्य
र्थः अधिकम् अथाइण्डाहात्कत्रुन्नरपदलोपश्चअधिकम् दोणः। त्वार्योअधि
कात्वार्योदोणेन अनुकाभिकाभीकःकसिताः एतेनिपात्यन्ते कमिताइत्यस्मि
न्नर्थे अत्रभिभ्याकन् अमेःपात्तिकोदीर्घश्च अनुकामयेते अनुकः अभिका।

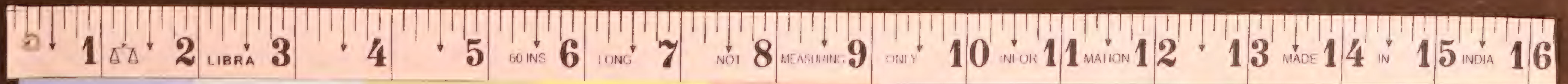
सि.
कौ.
३२८

मयनेष्टमिकः प्रभीकः पार्श्वेनानिच्छति अनृत्तरुपायः पार्श्वे तेनानिच्छति
पार्श्वकः अयःशूलदण्डजिनाभ्यां कौ त्रीत्ताउपायः अयःशूलं तेनानि
च्छति आयःशूलिकः साहसिकः दण्डजिनंदम्भः तेनानिच्छति दण्डजि
विकः दाम्भिकइत्यर्थः तावतिथेग्रहणमितिलुग्वा कन्यात् सूरणप्रत्यय
सचवान्तक द्वितीयकं द्विकेत्तृतीयकं चतुर्थकं वतर्कं वा ग्रहणं देवदेवेन
द्वितीयेन रूपेण ग्रहणमित्यर्थः तावतिथेन ग्रहणातिरिक्तकचक्रस्य नित्यं

चलक षडेनरूपेण गृह्णाति षड्देवदत्तः पञ्चकः सण्वांशमणीः देवदत्तो
मायो येषां ते देवदत्तकाः तत्काः मत्काः शस्त्रमस्य वन्यनंकरभे शांतिना
लकाः करभः उष्ट्राणां बालकाः करभः उक्त उक्तनाः उक्तमनस्कृते रुच्यहा
त्सार्यकः उक्तः उक्तान्दितः कालप्रयोजनादोगे कालप्रयोजनवशाच्चकव
सात् रोगे द्वितीये हि भवो द्वितीयको ज्वरः प्रयोजनं कारणं रोगस्य फलं वा वि
षये जनिता विषयकः उक्तं कार्यमस्य उक्तकः शीतको ज्वरः रोगे किम्॥

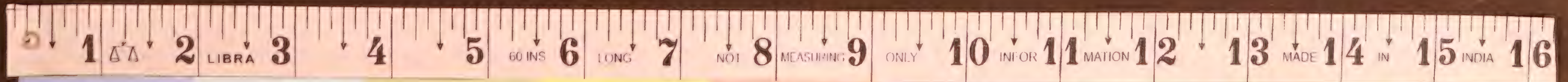

मि.
कौ.

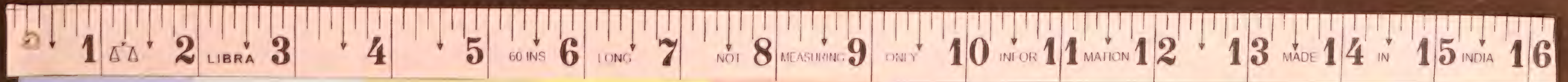
330

द्वितीयोदिवसोऽस्य तदस्मिन्नत्रंशायमंतायाम् प्रथमान्नात्ममर्थकनस्यात्
यस्यमान्नमत्रंवेसायविषयंतत गुडाएषोः प्रायेणात्रमस्यागुडाएपिकापोर्णि
मासी वटकेभ्यदनिर्वक्तव्यः वटकिनी कुत्साषादत्र कुत्साषाः प्रायेणात्रमः
स्योकोत्साषीपोर्णिमासी ओत्रियनबन्धोधीते ओत्रियत्रितिनिपासते बन्धो
धीतेरसस्मिन्नर्थे ओत्रियोवास्तवः नकारः स्वार्थः बानवृत्तेल्लान्दमः आरम
नेनभुक्तमिनिदनोम आहमनेनभुक्तमित्यस्यार्थे आहीआहिकः स्त्रीदिनिः

वशाहादनेनेसस्मिन्नर्थेदनिः सर्वगतमेनेनभुक्तंपीतंवाएवी सएवांश्च कृतंश्च
वमेनेनकृतएवीकदम् भुक्तएवीओदनम् दृष्टादिभ्यः इनिः दृष्टमेनेनदृष्टीश्च
धीतीष्ट्रीउपवामी छदसिपरिपक्तिपरिपरिणोपर्यवस्यातरि लोकेतुपरिप
क्रियाहोनमायः अनुपद्यतेष्टा अनुपदमनेष्टा अनुपदी सातादृष्टरिसंज्ञाया
म् सातादृष्टामात्मी लेत्रियपरलेत्रेविकित्पः लेत्रियोव्याधिः शरीरान्तेवि
कित्पश्चप्रतीकार्यदत्तार्थः इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रनृष्टमिन्द्र

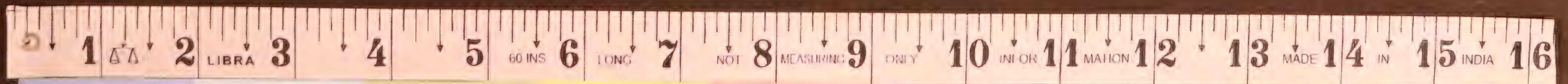

सि.
कौ.

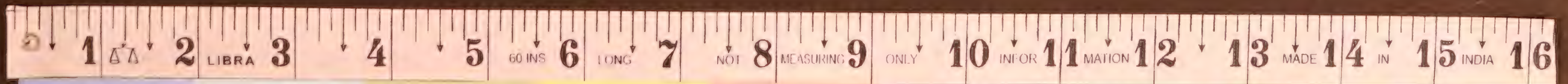
339

दत्तमिति वा इन्द्रात्मा तस्य लिङ्गकरणेन कर्तृरनुमानादितिकरणाः प्रकारा
र्थः इदेण दुर्जयमिन्द्रियम् तदस्मात्सीत्यस्मिन्निति मतम् गावोस्वामिन्वासन्ति
गोमान् भूमनिन्वाप्रशंसासुनित्ययोगेति शायने समन्ते स्तिविवक्षायां भवन्ति
मत्तवाटयः रसादिभ्यश्च मत्तम् रसवान् रूपवान् श्रुत्यमतर्था यनिवृत्त्यर्थवचने
रसरूपवर्णनान्यस्पर्शशब्दस्ते ह गुणानामेकावच्यसवान् गुणग्रहणं रसादीनां
विशेषणम् तसौ मतर्था तान्न सान्नौ भसंतौ स्तः मतर्था प्रत्यये परस्वसोः संशसार

एतन् विदुषान् गुणवदनेभ्यो मन्त्रपोत्तुगिष्टः शुक्रो गुणोऽस्मात्सीति शुक्रः पटः क
सः सादृश्यायाश्च समतोर्वैयवादिभ्यः सवर्णावर्णान्ना नवर्णावर्णोपथाश्च यवा
दिवर्जितास्तस्मिन् समतोन्मसवः स्यात् किंवा न ज्ञानवान् विद्यावान् तत्सीवान् यथा
ज्ञानभासान् यवादेस्तयवमान् भूमिमान् ऊयः ऊयन्ना न्तोन्मसवः स्यात् अपदा
न्नात्र जश्वम् विद्युवान् संज्ञायाम् समतोन्मसवः प्रहीवती मुनीवती शुगादिना
हीर्यैः आसन्दीवदष्टीवश्च कीवक्कलीवदुमावश्च मेवती एतेष्वंज्ञायोनिषात्

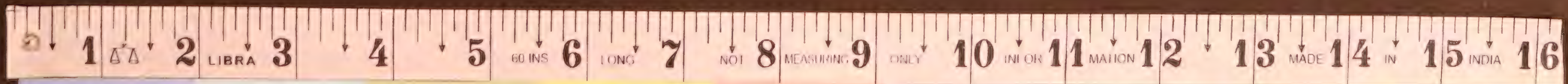

सि.
को.

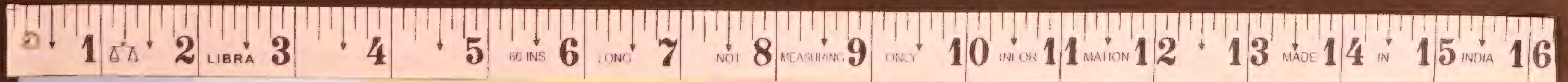
331

ने आसनशहस्यआसदीभावः आसदीवानग्रामः अत्यत्रआमर्ववान् अस्थिशा
हस्यअष्टीभावः अष्टीवान् अस्थिवानमत्रचक्रशहस्यवकीभावः वकीवानाम
राजा चक्रवानमत्र कल्याणाःसंप्रसारणं कलीवानामऋषिः कल्यावानमत्र ल
वणशहस्य रुमणावः रुमण्टात्रामपर्वतः लवणवानमत्र वर्मणोनलोपाभा
वोणात्रैव वर्मण्टतीनामनदी वर्मवानमत्र उद्वानुदधौव/उदकस्योदन्नावो।
सन्तौ उदधौसंतायांव उद्वान्समदः ऋषिश्च राजत्वान्तोराजे राजवतीभूः राज

वानमत्र प्राणिस्थादातो लज्जन्तरस्याम् वृक्षलः प्राणिस्थाकिं शिखावादी
पः आतःकिं हस्तवान् प्राण्डुः तादेव नेह मेधावान् प्रत्ययसरेणैव सिद्धे अत्रो
दातते वृक्षलोत्तीतादौ स्वरितो वानुदाते पदादाविति स्वरितवाथनार्थश्च का
रः सिध्मादिभ्यश्च लजास्मात् सिध्मलः सिध्मवान् अन्तरस्याग्रहणं मतममुच्च
यार्थं नतप्रत्ययविकल्पार्थम् तेनाकारान्तेभ्यश्च निट्नौ न वातदन्तबललासा
नामूच वारलः दंशलः वलनः ललाहलः वत्सांसाभ्यां कामबले प्राभाम् ल

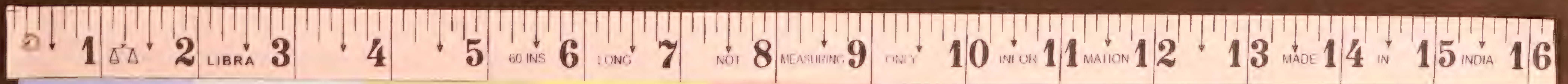

सि.
कौ.

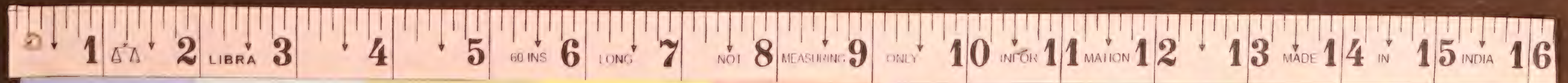
313

हाम्नात् यथासंख्यं कामवतिवत्तवतिचार्थं वत्सलः असेलः फनादिलश्च वात्र
च अस्तरस्यां शरणं मतमनुचयार्थमनुवर्तते फेनिलः फेनलः फेनवान् लोमा
पिच्छादिभ्यः शतेत्तवः लोमादिभ्यः शः लोमशः लोमवान् पामादिभ्यो नः पास
नः अङ्गात् कल्याणे अङ्गनालदम्माश्च लक्षणा विषगित्तरपदलोपश्चाकृतस
न्धेः विषुणः पिच्छादिभ्यश्च लवः पिच्छिलः पिच्छवान् उरसिलः उरसन् प्रज्ञाप्रदा
र्वादिभ्योणः शतोवाकरणे शता आदः आर्वः हृत्तेषु वार्ता उपः सदस्यभ्यायि।

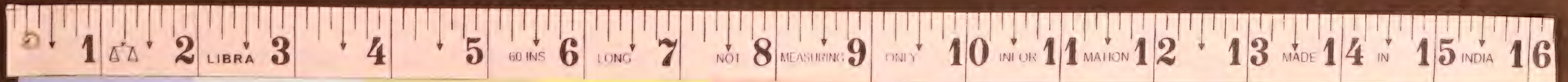
नीनी विनीमोरिकारोतकारपरिशालार्थः तपसीमहसी असन्ना ददन्ना
असिद्धेनर्वचनमणावाधामाभूदिति सहसातदनोपिवाधनार्थं अण्व यो
गविभागउत्तरार्थः तापसःसाहसः मोत्त्रादिभ्यउपसंख्यानम् ज्योत्स्नःतामिः
सः सिकताशर्कराभ्यां च सैकतोचटः शार्करः देशेनविनोच वाटण मत्तस्य
सिकतावान् एवंशर्करा दन्तउन्नतउरव् उन्नतादन्ताः सन्मससुधिरः सखोणः
मुष्करःपशुःमधुमाथुर्यं मधुरः रप्रकरणेनमत्तनतउन्नेभ्यउपसंख्यानम् तव

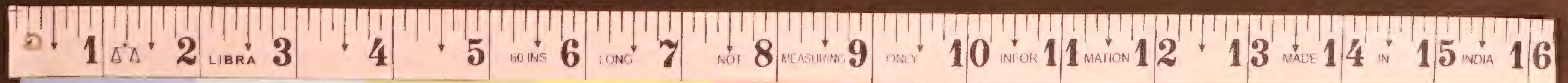
सि।
कौ।
३३५

रः सखरः नखरः ऊज्ज्वलः कल्लरः नगपंसपाण्डाभ्यश्च नगरम् पाण्डुरः
पांसरः पाण्डुरशतस्युत्पन्नपव कल्लारुहसर्वतव कल्लरः युद्धभासः युमाडुमः
हृदिशब्देवैतौ केषाहोम्यतरस्याम् प्रकृतेनाम्यतरस्यां प्रहणेन मतपिमिदेषु न
प्रहणमिनिदनोः समावेशार्थम् केषावः केषवान् अनेभ्योपि दृश्यते मणिवः ना
गविशेषः क्षिरणवो निधिविशेषः राजीवः अर्णमोलोपश्च अर्णवः गाण्डजगा
त्संज्ञायाम् ह्रस्वदीर्घयोर्गणान्ते चानिर्देशः गाण्डिर्वं गाण्डीवम् अर्जनयनः अ

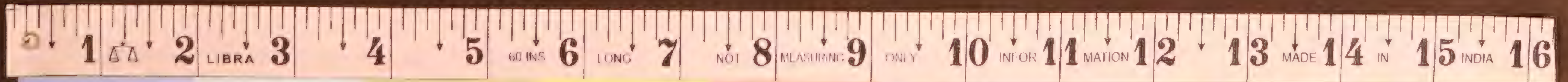
जगवंपिनाकः काण्डाण्मदीरनीरवो काण्डीरः अण्डीरः रजः कृष्णसुविप
विषदोवल् रजसलाखी कृषीवल् ऊट्सी वल् इति दीर्घत्वम् आसनीव
लः राजा शौण्डिकः परिषदलः राजा पर्षदिति पादान्तरं पर्षदलः राजा अमे
भ्यापिटृपते भ्रातृवल् पुत्रवल् वल् इत्यत्र मेतायामित्यनुवृत्तेर्न दीर्घः द
न्निशितान्मेतायाम् दन्नावलोहस्ती शिखावल् केकी ज्योत्स्नातमित्याष्ट
द्विणोर्जसिन्नसुतगोमिन्नलिनमलीमसाः सत्वेर्धनिपात्यन्ते ज्योतिष उप

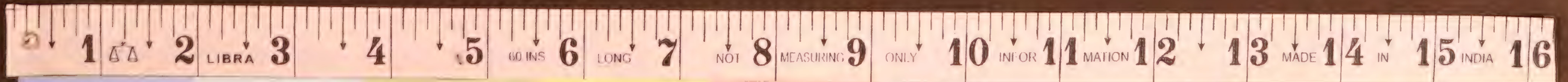
सि.
कौ.
३३५

धानोपोनश्चप्रमयाः शोक्ताचदप्रभा तमसउपथायाद्वेगश्च तमिसाराः
विः स्त्रीत्वमतन्त्रम् तमिसंनभः शृंगादिनव् शृङ्गिणाः ऊर्जसोवलव् तेनवाथा
माभदितिविनिरपि ऊर्जस्वी ऊर्जस्वलाः ऊर्जोस्व गमरति वृत्तिसुविन्नाऊर्ज
सुतीतिवदसन्नन्नेनैवोपपत्तेः गोशहामिनिः गोमी मलशहदिनव् मलि
नः ईसमश्च मलीमसः अतइनिहनौ दण्डोदण्डिकाः छत्री छत्रिकाः व्रीत्यादि
भ्योमतश्च व्रीही व्रीहिकाः व्रीहिमान् मायी मायिकाः मायावान् तदादिभरः

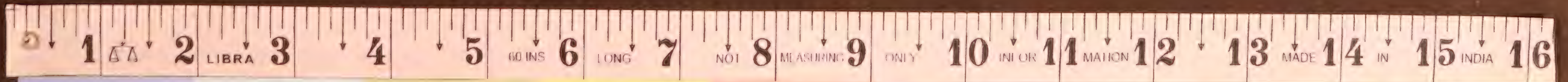
नञ्च वकारादिनिटनौमतश्च तन्दिनः तन्दी तन्दिकः तन्दवान् उदरिनः उदा-
री उदरिकः उदरवान् तन्दउदरपि चण्डयववीहि सांगातिवृद्धौ स्वाङ्गवा च
काञ्चहादिनष्टमयोभवति अतिवृद्धौ वावायं महान्नौकर्णिलः कर्णीक
र्णिकः कर्णवान् एकगोर्वाहज्जितम् एकशतमसालि एकशतिकः एक
सहस्रिकः गौशतिकः गौसहस्रिकः शतसहस्रान्नाश्चनिकात् निष्कासरो
यौशतसहस्रोतदन्नात्यातिपरिकात् तद्वज्ज्यातमत्तये नैकशतिकः नैकसह

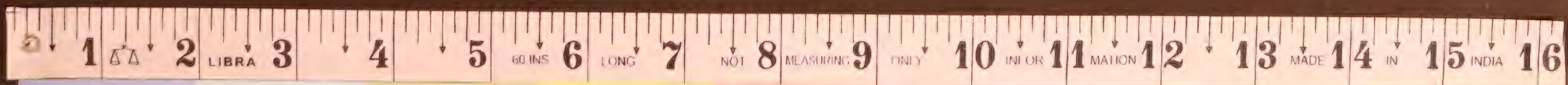
सि.
को.
33६

सिकः रूपादाहतप्रशंसयोर्यप आहतंरूपमस्यास्तीतिरूपोकार्षापणःरू
पः केदारः प्रशंसंरूपमस्यास्तीतिरूपोगोःरूपः पुरुषः आहतप्रशंसयोरि
तिकिम रूपवान् समेभ्योपिटृशपते हिमाःपर्वताः गुणावास्तनाः अस्ताया
मेथासजोविनिः असन्नात्यातिपरिकासायादिभ्यश्चमन्त्रेयंविनिप्रमयः म
त्तमर्वत्रसमञ्जीयते यशस्वीयशस्वान् मायावीमायावान् व्रीह्यादिपादादि
निहनौ मायीमायिकः मेथावी किन्नरत्तातुः सर्वा ग्रामयस्योपसंख्यानंदी

येषु सामयावी शृङ्गहृन्नाभ्यामारकन् शृङ्गारकः हृन्नारकः फलवर्हाभ्यामि
 नव फलिनः वर्हिणाः हृदयाञ्चालुजन्मतरस्याम् हृदयालः हृदयीहृदयिकः
 हृदयवान् शीतोसत्प्रेभ्यस्तदमहने शीतेनसहतेशीताल उस्मालः स्फायितं
 वीतिरक तृषः प्रोङ्गशाः तेनसहतेतृषालः तृषंडः विमितिमाथवः हिमाञ्च
 लः हिमेनसहतेहिमेलः बलाहलः बलेनसहतेबललः वातात्समूहेव तत्र
 सहतरतिव वातेनसहतेवात्यलः वातस्यसमूहोवा तप्यर्वमरुज्याम् पर्वतः म

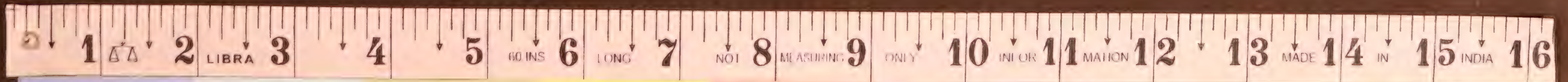

सि.
को.

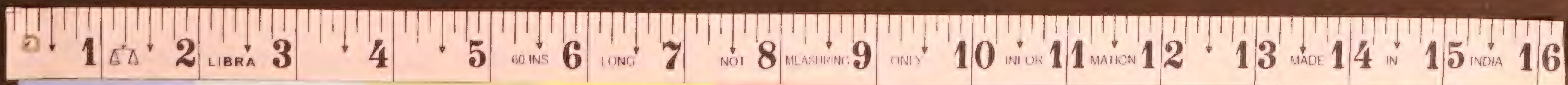
३३०

रुद्रः रुद्रोपायम् सिद्धात्मदत्तं रुद्रोपायः अत्र लक्ष्मीति केचिदत्र वर्तयन्ति पुनः
वेतन् अथवा हि अहं शुभमो रित्यत्रैवोपायः प्रहो ज्ञेयं वाचो गिनिः वाग्मी आ
लजादेवो बह्मभाषिणि कृत्स्नितदतिवक्तव्यम् कृत्स्नितं बह्मभाषते वाचालः वाचा
दः यस्य स स गवह्मवदति तत्र वाग्मीमेव स्वामित्रैश्चैरे पेश्ये वाचकात्स शब्दात् ॥
सतरेयं आमिति च स्वामी अर्शो आदिभ्यो च अर्शो सि विद्युते अस्म्य अर्शः उरसः आ
कृतिगोपायम् दृष्ट्वा मतापगर्ह्याणि स्यादिनिः दृढकटकवलयिनी शोखन्

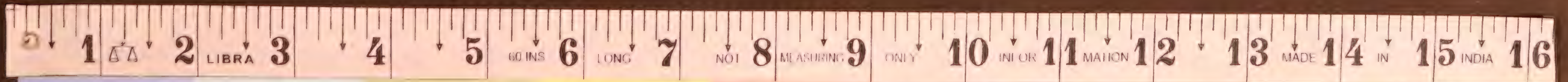
पुरिणी उपतापोरोगः ऊष्ठी किलासी गंते निन्द्यं कऊदावत्री काकतालकी
प्राणिम्याकिम् प्रषफलवान्वटः प्राणपद्मात्रपाणिपादवती सिद्धेप्रत्येषा
नर्वचनेनादिवाधनार्थम् वातातीसाराभ्यां ऊक्ता वादिनिः वातकी प्रतिसार
की रोगेवायमिष्यते नेहवातवतीगुहा पिशाचाश्च पिशाचकीवैश्रवणाः पि
यस्यहरणात् हरणप्रमयान्नात्मवर्षेदनिः स्यात् वयमिद्योमे मासः संवत्स
रोवापेवमोस्मास्तीतिपंचमीउष्टुः नवमी दशमी दत्ताधनार्थमिदम् वयमिदं

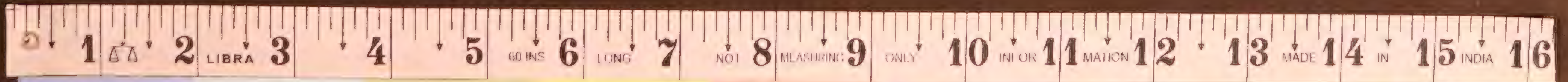
सि.
कौ.
३३८

पञ्चमवान्यामः सावादिभ्यश्च र्निर्मत्वर्थे सावी इः। खी मानाहोषे मानी ध
मेशीनवर्णान्नात धर्माद्यन्नादिनिर्मत्वर्थे ब्राह्मणधर्मी ब्राह्मणशीली ब्राह्म
णवर्णी हस्तजानौ हस्तीजानौ किं हस्तवान्मरुवः वर्णद्वयवारिणि वर्णी।
पृष्ठादिभ्योदेशे पृष्ठादिधी यद्विनी देशे किं पृष्ठावान् हस्ती बाह्वरु एवं
दाहलात् बाह्वली ऊरुवली सर्वादेशे सर्वथनी सर्वबीजी अर्थाच्चासत्रि।
हिते असत्रिहितो निसमनासत्रः अर्थी मत्रिहिते त्वअर्थवान् तदन्ताच्चेतिव

क्रम धार्याणी द्विरण्यणी वलादिभ्यो मन्त्रवन्तरसाम् वलवान्वली उत्सा
हवान् उत्साही संतायां मन्त्राभ्यां मन्त्रान्नान्नाच्चरनिर्मन्त्रेण प्रथिमिनी
दामिनीह होमिनी योमिनी संतायां किम् सोमवान् कंशंभा वभयुस्तिन्नत
यसः कंशमिति मान्नौकमिमुदकसखयोरयम् शमितिसुते आभ्यां समप्रत
याः स्याः प्रसू यमोः सकारः पदतार्यः वंथः कम्भः कंयुः कंतिः कन्नः कन्नः कं
यः शंभुः शम्भः शंयुः शन्तिः शन्नः शन्नः शंयः अनुस्वारस्यैकलिकः पर

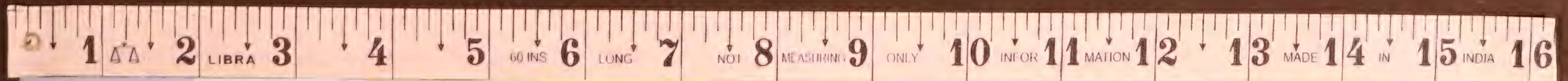

सि.
कौ.
३३५

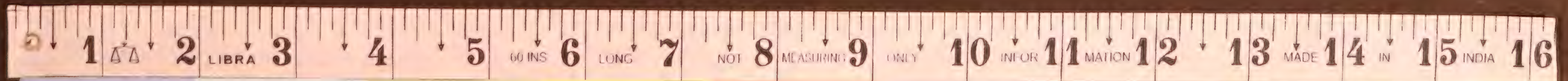
मवर्णः वकारयकारपरस्माननासिकौवयो तद्विवलिवेदेर्भः हृदनाभिस्तः
तिर्मूर्धमोपयोयमितिमाथवः तण्डिभः वलिभः वटिभः पामादितादलिनो
पि ग्रहेषुभमोर्युम् ग्रहेषुः ग्रहेकारवान् शुभेषुः शुभानितः सकारः पद
संज्ञार्थः इतिमत्तर्णीयाः प्राग्दिशोविभक्तिः दिक्कावेभ्यः सप्तमी पञ्चमीप्र
थमान्नेभ्यस्ततः प्राग्वत्समाणाः प्रत्ययाविभक्तिसंज्ञाः स्युः वसति ततः यतः
पंचम्यास्तसिली तसिलादीनांविभक्तिस्वरश्च इतः इह इदित्तिविभक्तेरु

तेप्रयोजनंमदादिविधयः इदमोविभक्तिः

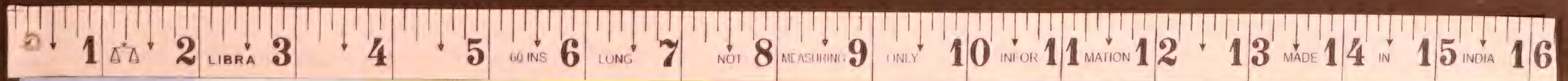
दात्रंवेसिदंभवति अथस्वार्थिकाःप्रसयाः समर्थानामितिप्रथमादितिचि
हंवेवादितित अनुवर्ततेएव किंसर्वनामबहुभ्योद्यादिभ्यः किमःसर्वनामो
बहुशब्दोच्चेतिप्रार्तिशोधिक्रियते किमःसर्वनामोबहुशब्दोच्चेतिप्रसयोवेदि
तयाः द्यादीन्वर्जयित्वा सर्वनामत्वात्प्राप्तेग्रहणेद्यादिपुंदासःक्रियतेऊतः
ऊत यतःयत्र अद्यादिभ्यश्चकिम् दाभ्यांहयोः प्रकृतिपरिभाषानंकिमृ हत्ता
त हत्ते प्रार्तिशब्देव वेद्याकरणप्राप्तः सर्वनामत्वादेवसिद्धेकिमोग्रहणो

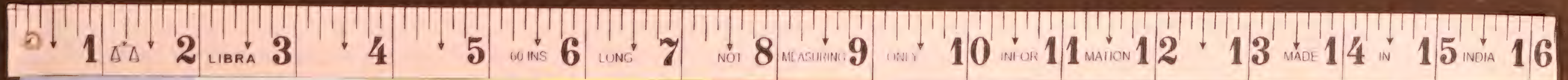
मि.
को.
३५०

व्यादिपुर्णदासार्थम् बह्वग्रहोत्साखाग्रहणमिह न भवति बहोः सृणात् व
होः सृणे इति इदमहव प्राग्दिशीयेपरे शाकाराः सर्वदेशार्थः इतः इत एतेनौ
रथोः रेफादौयकारादौव प्राग्दिशीयेपरतः इदमोयथासंख्येपतइत इमे
तावादेशौस्तः इथोपवाटः इदमोर्हिन् एतर्हि इदमस्यमु इत्यम् एतदोष
योगविभागः कर्तव्यः एतदः एतदः एतेनौस्तः रथोः एतर्हि इदम् अथ एत
इदमेव अनेकाल्नात्सर्वादेशः अतः सर्वसमोऽनतरमादि प्राग्दिशीयेदः

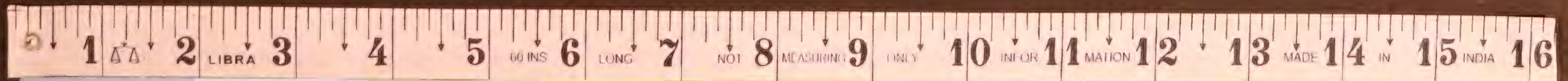
कागदौ प्रत्येपरे सर्वशब्दसोवासात् सर्वदासदा पंचम्याससिल्ल पंचम
नेभ्यः किमादिभ्यसिल्लसादा तसेषु किमादिभ्यः परमतमेसिल्लसादेणो
भवति सगर्थंविभक्त्यर्थं वचनम् ऊतहोः किमः ऊः स्यात् तादौ हादौ च
विभक्तौ परतः ऊतः कस्यात् यतः ततः इतः अतः अमृतः ह्यादेस्त्वद्वाभ्याम् य
र्थेभिभ्यां च आभ्यां तसिल्लसात् सर्वोभयार्थाभ्यामेव परितः सर्वद्वयार्थः अभिनतु
भयतद्वयार्थः सप्रम्या सुत ऊत यत तत्र वद्वा इदमोहः उलोपवादः इशादे।

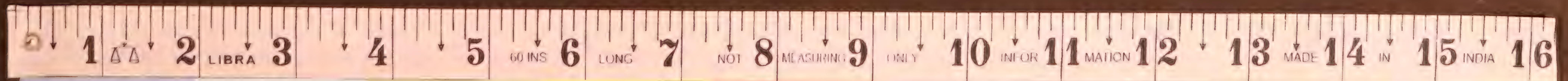
सि.
को.
३४९

शः ह किमोत वाग्रहणमनुवर्तते सप्तमन्नाकिमः अत वासात पदेत्तल
कानि किमः केसादेशाः सात अतिक्रुत वाहवच्छदसि ऊहस्यः ऊहज
रमयुः एतदसुत तमोसुतमौवानुदात्रौ अनादेशविषये एतदोवसात
सवानुदात्रः त्रतसोः परतसौवानुदात्रौः एतस्मिन्नामेसुतिवसामः अ
थोसत्रप्रथीमेहप्रतोन्नगन्नास्मः इतरेभ्योपिटृषपन्नेपञ्चमीसप्तमीतरवि
भक्त्यन्नादपितसिलादयोदृषपन्ने दृषिग्रहणाद्भवदादियोगणेषु सभवा

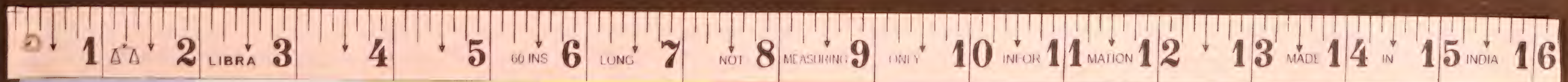
न ततोभवान् तत्रभवान् तंभवन् ततोभवन् एवंदीर्घाः देवानांप्रियः
आयुष्मानित्यादि सर्वेकायकिंयन्नदाकालेदासममन्नेभ्यतेभ्यः का
लार्थेभ्यः सार्थेदासात् सर्वसिन्कालेसर्वदा एकदा अयदा कदा यदा तदा
कालेति किं सर्वत्रदेशे इदमोर्हित् सममन्नात् कालेइमेव इमापवा
दः अस्मिन्कालेति किं काले किं इहदेशे अथुना इदमः सममन्नाकालवा
चिनोः अथुना प्रत्ययोभवति सार्थेदश यमेतिलोपः अथुना दांतीव इदांती

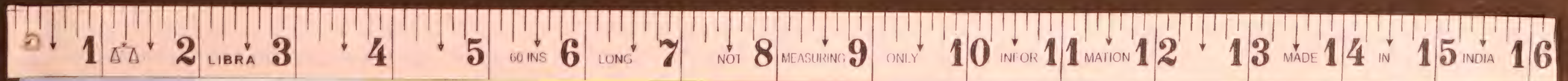
सि.
कौ.
३४२

तदोदाव तदातदोभावचनमनर्थकं विहितत्वात् अनयत्नेर्हितमतरमा
मृ कर्हिकदा यर्हियदा तर्हितदा एतस्मिन्काले एतर्हि सद्यः परुसगोयैष।
माः पोरुयद्यसर्वे सुरमे सुरम तरे चुरितरे सुरपोरुयथोरुभये सुरुत्रेयुः ॥
समम्पाः कालरतिवानवर्तते एतेनियान्ते समानशाहस्यसभावः यम् वा
हनि समानेहिसद्यः सर्वे सर्वेतरशाहयोः परभावाः उत आरिवसंवत्सरे ए
वस्मिन्सोरुपरुत सर्वेतरसंवत्सरे एवस्मिन्संवत्सरे परगिरिदृश्य समसणप्र

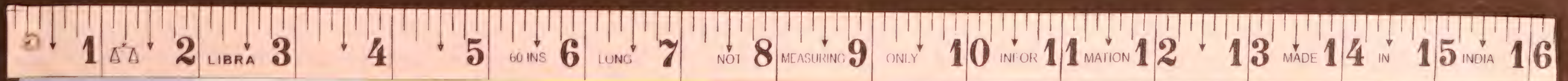
मयञ्चसंवत्सरे अस्मिन्संवत्सरेष्वसः परस्मादेष्टवहनि परस्मिन्नहनिप
रेष्टवि इदमोशायव अद्यस्तीतिभ्योष्टभ्योहमेष्टुम् एवंस्मिन्नहनिष्टेष्टुः
अनस्मिन्नहनिष्टमेष्टुः उभयोरह्नोरुभयेष्टुः शुचोभयाह्नयः उभयष्टुः
प्रकारववेनेष्टान् किंसर्व बहुभ्यइतिवर्तते सप्तम्याः कालइतिनिवृत्तम्।
प्रकारार्थेभ्यः किमादिभ्यस्तान्स्यात् स्तार्थे तेनप्रकारेणतथा यथा सर्व
था इदमस्यसः यालोपवादः एतदोपिवाच्यः अनेनपतेनवाप्रकारेणइत्य

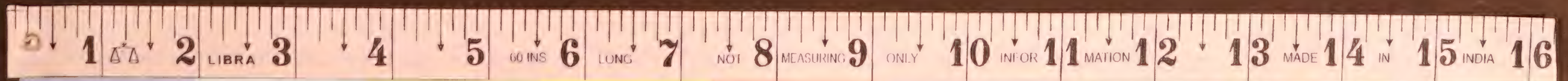
सि.
कौ.
३५३

म किमप्य केन प्रकारेण कथम् प्रारिदशीयानां विभक्ति संज्ञानां श्रेणो व
थिः दिक्शब्देभ्यः सप्तमी पंचमी प्रथमान्तेभ्यो दिग्देशकालेषु स्मृतिः स
प्रमाद्यन्तेभ्यो दिशि त्रुडेभ्यो दिग्देशकालवृत्तिभ्यः स्वार्थे प्रस्मृतिप्रत्ययः
स्मात् सर्वाधवावराणां मसि पुरयवसुषाम् पभ्यः प्रस्मृत्यर्थे प्रसिप्रत्ययः
स्मात् तद्योगैवैषां कस्मात् पुर अथ अत्र इत्यादेशाः स्युः प्रस्मृतिव प्रस्मा
तौ परे सर्वादीनां प्रगुह्यः स्युः सर्वस्य सर्वानादिक प्रः प्रस्मृतात् अवेवि

भाषावरस्य अवरस्य अस्तातौपरे अवरमाहा अवरस्तात् अवरस्तात् एवंदेशोका
लेव दिशि शूढेभ्यः किं ऐन्द्रावमति सप्तम्याद्यन्तेभ्यः किं एवंग्रामगतः दिगाः
दिहतिभ्यः किं सर्वकादसिरस्तातिनवाथते दक्षिणोत्तराभ्यामतसुव अस्ता
नेरपवादः दक्षिणतः उत्तरतः विभाषापरावराभ्याम् परतः अवरतः परस्तात्
अवरस्तात् अन्तेर्लक अन्तमन्नादिकशाष्टादस्तातेः लक लकहितलुकि या
यां प्राच्यां प्राचीवादिक प्राक उदक एवंदेशोकालेव उपर्यपरिच्छात् अस्तातेः

सि.
को.
३५५

विषयेऽर्धशतस्य उपश्रितः रित् रिष्टाति लौचप्रत्ययो उपरि उपरिष्ठात्तावस
ति आगतोरमणीयं वा पश्चात् श्रवरस्य पञ्चभावः आतिश्रुप्रत्ययः प्रस्ताते विष
ये श्रवरस्यो दिशिवसति पश्चादसति पश्चादागतः पश्चादमणीयम् उत्तराथ
रदक्षिणादातिः उत्तरात् अथगतदक्षिणात् एतवन्तरस्यामहरे पञ्चम्याः ॥
उत्तरादिभ्यः एतप्राप्तात् अथव्यवधिमतोः सामीप्ये पञ्चम्यन्ते विना उत्तरेण
वसवति उत्तरादसति उत्तरतो वसति उत्तरेण रसम् उत्तरादसम् उत्तरतो र

सम एवमथराहसतीमादि इहकेविउन्नरादीनननुवर्तदिकशब्दमात्रादेन
पमाहःशेर्वणग्रामं अवरेणग्रामं दत्तिणादाव अस्मानेर्विवये दत्तिणावमनि
अपचुम्पादेमेव दत्तिणादागतः आदिचहरे दत्तिणादूरेआदिःस्मात् वादाव
दत्तिणादि दत्तिणा उन्नराच्च उन्नरादि उन्नरा संख्यायाविधार्येथा क्रियाप्रका
रेवतेमानात्संख्याशब्दात्सार्येथास्मात् एकयाभेक्तेदिधागच्छतिविधावत्
भा पञ्चथा अधिकरणविचालेव इवसंख्यान्नरापादानेसंख्यायाथास्मात्प

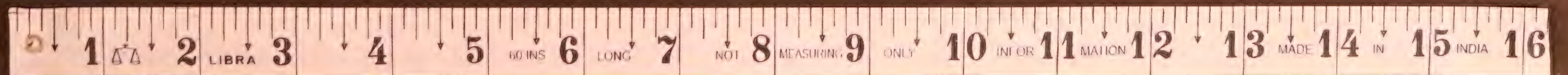
मि.
कौ.
३४५

कंगशिंपयुथाऊरुते अनेकमेकथाऊरु एकाहोपमुजस्यतरसाम एकश
ह्यतरस्यथाइतस्यथमुजादेशोवासात् ऐक्यं एकथा द्वित्रोश्चथमुज आ
भ्यांथाइतस्यथमुजवासात् द्वैयं द्विथा त्रैयं त्रिथा यमुजन्नात्सार्थेदृदर्शनम्
सन्निहैथानि समयत्रैथानि एथाश्च द्विःत्रिः संबन्धिनेथाप्रत्ययस्यएथाव वा
सात् द्वेथाद्विथा द्वैयं त्रैथा त्रिथा त्रैयम् यापेयापाप याप्यः कृत्स्नित उरूपते।
कृत्स्नितोभिवक् भिचक्याशः एराणाद्गोतीयादन एरणप्रत्ययोयस्तीयस्त्वा

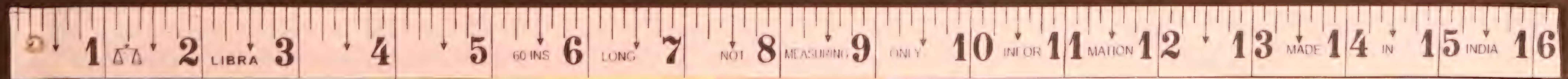
दन्नासातिपदिकाज्ञागोस्वार्थेऽन्यात् स्वार्थेवचनम् द्वितीयोभागः द्वितीयः ।
तृतीयोभागस्तृतीयः तृतीयादीकस्वार्थेवाच्यः द्वितीयकः द्वितीयः तृतीयकः
तृतीयः तृतीयायाः द्वितीयातृतीयाविद्यादमेव प्रागेकादशभ्योः छन्द
सि एरणप्रत्ययान्ताज्ञागेऽन्यत् चतुर्थः पञ्चमः सप्तमः षष्ठाष्टमाभ्याञ्च वाद
न षष्ठोभागः षष्ठः षष्ठः अष्टमः अष्टमः मानपञ्चदशयो केचुकोच षष्ठाष्टम
शाह्वाभ्याक्रमेणकत्तुकोस्तः मानपञ्चदशेचवाच्ये षष्ठोभागः मानेवेत अष्ट

सि.
कौ.
३५६

मकोभागः पञ्चद्वेत् महाविभावयामिहेतुनर्वचने एवं उन्नोति ताविति
तापयति एकादकिनिष्ठासहाये एकशब्दादसहायवाचिनः सार्ये आकि
निष्ठ प्रत्ययः स्यात् चाकंलको एकः एकाकी एककः असहायग्रहणं सत्वा
शब्दनिगमासार्थम् तदुपादाने दिवहोर्न स्यात् एकाकिनौ एकाकिनरति भू
तर्षेर्वचरः आद्योभूतर्षः आद्यवराः सऊमारचरः दर्शनीयचरः टकारीडी
वर्षः आद्यवरी षष्पारुषव षष्पान्नात भूतर्षेर्वचः साश्चरुभूतर्षव्यहः

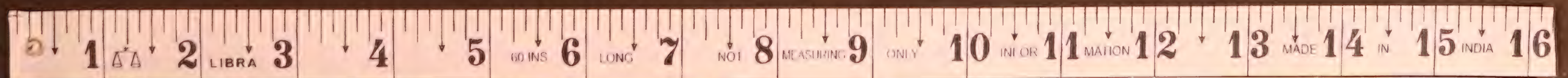
लोप्रत्ययार्थविशेषणं न प्रकृत्यर्थसहस्यभूतपूर्वो गौः कस्य रूपः कस्य
वरः तसिलादिषु रूपमागणितत्वात् प्रवत शूद्राया भूतपूर्वः शूद्रा रूपः अ
तिशायनेतमविषयौ अतिशयः अतिशायने प्रकर्षः निपातनादीर्घत्वम् प्र
कृतिविशेषणं चैतत् अतिशयविशिष्टार्थवत्तः स्वार्थपत्तौ स्तः अयमेवाम
तिशयेनाद्यः आद्यतमः लघुतमो लघिष्ठः तिङश्च तिङन्नादतिशयेद्योमे
तमस्य स्मात् तस्य मयोचः पत्तौ च संज्ञौ स्तः किमेतिङ्गयादासद्वयप्रकर्षे ॥

सि.
कौ.
३५०

किमपतदन्नात् तिङ्प्रवयाच्चयोद्यः तदन्नात् आनुप्रत्ययः स्यात् नतद्
व्यप्रकर्षे किंतमां प्राहोतमां पवतितमाम् उच्चैस्तमाम् द्व्यप्रकर्षेन उ
च्चैस्तमस्तुः द्विवचनविभक्त्योपपदेतरस्वीयसुनौ द्वयोरैकस्यातिशयेवि
भक्त्येवोपपदेसप्रिङ्नादेतौस्तः सर्वयोरपवादः अयमनयोरतिशयेनल
वुः लघुतरः लघीयान् उदीच्याः प्राच्येभ्यः षट्तराः षटीयंसः अजादीगु
णवचनादेव शृणीयसुनौ गुणवचनादेवस्तः षटीयान् षट्षुः लघीया

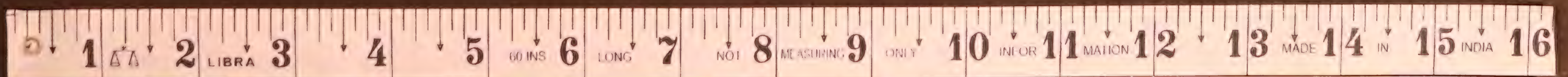
न लयिषुः नेह पावकतरः पावकतमः तच्छन्दसि तरितितृत्वाः सामान
ग्रहणम् तन्त्रजन्नादिषु नीयसन्नौः तरिषेमेयस्स तृणहृस्सलोपः स्यात्
पुपरेषु अतिशयेन कर्ता करिषुः अतिशयेन दोग्धीदोहीयसीधेनुः प्रशस्स
अः अस्मिन्नादेशः स्यात् अजायोः परयोः प्रहमेकाच् दृष्टादिषु पकाच् प्रह
सासेषुः श्रेयान् जवसेषुः सादादीयमः आदेः परस्साया वृडस्व वृडश
हृस्मादेशः स्यात् अजायोः जेषुः सायान् अन्निकवाढयोर्नदसाथौ अजायो :

सि.
कौ.
३४८

नेदिषुः नेदीयान् साथिषुः साथीयान् स्मलहरयुवहसतिप्रत्तदाणायणादि
परं सर्वस्वगुणः एषां यणादिपरं लुण्ठते सर्वस्वगुणः रक्षादिषु स्वविषुः द
विषुः यविषुः हसिषुः लेपिषुः लोदिषुः एवं रयम् हसतिप्रत्तदाणायणा
दिनात् हसिमा लेपिमा लोदिमा प्रियस्थिरम्किरोरुखफलगरुहदत्तप्रदी
र्वहदारकाणो प्रस्यस्फुवन वहिगर्वर्षिषु दाचिहन्दाः प्रियादीनां क्रमा
त्तादयाः सा रक्षादिषु प्रेषुः स्वेष्टः स्फुष्टः वरिषुः वंहिषुः गरिषुः वर्षिषुः उपिषुः ।

शविष्ठः वृद्धिष्ठः पवमीयम् प्रियोरुवहलगुरुदीर्घाणोऽष्टादिनासेमाह
सादिवहोर्लोपोभ्रश्चवहोः वहोपरयोरिमेयसोरलोपः स्यात् वहोश्चभ्रा
देशाः भ्रमाभ्रयान् दृष्टुस्मद् वहोः परस्मैपुंसलोपः स्यात् यिदागमश्च भ्रयिष्ठः
युवात्मयोः कत्रमतरस्याम् पतयोः कनादेशः स्यात् दृष्टेयसोः कनिष्ठः क
नीयान् पते यविष्ठः यवीयान् अलिष्ठश्चादि विनतोर्लक विनोमतपश्च
लकस्यात् दृष्टेयसोः अतिशयेनसुग्वीसृजिष्ठः सृजीयान् अतिशयेनवग्वान्

सि.
कौ.
३४२

नविद्युः नवीयान् प्रशंसयोरुपमं सवन्नातिदन्नाच्च प्रशस्तः पटुः पटुश्च प्र
शस्तपवति पवतिरुपमं ईषदसमाप्तौ कल्पे एषदेशीयः ईषदनोविदा
न विदकल्पः यशस्कल्पं यदुःषकल्पं विददेषः विददेषीयः पवतिकल्प
म् विभाषासुपोबहुषपरस्तात् ईषदसमामिविशिष्टेयं सवन्नादहववासा
त सवशोगेवनप्रतः ईषदनः पटुः बहूपटुः पटुकल्पः सपः किमतिदन्ना
न्नाभूतयजतिकल्पम् प्रकारवचनेजातीयर् प्रकारवतिचायमयात्त

प्रकारमात्रे पटुः प्रकारः पटुजातीयः प्राग्विकः श्वेतिकृतोदयतः
प्राक् काधिकारः अथपसर्वनाम्नामकस्या- तिदुष्टेनवर्तते कस्या
वदः कान्ताययसदकारान्तादेशः सात अकष्ट अतोते कस्यायमस्यः अथ
काः उच्चकैः नीचकैः सर्वकैः विश्वकैः ओकारोसकारभकारादौसपि सर्वना
म्नादेः प्राक् अकष्ट अनकष्टकाभिः अस्माकाभिः एकारसकारेत्यादिकिं
नृसीमः कामवक्रयः मित्रादन्नादवः परः नृसीकासास्ते शीलेकोमलोप

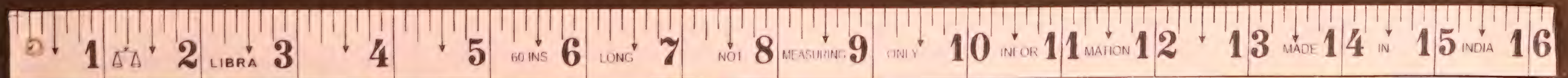
सि.
कौ.
३५०

च हस्तीशीलस्यसीकः पवतकिजलतकिथिक धकिक हिरुक हिरुक्त
त एयक एयकत ऊल्लिते ऊल्लितोयः अयकः संतायांकन ऊल्लिते।
कनस्यात् तदन्तेचेत्संतागम्यते षडकः बाधकसगर्थवचनम् अनुकेपा
याम् पुत्रकः अनुकमितः पुत्रदसर्थः नीतोचतयुक्तात् सामदानादिश
पायानीतिस्त्रयंगम्यमानायां अनुकम्पायुक्तात्सत्यः स्यात् हन्तेथान
काः हन्तेगुडकाः हन्तेतिलकाः एहकिश्रुहकिष्टेर्वनानुकम्पमाना

सत्यः अनेनतपरम्परासम्बन्धेपीतिविशेषः बहवोमनुष्यनाम्नसुजा
र्वसुत्रहयविषयेबहवः प्रातिपदिकान् मनुष्यनामधेयाद्वाटपसात् च
निलवौच तत्रैवबहवोमनुष्यनाम्नः चवदन्वु इत्येतौ प्रत्ययौस्तः वका
राघयाप्राप्तं च द्वाजादावर्धेहितीयादवः अस्मिन्करणेयः दः अजादि
प्रत्ययः च तस्मिन्वरेप्रकृते हितीयादवस्सर्वेऽर्धेऽल्यन्ते अनुकम्पितो
देवदत्तः देविकाः देवियाः देविलाः देवदत्तकः अनुकम्पितोवायुदत्तकः वा

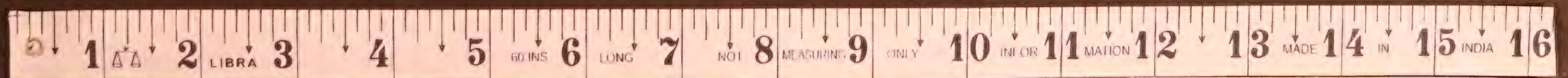
सि.
कौ.
३५९

युक्तः दृष्टान्तस्य को द्वितीयत्वे कविथानार्थम् वायुदत्तकः वायुकः पितृकः
चतुर्थीदशः ऊर्ध्वस्य लोपो वाच्यः प्रनुकम्पितो ह्रस्वतिदत्तको ह्रस्वस्यतिकः प्र
नजादौ च विभाषालोपो वक्तव्यः देवदत्तकः देवकः लोपः सर्वपदस्य च दत्तिकः
देवकः लोपः सर्वपदस्य च दत्तिकः दत्तियः दत्तकः विनापि प्रत्यये पूर्वोत्त
रपदयोर्वा लोपो वाच्यः देवदत्तः दत्तः सत्या भामा सत्या उवर्णाञ्च स्तस्य च
भानुदत्तः भानुलः स्रवर्णादपि सवित्रियः सवित्रिलः चतुर्थीदत्तजादौ वा

लोपः पूर्वपदस्य च अप्रत्ययेतथैवेष्टः उवर्णाञ्जलस्य च प्राचामपादेर
इज्ज्वौ च उपशाहपूर्वात्प्रातिपदिकात्पूर्वपदविषयेऽङ्गवत् एतौ सः वा
द्यथा प्राग् प्राग्यहं एजार्थम् अनुकम्पित उपेन्द्रतः उपडः उपकः उपि
कः उपियः उपिलः उपेन्द्रतकः षड्पाणि जातिनाम्नाकान् मनुष्यनाम्ना
इमेव जातिशब्दयो मनुष्यनामये यो लस्यत्कनस्यत् अनुकम्पार्थो नीतो व
सिंहकः गमभकः द्वितीयं सन्त्यत्तरेवेत्तदोदलोपो वक्तव्यः कहोडः कहिकः ।

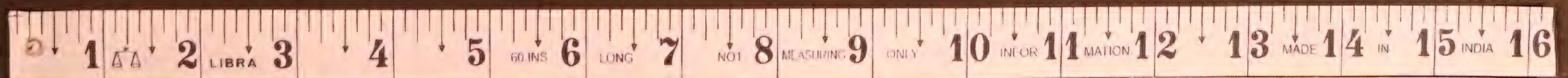
सि.
को.
१५३

एकाक्षरैर्वपदानामुत्तरलोपोवक्तव्यः वागाशीर्दन्तः वाविकः कथंषड
ङ्गुलीदन्तः षडिकरतिषषः ढाजादिवचनात्सिद्धम् शेवलसुपरिविणाला
वभणायमादीनां तृतीयात् एवंमनुष्यनाम्नां भाजादौ तृतीयादवः ऊर्ध्वं
लोपः स्यात् एवंमापवादः अनुकम्पितः शेवलदन्तः शेवलिकः शेवलिय
शेवलिलः सुपरिकः सुपरियः सुपरिलः एवंविणालिकः वरुणिकः अये
मिकः अजिनान्नस्योत्तरपदलोपश्च अजिनान्नान्नमनुष्यनाम्नाः अनुकंया

योकन तसवोतरपदलोपः अनुकमितोयाद्याजिनोयाद्यकःसिंहकःअ
ले अत्यंतैलं तैलकम् हसे हसोहलोहतकः संतापोकन हसेहन्नकाया
संतातरसंगम्यायोकन हर्वसापवादः वंशकः वेणकः ऊदीशमीशुल्ल
भोरः हसाऊदी ऊदीरः शुमीरः शुल्लारः ऊतादुपव हसाऊत्यः ऊतपः ऊ
त्यः ऊतेः स्वेहपात्रंमैवात्माऊतपः पुमान् रतमरः कामगोलीभांष्टरव् अ
युधविशेषकः कामः हसासाकामतरी गोलीतरी वसोत्ताश्वर्षभोभश्चतन

सि. ते वत्सतरः द्वितीयं वयः प्राप्ताः उत्तरः अष्टतरः अश्वतरः प्रवृत्तिनिमित्ततनु
कौ. ३५३ तेष्वयम् किं यन्नेदो निर्धारणे हयोरेकस्मिन्तरवु अत्रयोः कतरौ वैलव्यत
रः ततरः महाविभावया कायः सः यावहृन्नां जातिपरिप्रश्ने इतमच वहन्नां सा
धे निर्धारणे इतमच वास्यात् जातिपरिप्रश्ने इति प्रत्याख्यातमाकरे कतमो भ
वतां कतः यतमः ततमः वाग्रहणमकजर्थम् यकाः सकः महाविभावयायः
सः किमोस्मिन्निषेये इतरजपि एकाश्च प्राचाम् इतरवु इतमच वस्यात् अवयो

रेकतरोमैत्रपवामेकतमः शुवलेपणेकन व्याकरणकेनवर्चितः येनेतरः
ऊत्स्यतेतदिहोदाहरणं ऊत्स्यतेइतितुसुतः ऊत्स्यतेइत्यस्यप्रगिवीयानां
लोवधिः इवेषकृतिकृतौकन कस्यात् अक्षरवप्रतिकृतिः अक्षकः प्रतिकृ
तौकिमगौरिवगवयः संज्ञायंव इवार्थकस्यात् समुदायश्चेत्संज्ञाग्रताअ
प्रतिकृतिर्यग्रम्भः अक्षसदृशस्यसंज्ञायंविहितस्यकनोलस्यात् मनुष्ये
वाच्ये वञ्चात्पयःप्रमान वञ्चुव वञ्चु जीविकार्थवापणे जीविकार्थयद

सि.
कौ.
३५४

विक्रीयमासंतस्मिन्वायेकबोलस्यात् वासुदेवः शिवः स्कन्दः देविलकानां
जीविकार्थमप्रकृतिषिदम् अणोपश्रुतिकम् हस्विकाविक्रीणीते देवपथा
दिभ्यश्च कनोलस्यात् देवपथः हंसपथः प्राकृतिगणोयम् वसेर्हज देवमनुव
र्तते शतिकृताविति निहृत्तम् वस्तिरिव वासोयं वासोयी शिलायाः शिलाया
इतियोगविभागात् ङजपीतेके शिलेव शिलेयं शैलेयं शास्त्रादिभ्योयः शास्त्रे
व शास्त्रः शास्त्रः जस्यः अण्यः शरणः इत्येवभये इत्यमयेवास्त्रणः कृपायाच्छ

ऊशाग्रमिव ऊशाग्रीयावुद्धिः समासाच्चतद्विषयात् इवार्थविषयात्ममासाच्च ।
स्यात् काकतालीयोदेवदत्तस्यवयः इहकाकतालसमागमसदृशचौरसमागम
इति समासार्थः तत्र प्रयुक्तः काकमरणसदृशस्तप्रत्ययार्थः अजकृपाणीयः अत
कितोपनतइतिफलितोर्थः शर्करादिभ्योऽप्यशर्करेवशाकंरम् अङ्गुलीदिभ्यश्च
क अङ्गुलीवाङ्गुलिकः भर्षजेवभात्यजिकः एकशालायासुजन्यतरस्याम् ए
कशालाशब्दादिवाच्येदहापत्तेरक एकशालेव एकशालिकः एकशालिकः क

सि.
कौ.
३५५

कलोहितादीकक कर्कः शुक्रोषः सद्वकार्कीकः लोहितीकः स्रुतिकः
एगात्पग्रामणीएवात् इवार्थोनिवृत्तः नानाजातीया अनियतवृत्तयः अर्थ
कामप्रधानाः संचाः एगाः तदावकामत्सार्थेणः स्यात् लोहितधजाः वातच
क्षेत्रास्रियाम् वातकापोतपाकः क्षत्रकौश्रायनः वाधायनः आयुधजी
विसंचा अनाहीकेषु ब्राह्मणगजमात वाहीकेषु य आयुधजी विसंचा लदा
विनः सार्थेण्ड्र लौडकाः मानवाः दिवाद्दीप दौडकी आयुधेतिकिम मला :

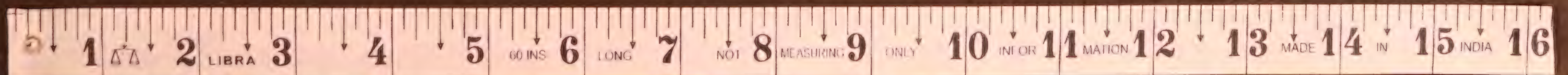
संवेतिकिम् सम्राट् बारीकेषुकिं शवराः सुबालोतिकिम् गोथालकाः
शालंकायनाः बालोतदिशेषग्रहणम् हकादेः अपण आयुथजीविमंवात्
स्वार्थेदेः अपण बार्केणः आयुथेतिकिम् जातिशहात्माभूत कामकोथोमन्
षाणांवादितागैहकाविव दामन्यादिविगर्भवष्टाब्जः दामन्यादिभ्यः विगर्ते
षष्ठेभ्यश्च आयुथसंयवाविभ्यः स्वार्थेब्जः स्यात् विगर्तेः षष्ठोयेषोतेविगर्तवष्टा
आहस्तिगर्तवष्टांस्वकं एतेपरयदाः की कौष्टकि बालमानि सुबालगुप्तेषु

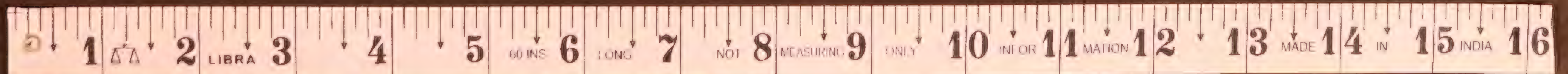
सि.
को.
३५६

जानकिः दामनीयः दामनीयोः दामनयः डौलपि डौलपीयः विगर्तकाण्येप
रथीयः दाणकीयः यर्षादियौथेयादिभ्यामणञौ आयुथजीविसंचवाविभ्यः
यभ्यः क्रमादणञौस्तः सार्थे पार्शवः पार्शवौ यौथेयः यौथेयौ यौथेयाः अभिः
जिह्दिदभ्रच्छालावल्छिवावच्छमीवच्छाणोवच्छमदणोयञ् अभिजिदादिभ्यः
अनन्तेभ्यः सार्थे यञ्स्यात् अभिजितोपत्यमाभिजित्यः वेदभृत्यः शालावत्यः
शौलावत्यः शामीवत्यः डौलावत्यः प्रोमत्यः आदयस्तदाजाः एता अरुमारभो

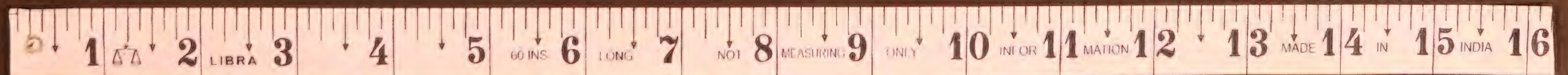
क्राः एतत्संज्ञाः स्यातेनास्त्रियां बह्वचक लोहितधजाः कपोतपाकाः कौं
जायनाः ब्राह्मयनाः रस्यादि पादशतस्य संख्या देवीणां यंत्रलोपश्च लोपवचनम्
नैमित्तिकत्वार्यम् अतो न स्यानिवत् पादः पत् तद्वितार्य इति समासे कृते प्रत्य
यः पुनर्नस्त्रियामेव द्वौ पादौ ददाति द्विपदिको ददाति द्विशतिकां पादश
तग्रहणमनर्थकमस्यत्रापि दर्शनात् द्विमोदकिकां ददात्यवसर्गयोश्च पु
न्यात् अवीणार्थमिदम् द्वौ पादौ ददाति द्विपदिकां ददात्यवसर्गजति

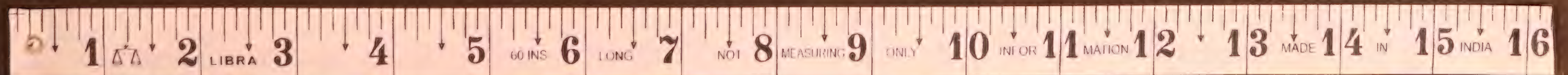
मि.
कौ.
३५७

ददातीत्यर्थः स्मृतादिभ्यः प्रकारवचनेन कन् जातीयरोः पवादः स्मृत्यप्रकारः ।
स्मृतकः श्रुतकः वचनहस्तोरुपसंख्यानम् वचनकः हस्तकः सगयाश्रद्धोस
रावेणोद्भिः सगकाः अनत्यन्तगतौक्तात् स्मृत्यप्रकारम् भिन्नकम् न सामिवच
ने सामिपर्याये उपपदेत्तावन्न कन् सामिहृतं श्रुतकं अनत्यन्तगतेरिरुपक
तेवाभिधानात्सर्वेण कन् श्रुतः इदमेव निषेधस्तत्रमेतत्तत्सार्थिकमपि क
नंतापयति वहतरकम् हस्त्याश्रद्धादेन कन्सात दौप्रवागेन गसद्भोस

मौहृतिकातया आख्यादनेकिम् वृहतीच्छुदः अषड्ताशितंग्वलंकर्मो
लेपुरुषाभ्युत्तरपदातवः स्वार्थे अषड्तीणोमन्त्रः द्वाभ्यामेव कृतद्वयार्थः आ
शितगावोस्मिन्निशाशितंगवीनमरणम् निपातनात्सर्वसप्तमी अलंकर्म
मेणे अलंकर्मीणाः अलेपुरुषीणाः ईश्वराधीनः नित्योयावः उन्नरसूत्रेविभा
षाग्रहणात् अनेपिकेवित्त्वार्थिकानित्यमिथ्येने तमादयः प्राक्कनः आ
दयः प्राग्वुनः समासान्ताञ्चेति विभाषाञ्चेरदिक्रियाम् अदिक्रुहीद्वेनेन

मि.
को.
३५८

मन्त्रात्प्रातिपदिकान् त्वःसाहास्यार्थेप्राक् प्राचीने प्रत्यक् प्रतीने प्रवाक् प्र
वाचीने निहृष्टप्रतिहृष्टार्थेफयाप्याथमावमा इत्यमरः प्रवन्तमञ्चतीति॥
प्रवाक् प्रवाचीने अदिक्रियं किं प्राचीदिक प्रतीचीदिक उदीचीदिक दि
गुह्यं किम् प्राचीना ब्राह्मणी स्त्रीग्रहणं किम् प्राचीने ग्रामादाश्च जायन्ता
स्त्वन्तुनि ब्राह्मणजातीयः वन्तुनिकिम् ब्राह्मणजातिः शोभना जाते वन्
जकंदयं वन्तु स्यान्नात्ताहिभाषासम्प्राप्तेनेति चेत् सम्प्राप्तेन तुल्येन चेत् स्या

नात्तमर्थवदित्यर्थः पितृस्थानीयः पितृस्थानः सस्यानेन किं गोस्थानम्।
अनुगादिनष्टक अनुगदतीति अनुगादीसयवानुगादिकः विसारिणोम
त्ये अणस्यात् वैसारिणः मत्स्यकिम् विसारणीदेवत्रः सायायाः क्रियाभा
हन्निगणनेकतसव् अभ्याहन्निर्जनक्रियाजनगणनहन्नेः सायाशब्दात्सा
र्थकतसव्स्यात् पंचकृतोभुक्ते सायायाः किम् भूरिवारान्भुक्ते द्वित्रिचत
र्भ्यः सव् कृतसवोपवादादिभुक्ते त्रिगत्स्यवतः एकस्य सकृच्च सकृदि

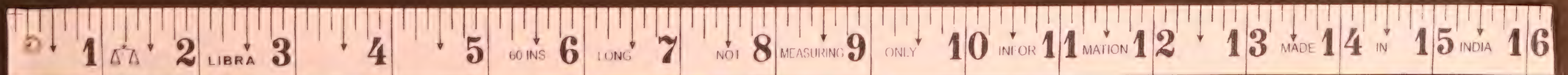

सि.
कौ.
३५४

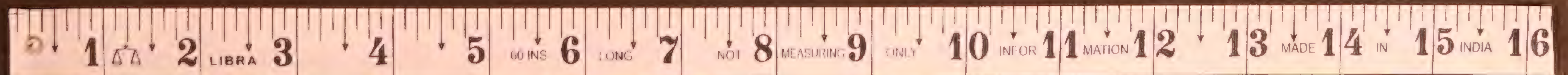
नहत्याति अमेसीदिपत्रे
वस्वुक्षिपिनद्योगात् +

त्योदेशाः स्यात् वात्सव सकृदुक्ते संयोगात्तस्येति सवो लोपः न विभाषाव
होर्थाः विप्रकृष्टकाले अविप्रकृष्टासन्नः बहुधा बहुकृतो वादिवसस्य
भुक्ते आसन्नकाले किम् बहुकृतो मासस्य भुक्ते तत्प्रकृतवचने मयट् प्राचु
र्येण प्रकृतं प्रकृतं तत्प्रवचनं प्रतिपादनं भावे अधिकरणे वात्सट् प्राच्ये प्र
कृतमत्र मयं अप्रमयम् यवाग्मयम् द्वितीये अत्र मयो यत्तः अप्रम
यं परं समस्तवस्तु बहुषु सामूहिकाः प्रकृताः मौदकिर्कं मोदकमयं शा

शुलिकम् शकुलीमयम् द्वितीयेयंमोदकिकोयतः मोदकमयः अनन्ना
वसयेतिहभेजाङ्गः अनन्नएवानन्नाम् अवसयएवावसयंरुतिहेतिनिपा
तसमुदायः पतिहम् भेषजमेवभेषजम् देवतान्नादादर्थेयत् अग्निदेवता
येरदं अग्निदेवताम् पितृदेवताम् पादार्थिभ्याव पादार्थमुदकं पाद्यं अर्घ्य
म् नवसत्प्रोदेशस्त्वष्ट ननष्ट्वाष्टप्रत्ययावक्तव्याः नृत्तं नृतनं नवीनम्
नष्टप्रगणेशात् प्रगणेवर्तमानात्प्रगणेशात् नोवक्तव्यः चाम्खेर्वीक्षाः प्रणं प्रत्तं

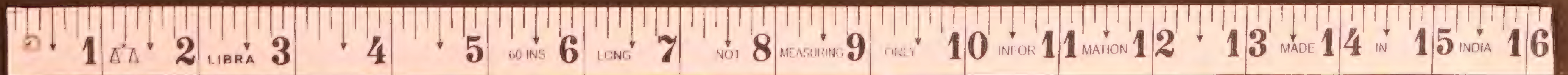

सि.
को.

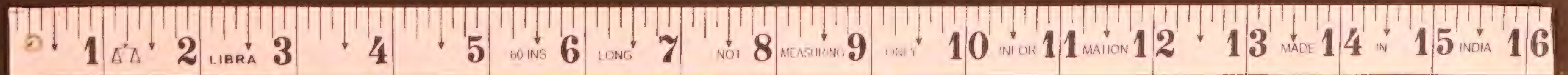
३५०

प्रतर्न प्रीणम् भाग्यनामभ्योयेयः भाग्येयं रूपेये नामयेयम् अग्रिथ
साधारणादन आग्रिथं साधारणं स्रियांहीप् आग्रिथी साधारणी अतिथेयम् ।
तादमेहमेव अतिथेयेदं अतिथ्यम् देवतन् देवण्वदेवता अवेःकः अवि
कः यावादिभ्यः कन् यावण्वयावकः लोहितात्मणो लोहितण्वमणिः लो
हितकः वर्णवानिमे लोहितकः कोपेन लोहितान्निद्रवाथनेवा लेहितिका
लोहितिका कोपेन रक्ते तात्पादिनारक्तेयो लोहितशहस्रस्य कन्मातलो

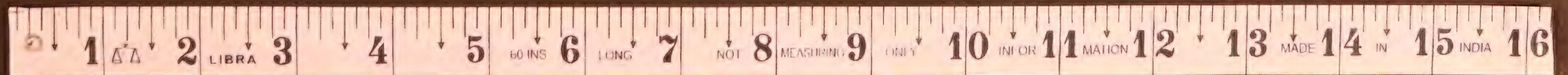
दितकःपटःलिङ्गबाधनंवेनेव लोहितिका लोहितिका शाटीकालाञ्च वर्णे
वानित्ये रक्तेरतिद्वयमनुवर्तते कालकंसंवेनसेणकालकःपटःकालिका
शाटी विनयादिभ्यश्च विनयपर्वेनयिकः उपायाडसत्वेन औपयिकः वा
बोधात्पत्तार्थायाम् मदिष्टार्थायांवाचिविघमानादाक्यावात्सार्थ्यवक् सदेश
वाग्वाचि किंस्यादिसमः तद्युक्तात्कर्मणोण् कर्मैव कार्माण्वाचिकंक्रता
यमाण्कर्मसर्थः प्रज्ञादिभ्यश्च प्रतपवशातः प्राप्तीस्त्रीदेवता वान्यवः एवथे

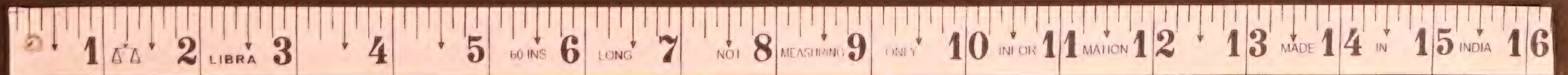
सि.
कौ.
३५१

रजातौ सार्धे प्रणोषयथपिवति अजातौ किमोषयथः क्षेत्रे रक्षाः मृदस्ति
कन मृदेव मृत्तिका संस्रोप्रणोसायाम् रूपयप्रवादः प्रणामामृत मृत्ता मृ
त्ता उत्तराजान्तरासाम् ग्रहणात्रिसोयम् बहल्यार्थान्त्कारकादमतरासा
मृ बहनिददाति बहुशः अन्त्यानि अन्त्यशः बहल्यार्थान्त्कारकादमन्तरासा
नेह बहददाति निष्टेषु अन्त्यददात्याभ्युदयिकेषु सौख्यकचवनादीषाम् ॥
होहोददाति द्विवः माषमाषमाषशः प्रम्यशः परिमाणशह्यह्यवेकार्थशः

व सौख्यकवचनाकिम् चटं चटंददाति वीष्पायां किं दौददाति कारकादिमेव
दयोः दयोः स्वामी प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः प्रतिनाकर्मप्रवचनीयेन योगे याप
चुमी विहिता तदन्ना त्रसिः स्मात् प्रद्युम्नः रुसतः प्रति आद्यादिभ्य उपसंख्यानम्
आदौ प्रादिनामथे मथतः एष्टतः पार्श्वतः आकृतिगणो यम् स्वरेण स्वरतः व
र्णतः अपादाने वाहीयरुहोः अपादाने यापंवमीतदन्नात्मा तसिः स्मात् ग्रामा
दागच्छति ग्रामतः अहीयरुहोः किम् स्वर्गाहीयेत पर्वतादवरोहति अतिग्रहा

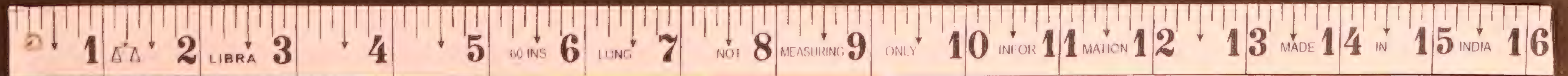
सि.
कौ.
३८३

अथ नक्षत्रेष्वकर्तरितृतीयायाः अकर्तरितृतीयान्नादातमिः अतिक्रम्यग्रहः अ
तिग्रहः चारित्रेणातिग्रह्यते चारित्रतोतिग्रह्यते चारित्रतोतिग्रह्यते चारित्रेणाया
नतिक्रम्यवर्तते इत्यर्थः अथ यनमवलनं ह्येननययते ह्येनतो नययते ह्येनन
वलतीत्यर्थः क्षेपे ह्येननक्षिप्रः ह्येनतः क्षिप्रः ह्येनननिन्दित इत्यर्थः अकर्तरि किं
देवदेवेन क्षिप्रः ह्येनमानपापयोगाच्च ह्येनमानपापयुक्तादकर्तरितृतीया
न्नादातमिः ह्येननहीयते ह्येनतोहीयते ह्येननपापः ह्येनतः पापः क्षेपस्याविव

तायामिदम् लेपेनर्षेणसिद्धः शुकर्तेरि किम् देवदेवेनहीयते षष्ठाया
श्रेये षष्ठन्नादातमिः नानापत्तममाश्रेयेदेवा अर्जनत अभवन् अर्जन
स्पष्टेइत्यर्थः व्याश्रेयेकिम् वृत्तस्पष्टात्वा रोगाश्चापनयने रोगवाचिनः
षष्ठन्नादातमिः विकित्तायां प्रवाहिकातः ऊरुप्रतीकारमस्याः ऊर्वित्य
र्थः अयनयनेकिम् प्रवाहिकायाः प्रकोपंकरोति कृभल्लियोगेसम्यक्
र्तेरिधिः शुभततज्ञावर्तिवक्तव्यम् विकारात्प्रतापामुवत्तांप्रकृतौवर्त

मि.
को.
३५३

मानादिकारणत्वात्कार्येष्टिर्यासात् करोत्यादिभिर्योगे प्रस्यस्यो प्रवर्णस्य
इत्स्यात् शौवेलोपः स्यत्वात्प्रत्ययत्वं प्रहसाहसाः सम्यघतोतं करोति क
सीकरोति ब्रह्मीभवति गङ्गीस्यात् प्रत्ययस्य आवीर्त्तनेनेति वाच्यम् दोषाभूत
महःदिवाभूताराजिः पतञ्जल्ययीभावाच्चेति सूत्रे भाष्ये उक्तम् कश्चोश्च ह
लः परस्मात्प्रत्ययकारस्य लोपः स्यात् के शौवपरतः गार्गीभवति शौवदौपरे
पूर्वस्य दीर्घः स्यात् सुवीभवति यहस्यात् प्रत्ययस्य दीर्घत्वेनेति केचित् तन्निर्म

नमः स्वस्तिमादितितमहाविभाषयाश्वेभवेसिद्धमः स्वस्तिमादितितपलेस्या
दितिवेतः शुक्ल यदिनेष्यते तर्ह्यनभिधानाः शिरेवनोमद्यते इत्यस्तीदृजः मा
जीकरोति श्रुमनश्चत्तेश्वेतोरं हरोजसालोपश्च एषालोपः स्यात् शिश्च वृत्त्यक
रोति उन्मनी स्यात् उच्चत्तकरोति विवेती करोति विरंही करोति विरजीकरो
ति विभाषासातिः कार्त्तम् शिविवये सातिर्वा स्यात् साकले स्यात् दायोः सस्य
षत्तेन स्यात् दधि सिंचति कृत्स्नं शस्त्रमग्निः संपद्येत गिमा इवति अग्नीभवति ॥

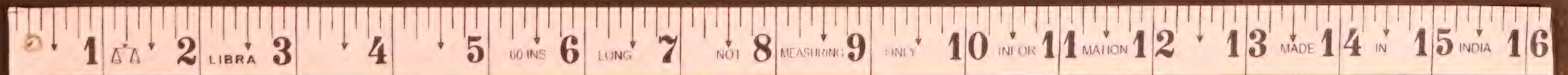
सि.
कौ.
३८५

महाविभावयावाक्यमपिकात्सेकिम् एकेदेशेनशुक्लीभवतिपटः शुभिः
विधौसम्पदाव संपदाकृतस्त्रिभिःश्रुयोगेसातिर्वाप्यात् व्याप्नो पदेकृतस्त्रि
योगेस्त्रिःसंपदातुवाक्यमेव श्रुतिमात्मस्यद्यते श्रुतिमाद्भवति शास्त्रे श्रुती
भवति जलमात्मस्यद्यते जलीभवतिलवणंप्रकस्यावक्तेः सर्वावयवाव
च्छेदेनात्मयाभावः कत्स्यात् बहूनांयक्तीनांकिंचिदवयवावच्छेदेनात्म
यात्वंतश्रुतिविधिः नदधीनवचने सातिःस्यात् कृतस्त्रिभिः संपदावयो

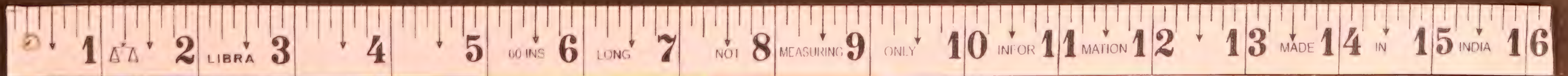
ने राजसात्म्यघते राजाधीनमित्यर्थः देयेत्राच तदधीनेदेयेत्रास्मात्सा
तिश्च कृतादियोगे विप्रार्थीनंदेयंकरोति विप्रत्राकरोति विप्रत्रासंपद्यते
पते विप्रसात्करोति देयेकिं राजसाद्भवति राष्ट्रम् देवमनुष्यपुरुषरुषम
त्येभ्योहितीयासप्रम्योर्वहलम् एभ्योहितीयानेभ्यःसप्रम्यन्नेभ्यश्चत्रास्मात्
देवत्रावन्देःसेवा वहललोकेरत्यत्रापि वहत्राजीवतोमनः अथकानुक
राणाद्यजवगार्थादनितोडाव् स्यव् अवरंस्नं नतततोमनं अनेकाजिति।

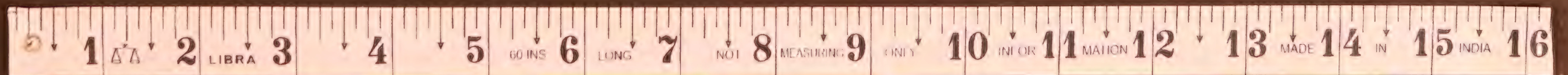
सि.
कौ.
३५५

यावत् तादृशमर्थं यस्मिन् सादृश्यं कृभस्तिभियोगे ताविवलिते हेव
हलम् नित्यमासेदिते तावित्तिवार्तिकम् तादृशं यदासेदितं तस्मिन्नेष
वपरयोः परस्परं सात इति तकारपकारयोः पकारः पटपटाकरोति अथ
कानुकरणाकिम् दृशाकरोति अत्रवर्गार्थकिम् अकरोति अवेति किं एव
रदावरटाकरोति अटअपटाकरोति अनेकावदस्येव तस्मिन् प्रयिज्ञं युक्तम्
एवंदिशतीति परस्परं सैव हि ते सवधेः सवधेयम् अनितिकिं पटितिकरो

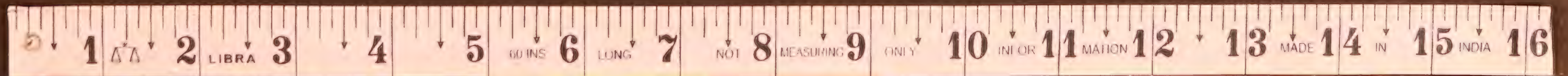
ति कुजोद्वितीयतृतीयशमबीजाक्षौ द्वितीयादिभ्योऽश्वमात कुज कु
 जपयोगकर्षणार्थे वह्नलोक्तेरयक्तानुकरणादसमशविनद्वितम् द्विती
 यंतृतीयं कर्षणं करोति द्वितीया करोति तृतीया करोति शमशब्दः प्रतिलो
 मे अनुलोमं कर्षणं तेन पुनः प्रतिलोमं कर्षति शमा करोति बीजेन मरु करोति बी
 जा करोति संख्यायाश्च गुणान्नायाः कुजो योगे कुषौऽश्वमात दिगुणा करोति
 तेन तेन कर्मकं दिगुणं कर्षणं करोति तर्थाः समयाश्च यापनायाम् कुषावि।

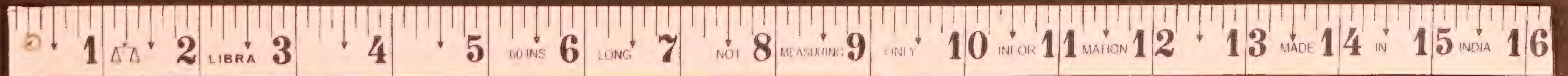
सि.
को.
३६६

तिनिवृत्तम् रुजोयोगेडावृत्तात् समयाकरोति कालेयापयतीत्यर्थः सपत्र
निष्यञादतिव्यथने सपत्राकरोतिमृगं संप्रतिशरप्रवेशनेनसपत्रं करोतीत्य
र्थः निष्यञाकरोतिसपत्रस्यशरस्यापरार्थेनिर्गमात्रिष्यञं करोतीत्यर्थः अ
तिव्यथनेकिम् सपत्रंनिष्यञंवाकरोतिभूतलम् निष्कुलान्निष्कोषणे निष्कु
लाकरोतिदाहिमम् निर्गतंऊलमन्तरःवयवानांसम्होयस्मादितिबहुव्री
हेडावृत्तं सावधियादानलोसे सत्वाकरोतिप्रियाकरोतिगुरुम् अनुकूलावृत्तं

रणानन्दयतीत्यर्थः इत्यात्मालोमे इत्याकरोतिस्वामिनपीडयतीत्य
र्थः मृत्तात्माके मृत्ताकरोतिमांसमृत्तेनपदतीत्यर्थः समादशये सत्ताक
रोतिभाण्डवणिक क्रेतयमितितथ्यं करोतीत्यर्थः शययेत्तसत्तेकरोतिविप्रः स
दास्रिवापणे मद्रशहोमद्रुत्तार्यः परिवापणंमृत्तनं मद्राकरोतिऊमारंमद्रु
त्तमृत्तनेनसंस्करोतीत्यर्थः भद्राष्टेतिवक्तव्यम् भद्राकरोतिश्रुत्यः प्राग्वत् प
रिवापणेकिम् मद्रद्रुःरोतिभद्रद्रुःरोति इतितदितप्रक्रिया सर्वस्यदेरत्यथि।

सि.
को.
३५७

कृत तिसवीमयोः आभीक्ष्ण्यवीक्षायांचघोतेपदस्यद्विर्वचनेस्मात् आभी
क्ष्ण्यतिइत्येवययसंज्ञककृदन्तेषुव पवतिपवति भुक्ता भुक्तावीक्षाया वृ
क्ष्ण्यति ग्रामो ग्रामोरमणीयः परेवर्जने परिपरिवर्द्धेभ्योहृष्टोदेवः वद्धा
परिहृष्टेत्यर्थः परेवर्जनेवावचनेपरिवर्द्धेभ्यः उपर्यध्यथसःसामीप्ये उप
र्यपरिग्रामे ग्रामस्योपरिष्ठात्समीपेदेशेइत्यर्थः अथयिसांविस्वावस्योपरि
ष्ठात्समीपकालेइतिवमित्यर्थः अथोथोलोकं लोकस्यायस्तात्समीपेदेशेइत्य

र्थः वाक्यादेरामन्त्रितस्यास्यासम्पत्तिकोपकृत्स्नभर्त्सनेषु असूयायांसुदर
सुदरवृथासौन्दर्यं सम्पत्तौदेवदेववन्द्योमि कोपे इर्विनीतइर्विनीतद्वदानीता
ससिद्धत्सने थानुष्कवृथातेथनुःभर्त्सने वौरवौरव्यातयिष्यामित्राम् एकंवह
ब्रीहिवत् द्विरुक्तएकशहोवहब्रीहिवत्स्यात् तेनसञ्ज्ञोप पुंवज्ञावौ एकैक
मत्तरम् इहद्वयोःसपोर्लकिसतिवहब्रीहिवज्ञावादेवप्रातिपदिकत्वात्समु
दायात्सप एकैकयाहसा इहपूर्वभागेपुंवज्ञावादवग्रहेविशेषः नवहब्रीहा

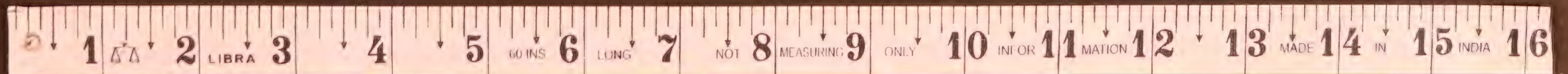
मि.
कौ.
३६८

वित्तप्रपन्नवद्ब्रवीद्विग्रहणं सत्यवद्ब्रवीद्विलाभार्थम् तेनातिदिष्टवद्ब्रवीद्वै
सर्वनामतांसेवेति प्राञ्चः वस्तुतस्तु भाष्यमते प्रमात्यान्ते मेव तत् सूत्रकारम्
तेमपि वद्ब्रवीत्यर्थे अलौकिके विग्रहे निषेधकं न तवद्ब्रवीद्वितीयातिदेशार्थं
केवनास्ति एकैकस्मै देहि आवापेव पीडायां घोमायां देस्तु वद्ब्रवीद्विवशु ग
तगतः विरहासीत् समानमेव मुक्तिः वद्ब्रवीद्विवशात्सत्त्वक गतगतारहं प्रव
द्ब्रवीद्वि कर्मधारयवत्त्रेयु इतउत्रेयुद्विववेनेषु कर्मधारयवत्कार्यम् प्रयोजनं

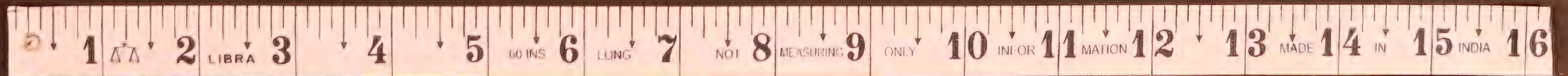
सलोपप्रवद्धावान्नोदात्तानि प्रकारेण वचनस्य सादृश्येणैव गुणवचन
संज्ञाः तच्च कर्मधारयवचनं कर्मधारयवदन्तरेष्वित्यधिकारात् तेन पूर्वभाग
संप्रवद्धावः समासस्यैव नोदात्तत्वं पट्पट् पट्पट् पट्पट् पट्पट् पट्पट् पट्पट्
नित्यावत् गुणोपसर्जनद्वयवाचिनः केवलगुणवाचिनश्च ह्यस्यैव शुक्ल
शुक्लं श्वं शुक्लशुक्लपटः आनस्यैव देवाद्ये मूलमूलस्यैव सस्यैव प्रवृत्तौ
यथेष्टमनेकथाप्रयोगो न्यायसिद्धः सत्यः २ वृत्तस्य २ क्रियासमभिहारेव लुनी

सि.
कौ.
३५४

दि लनीहि दमेवायंलनाति निसवीसयोरितिसिद्धेभृगार्थद्वितार्थमिदम्
पौनः प्रमेपिलोरासहस्रिन्मसुतोक्तंलव्यंवाकर्मयतिहोरसर्वनामोद्दे।
वाये समासुवसुवहलम्बहलप्रहणादमपरयोर्नसमासवत् इतरशाहस्य
तनितम् असमासवज्जोवेर्षपदस्यसपःसुवक्तव्यः प्रमोमेविप्रानमन्ति अ
मोमोमात्र प्रमोमेनकृतम् प्रमोमसंदर्भमिमादि प्रमोमेवापुष्करैराम्भा
न्नरतिमात्रः एवंपरस्परम् अत्रकक्षादिवाहिसर्जनीयस्यसः इतरेतरम् इतः।

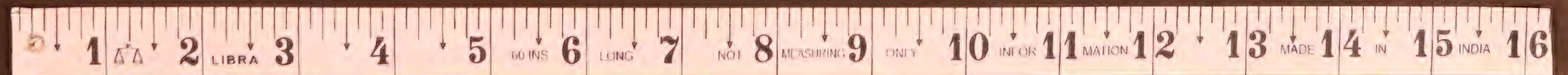
मि.
कौ.
350

दाष्टाभा नचसर्वनामोहतिमात्रेतिप्रवृत्तावः अतपरयोरसमासवद्वा
वात नचद्विर्वचनमेववृत्तिः यांयांशियापैकनकातरांतीसामाह्नियानमम
खीवभूवेनादावतिप्रसंगात् अयोसंरतेरतरमिसत्रवाइतरादिभ्यस्तद्
भषाभाः अयोसंयुक्तमहस्त्रियामम् अयोस्यात्रयः परसरात्तिमाहृष्यम्
अट्टपरसरेरिसादौसोत्सक्यामः सर्ववाहुलकबलेनसमाधेयम् प्र
कृतवार्तिकभाष्योदाहरणस्त्रियामितिस्त्रे अयोसंयुक्तमेतदितिभाष्ये

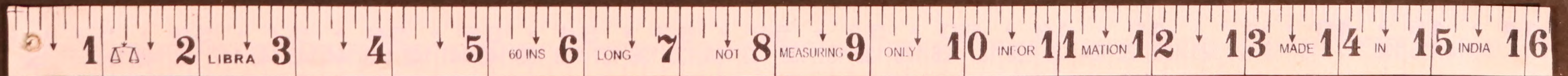
वाचप्रमाणमिति अहं ह्येप्रियसखयोरन्तरस्याम् प्रियप्रियेणददा
ति प्रियेणवासखसखेनसखेनवा द्विर्वचनेकर्मधारयवद्वावात्सजकि
पुनस्तदेववचनम् अतिप्रियमपिवस्तुअनायोसेनददातीत्यर्थः यथा
मेयथायथम् यथासमिति वीक्षायामवयवीभावः योयश्चात्मा यद्यश्चा
त्मीयम् तद्यथासं तस्मिन्प्राशस्त्येदेकीवत्वेवनिपात्यते यथायथं।
ज्ञाता यथासमित्यर्थः यथात्मीयमिति वा हृदंगहृदयमर्यादावचनशुक्ल

सि.
कौ.
३०९

मणयत्तपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु दिशाहसहिर्वचने सर्वपदसमुद्भावः अ
त्वेचोत्तरपदसमनप्रसक्तं वनिपासते पक्षेयेषु तत्ररहस्येदृशहस्यवाच्यं
इतरेविषयभूतः दृढमन्त्रयन्त्ररहस्यमित्यर्थः मर्यादास्मिन्नतिक्रमः आ
वत्तरंहीमेपसावेदंमिथुनायन्नेमातापुत्रेणमिथुनंगच्छति यौत्रेणप्रपौ
त्रेणपीतिमर्यादायुक्तमणंष्टयगवस्थानाम् दृढंयुक्तान्ताः दिवर्गसम
न्वेनष्टयगवस्थिताः दृढंसङ्कर्षणवासदेवौ अभिव्यक्तौसाहचर्येणेत्यर्थः

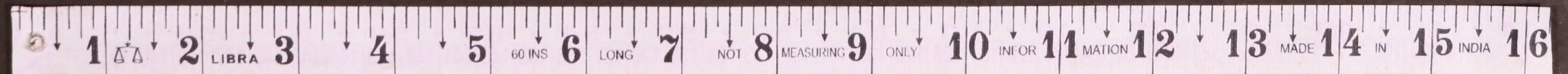
योगविभागादपि दृश्यते ॥ इति हिरुक्तिप्रक्रिया ॥ ॥ इति

श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितार्थसिद्धान्तकौमुद्यां पूर्वा

धर्मसाम्प्रदाय ॥ ओं तत्सत् शुभम् ॥ संवत्

१८ ॥ शुभमस्तु लेखकपाकशे

शुणाम ॥ ॥ ओं ॥

संख्या ६९००

३.१२

